

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SBE DERGİSİ**

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF ISS**

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, SIS Veri Tabanı'nda indekslenmektedir.
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is indexed in the SIS.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, ASOS Index Veri Tabanı'nda indekslenmektedir.
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is indexed in the ASOS Index Database.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is published twice a year and is an international peer-reviewed journal.

Cilt 5, Sayı 1, Temmuz - Aralık 2015
Vol. 5, Number 1, July - December 2015

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
SBE Dergisi**

Amaç ve Kapsam: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi'nin amacı, sosyal bilim alanlarında ve disiplinlerarası çalışmalarda yüksek akademik standartlarda bilime katkı sağlamak, global bir bakış açısıyla özgür bilimsel düşünce gücünü desteklemek, meslek kuruluşları ve bireylerin ulusal ve uluslararası gelişimlerine yardımcı olmak, alanındaki gelişmeleri takip etmek ve bu alanlarda Türkçe ve İngilizce akademik kaynak oluşturmaktır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi Arkeoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji, Coğrafya, Edebiyat, Dil, Eğitim Bilimleri, İşletme, Girişimcilik, Örgütsel Davranış, İktisat, Turizm, İstatistik, Hukuk, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İletişim, Tarih, Sanat Tarihi, Güzel Sanatlar ve Spor Yönetimi gibi sosyal bilim alanlarındaki bilimsel çalışmaların yanı sıra disiplinlerarası çalışmalara da yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce ve Almanca'dır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, uluslararası hakemli dergi statüsünde yılda iki kez yayımlanmaktadır.

Telif Hakkı: Dergide yayımlandıktan sonra, yayımlanan yazıların telif hakkı Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne aittir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün yazılı izni olmaksızın dergide yayımlanan hiçbir materyal herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya teksir edilemez. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Editör Yazışma ve Abonelik Adresi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, 2000 Evler Mah. Zübeyde Hanım Cad. 50300 Nevşehir, TÜRKİYE
Tel:+90 384 2281000 Faks:+90 384 2281039
e-posta: sbedergi@nevsehir.edu.tr

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli University
Journal of ISS**

Aim and Scope: The aim of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is to contribute in the fields of social science and multidisciplinary studies with high standards of academics, to support the power of free scientific thought on a global perspective, to assist the development of professional organizations and individuals in national and international scales, to follow developments in the fields of social science and to create Turkish and English academic source for the fields.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international double blind peer-reviewed journal that covers multidisciplinary studies in addition to the fields of social sciences such as Archeology, Anthropology, Psychology, Philosophical, Sociology, Geography, Literature, Linguistics, Educational Sciences, Business Management, Organizational Behavior, Entrepreneurship, Economics, Tourism Management, Statistics, Law, Political Science, Public Administration, International Affairs, Communication Sciences, General History, History of Art, Fine Arts, Sport Management and multidisciplinary studies. The languages of the Journal are Turkish, English and German.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is published twice a year and is an international peer-reviewed journal.

Copyright: After publication, the copyrights of articles belong to Nevşehir Hacı Bektaş Veli University-Graduate School of ISS. No material published in this journal may be reproduced, stored, transmitted or disseminated in any forms or by any means without obtaining written permission from Nevşehir Hacı Bektaş Veli University-Graduate School of ISS. Legal and scientific responsibility for articles belongs to the authors themselves.

**Editorial Correspondence and Subscription
Address**

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Graduate School of ISS, 2000 Evler Mah. Zübeyde Hanım Cad. 50300 Nevşehir, TURKIYE
Tel:+90 384 2281000 Fax:+90 384 2281039
e-mail: sbedergi@nevsehir.edu.tr

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Sahibi (Owner)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Filiz KILIÇ (Rektör/Rector)

Editör (Editor-in-Chief)

Doç. Dr. Neşe YALÇIN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü (Managing Editor)

Yrd. Doç. Dr. Ulaş ÜNLÜ

Sekreteryaya (Secretariat)

Arş. Gör. İbrahim YAĞLI

Editörler Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. İsmail BEKÇİ	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye)</i>
Prof. Dr. Celil ÇAKICI	<i>(Mersin Üniversitesi, Türkiye)</i>
Prof. Dr. Doğan N. LEBLEBİCİ	<i>(Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)</i>
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM	<i>(Marmara Üniversitesi, Türkiye)</i>
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	<i>(The University of Central Florida, USA)</i>
Prof. Dr. Mahmut ÖZDEVECİOĞLU	<i>(Erciyes Üniversitesi, Türkiye)</i>
Prof. Dr. Korkut TUNA	<i>(İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye)</i>
Doç. Dr. Neşe YALÇIN	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye)</i>
Doç. Dr. Gül Gültekin DEMİR	<i>(Ege Üniversitesi, Türkiye)</i>
Doç. Dr. Hakan Vahit ERKUTLU	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye)</i>
Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye)</i>
Yrd. Doç. Dr. Ulaş ÜNLÜ	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye)</i>
Dr. Daba Brata Narayan CHOWDHURY	<i>(University of Plymouth, UK)</i>

Bu Sayının Hakem Listesi (List of Reviewers for Vol. 5 No. 1)

The Editor wish to thank the following reviewers for their anonymous evaluations of papers on which decisions were made from 1 July 2015 through 31 December 2015.

Prof. Dr. Emir ERDEN	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)</i>
Prof. Dr. İsmail BEKÇİ	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)</i>
Prof. Dr. Zeki DOĞAN	<i>(Niğde Üniversitesi)</i>
Prof. Dr. Mahmut ÖZDEVECİOĞLU	<i>(Erciyes Üniversitesi)</i>
Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK	<i>(Muğla Üniversitesi)</i>
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	<i>(Sakarya Üniversitesi)</i>
Doç. Dr. Neşe YALÇIN	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)</i>
Doç. Dr. Nafiz TOK	<i>(Niğde Üniversitesi)</i>
Doç. Dr. Can Tansel TUĞCU	<i>(Akdeniz Üniversitesi)</i>
Doç. Dr. İbrahim MAZMAN	<i>(Kırıkkale Üniversitesi)</i>
Doç. Dr. Hakan Vahit ERKUTLU	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)</i>
Doç. Dr. Feride HAYIRSEVER	<i>(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)</i>
Doç. Dr. Ersan ERSOY	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)</i>
Doç. Dr. Korhan KARACAOĞLU	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)</i>
Doç. Dr. Osman DOĞANAY	<i>(Aksaray Üniversitesi)</i>
Doç. Dr. Nilüfer ŞAHİN	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)</i>
Yrd. Doç. Dr. Serap ÇOBAN	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)</i>
Yrd. Doç. Dr. İlhan ARAS	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)</i>
Yrd. Doç. Dr. Oktay DUMANKAYA	<i>(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)</i>
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Burak KAHRAMAN	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)</i>
Yrd. Doç. Dr. Ferda ÜSTÜN	<i>(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)</i>

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Türk Kamu Yönetiminde Hizmet Bakanlığı Modeliyle Yeniden Yapılanma: Retrospektif Bir Yaklaşım Mı? <i>Ayşegül SAYLAM ve Mustafa Kemal ÖKTEM</i>	1-20
20. Yüzyıl Başlarında (H. 1329-M.1913/H.1338-M.1922) Yılları Arasında Afyonkarahisar'da Hapishaneler (Hapishanelerde İyileştirme Çalışmaları) <i>Naci ŞAHİN</i>	21-45
İş Yükü Ve Rol Belirsizliğinin Çalışanların Tükenmişlik Düzeyleri Üzerine Etkisi: Afad Örneği <i>Korhan KARACAOĞLU ve İdris ÇETİN</i>	46-69
Yeni Ahit'teki Buddha'nın Sözleri Ve Bilgeliği <i>Kürşat Haldun AKALIN</i>	70-91
Suriyeli'ler: Sınırlar Ötesindeki Yaşam Mücadelesi <i>İbrahim AKKAŞ</i>	92-114
Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin İktisadi Dalgalanmalar Üzerindeki Etkileri: Kuramsal Bir Değerlendirme <i>Şükrü APAYDIN</i>	115-139
Seçilmiş Göstergelerle Türkiye İmalat Sanayiinin Analizi <i>Aysun Eser ÖZEN</i>	140-162
Örgütsel Güven İle Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma <i>N.Derya Ergun ÖZLER, Hilal Bozkurt YILDIRIM</i>	163-188
Bilgi Sosyolojisi Açısından Din ve Zihniyet <i>Yasemin APALI</i>	189-213

CONTENTS

	Page
Reorganization in Turkish Public Administration with Line Ministry Model: A Retrospective Approach? <i>Ayşegül SAYLAM ve Mustafa Kemal ÖKTEM</i>	1-20
Prisons In Afyonkarahisar In Early Years Of 20th Century(Between H. 1329- C.1913/H.1338-C.1922) (Improvements in Prisons) <i>Naci ŞAHİN</i>	21-45
The Effect Of Workload And Role Ambiguity On Workers' Level Of Burnout: The Case Of Afad <i>Korhan KARACAOĞLU ve İdris ÇETİN</i>	46-69
The Words and Wisdom of Buddha in The New Testament <i>Kürşat Haldun AKALIN</i>	70-91
Syrians: Scramble For A Living Beyond Borders <i>İbrahim AKKAŞ</i>	92-114
The Effects Of Short-Run Capital Movements On Economic Fluctuations: A Theoretical Assessment <i>Şükrü APAYDIN</i>	115-139
Analysis Of Turkish Manufacturing Industry With Selected Indicators <i>Aysun Eser ÖZEN</i>	140-162
A Case Study To Define The Relation Between Organizational Trust And Psychological Capital <i>N.Derya Ergun ÖZLER, Hilal Bozkurt YILDIRIM</i>	163-188
Religion And Mentality In Terms Of Sociology of Knowledge <i>Yasemin APALI</i>	189-213

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE HİZMET BAKANLIĞI MODELİYLE YENİDEN YAPILANMA: RETROSPEKTİF BİR YAKLAŞIM MI?

Arş. Gör. Ayşegül Saylam

Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
aysegulk@hacettepe.edu.tr; Visiting Scholar in Politics at Exeter University in UK

Prof. Dr. Mustafa Kemal Öktem

Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
kemalok@hacettepe.edu.tr

ÖZET

Merkezi yönetimin kurumsal yapısının güçlendirilmesi, kamu hizmetlerinin daha etkin, verimli ve etkili bir şekilde verilmesi amacıyla 2011 yılında yeni hizmet bakanlıkları ihdas edilmiş, var olan bazı hizmet bakanlıklarının örgütlenmeleri değiştirilmiş, devlet bakanlıkları lağvedilmiş, başbakanlığa bağlı/ilgili çoğu kurum veya kuruluş hizmet bakanlıklarına bağlanmış, yeni bakanlıkların kurulmasıyla bu kurum/kuruluşların teşkilat kanunları ortadan kalkmıştır. Merkezi yönetimde bakanlık düzeyinde nizam getirilmeye ve bakanlıkların teşkilat yapılarında dikey anlamda sadeleşme sağlanmaya çabalanmıştır. Geleneksel yapıdan farklılaşmayı öngören, kamu hizmetlerinin merkezi düzeyde hizmet bakanlıkları ve kurum uzmanları aracılığı ile yürütülmesini amaçlayan yeni hizmet bakanlığı modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, çalışmada 3046 sayılı kanunda öngörülen geleneksel bakanlık yapılanması irdelenmiş, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde hizmet bakanlığı modelindeki kırılma ve 2011 düzenlemeleriyle hizmet bakanlığı modeliyle yeni yapı açıklanmış ve geleneksel yapılanmadan farklı yapıların olası etki ve sonuçları tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Geleneksel bakanlık yapılanması, hizmet bakanlığı, kurumsal kuram.

REORGANIZATION IN TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION WITH LINE MINISTRY MODEL: A RETROSPECTIVE APPROACH?

ABSTRACT

In 2011 new line ministries have been established in order to enhance the institutional structure, to provide efficient and effective public services, while some of the existing line ministries' organizational structures have been changed and ministries of states were abolished, most of the institutions that are related or subordinated to the prime ministry were transferred to line ministries or their organic

laws ceased as new line ministries are established. With these regulations, it was attempted to unveil an order at ministerial level in central administration and to simplify the institutional structures of the ministries in a vertical sense. With a perspective which was proposing an organization that was highly differentiated from the traditional structure, a new model was strived, which aimed the execution of public services in central level via/through specialists at line ministries. In this study, traditional ministerial structure has been explicated with the act 3046, the fragmentation of ministerial model in providing public services with the regulations implemented in 2011 regarding the line ministry model are explained, also the possible retrospective reflections and effects of this institutional structure have been explored/pointed out.

Key words: Institutional theory, line ministry, traditional ministry structure.

1. GİRİŞ

Kamu yönetimi yapısı, karmaşıklığıyla her dönem irdelenmeye çalışılan bir konu olabilmektedir. “Somut Mekanizma” olarak örgüt yapısı, II. Mahmut döneminde bakanlıkların kurulmasıyla belirginleşmiştir. Ülkede, bu konudaki araştırma, inceleme ve saptamaların mevzuata ve uygulamaya yansıtılmasına çaba gösterilmiştir. Kamu yönetimini güncelleme girişimi 1940’larda kimi raporlarda yer alırken; yeniden düzenlemede bütüncül ve daha genel bir bakış 1960’larda araştırma raporlarıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. 1980’lerde ise uluslararası etkileşimlerin yansıtıldığı süreç (İşbir ve Altunok, 2013: 4) ve kısmen Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımının uygulamada görülmeye başlandığı örnekler yaşanmıştır. Bakanlık düzeyinde örgütlenme, temel kamu hizmetleri alanlarına göre oluşturulmuş, fakat nicel ve nitel özellikler siyasal iktidarların tercihleri doğrultusunda biçimlenmiştir.

2011 tarihli 6223 sayılı Kanuna dayanılarak çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname’ler (KHK) bazı hizmet bakanlıklarının birleştirilmesine, yeni bakanlıklarının kurulmasına, devlet bakanlıklarının kaldırılmasına, başbakanlığa bağlı bazı kuruluşların hizmet bakanlığına bağlanmasına veya yeni kurulan bakanlıkların kuruluş kanunları ile birlikte bu kuruluşların ortadan kaldırılmasına yol açmıştır. Yeni yapılan düzenlemelerle bazı bakanlıkların yapısı değişmiş, teşkilat yapılanmalarında geleneksel yapılanmadan farklı olarak yatay örgütlenme ilkesiyle örtüşen; dikey anlamda bir sadeleşme de öngörülmüştür.

Bu çalışmanın amacı, merkezi yönetimdeki hizmet bakanlıklarının Türk Kamu Yönetimindeki gelişimi ışığında, hizmet bakanlığı modeli açısından, 2011 yılında yapılan yeni düzenlemelerle Türk Kamu Yönetimi teşkilat yapısındaki değişimi değerlendirmektir. Açıklayıcı olması bakımından, 3046 sayılı Kanunla öngörülen örgütlenme modelinden farklı oluşumların irdelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, bakanlıklardaki geleneksel yapılanmadan farklılık arzeden teşkilat yapısının muhtemel etkileri

tartışılmıştır¹. Bu kapsamda bakanlıkların görünümünü açıklamak için belli dönemlere ait bakanlıklara dair kronolojik ve bütüncül verilere yer verilmiştir. Ülkede, bakanlıklar hakkında sistemli bilgi elde edilmesi ve bu verilere ulaşılabilmesi açısından 1960'lı yıllardan itibaren bakanlıkların niceliksel olarak genel görünümü irdelenmiştir. Diğer yandan metin içerisinde belirtilen belli bakanlıklardaki yeni yapılanmanın olası sonuç ve sorunlarının anlaşılması adına, ilgili üst, orta düzey yöneticiler ve uzmanlarıyla görüşme/mülakat² yapılmıştır. Son olarak değinmek gerekirse, bakanlıkların incelenmesi ve kurumsal analizin yapılmasında kurumsal kuramı benimsenmiştir. Çünkü bir kurumu kurum yapan, kurum tarihi, gelişim süreci, bu süreçte geçirdiği dönüşümler, kurumun aktörleri (çalışanlar), değerleri ve uyguladığı politikalarıdır.

2. BAKANLIKLARIN İNCELENMESİNDE KURUMSAL KURAM

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren birçok alanda kurumsallaşma sistemi, biçimsel örgütler olarak rasyonelleşmiştir. Kurumsallaşma süreci, çoğu alanda gelişim olarak algılanmış, bu zaman diliminde, örgütler teorisyenleri önderliğinde kendi düşünce tarzlarını yansıtan varlıklara dönüşmüşlerdir (Meyer, 1983: 261-262). Rasyonelleşen örgütler, kurumsallaşmayla yapısal olarak belli bir kontrolün etkisinde kalmıştır. Böylece (Meyer, 1983: 268):

---

¹Çalışmada "kurumsal kuramın" varsayımlarıyla kısaca bakanlıkların kurumsallaşması açıklanmış ve bakanlıkların hizmet ve teşkilat bakımından gelişim ve dönüşümleri, bu doğrultuda incelenmiştir. Benzer metodoloji ve üslupla yazılan bir diğer çalışmada ise (Saylam ve Ömürgönülşen'in 2013 tarihli çalışması), geleneksel bakanlık teşkilatlanmasından farklı bir yapıyla hizmet veren Avrupa Birliği Bakanlığı'nın teşkilat ve personel yapısı incelenmiştir. Bu çalışma ise, Türk kamu yönetimindeki hizmet bakanlığı modeliyle yeniden yapılanmayı, daha bütüncül ve genel veriler kapsamında irdelemektedir. Dolayısıyla mevcut çalışma, daha geniş kapsamlı verilerle ve kaynaklarla tartışmayı geliştirmesi açısından farklılık arz etmektedir.

² Sosyal Bilimlerde araştırma tekniği olarak anahtar kişi/yetkililerle (key people) görüşülmesinden oluşan mülakat araştırma tekniği, araştırma sorusuna yanıt verebilmede katkı sağlayabilmektedir. Bu çalışmada benimsenen mülakat tekniği, alandaki ilgili kişilerle yapılan (The Field Interview) mülakattır; resmi ve biçimsel araştırma mülakatlarından farklılaşan, yapısal olmayan, derinlemesine görüşmeleri içermeyen bu teknik, soru sorma, dinleme ve verilen cevabı kayıt altına almaya dayalıdır. Araştırmacı ve ilgili yetkili/kişinin ortak üretimi söz konusudur. Mülakat yapılanın aktif katılımı ile şekillenen süreçte, katılımcının iç görüşleri, duyguları ve işbirliği tartışma sürecinin önemli parçalarındandır. Bu mülakat tekniği yapılandırılmamış, açık uçlu ve gayri resmidir. Uzun bir görüşmeyi içerebilen bu teknikte katılımcının mülakatın yönünü belirlemede etkin olduğu söylenebilir. Alan mülakatı karşılıklı bilgilerin aktarımını gerektirebilir. Bu süreçte karşılıklı keşfetme teşvik edilir (bkz. Neuman, s. 406-408).

- Örgüt amaçları, kurumsal olarak tanımlanmış ve düzenlenmiştir.
- Egemenlik, kurumlarda dışsal güçlerin etkisiyle çoğulcu ve bulanık olmuştur. Bu nedenle açık bir şekilde tanımlanan rasyonalite imkânsız hale gelmeye başlamıştır
- Materyal gereksinimler dışsal açıklamalarla sisteme entegre edilerek, bilimsel ve siyasal güçler tarafından kontrol edilmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar ekseninde, kurumsallaşma ile birlikte, modern toplumların irrasyonel olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Aksine, modern toplumların kültürü, rasyonel unsurları, vatandaşlarla, gruplarla, uzman mesleklerin, teknik, ahlaki düşünceleri ve kullandıkları malumatlarla açıklanır. Bu karmaşık süreçte “gölge rasyonalite” vardır. Varsayılan kurumsal açıklamalar, gerçeklerden çok kanıksanmıştır (taken for granted). İkinci olarak, bu örgütlerde yetkilendirme daha fazladır. Yetki verme veya bu yetkiyi devretme gereksinim duyulunca uygulanan bir tekniktir. Üçüncü olarak, örgüt içi özellikler ile iç ve dış aktörler arasında uyum sağlama ve bütünlük mevcuttur. Bu özellik örgütlerin, içsel çatışmadan kaçınmasına yol açmaktadır (Meyer, 1983: 269-270).

Amerikan sosyolog P. Selznick, birçok teorisyen tarafından kurumsal kuramın ilk temsilcisi olarak bilinmektedir (Hatch, 1997: 83; Scott, 1995: 17). Selznick’e (1957: 8) göre kurumsallaşma zamana yayılmış bir süreçtir. Bu süreçte her örgüt, kendi kurumsal öyküsünü yani mazisini oluşturarak kurumsallaşmaya zemin hazırlar. Bu aslında çevreye uyumun bir sonucudur. Bir diğer anlamda örgütün meşruiyet kazanma çabası olarak düşünülebilir (Selznick, 1957: 16). Zamana yayılarak oluşan kurumsallaşmada şuurlu tasarım ve müdahale vardır. Kurumsal yapı dış çevrenin tesirleri, sınırlamaları, katılımcıların bağlılığı, davranış biçimleriyle bağlılık kazanan ve biçimlenen bir süreçtir (Scott, 1987: 493-495).

Örgüte dair kuramsal yaklaşımlar 1960’lı yıllarda değişmiş, çevresel unsurların örgütün yapısında daha etkili olacağına önemi belirtilmiştir. Biçimsel yapıyla ilgili klasik açıklamaya yapılan eleştiri, örgüt çevre ilişkisinde yeni bakış açısının baskın olmasına yol açmıştır (Tolbert and Zucker, 1996: 177). 1970’lerde ortaya çıkan yeni kurumsal kuram, eski kurumsal kuramla kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Selznick’e göre (1996: 275), temel ayrım, meşruiyet kavramının yeni kurumsal kuramda daha çok vurgulanmasıdır. Meşruiyet kurumsal benzeşmeyi arttıran bir süreçtir. Meşruiyet arayışı, kültürel çevreye hassasiyet oluşturur ki bu hassasiyetin de benzeşmeyle oluşturulduğu söylenebilir. Meyer ve Rowan da (1977: 340-341) Selznick’e paralel olarak kurumsal kurama farklı bir bakış açısı sağlamıştır.

Onlara göre biçimsel yapılar simgesel mahiyettedir ve kanıksanmış niteliklerle belirlenir. Bu yapılar sosyal anlamda yapılandırılmış anlamlardır. Bu yapılandırmadaki esas hedef meşruiyeti güçlendirmek dolayısıyla hayatta kalmaktır. Meşruiyeti ve arzu edilen kaynakları elde edebilmek için kurumsal çevreye öykünülür.

Yeni Kurumsal Kuramın temsilcilerinden DiMaggio ve Powell (1983: 147-150) örgütlerin giderek birbirine benzediğini savunmuşlar ve bu benzeşmeyi zorlayıcı, öykünmecî ve normatif olarak üç şekilde açıklamışlardır. Bu eşbiçimlilik mekanizmaları şöyle özetlenebilir (DiMaggio and Powell, 1983: 147-150):

- *Zorlayıcı Eşbiçimlilik*: Çoğunlukla devlet düzenlemeleri ve kanunlarla uyum baskısı oluşur ve bu baskı yapısal değişikliğe neden olabilmektedir.

- *Öykünmecî Eşbiçimlilik*: Belirsizliğe karşı örgütlerin yapı, eylem ve sonuçları kopyalanarak diğer örgütlere öykünme ortaya çıkabilir.

- *Normatif Eşbiçimlilik*: Profesyonelce eğitilmiş örgüt üyeleri tarafından benzeşme veya uyum baskısı gelebilir.

3. TÜRK İDARE SİSTEMİNDE BAKANLIKLARIN KURUMSAL YAPILANMASI VE DEĞİŞİM

Modern anlamda devletin yeniden yapılandırılması ve bu yapının uzun ömürlü olması için, var olan biçimsel örgütlerin değiştirilerek yeniden kurumsallaştırılması ve/veya yeni kurumların oluşturulması gerekmektedir. Sosyal bir süreç olan kurumsallaşmada, örgüt üyeleri sosyal olarak oluşturulmuş bir gerçeği (modernite gibi) kanıksarlar (Scott, 1987: 496). Bu sosyal gerçeğin aktarılmasında önemli roller üstlenen devlet, rasyonelleştirici ve kurumsallaştırıcı göreviyle bu süreçte büyük rol oynar (Koç vd., 2011:139-140).

Merkezi yönetimin en önemli faaliyet organı, meşruiyet oranı yüksek olan bakanlık örgütlenmesi Osmanlı Devleti'nden devralınmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki resmi yapılar yeni ulusun inşasında hayatta kalmak amacıyla aktarılmıştır. Bir diğer anlamda Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte miras kalan nezaretler için yeniden kurumsallaşma süreci başlatılarak, Batı'dan kurumsal aktarımların da etkisiyle o dönemdeki adlarıyla vekâletlerin örgütleri ve vazifeleri yeniden düzenlenmiştir. Türk idare sisteminde 1980 yılına kadar bakanlıkların kuruluşları, kaldırılması, örgüt ve vazifelerinde yaşanan sistemsizlik, yönetimde karışıklığa neden olmuş, bakanlıkların belli bir nizamda hizmet etmelerinin sağlanması amacıyla da 1984 tarihli 3046 sayılı Kanun çıkarılmıştır. (Saylam ve Ömürgönülşen, 2013: 177). Kurumsal

kuramda, kurumsal yapıların, gerçeklerden çok kanıksanmış olduğu ve bu süreçte meşruiyet kavramının önemli olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla Türk kamu yönetimindeki bakanlık yoluyla hizmet modelinin, ne kadar rasyonel olduğu sorgulanmadan, Batıda meşruiyet derecesi yüksek ve miras kurumlar olduğu için yönetim sistemine dâhil edildiği söylenebilir.

3. 1. Geleneksel Hizmet Bakanlığı Örgütlenmesi

Bakanlıklar, genel olarak devlet aygıtının sorumluluğu altında bulunan kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde faaliyet alanlarına göre uzmanlaşmış ve örgütlenmiş bölümlerdir. Türk yönetim sisteminde merkezi teşkilatta kamu hizmetlerine göre her bir bakanlık, belirlenen kamu hizmetlerini yerine getirmek üzere kurulmuştur. Devlet tüzelkişiliğinden ayrı bir tüzel kişiliği bulunmayan bakanlıklar, kamu hizmetlerini devlet tüzelkişiliği adına yürütmekte bu kapsamda devlet tüzelkişiliğini temsil etmektedir (Günday, 2011: 391).

1924 Anayasasının geçerli olduğu dönemde çok partili sisteme geçildikten sonra Bakanlar Kurulu içinde siyasal dengenin sağlanması amacıyla 1946 yılında çıkarılan 4951 sayılı Kanun ile, devlet bakanlarının atanması, yeni bakanlıklarının kurulması yetkisi Başbakan'a tanınmıştır. 1961 Anayasası da bu Kanuna paralel düzenlemeye gitmiştir. Ancak bu yöntem, sık sık yeni bakanlıkların kurulmasına, var olan bakanlıkların kaldırılmasına veya birleştirilmesine neden olmuştur (bkz. EK Tablo 1,2). Bu yönetsel karmaşıklığın giderilmesi için 1982 Anayasası'nın 113. maddesi "bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri, yetkileri ve teşkilatı kanunla düzenlenir" hükmünü getirmiştir (Gözübüyük, 2010: 82).

Tablo 1: 1963 Tarihindeki Hizmet Bakanlıkları

1963 Tarihinde Yürütme Organındaki Bakanlıklar	Kuruluş Kanunu Tarihi ve Kanun Numarası
Adalet	1923-1327
Basın Yayın ve Turizm	26.11.1957- 4475
Bayındırlık	26.05.1939- 3611
Çalışma	29.01.1946- 4841
Dışişleri	14.01.1938-3312
Gümrük ve Tekel	30.01.1931-1909
İçişleri	19.05.1930-1624
İmar ve İskan	09.05.1958- 7116
Maliye	05.06.1936- 2996
Milli Eğitim	10.06.1933- 2287
Milli Savunma	03.06.1949- 5393
Sağlık ve Sosyal Yardım	09.06.1936- 3017
Sanayi	30.05.1957- 6973

Tarım	30.12.1931- 3203
Ticaret	27.05.1939- 3614
Ulaştırma	06.07.1945- 4770

Kaynak: 1963 tarihli Devlet Teşkilat Rehberi'nden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2: 1972 Tarihindeki Hizmet Bakanlıkları

1972 Tarihinde Yürütme Organındaki Bakanlıklar	Kuruluş Kanunu Tarihi ve Kanun Numarası
Adalet	1923-1327
Bayındırlık	26.05.1939-3611
Çalışma	29.01.1946-4841
Dışişleri	14.01.1938-3312
Enerji ve Tabii Kaynaklar	07.02.1964- 76-468-496 (KHK)
Gençlik ve Spor	03.11.1969- 4/983 (KHK)
Gümrük ve Tekel	24.12.1931- 1909
İçişleri	19.05.1930- 1624
İmar ve İskan	09.05.1958- 7116
Köy İşleri	16.07.1964- 6/3349
Kültür³	13.07.1971- 4/554 (KHK)
Maliye	05.06.1936- 2996
Milli Eğitim	10.06.1933- 2287
Milli Savunma	03.06.1949- 5393
Orman	07.08.1969- 4/726 (KHK)
Sağlık ve Sosyal Yardım	09.06.1936- 3017
Sanayi ve Teknoloji	27.05.1957- 6973
Tarım	30.12.1931- 3203
Ticaret	27.05.1939- 3614
Turizm ve Tanıtma	2.07.1963- 265 (KHK)
Ulaştırma	06.07.1945- 4770

Kaynak: 1972 tarihli Devlet Teşkilat Rehberi'nden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bakanlıkların kuruluş ve görev esasları hakkındaki 1984 tarihli 3046 sayılı kanunun 1. maddesi Kanunun çıkarılış amacını birinci maddede belirtmektedir. Bu maddeye göre, kanunun amacı kamu hizmetlerinin düzenli, süratli, etkili, verimli ve ekonomik bir şekilde yürütülebilmesi için bakanlıkların kurulmasına teşkilat, görev ve yetkilerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir. Kanunun 3. maddesinde “bakanlıkların kurulması kaldırılması, mevcut bakanlıkların bölünmesi veya birleştirilmesi, bakanlıkların görevleri, yetkileri ve teşkilatı bu Kanun esaslarına göre düzenlenir” hükmü bulunmaktadır. Kanunun 15. Maddesi'nde “bakanlık

³ Kuruluşa esas olan Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi 17.11.1974 yılında yayımlanan 4/1040 numaralı kanundur.

merkez, taşra, yurt dışı teşkilatları ile bağlı ve ilgili kuruluşların hiyerarşik kademeleri, hizmetin özelliklerinden kaynaklanan farklılıklar dikkate alınmak kaydıyla; bakanlık merkez teşkilatında, müsteşarlık, müsteşarlığa bağlı genel müdürlük, kurul başkanlığı veya daire başkanlığı, şube müdürlüğü, şeflik ve memurluktur. Taşra teşkilatı bölge kuruluşlarında; bölge müdürlüğü, şube müdürlüğü veya başmühendislik, taşra teşkilatı il kuruluşlarında; valilik, il müdürlüğü, şeflik, memurluk, ilçelerde kaymakamlık ve ildeki kuruluşların şubeleridir” ifadesi yer almaktadır. (Saylam ve Ömürgönülşen, 2013: 178-179). Anlaşıldığı üzere bakanlıklar kurumsal kuramın öngördüğü şekilde düzenlenmiş, bu kapsamda kurumların amaçları kurumsal olarak tanımlanmış ve düzenlenmiştir. Kurumların varlıkları belli bir amaç ekseninde, bilinçli tasarlanmıştır. Bakanlıkların kurumsallaşması belli bir süreçte gelişmiş, kurumsal kuramın önemseydiği istikrarın sağlanması amacıyla 1984 yılında bakanlıkların teşkilat yapıları ve görevleri belli standarda kavuşmuştur. Kanun icracı bakanlıkları sıralamıştır. Bakanlıkların teşkilat yapıları söz konusu Kanuna uygun olarak düzenlenmiştir. Ancak zaman içerisinde bazı bakanlıkların isimlerinde değişiklikler yapılmış, yapılarında bölünme, birleştirme olmuş ve yeni bakanlıklar (bkz. EK Tablo 3, 4) kurulmuştur.

Tablo 3: 1988 Tarihindeki Hizmet Bakanlıkları

1988 Tarihinde Yürütme Organındaki Bakanlıklar	Kuruluş Kanunu Tarihi ve Kanun/KHK Numarası
Adalet	1923-1327
Bayındırlık ve İskan	13.12.1983- 180 (KHK)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik	09.01.1985- 3146
Dışişleri	14.01.1938-3312
Enerji ve Tabii Kaynaklar	07.02.1964- 76-468-496 (KHK)
İçişleri	19.05.1930- 1624
Kültür ve Turizm	25.11.1981- 4- 901 Sayılı Karar
Maliye ve Gümrük	13.12.1983-178 (KHK)
Milli Eğitim Gençlik ve Spor	13.12.1983- 179 (KHK)
Milli Savunma	03.06.1949- 5398
Sağlık ve Sosyal Yardım	09.06.1936- 3017
Sanayi ve Ticaret	08.01.1985- 3143
Tarım, Orman, Köy İşleri	06.03.1985- 3161
Ulaştırma	06.07.1945- 4770

Kaynak: 1988 tarihli Devlet Teşkilat Rehberi’nden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 4: 1991⁴ ve 2002 Tarihindeki Hizmet Bakanlıkları

1991 Tarihinde Yürütme Organındaki Bakanlıklar	Kuruluş Kanunu Tarihi ve Kanun Numarası/KHK	2002 Tarihinde Yürütme Organındaki Bakanlıklar	Kuruluş Kanunu Tarihi ve Kanun Numarası/KHK
Adalet	1923-1327	Adalet	1923-1327
Bayındırlık ve İskan	13.12.1983- 180 (KHK)	Bayındırlık ve İskan	13.12.1983- 180 (KHK)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik	09.01.1985- 3146	Çalışma ve Sosyal Güvenlik	09.01.1985- 3146
Çevre	09.08.1991- 443 (KHK)	Çevre	09.08.1991- 443 (KHK)
Dışişleri	14.01.1938-3312	Dışişleri	14.01.1938-3312
Enerji ve Tabii Kaynaklar	07.02.1964- 76-468-496 (KHK)	Enerji ve Tabii Kaynaklar	07.02.1964- 76-468-496 (KHK)
İçişleri	19.05.1930- 1624	İçişleri	19.05.1930- 1624
Kültür	24.01.1989- 354 (KHK)	Kültür	24.01.1989- 354 (KHK)
Maliye ve Gümrük	13.12.1983-178 (KHK)	Maliye	05.06.1936- 2996
Milli Eğitim	30.04.1992- 3797	Milli Eğitim	30.04.1992- 3797
Milli Savunma	03.06.1949- 5398	Milli Savunma	03.06.1949- 5398
		Orman	08.06.1972- 1595
Sağlık	09.06.1936- 3017	Sağlık	09.06.1936- 3017
Sanayi ve Ticaret	08.01.1985- 3143	Sanayi ve Ticaret	08.01.1985- 3143
Tarım Orman ve Köyişleri	06.03.1985- 3161	Tarım ve Köyişleri	06.03.1985- 3161
Turizm	24.01.1989- 355 (KHK)	Turizm	24.01.1989- 355 (KHK)
Ulaştırma	06.07.1945- 4770	Ulaştırma	06.07.1945- 4770

Kaynak: 2002 tarihli Devlet Teşkilat Rehberi ve 1991 Tarihli Devlet Teşkilatı ve Devlet Teşkilatı İçinde Yerel Yönetimlerin Yeri adlı kaynaktan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablolardan anlaşıldığı üzere 1972 yılında bakanlıkların sayısı 1963 yılındaki bakanlıkların sayısına⁵ oranla artmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar,

⁴ 1991 yılında, 1988 yılında var olan Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı kaldırılmış, 1992 yılında Milli Eğitim Bakanlığı olarak teşkilatlanmış. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı adı altında yeniden teşkilatlanmış. 1988 yılındaki Kültür ve Turizm Bakanlığı ayrı bakanlıklar olarak teşkilatlanmıştır.

⁵ Bakanlıkların kronolojik sıralamalarıyla alakalı kesin bilgilere ulaşmak için çoğunlukla Devlet Teşkilat Rehberi'nin yayınladığı kaynaklar esas alınmıştır. Bu kaynaklar belli bir periyotta yayımlanmadığı için veriler arasındaki yılların sayıları birbirine eşit değildir.

Gençlik ve Spor, Orman, Kültür Bakanlığı 1963 yılından sonra kurulmuştur. 1963 yılında mevcut olan Sanayi Bakanlığı'nın ismi, Sanayi ve Teknoloji adı altında değiştirilmiş ve hizmetleri genişletilmiştir. 1988 yılında, bakanlıkların nicel olarak sayılarında 1970'li yıllara kıyasla azalma görülse de birçok hizmet tek bir bakanlık adı altında yeniden vücut bulmuştur. Maliye ve Gümrük, Milli Eğitim Gençlik ve Spor, Bayındırlık ve İskan, Tarım, Orman, Köy İşleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Sanayi ve Ticaret, Kültür ve Turizm Bakanlıklarının var olan hizmet bakanlıklarının tek bir bakanlık adı altında hizmet verecek şekilde örgütlenmiş hali oldukları söylenebilir. 1980'li yıllarda bakanlıkların sayılarında nicel olarak bir sadeleşme görülürken diğer yandan başbakanlığa bağlı kurum ve kuruluşların sayısında artış yaşanmıştır. Dolayısıyla merkezi kamu idaresinin hacmen küçülmediği ileri sürülebilir.

3.2. Merkezi Düzeyde Kamu Hizmetlerinin Yerine Getirilmesinde Geleneksel Bakanlık Modelinden Ayrışma

Merkezi hükümetin görevlerinin artması bu kapsamda var olan hizmet bakanlıkların görevlerini yerine getirirken zorluk yaşaması sonucunda, 3046 sayılı Kanunun 643 sayılı KHK ile değiştirilmeden önceki 4. maddesi hizmet bakanlıklarına atanacak bakanlıkların yanı sıra devlet bakanlıklarının atanmasını da öngörmüştür. Bu kapsamda Başbakan'a yardım etmek, Başbakan tarafından verilecek görevleri yerine getirmek, Bakanlar Kurulu'nda koordinasyonu sağlamak, özel önem ve öncelik taşıyan konularda tecrübe ve bilgilerinden istifade edilmek amacıyla Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile devlet bakanları hizmet verebilmiştir (Günday, 2011: 391). Dolayısıyla Türk Kamu Yönetiminde, iki çeşit bakanlık modelinden bahsedilmiştir. Devlet Bakanları, fiiliyatta Başbakanlığa bağlı ve ilgili statüdeki kurum veya kuruluşların siyasi idare ile hükümet-parti ilişkileri arasındaki koordinasyonu yürütmek gibi fonksiyonel görevleri ifa etmiştir (Parlak ve Sobacı, 2005: 51). Devlet Bakanlıklarının ortaya çıkmasında ve zamanla sayılarının artmasında kamusal hizmetlerin çeşitlenmesi olgusu ile kamu hizmetlerinin sunulmasında bürokrasinin hastalıklarından olan hantallıktan uzaklaşma amacı yatmaktadır. Ancak bu amaca, yine bakanlık düzeyinde görevleri icra etme yoluyla ulaşma isteği büyük önem taşımaktadır (Karaer, 1990: 50). Devlet Bakanlıklarının sayısı 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren koalisyon hükümetlerinin de etkisiyle artmıştır (bkz. Bayrak, 1992). Devlet Bakanlıklarının sayıları ile alakalı üst sınır yedi iken, 15.10. 1986 tarih ve 3313 sayılı Kanun ile sayıları ona, 9.2.1988 tarih ve 3407 sayılı kanunla on beşe ve 1994 tarih ve 4060 sayılı Kanun ile 20'ye yükseltilmiştir. Devlet Bakanlarından en fazla ikisinin Başbakan Yardımcısı olarak görevlendirileceği öngörülürken, 4060 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucunda Başbakan Yardımcısının hizmet bakanları arasından da seçilebilmesi olanaklı kılınmıştır (Günday, 2011: 392;

Gözler ve Kaplan, 2012: 146). Hizmet bakanlıkları dışında, bazı sebeplerden ötürü hizmet bakanlığı bünyesinde teşkilatlanamayan kurum veya kuruluşlar müsteşarlık, genel müdürlük veya başkanlık olarak Başbakanlığa bağlı hizmet etmişlerdir. Başbakanlığa bağlı müsteşarlık, genel müdürlük veya başkanlıklarla başbakanlık ilgilenerak adeta hizmet bakanlıklarıyla aynı vazifeyi üstlenmiştir (Sencer, 1985: 17). Ülkede Başbakanlık örgütlenmesine yönelik ilk kanun⁶ 1933'de yasallaşmasına rağmen, Başbakanlığa bağlı müsteşarlık, genel müdürlük, başkanlık gibi kurum ve/veya kuruluşların nicelik olarak çoğalması 1980 sonrasında gerçekleşmiştir. Bu kurum ve/veya kuruluşların 1980 sonrasında yönetimde hizmet bakanlığından ayrı bir tür olarak sayılarının artmasının arkasında, farklı kamu hizmetlerinin ortaya çıkması ve bu hizmetlerin artmasıyla doğacak koordinasyon sorununu engellemek gibi nedenler yatabilir (Saylam ve Ömürgönülşen, 2013: 180). Bu kapsamda 1980'den sonra hizmet bakanlıklarından ayrı müsteşarlıklar, genel müdürlükler, başkanlıklar ve devlet bakan(lık)larının sayısının artması, Başbakanlığın hizmet bakanlığı gibi görevini icra etmesi, Başbakanlığa bağlı ve ilgili kuruluşların sayısının artması, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde, merkezi idarenin farklı kurumsal araçlarını sisteminde yoğunlaştırdığının göstergesi olarak sayılabilir.

3. 3. Yeniden Hizmet Bakanlığı Modeli mi? : Sadık Hizmetkârlar

Kamu hizmetlerinin düzenli, etkin, verimli bir şekilde düzenlenmesini sağlamak amacıyla 03.05.2011 tarih ve 27923 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 6223 sayılı Kanun ile bakanlıkların teşkilat yapılarını yeniden düzenlemiştir. Hükümete altı ay süreyle KHK çıkarma yetkisi veren kanun kamu hizmetlerinin bakanlıklar arasındaki dağılımının yeniden belirlenerek; mevcut bakanlıkların birleştirilmesine, kaldırılmasına, yeni bakanlıklar kurulmasına, anılan bakanlıkların bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşlarıyla hiyerarşik ilişkilerine, mevcut bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşların bağlılık ve ilgilerinin yeniden belirlenmesine veya bunların mevcut, birleştirilen veya yeni kurulan bakanlıklar bünyesinde hizmet birimi olarak yeniden düzenlenmesine imkan verilmiştir. Bu Kanuna dayanılarak çıkarılan KHK'larla birlikte Türkiye'deki hizmet bakanlıklarının sayısı 21'e çıkarılmıştır (bkz. EK Tablo 5).

---

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dünden Bugüne Başbakanlık 1920-2004 (2004), Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü: 1-31; Ayrıntılı bilgi için bkz. Devlet Teşkilat Rehberi , 2012 Aralık: 175-296.

Tablo 5: 2013 Tarihli Bakanlıklar

Bakanlık Adı ve Teşkilat Kanunları Değiştirilen Bakanlıklar	Kuruluş Kanunu Tarihi ve Kanun Numarası / KHK	Yeni Kurulan Bakanlıklar	Kuruluş Kanunu Tarihi ve Kanun Numarası / KHK	Mevcut Bakanlıklar	Kuruluş Kanunu Tarihi ve Kanun Numarası / KHK
Bilim, Sanayi ve Teknoloji	03.06.2011-635	Aile ve Sosyal Politikalar	03.06.2011-633	Maliye	05.06.1936-2996
Gümrük ve Ticaret	03.06.2011-640	Avrupa Birliği	03.06.2011-634	İçişleri	19.05.1930-1624
Orman ve Su İşleri	29.06.2011-645	Ekonomi	03.06.2011-637	Milli Eğitim	10.06.1933-2287
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme	29.09.2011-655	Gençlik ve Spor	03.06.2011-638	Adalet	1923-1327
		Kalkınma	03.06.2011-641	Milli Savunma	03.06.1949-5398
Çevre ve Şehircilik	29.06.2011-644			Dışişleri	14.01.1938-3312
Gıda, Tarım Hayvancılık	03.06.2011-639			Sağlık	09.06.1936-3017
				Çalışma ve Sosyal Güvenlik	09.01.1985-3146
				Enerji ve Tabii Kaynaklar	07.02.1964-76-468-496
				Kültür ve Turizm	14.12.1983-187

Kaynak: 2013 (Eylül) tarihli Devlet Teşkilat Rehberinden Yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türk Kamu Yönetiminde “sandalyesiz”, Başbakan’a yardımcı olmak ve kabine içinde koordinasyon sağlamak amacıyla kurulan Devlet Bakanlıkları 3046 sayılı Kanunun dördüncü maddesinde 643 sayılı KHK ile yapılan değişiklikten sonra kaldırılmış bu görevin ikamesi olarak Başbakan

Yardımcılığına vurgu yapılmıştır⁷ (Günday, 2011: 392; Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi, 1966: 16). Diğer yandan Başbakanı karşı sorumlu ve Başbakanlığa bağlı çoğu kurum ve kuruluşlar ilgili hizmet bakanlığına bağlanmış, bazıları yeni bakanlıklara dönüştürüldüğü için kuruluş kanunları yürürlükten kaldırılmıştır (bkz. EK Tablo 6). Böylece mevcut görünüm, 1980 öncesi daha çok hizmet bakanlığı modeliyle hizmet veren merkezi yapıya geri dönmüştür denilebilir.

Tablo 6: Başbakanlığa Bağlı Kaldırılan Kuruluşlar ve Yeni Bakanlıkların Kurulmasıyla Kuruluş Kanunları Yürürlükten Kaldırılan Kurum ve Kuruluşlar

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı	8.8.2011 tarih ve 649 sayılı KHK ile birlikte Kalkınma Bakanlığı'na bağlanmıştır.
Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı	DPT Müsteşarlığının kuruluş ve görevleri hakkındaki 1960 tarih ve 540 sayılı KHK (Ek 2. maddesi hariç), Kalkınma Bakanlığı'nın kurulması ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır.
Dış Ticaret Müsteşarlığı	1994 tarih ve 4059 sayılı Kanunun Dış Ticaret Müsteşarlığının kuruluşuna dayanak oluşturan hükümleri Ekonomi Bakanlığı'nın kurulması ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır.
İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi	İhracatı Geliştirme Etüt Merkezinin kuruluşuna esas olan 1994 tarih 4059 sayılı Kanunun Ek 2 maddesi Ekonomi Bakanlığı'nın kurulması ile birlikte kaldırılmıştır.
Gümrük Müsteşarlığı	Gümrük Müsteşarlığı'nın kuruluşuna esas olan 1993 tarih ve 485 sayılı KHK, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı kurulması ile yürürlükten kaldırılmıştır.
Denizcilik Müsteşarlığı	Ulaştırma Bakanlığı'nın bağlı kuruluşu olmuştur.
Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü	1983 tarih ve 2828 sayılı Kanunun kuruluş hükümlerini içeren 5. ve diğer ilgili maddeleri, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulması ile yürürlükten kaldırılmıştır.
Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü	2004 tarih ve 5256 sayılı Kanun Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulması ile yürürlükten kaldırılmıştır.
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü	2004 tarih ve 5251 sayılı Kanun, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulması ile yürürlükten kaldırılmıştır.
Türkiye Bilimler Akademisi	3.6.2011 tarih ve 635 sayılı KHK ile birlikte Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlanmıştır.
Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı	Cumhurbaşkanlığı'nın onayı ile 2011 tarihinde Kalkınma Bakanlığı'na bağlanmıştır.
Devlet Personel Başkanlığı	Cumhurbaşkanlığı'nın onayı ile 2011 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlanmıştır.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. 08. 07. 2011 Tarihli 2011/7 Sayılı Başbakanlık Genelgesi.

Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanlığı	Cumhurbaşkanlığı'nın onayı ile 2002 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlanmıştır.
Kaynak: 2012 (Aralık) tarihli Devlet Teşkilat Rehberi'nden yararlanılarak Saylam ve Ömürgönülşen (2013: 194-195) tarafından hazırlanmıştır.	

Bürokrasiyi azaltmak veya küçültmek adına yapılan reformların, ülkede geleneksel kamu yönetimi anlayışını değiştirdiğini düşünmek pek doğru olmayacaktır. Çünkü Başbakanlığın mesuliyetinden çıkmış vazifeler ya ayrı bir hizmet bakanlığı olarak örgütlenmiş ya da hizmet bakanlığı altında veya hizmet bakanlığa bağlı olarak icra edilmiştir. Bakanlık düzeyinde yapılan reformlar görsel olarak muntazam ve yeknesak (homojenlik) gözükse de, personel ve bütçe açısından yönetimde sadeleşmeyi sağladığını söylemek henüz mümkün değildir. (Saylam ve Ömürgönülşen, 2013: 181). Diğer yandan bakanlık düzeyinde yapılan sık değişimin neden olduğu veya olabileceği karmaşıklık ve bu değişimin gerekliliği sorgulanabilir.

4. HİZMET BAKANLIĞI MODELİYLE YENİ BAKANLIK TEŞKİLAT YAPISI

2011 yılında 6223 sayılı Kanuna istinaden yapılan düzenlemeler, kurumsal geçmişi ve büyüklüğü fazla bu kapsamda meşruiyeti yüksek olan hizmet bakanlıklarının merkezi hükümetin temel işletim aracı olmasını sağlamıştır. Diğer yandan teşkilat kanunları tamamen değiştirilen ve yeni oluşturulan bakanlıkların çoğunda, 1984 tarihli 3046 sayılı Kanunda öngörülen teşkilat yapısına kıyasla, dikey kademelerin azaltıldığı ve bakanlıkların artık "kurum uzmanlığı" modeline geçtiği görülebilir.

Teşkilat yapısında 14.09.2011 tarihli 652 sayılı KHK ile dikey olarak en çok sadeleşme görülen bakanlıklardan biri Milli Eğitim Bakanlığı'dır, teşkilat ve görevde önemli değişimlere yol açmıştır. Bu KHK ile 12.05.1992 tarihli 3797 sayılı Milli Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri hakkındaki Kanun yürürlükten kaldırılmış, bu kapsamda bakanlığın teşkilat yapısında yatay anlamda önemli değişiklikler yapılmıştır. 3797 sayılı Kanunda, 33 birim olan Ana Hizmet Birimleri, Danışma ve Denetim Birimleri ve Yardımcı Birimler, 652 sayılı KHK ile tek çatı altında 19 hizmet birimi olarak teşkilatlandırılmıştır. KHK birçok genel müdürlüğü hizmet birimi olarak yapılandırmış ve/veya bazı genel müdürlükleri birleştirerek tek bir genel müdürlük oluşturmuştur (örneğin Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, Kız Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü ve Ticaret ve Turizm Genel Müdürlüğü birleştirilerek Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü kurulmuştur.). Bakanlıkta genel müdürlük yardımcılarını kadroları kaldırılmış, daire başkanlıkları, grup başkanlıklarına dönüştürülmüştür (Ayrıntılı bilgi için bkz. 12.05.1992 tarihli 3797 sayılı Kanun; 14.09.2011 tarihli 652 sayılı KHK; Gür

vd., 2011). Bakanlıkta üst düzey yöneticilerle yapılan görüşmede yapılan düzenlemenin amacı ara basamak veya dikey kademeleri azaltarak Milli Eğitim Bakanlığı gibi büyük bir teşkilatı daha sade ve yatay şekilde örgütleyerek hizmetlerin ve işlemlerin hızlı, etkin ve verimli verilmesini sağlamak olarak açıklanmıştır.

Bir diğer köklü değişiklik yapılan bakanlık Sağlık Bakanlığı'dır; 181 sayılı KHK bakanlığın teşkilat yapısını merkez teşkilatı, genel müdürlük, daire başkanlığı şeklinde örgütlemekteydi. Sağlık Bakanlığı'nın, merkez, taşra ve bağlı kuruluşları 11.10.2011 tarihli 663 sayılı KHK ile küçültülerek yeniden oluşturulmuştur. Bazı genel müdürlükler ve daire başkanlıkları yeni teşkilat şemasında yer almamıştır (Çocuk Sağlığı ve Aile Planlama Genel Müdürlüğü, Kanseler Savaş Daire Başkanlığı gibi). Diğer yandan merkez teşkilatında şube müdürü ve genel müdür yardımcılığı kadroları kaldırılmıştır. Bir diğer anlamda 3046 sayılı Kanundan farklı olarak geleneksel örgütlenmenin temeli olan şeflik, şube müdürlüğü, genel müdür yardımcılığı kadroları kaldırılarak bunların yerine birim sorumlusu, koordinatörlük gibi yeni unvanlar tahsis edilmiştir. Bunun yanı sıra, Sağlık Hizmet Genel Müdürlüğü gibi ana hizmet birimleri bağlı kuruluşlara dönüştürülmüştür. Taşra yapısı değiştirilerek Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu, Türkiye Hudut ve Sahiller Genel Müdürlüğü, Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu olarak bağlı kuruluşlar düzenlenmiştir. Genel olarak Sağlık Bakanlığı'nın merkez ve taşra teşkilatı küçültülmüş ve birçok faaliyet (özellikle hastane ve sağlık ocağı faaliyetleri) yeni kurulmuş olan bakanlığın taşra teşkilatındaki bağlı kuruluşlar olan Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu, Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yapıda kamu hastaneleri, Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumuna, Aile Sağlık Merkezlerine (eski adıyla Sağlık Ocaklarına) ve Türkiye Halk Sağlık Kurumu'na devredilmiştir. Bakanlıkta üst düzey yöneticilerle yapılan görüşmede, "yeni KHK'nın, Sağlık Bakanlığı açısından dikey yapılanmadan yapay yapılanmaya, katı yönetim anlayışından esnek yönetim anlayışına ağırlık veren bürokratik yapılanmayı sağladığı" düşünülmektedir.

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde yapılacak çalışmaların yönlendirilmesi, izlenmesi ve koordinasyonu ile üyelik sonrası çalışmaların koordinasyonunu yürütmek üzere 03.06.2011 tarihinde 634 sayılı KHK ile kurulan AB Bakanlığı'nın teşkilat yapısı incelendiğinde geleneksel yapılanmadan oldukça farklı bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Bakanlıkta, genel müdürlük ve şube müdürlüğü gibi hiyerarşik kademeler bulunmamaktadır. Personel başkanlıkların altında örgütlenmekte, daha az hiyerarşik kadroların mevcudiyeti personelin müsteşar yardımcıları ve başkanlarla iletişim imkânını kolaylaştırmaktadır. Bakanlığı geleneksel bakanlık örgütlenmesinden ayıran bir diğer önemli özellik diğer bakanlıklarda

bulunan taşra teşkilatına sahip olmamasıdır. Bakanlıkta üst düzey yöneticilerle yapılan görüşmede bakanlığın bu tarz bir teşkilat yapısıyla faaliyet göstermesinin nedeni, “daha az kadro ve hiyerarşik yapı ile daha çok etkinlik sağlamak” olarak açıklanmıştır. Dolayısıyla, Türk Kamu Yönetiminde daha önceden var olmamış AB Bakanlığı, formel yapı ve hiyerarşiye ehemmiyet gösteren Türk idare düzenindeki bakanlıklardan ayrılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Saylam ve Ömürgönülşen, 2013).

Adı ve Teşkilat kanunları değiştirilen Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın hiyerarşik kadrolarından olan Genel Müdürlük Yardımcılığı kaldırılmış; yine adı ve teşkilat kanunu değiştirilen Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nda Genel Müdür Yardımcılarının sayısı azaltılmıştır. Yeni kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda şube müdürleri kadroları iptal edilmiştir⁸. Diğer bakanlıkların kadro cetvelleri incelendiğinde ara kademelerdeki azalmayı görmek mümkündür.

Genel olarak KHK'lerde dikkat çeken en önemli unsurlardan biri ara kadro kademelerin azaltılmasıdır. Yeni bakanlıklarda, teşkilat kanunları ve adı değiştirilen bakanlıklarda yatay yönde bir örgütlenme modeli öngörüldüğü söylenebilir. Bakanlıkların yapısında dikkat çeken bir diğer önemli unsur bakanlıkların “kurum uzmanlığı” modeline geçişidir. 6223 sayılı Kanuna istinaden çıkarılan KHK'lar ile birlikte, o kurumun adını içeren (milli eğitim, sağlık, aile ve sosyal politikalar, sanayi ve teknoloji uzmanlığı, ulaştırma ve haberleşme uzmanlığı vb.) uzmanlıklar oluşturulmuş ve/veya arttırılmıştır. Bakanlıklarla yapılan görüşmelerde bu kadroların ihdas edilmesindeki amaç “ara yönetim kadrolarının azaltılarak ve/veya kaldırılarak işlerin uzmanlar eliyle yürütülmesi, hiyerarşik yapının yatay bir şekilde tabana yayılarak faaliyet ve işlemlerin daha az hiyerarşik yapı içerisinde gerçekleştirilmesi” olarak açıklanmıştır.

5. SONUÇ YERİNE

Kurumsal geçmişi eski olan hizmet bakanlıkları Türk kamu yönetiminde, Osmanlıdan miras alınmış, ülkenin idari özelliklerine göre yeniden revize edilmiş ve Türk kamu yönetiminin demirbaşları haline gelmişlerdir. İdari ihtiyaç ve hükümet politikalarına göre ad ve sayıları değiştirilen bakanlıklar, teşkilat ve görevleri bakımından 1984 yılında belli bir standarda kavuşmuştur. Hizmet ve işlemlerin daha az personel ve bürokrasiyle, etkin, hızlı ve etkili hale getirilmesi amacıyla, 2002 yılında başbakanlığa bağlı ve/veya ilgili birçok kurum ve/veya kuruluş hizmet

---

⁸ Bakanlıkla yapılan görüşmede, bakanlık bünyesinde 10 adet şube müdürü kadrosu mevcut olduğu ancak bu sayı 12000'i aşan bakanlık personeliyle kıyaslandığında yok edilmesinin daha rasyonel ve uygun olacağı düşünülmektedir.

bakanlıklarına bağlanmış, devlet bakanlıkları kaldırılmış ve hükümete tanınan yetki kanunuyla çıkarılan KHK'larla da bazı bakanlıkların teşkilat yapıları değişmiş ve yeni bakanlıklar Türk kamu yönetiminde yer edinmiştir. Merkezi düzeyde, 1980 öncesine dönüşün izleri bulgulanmaktadır. Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde en belirgin aktör yine hizmet bakanlıklarıdır denilebilir.

Yeni oluşturulan ve teşkilat kanunları değiştirilen bakanlıklarda genel olarak hiyerarşik anlamda bir sadeleşme görülmüştür. Bakanlıkların işlemlerini daha çok tabana yayarak kurum uzmanları aracılığı ile yürüttüğü söylenilebilir. Ancak örgüt geliştirme olarak adlandırılabilir bu düzenlemelerin kısa sürede yapılması⁹ istenilen sonuçların elde edilmemesi ile sonuçlanabilir. Hükümete 6 ay süreyle KHK çıkarma yetkisi veren kanun, bakanlıkların kurulmalarında ve teşkilat yapılarının düzenlenmesinde ivedilikle karar verilmesine neden olmuştur. Nitekim Devlet Personel Başkanlığı ile yapılan görüşmede de Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlığı'nın iptal edilen şube müdürlüğü kadrolarının yeniden ihdas edilmesi yönünde Başkanlığa başvuru yapıldığı belirtilmiştir. Bunun yanında, neoliberal politikalar söyleminde devleti küçültme bağlamında yapılan yapısal reformların önemli değişikliklere yol açtığı düşüncesinin Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlığı'nın bütçesi açısından aynı sonuçları vereceğini öngörmek pek de mümkün görülmemektedir (bkz. Leblebici ve Kurban: 2011).

Araştırma sorusu olabilecek bir diğer konu AB Genel Sekreterliği ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın görev ve teşkilat yapılarının muhafaza edilerek AB Bakanlığı ve Kalkınma Bakanlığı olarak örgütlenmeleridir. Planlama ve AB'ye uyum sürecinin bakanlık düzeyinde yürütülmesinin gereklilikleri ve bakanlık olarak örgütlenmenin ortaya çıkaracağı maliyetler sorgulanabilir.

Hizmet bakanlıklarının teşkilatında yatay anlamda bir sadeleşme olduğu görülmektedir. Ancak köklü ve muhafazakâr bir bakanlık olan İçişleri Bakanlığı'nda 2013 yılında Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulması bakanlık açısından dikey anlamda bir genişleme olduğunun göstergesidir. Yeni ve mevcut bakanlıklarda, 3046 sayılı Kanunda öngörülen teşkilatlanmadan (Müsteşar, Genel müdürlük, Daire Başkanlığı, Şube Müdürlüğü) farklı yapıların olması, işlem ve hizmetlerde bürokrasiyi azaltma ve kurum içerisinde iletişimi artırma açısından olumlu sonuçlar doğurabilir. Ancak, yatay teşkilatlanma bakanlık bünyesinde denetim ve kariyer planlaması açısından sorunlar da ortaya çıkarabilir. Örneğin AB Bakanlığı ile yapılan görüşmede kurumun sahip olduğu teşkilat yapısının personelin uzun süre aynı pozisyonda (uzman) kalma olasılığını arttıracığından, kariyer planlaması yapmasında sıkıntılar oluşturabileceğinden bahsedilmiştir. Son olarak yapılan

---

⁹ Örgüt geliştirmeyle alakalı yapılacak düzenlemelerin performans gelişmelerinin başarılı sonuçlar vermesi için en az iki üç yıl üzerinde çalışılmalıdır (Burnes and Cooke, 2012; Bowers, 1976).

düzenlemelerle çoğu üst düzey yönetici bakanlık müşavirliği kadrolarına kaydırılmıştır. Bu kapsamda bu beyinlerin etkin şekilde kullanılmaması özelde kurum açısından genelde devlet açısından belli bir maliyete ve kadrolaşmanın önünün açılmasına neden olabilir.

KAYNAKÇA

- 03.05.2011 Tarihli 6223 Sayılı *Kamu Hizmetlerinin Düzenli, Etkin ve Verimli Bir Şekilde Yürütülmesini Sağlamak Üzere Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilat, Görev ve Yetkileri ile Kamu Görevlilerine İlişkin Konularda Yetki Kanunu*.
- 11.10.2011 Tarihli ve 663 Sayılı *Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*.
- 12.05.1992 tarihli ve 3797 sayılı *Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun*.
- 13.12.1983 tarihli 181 sayılı *Sağlık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*.
- 14.09.2011 tarihli 652 sayılı *Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*.
- 27.09.1984 Tarihli 3046 Sayılı *Bakanlıkların kuruluş ve Görevleri Esasları Hakkında Kanun*.
- AB Bakanlığı. *Üst Düzey Yöneticilerle Yapılan Kişisel Görüşme*, Görüşme Tarihi: 12.12.2012.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. *Üst Düzey Yöneticilerle Yapılan Kişisel Görüşme*, Görüşme Tarihi: 10.12.2013.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi, (1991). *Devlet Teşkilatı ve Devlet Teşkilatı İçinde Yerel Yönetimlerin Yeri*, Ankara: BEM Yayınları.
- Bayrak, M. O. (1992). *Türkiye'yi Kimler Yönetti (1920-1992): Cumhuriyet'in 72 yıllık Üst düzey Yönetim Kadroları*, İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *Uzmanla Yapılan Kişisel Görüşme*, Görüşme Tarihi: 15.12.2013.
- Bowers, D. G. (1976). Organizational Development: Promises, Performances, Possibilities. *Organizational Dynamics*, 4(4), 50-62.
- Burnes, B. and Cooke, B. (2012). Review Article: The Past, Present and Future of Organization Development: Taking the Long View. *Human Relations*, 65 (11), 1395-1429.
- Di Maggio, P. J. and Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48, 147-160.
- Gözler, K. ve Kaplan, G. (2012). *İdare Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Yayın.
- Gözübüyük, Ş. (1998). *Yönetim Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi. .
- Gözübüyük, Ş. (2010). *Yönetim Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. *Uzmanla Yapılan Kişisel Görüşme*. Görüşme Tarihi: 20.12.2013.
- Günday, M. (2011). *İdare Hukuku*, Ankara: İmaj yayınları.
- Gür, B. S., Özoğlu, M., ve Çelik, Z. (2011). Eğitim, T. Özhan, H. Ete ve S. M. Bölme (Ed.), *Seta Analiz 2011'de Türkiye* (s.137-154), Ankara: SETA.

- Hatch, M.J. (1997). *Organization Theory*, UK: Oxford University Press.
- İçişleri Bakanlığı. *Üst Düzey Yöneticiyle Yapılan Kişisel Görüşme*, Görüşme Tarihi: 28.11.2013.
- İsbir, E. ve Altunok, H. (2013). Kamu Örgütlenme Politikasında Avrupa Birliği Birimlerinin Yeri, E. G. İsbir (Ed.), *Kamu Yönetiminde Değişim ve Güncel Sorunlar* (s.3-23), Ankara: TODAİE.
- Karaer, T. (1990). Türk Kamu Yönetiminde Devlet Bakanlığı Sorunu. *Amme İdaresi Dergisi*, 23(2), 47-74.
- Koç, U. , Aytemir, J. Ö. , Erdemir, E. (2011). Türkiye’de kurumsal bir aktör olarak devlet. *Örgüt Kuramı Çalıştayı Kitabı İçinde* (s.137-152), Ankara: TODAİE.
- Leblebici ve Kurban (2011) . Gelişen Liberal Ekonomilerde Bürokrasinin Maliyeti: Türkiye Örneği. *In International Conference on Eurasian Economies, Proceeding Book* (p. 306-311), Kırgızistan: Kyrgyzstan-Turkey Manas University Publication.
- Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (1966). *Merkezi Hükümet Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Meyer, J. W. (1983). Institutionalization and the Rationality of Formal Organizational Structure, J. W. Meyer ve W. R. Scott (Ed.), *Organizational Environments: Ritual and Rationality* (p.261-283), California: Sage Publications.
- Meyer, J. W. and Rowan B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremonymy. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *Orta Düzey Yöneticilerle Yapılan Kişisel Görüşme*, Görüşme Tarihi: 01.12.2013.
- Neuman, W. L. (2006). *Social Research Methods Qualitative and Quantitative Approaches*, New York: Pearson.
- Parlak, B. ve Sobacı., Z. (2005), *Kuram ve Uygulamalarda Kamu Yönetimi: Ulusal ve Global Perspektifler*, Bursa: Alfa Aktüel.
- Sağlık Bakanlığı. *Üst Düzey Yöneticiyle Yapılan Kişisel Görüşme*, Görüşme Tarihi: 05.12.2013.
- Saylam, A. ve Ömürgönülşen, U. (2013). Avrupa Birliği Genel Sekreterliği’nden Avrupa Birliği Bakanlığı’na: Türk Kamu Yönetiminde Yeni Bir Bakanlık Teşkilatlanması. *Akdeniz İ. İ. B. F. Dergisi*, 25, 176-194.
- Scott, W. R. (1987). The Adolescence of Institutional Theory. *Administrative Science Quarterly*, 32(4), 493-511.
- Scott, W. R. (1995). *Institutions and Organizations*, London: Sage Publications.
- Selznick, P. (1957). *Leadership in Administration*, New York: Row, Peterson.
- Selznick, P. (1996). Institutionalism “Old” and “New”. *Administrative Science Quarterly*, 41(2), 270-277.
- Sencer, M. (1985) .Türkiye’de Genel Yönetimin Merkez Örgütü. *Amme İdaresi Dergisi*, 18(3), 3-32.
- TODAİE, (1963).*Devlet Teşkilat Rehberi*, Ankara: TODAİE.
- TODAİE, (1972). *Devlet Teşkilat Rehberi*, Ankara: TODAİE.
- TODAİE, (1988). *Devlet Teşkilat Rehberi*, Ankara: TODAİE.
- TODAİE, (1991). *Devlet Teşkilat Rehberi*, Ankara: TODAİE
- TODAİE, (2002). *Devlet Teşkilat Rehberi*, Ankara: TODAİE.
- TODAİE, (Aralık 2012). *Devlet Teşkilat Rehberi*, Ankara: TODAİE.
- TODAİE, (Eylül 2013). *Devlet Teşkilat Rehberi*, Ankara: TODAİE.

*A. Saylam, M. K. Öktem / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE
Dergisi 5(2015) 1-20*
*A. Saylam, M. K. Öktem / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of
ISS 5(2015) 1-20*

Tolbert, P. S. ve Zucker, L. G. (1996). The Institutionalization of Institutional Theory,
S. R. Clegg, C. Hardy and W. R. Nord (Ed.), *Handbook of Organization Studies* (p.
175-191). London: Sage Publications.

20.YÜZYIL BAŞLARINDA (H. 1329-M.1913/H.1338-M.1922)YILLARI ARASINDA AFYONKARAHİSAR'DA HAPİSHANELER (Hapishanelerde İyileştirme Çalışmaları)

Doç. Dr. Naci ŞAHİN
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
el-mek nsahin@aku.edu.tr

ÖZET

XX. yüzyıl başlarında bugünkü adıyla Afyonkarahisar, Hüdâvendigar eyaletine bağlı ve Karahisâr-ı Sâhib sancağı adıyla bilinen bir yerleşim yeri idi. Osmanlı imparatorluğu'nda bu yüzyılın başlarına kadar mahkûmların içerisinde bugünkü anlamda barındırıldığı hapishane kavramı yoktur. Anadolu'da hapishaneler inşa edilene kadar mahkûmlar ya da belli bir süre ceza ödemekle yükümlü bulunanlar, bu cezalarını genellikle kürek-bent ya da kale-bent adı verilen fiziki çalışma koşullarını yerine getirerek tamamlarlardı. Fiziki güç ve kuvvet gerektiren şartlarda icra edilen cezaların çekilmesi sürecinde mahkûmlar sabit cezaevi ya da hapishane adı verilen mekânlarda bulunmamaktaydılar. İlk kurulduğunda, Afyonkarahisar hapishanesi, eski Hükümet konağının ordu bulvarına bakan arka kısmında bulunmakta idi. Bu hapishane, diğer bütün Anadolu taşra hapishaneleri gibi mahkûmların çok zor koşullar altında yaşamlarını sürdürdükleri bir mekân idi. Oldukça bakımsız, sağlıksız olan Afyonkarahisar hapishanelerinde bulunan mahkûmların, barındıkları mekânlarda, yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla, hapishane içerisinde bakım ve onarım yapılması zorunluluk haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Hapishane, Islahat, Mahkum, Osmanlı

PRISONS IN AFYONKARAHISAR IN EARLY YEARS OF 20TH CENTURY (BETWEEN H. 1329-C.1913/H.1338-C.1922) (Improvements in Prisons)

ABSTRACT

In early years of 20th century, Karahisâr-ı Sâhib District, known as Afyonkarahisar today, was a residential area affiliated to Hüdâvendigar Province. In Ottoman Empire, there was no concept of prison where the convicts were kept in the current sense till the beginning of this century. Until prisons were built in Anatolia, the convicts or those liable to pay penalties for a certain period used to serve their sentences by fulfilling physical working conditions generally called as 'confinement in a ship' or 'confinement in a fortress'. During such serving of sentence under the conditions requiring physical strength and power, the convicts were not kept in the places called as jail or prison. The first Afyonkarahisar prison was built behind the current City Hall facing the Ordu Avenue. This prison, like all other Anatolian provincial prisons, was a place where the convicts were continuing to live under hard

conditions. In order to improve living conditions of the convicts within such squalid and unhealthy prisons in Afyonkarahisar, it became a necessity to perform maintenances and repairs in the prisons.

Key Words: Afyonkarahisar, Prison, Reform, Convict, Ottoman

1. GİRİŞ

XX. yüzyıl başlarında bugünkü adıyla Afyonkarahisar, Hüdâvendigar eyaletine bağlı ve Karahisâr-ı Sâhib Sancağı adıyla bilinen bir yerleşim yeri idi. Osmanlı Devletinde Tanzimat dönemine gelinceye değin, bugünkü anlamda hapishane kavramı yoktur. 1840 yılında Osmanlı ceza kanununun çıkartılması hapishanelerin kurulmasını gerektirecek süreci başlatmıştır. Afyonkarahisar'da hapishane olarak kullanılan mekan, hapishane kurumunun kuruluşuna değin, mevcut Afyon kalesidir.¹⁰ Kale bu amaçla hem değerli zenginlik kaynaklarının saklandığı ve korunduğu bir mekân hem de suçluların cezasını çektiği bir alandı. Hapishane binalarının inşa edilmeden önceki dönemlerinde kale merkezli hapishaneler kullanıla gelmekteydi. Mesela, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları döneminde kaleler hapishane olarak kullanılmıştır.¹¹ Afyonkarahisar, Osmanlılar zamanında nüfus, fizikî yapı ve ekonomik yapı yönünden büyük gelişme gösterdiği gibi bu devirde bir kale-şehir olarak ovaya doğru gelişmeye başladı. Evliya Çelebi'ye göre, Osmanlı padişahı II. Selim zamanında tamir edilen kalenin içinde Selçuklular'dan kalma mavi çinili bir mescit harabesi bulunmaktaydı. 200 kadar muhafızı olan kalede ayrıca siyasî suçluların bulunduğu bir de hapishane vardı.¹²

Tanzimat'tan sonra kurulan Afyonkarahisar hapishanesi¹³, ordu bulvarında bugün yerinde olmayan tarihi hükümet konağına bitişik kısımda yer almaktaydı.¹⁴ Afyonkarahisar'da öncelikli olarak Hükümet Konağı inşa

---

¹⁰ Haydar Özdemir, *Afyon Vilayeti Tarihçesi*, İkaz Matbaası, Afyon, 1961, s. 18.

¹¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 517.

¹² Feridun Emecen, "Afyonkarahisar" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 1, İstanbul, 1988, ss. 443-446.

¹³ Bu konuda yapılmış çizimler için, Bkz., (Kroki-1) Ondokuzuncu Yüzyılda Afyon Şehri, (Harita-1) Yüzbaşı Ahmet Hidayet'in 1906- 1907 yılında çizdiği haritanın yeniden düzenlenmiş hali (Afyon Belediyesi, İmar Müdürlüğü Arşivi) ve (Kroki-2); Ondokuzuncu Yüzyılda oluşmaya başlayan İstanbul istasyon caddesi ve hükümet civarı (Yüzbaşı A. Hidayet'in 1906-1907 tarihli haritasından yararlanılarak çizilmiştir.), Sıdika Çetin, "Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete İç-Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi-Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Middle East Technical Universty(METU), Journal of Faculty and Architecture(JFA)*, c. 2, Ankara 2002.

¹⁴ Bugün yerinde olmayan taş yapılı hükümet konağının yerinde belediyeye ait bir otopark yer almaktadır. Eski Afyon hapishanesi, bir yönü ile Hükümet Konağına ve bir yönüyle de günümüzde Ordu bulvarı tabir olunan kesime, bir yönüyle de Afyon Halkevi olarak bilinen binaya bakmaktaydı.

edilmiştir. Yapımına 1896 tarihinde Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı Ömer Lütfi Paşa tarafından başlanmış¹⁵ ve 1901 yılında hizmete girmiştir. Hükümet konağının hizmete girmesini müteakip çevresine belediye binası ve Afyon hapishanesi inşa edilmiştir.

Bu hapishane, diğer bütün Anadolu taşra hapishaneleri gibi mahkûmların çok zor koşullar altında yaşamlarını sürdürdükleri bir mekân idi. Bu yüzyılın başlarına kadar düzenli olarak kurulan ya da mevcut olan hapishane olmayıp, düzenleme henüz belirli koşullarda yürürlüğe girmiş bulunmaktaydı. Anadolu'da hapishaneler inşa edilene kadar mahkûmlar ya da belli bir süre ceza ödemekle yükümlü bulunanlar, bu cezalarını genellikle kürek-bent ya da kale-bent adı verilen fiziki çalışma koşullarını yerine getirerek tamamlarlardı. Fiziki güç ve kuvvet gerektiren şartlarda icra edilen cezaların çekilmesi sürecinde mahkûmlar sabit cezaevi ya da hapishane adı verilen mekânlarda bulunmamaktaydılar. Oldukça bakımsız ve zor koşullar altındaki Afyonkarahisar hapishanelerinde bulunan mahkûmların, barındıkları mekânlarda, yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla, hapishane içerisinde gerekli iş ve işlemlerin yapılması gerekmekteydi.¹⁶ Hapishane, habs kelimesinden alınmış olup, hapis, alıkoyma, bir yere kapama, salıvermeme, bir yere kapayıp dışarı çıkarmama, tutma, zaptetme, habs-hâne anlamlarında kullanılan bir tabirdir.¹⁷ Haps olunan yer, ya da hapislerin bulunduğu yer, cezaevi anlamlarında da kullanılmaktadır. Habs-gâh ya da habs-hâne, hapsolunan yer.¹⁸ Hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz mahalli olarak¹⁹ bilinen hapishanenin halk arasındaki deyimini kafestir.

Avrupa'da hapishaneler Osmanlı Devletinde uygulama başladıktan çok ama çok önceleri hayata geçmişti.²⁰ Türkiye'de son yıllarda şehir

---

¹⁵ Sıdika Çetin, "Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete İç-Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi-Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Middle East Technical University(METU), Journal of Faculty and Architecture(JFA)*, c. 2, Ankara 2002, s. 103.

¹⁶Afyonkarahisar hapishanesinde iyileştirme çalışmalarının başladığı bu tarihlerde benzer sorunlar diğer Anadolu kent hapishanelerinde de sürmekteydi. Hapishanede mahkûmlar, son derece sağlıksız, suyu ve diğer önemli ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak bir yaşam sürmekteydi. Bu bakımdan tamir, bakım ve onarım yapılması adeta zorunluluk halini almıştı. Merkezi hükümet yeni açılacak hapishanelerin günün koşullarına uygun ve modern anlamda inşa edilmesini destekleyen kararlar vermiştir. Bu konuda bkz., *B.O.A., DH. MB. HPS., 144-17.*

¹⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yayınevi, Ankara 1982, s. 407.

¹⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 508.

¹⁹ *Türk Hukuk Lügatı*, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s. 116.

²⁰ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 15.

hapishaneleri üzerine yapılan çalışmalar artmıştır. Doğal olarak, yapılan çalışmalar hapishanelerin kurulduğu 1880 yılından sonraki çalışmaları ihtiva etmektedir.²¹

Osmanlı Devletinde hapishanelerin genel durumunu düzenlemek amacıyla 1880 tarihinde "Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesi" yada diğer adıyla "Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhânedede Bulunan Tevkifhâne ve Hapishânelerin İdâre-i Dahiliyelerine Dâir Nizâm-nâme Layihası" yayımlanmıştır.²²

Hapishanede eskiyen su borularının değiştirilmesi maksadı ile bir çalışma başlatıldığı görülmektedir.²³ Hüdavendigar Vilayeti, Karahisar-ı Sahib Sancağı kaimmakamlığı tarafından 22 Mart [1]330 senesinde bir keşif defteri düzenlenmiştir. Liva mühendisi tarafından düzenlenen defterin ayrıntıları hapishane için yapılacak masrafları kapsamlı olarak ortaya koymaktadır. Daha sonra, mutasarrıflıkça uygun görülerek tasdik olunan keşif defterine 8 Nisan [1]330 senesinde onay verilerek yapılacak masraflar kesinleştirilmiştir.²⁴

---

²¹ Kent hapishaneleri ile ilgili olarak yapılan çalışmalara şunlar örnek olarak verilebilir; Alev Çakmakçoğlu Kuru, *Sinop Hapishanesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.; Zafer Atar, "XX. Yüzyıl başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C.IX, Sayı: 1, Manisa 2011, ss. 87-102.; Mümin Yıldıztaş, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.; Saadet Tekin-Sevilay Özkes, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, C.VII, Sayı: 16-17, (2008-Bahar-Güz), ss. 187-201. Saadet Tekin, "XX. Yüzyıl başlarında Aydın Vilayeti ve Mülhakatındaki Hapishanelerin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2 Güz, Manisa, 2006.; Saadet Tekin, "Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayet Hapishanelerine Genel Bir Bakış", *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi(OTAM) Dergisi*, Sayı 24, Ankara, 2010.

²² *Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhânedede Bulunan Tevkifhâne ve Hapishânelerin İdâre-i Dahiliyelerine Dâir Nizâm-nâme Layihası*, Hilal Matbaası, Babıali Karşısında, Dersaadet, 1335.

²³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezâreti Mebâni-i Emiriyye ve Habs İdaresi Müdiriyyeti=BOA, DH.MB.HPS. 112-50-2-2.*

²⁴ "Livâ habs-hâne suyunun demir boruya alınması ve tarafeyn depolarının müceddeden inşası zımında keşif defteridir." Bu konuda bkz., *BOA, DH.MB.HPS. 112-50-2-3.*

Tablo-1 Karahisar-I Sahib Sancağı Hapishanesi Keşif Defteri

Nev'i Ameliyyat	Aded'	Tûl	Arz	İrtifâ'	Mikdâr	Fi'yât	Yekûn
Hass-hâne avlusunda muhâfaza duvarı inşâsı için temel hafriyyâtı	1	25,00	0,80	0,30	6,00	2,0	12,00
Maa-temel harçlı muhâfaza duvarı inşâsı	1	15,00	0,80	2,00	24,00	50	1200,00
Maa-temel harçlı muhâfaza duvarı inşâsı	1	10,00	0,90	1,00	8,00	50	400,0
Habs-hâne bağçesinin muhâfaza duvarı temel hafriyatı	1	40,00	0,90	0,30	10,80	2	21,60
Habs-hâne bağçesinin harçlı muhâfaza duvarı temeli inşâsı	1	40,00	0,50	0,30	10,80	50	540,0
Habs-hâne bağçesinin harçlı muhafaza duvarı inşâsı temel fevkinde	1	40,00	$\frac{0,70+0,80}{2}$	1,00	30,00	50	1500,0
Habs-hâne bağçesinin kabr-istân cihetindeki mevcûd	1	55,00	-	2,00	Terbian 110,00	8	880,0

duvarın iri dâneli kum ve hâlis kireçli harcla sıvası							
Habs-hâne'ye müceddede n ağaç kapı inşâsı	2	-	-	-	2	80,00	160,00
Muhafaza duvarı üzerine demir parmaklık inşâsı	1	10,00	-	1,00	Kg. 100,00	2,50	250,00
Bağçe muhafaza duvarı üzerine demir parmaklık inşâsı	1	40,00	-	1,00	400,00	2,50	1000,00
Bağçeye demir kapı inşâsı	1	1,50	-	-	Aded 1	50,00	50,00
Habs-hâneye su isâlesi için demir boru	1	55,00	Kutren 0,04	Sühan 0,002	Kg. 104,50	1,50	156,75
Habs-hâneye su isâlesi için demir boru dirsek	5	0	0,04	0,002	Aded 5	3,00	15,00
Avlu dâhilinde şâdurvan inşâsı	1	-	-	-	1	200,00	200,00
Yekûn							6385,35
Mevcûd taş bedeli minhâ							385,35

Yekûn							6001,0 0
İş bu nizâm-nâme'de muharrer malzeme vesâire ittihâzı muvâfık olduğu tasdik kılındı. Fi 23 Mart sene [1]330. Belediye Zâbitası İş bu râyic pusulası vakt-i hâle nazaran muvâfık olduğu tasdik kılınır. Fi 23 Mart sene [1]330.							

Hapishane avlusunun esaslı şekilde onarımdan geçirilmek üzere ilk önce temelinden yeniden inşa etmek üzere kazı yapılması gerektiği, bu kazının yapılmasını müteakip harç kullanılmak suretiyle çevresine istinat duvarı çekilmesi, bir kısım istinat duvarının ise dışarıdan daha güzel görünmesi maksadıyla iri taneli kum ve kireç kullanılmak suretiyle sıvanmasının zaruri olacağı anlatılmaktadır.²⁵ Muhafaza duvarının daha sonra en üst kısmına demir parmaklık yapılarak korunaklığın artırılacağı ve nihayetinde bahçeye demir bir kapı yaptırılması gerekeceğinden bahsedilmektedir. Hapishanede mevcut olan su kaynaklarının etkili ve temiz kullanılmasına yönelik olarak ise mevcut su borularının eskimesinden dolayı demir boru ile değiştirilmesi teklif edilmektedir.

Hüdavendigâr valiliği mektûbî kalemi tarafından, Hüdavendigâr valisi imzasıyla 27 Cumade'l-ûlâ sene 1332(10 Nisan sene [1]330) tarihinde dâhiliye nezâret-i celîlesine gönderilen, 1583 umumi ve 157 hususi sayılı, Karahisar habs-hânesinin ta'mîri için muktezî altı bin guruşluk havâle-nâmenin irsâline dâir belgeden anlaşıldığına göre, “*Karahisar habs-hânesine cârî suyun muhâfaza-i nezâfet-i demir borulara alınmasına habs-hâne avlusunun bir derece tevsi'ine tubben lüzum gösterilmesine binâen*” denilerek,²⁶ bu işlemin tıbbi zorunluluk olduğu ve sağlık açısından gerekli olduğu vurgulanarak bu paranın gönderilmesine acilen ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Dâhiliye Nezâreti, Mebânî-i Emîriyye ve Habs-hâneler İdâresi Müdiriyyeti'nden 6 Mayıs sene [1]330 ve 157-119 numaralı cevabi yazıdan anlaşıldığına göre tamirat ve inşaatların yapılması ve boru döşenmesi ile ilgili keşif senedinin görüldüğü ve istenilen altıbin guruşluk paranın gönderilmesine uygun olur verilmiştir.²⁷

Hapishanelerdeki sağlık sorunlarının ortaya çıkmasından endişe edilmesinden bahseden raporda ne kadar haklı olduğu hemen akabinde

²⁵ Yumurta akı+kireç+kum Türklerin Orta Asya'da kullandıkları bir yapı harç malzemesi türüdür. Bunun adına “Horasani Harç” ismi verilmiştir. Muhtemelen benzer bir harç modeli kullanılmaktaydı.

²⁶ “Altıbin guruşluk havâle-nâme'nin irsâline müsâde buyrulması iş'âr-ı mahalli üzerine mütemennâdin ol babda emr ü fermân hâzret-i men lehu'l emrindir.” Bu konuda bkz.; BOA, DH.MB.HPS. 112-50-3.

²⁷ “Karahisar habs-hânesinde icrâ olunacak ba'zı ta'mirât ve inşâat ve boru ferşiyatın mübeyyin olan keşif senekası ve lede'l-tetkik muvâfık-u usûl ve muhtevî olduğu altıbin guruş sayân-ı kabûl görülmüştür. BOA, DH.MB.HPS. 11-50-1-2.

çekilen 12 Haziran sene [1]330 ve 5779 numaralı ve 254 sıra numaralı telgraf suretinde ortaya çıkacaktır. Mahkûmların koşullarda yoğun olarak gayr-i sıhhi şartlarda barındırılmalarından dolayı humma hastalığı ortaya çıktığı ve bunun sıklıkla tekrarlandığı, dâhiliye nezaretine bildirilmektedir.

Hüdavendigâr vilâyeti valisi Mehmet Abbas imzasını taşıyan telgrafta, Karahisar-ı Sahib vilayet sıhhiye müdürlüğünden alınan telgraf ile aşırı yoğunluk nedeniyle ordu humması hastalığının ortaya çıktığı bildiriliyor. Bu bağlamda bunun önüne geçilebilmesinin ancak bir kısım mahkûmların başka yerler hapisanelerine gönderilmek suretiyle çözülebileceği belirtiliyor. Bu durum karşısında, mahkûmların görülen lüzum üzerine başka yerlere nakillerine izin verilmesi istenilmektedir.²⁸

12 Haziran sene [1]330 senesi, 254 sıra ve 5779 numaralı dâhiliye nezaretine çekilen Hüdavendigâr Valisi Mehmet Abbas imzalı telgrafta, Karahisar-ı Sahib Vilayet Sıhhiye Müdürlüğünden alınan telgraf bilgisinden anlaşıldığına göre, cezaevi koşullarında mahkûm sayısının fazla olması dolayısı ile bir arada yaşayan mahkûmların sayısının çok fazla oranlarda olduğu bildirilmektedir. Bu durumun sağlık açısından önemli bir sorun teşkil ettiği de belirtildiğinden aşırı kalabalık ve yoğun bir ortamda barınmaya çalışan mahkûmlar arasında sıklıkla ordu humması çıktığı tekrar edilmiş, bu sebepten dolayı, hapisanede bulunan mahkûmlardan iki yüz kadarının başka hapisanelere naklinin uygun olacağı bildirilmiştir.²⁹ Esasen kapasite yetersizliği ile hapisanelerde bu tür vakaların sıklıkla yaşandığı anlaşılmaktadır.

16 Haziran sene [1]330 ve 384-35/ ve 16 numaralı Dâhiliye Nezareti Habs-haneler İdaresinden gelen cevabi yazıda daha önce bildirildiği üzere genellikle hapisanelerin dolu olduğuna tekrar dikkat çekilmiş, mahbusların nakline imkân olmadığı bildirilmektedir.³⁰ Bu durum gösteriyorki, bu konuda daha önce yazılmış bulunan istekler bir kez daha geri çevrilmiş bulunmaktadır.

Dâhiliye Nezâretine gönderilen 392 numara ve 19 Haziran sene [1]330 tarihli telgrafta bir kısım mahbusların hapisanelerin aşırı dolu

---

²⁸ "... izdihâm zımında mahbûslardan iki yüzünün diğer mahalle nakline lüzûm gösterildiğinden..." bahisle bunun lüzumu üzerinde durulmaktadır. Bu konuda bkz., BOA, DH.MB.HPS. 105-36-2.

²⁹ "...livâ habs-hânesinde kesret-i izdihâm hasebiyle sık sık ordu humması zuhûr ettiği bildiriliyor. Tahfif-i izdihâm zımında mahbûslardan ikiyüzünün diğer mahalle nakline lüzûm gösterildiğinden..Bu konuda bkz.; BOA, DH.MB.HPS. 105-36-2.

³⁰ Bu konuda bkz.; BOA, MB.THR. 105-36-1-1.

olmasından dolayı eski debboy³¹ binasına veyahut eski kışlaya nakillerinin sağlanmasına izin verilmesi istenilmektedir.³²

Hüdavendigâr Valiliği, bu nakil işleminin bir an önce yürürlüğe girmesi için harekete geçmiş, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 1 Temmuz sene [1]330 tarih ve 430 numaralı telgraf ile bir kısım mahkûmun naklinin gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Mahkûmların son derece zor şartlarda ve fiziki koşullar yetersiz biçimde yaşamlarını sürdürdükleri Afyonkarahisar hapishanesi, bugün yerinde olmayan tarihi hükümet konağı'na bitişik kısmında yer aldığı gibi güvenlik açısından da büyük zaafı olan bir hapishane hüviyetindeydi. Mekansal olarak da ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktı.³³

Yalnız naklin yapılacağı eski debboy binasında esaslı bir tamire ihtiyaç duyulduğu, bunun için, Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıflığından masrafların karşılanabilmesi ve bu işlemlerin zamanında ve sağlıklı olarak yapılabilmesi için iki bin gurusluk havale istendiği arz edilmektedir³⁴.

Hapishanelerin tamamen dolduğu, ağır cezaya çarptırılmış mahkûmlar bir yana, hatta cezası hafif derecede olan bazı mahkûmların bile başka başka yerlere gönderilmesinin düşünüldüğü, ancak buna bile imkân olmadığı bildirilmektedir.³⁵

22 Eylül sene [1]330 tarih ve 22 numaralı belgeden anlaşıldığına göre, Isparta ve Burdur'da deprem olduğu ve bundan dolayı bir kısım mahkûmların Karahisar-ı Sahib'e gönderilmesinin düşünüldüğü görülmektedir. Ancak sancak merkezindeki hapishanenin zaten yeterince dolu olmasından dolayı

---

³¹ Debboy, silah ve elbise ambarı yerinde kullanılan askeri depo anlamında bir tabirdir. Ambar manasına gelen Fransızca depot'dan bozmadır. Debboya girip-çıkan eşya ve mevât ile meşgul ve mes'ul olana debboy memuru adı verilirdi. Tabur ve alay merkezlerinde bulunan bu vazife için ayrıca maaşlı memur bulundurulmaz, tabur ve alayın mülazım tabur katibi ve yüzbaşı gibi zabıtlarından birisine gördürülürdü. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, Üçüncü Basılış, Milli Eğitim bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 409.

³² BOA, DH.MB.HPS. 105-36-3

³³ Bugün yerinde olmayan taş yapılı hükümet konğunun yerinde belediyeye ait bir otopark yer almaktadır. Eski Afyon hapishanesi, bir yönü ile Hükümet Konağına ve bir yönüyle de günümüzde Ordu bulvarı tabir olunan kesime, bir yönüyle de Afyon Halkevi olarak bilinen binaya bakmaktaydı.

³⁴ BOA, DH.MB.HPS. 105-36-5.

³⁵ "... hafif cezalı mahbûsîn için dahi bir mahall-i münâsib tedârik edilememekte bulunulduğu tekrar nazâr-ı takdîr-i nezaret penâhilerine arz olunur... Bknz.; BOA, DH.MB.HPS. 105-25-8.

sancak dâhilindeki uygun mahallere yerleştirilmesinin uygun olacağı ifade edilmektedir.³⁶

Karahisâr-ı Sâhib hapishanesinde aşırı yoğunluk bulunduğu, bu yüzden mahkûmların sık sık hasta oldukları, bir kısım mahkûmların başka hapishanelere naklinin gerekli olduğu, hafif cezalı mahkûmların bir kısım mahallere dağıtılmasının düşünüldüğü, ancak buna bile imkân olmadığı resmi yazılardan anlaşılmaktadır. Sancak dâhilindeki bazı eski kışla ya da debboy gibi binaların onarılarak bir kısım mahkûmların buralara naklinin sağlanması düşünüldüğü göz önüne alınırsa merkezdeki hapishaneye yeni gelenlerin yerleştirilmesinin mümkün olamayacağı öngörülmüş olmalıdır ki merkez dışındaki mahallere yerleştirilme söz konusu olmaktadır.

22 Eylül sene[1]330 ve 608-77 numaralı Aydın vilayetine çekilen telgraf sureti belgede, depremde yıkılan Isparta ve Burdur hapishanelerindeki cinayet mahkûmlarının İzmir'e doğru sevk edildikleri bildirilerek, bu sevk durdurularak bu mahkûmların da Karahisar-ı Sahib'de münasip hapishanelere yerleştirilmelerinin sağlanması istenmektedir.³⁷ Bir taraftan mevcut hapishanenin ihtiyacı karşılamaktan çok uzak oluşu yetmezmiş gibi, mahkûmları biraz olsun rahatlatmak için kısım kısım nakillerinin yapılması gerekirken ve bazılarının da zorlukla nakilleri yapılmışken, tekrar yeni mahkûm gönderilmesi sıkıntının boyutunu artırmıştır.

Öte yandan 23 Eylül sene [1]330 tarihinde 95 numaralı telgraf suretinden Dahiliye Nezaretine gönderildiği üzere Bolavadin,³⁸ ve Aziziye,³⁹ kazalarında mevcut olan hapishanelerin de mevcut mahkûmların ihtiyaçlarını karşılamadığı bildirilmiştir. Bunun dışında barınma şartlarının kötü olduğu uyarısında bulunmaktadır. Aynı kazalarda hapishane amacıyla kullanılacak başka binalarında bulunmadığı belirtilmektedir. Bu bağlamda yalnızca Sandıklı kazasında bulunan hapishanede yüz kadar mahkûmun barınma şartlarının sağlanabileceği belirtilmekte, yeni teşkil olunun Çivril⁴⁰ kazasında ise mevcut hiç hapishane binasının olmadığı ve hapishane binası olmaya yarayacak bir binanın da bulunmadığı belirtilmektedir. Dinar'da ise deprem dolayısıyla hükümet binası, habshane ve birkaç otel ve han'da zarar olduğundan dolayı, Isparta ve Burdur sancaklarından, sancağa sevk edilecek

³⁶ "... Isparta ve Burdur'dan Karahisar'a nakledilecek mahbûsinin livâ habs-hânesinin ma'lûm olan izdihamı hasebiyle livâ dâhilinde münâsib mahallere yerleştirilerek muhafazaları ve keyfiyetin ...Bu konuda bkz.; BOA, DH.MB.HPS. 105-25-1-1.

³⁷ "... hemen Karahisar'a sevkleri esbabının istikmali mutasarrıflığın 184 numaralı telgrafı Mebânî-i Emiriyye Müdüriyyetine işaretiyle tevdi edilmiştir. ...BOA, DH.MB.HPS. 105-25-2-1; BOA, DH.MB.HPS. 105-25-2-2.

³⁸Bolavadin(Bolvadin); Afyonkarahisar iline bağlı ilçe merkezi.

³⁹ Aziziye(Emirdağ); Afyonkarahisar iline bağlı ilçe merkezi.

⁴⁰ Denizli iline bağlı ilçe merkezi.

mahbuslar için ancak yüz kadar mahbusa yetecek mevcut yerin bulunduğu belirtilmektedir.⁴¹

25 Eylül sene [1]330 tarih ve 184-126 sayılı Dâhiliye nezareti, mebânî-i emîriyye ve habs-hâneler idâresi müdüriyetinden Karahisâr-ı Sâhib sancağı mutasarrıflığına gönderilen telgrafnamede deprem olması münasebetiyle Isparta ve Burdur habshanelerinde bulunan mahkûmların sancağa nakledilmesine lüzum görüldüğü bildirilmektedir. Cerâim-i hâfife,⁴² erbâbının silahaltına alınmaları münasebetiyle Karahisar'daki hapisanelerde mahkûmların azalmaları nedeniyle sevk edilecek olan mahkûmların iskân edilmelerinin mümkün olabileceği ifadesi vurgulanmaktadır. Isparta ve Burdur'da hapisanelerde mahkûm toplamının 338 kişi olduğu bu miktarın Karahisar'daki mevcut kapasiteler doldurulduktan sonra diğer kalanının da liva dâhilinde mevcut ve kapasitesi uygun hapisanelere sevki istenmektedir.⁴³

Nitekim 25 Eylül sene [1]330 tarihinde Burdur ve Isparta mahbushanelerinden sevk edilen hapslerin (mahkûmların), 27 Eylül sene [1]330 tarihinde akşam vakti liva merkezine ulaşarak habshane'ye yerleştirildikleri Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı Celaleddin imzasıyla, Dahiliye nezareti celilesine gönderilen 27 Eylül sene [1]330 tarihli telgrafname suretinden anlaşılmaktadır.⁴⁴

30 Eylül sene [1]330 tarih ve 159 numaralı Hüdavendigâr valisi Rahmi imzalı ve Dâhiliye Nezareti Celilesine gönderilen telgrafta Isparta ve Burdur'dan gelen mahkûmların Karahisar-ı Sahib'e gönderildiği bildirilmektedir.⁴⁵

Mahkûmların Karahisar-ı Sahib'e yerleştirilmesinden bir müddet sonra eski yerlerine dönmek istediklerine dair istida dilekçesi⁴⁶ verdikleri görülmektedir. Mahpuslar adına Mehmet ve Kadir imzaları ile verilen dilekçelerde eski yerlerine iadelerinin sağlanmasını istedikleri görülüyor.

10 Mayıs sene [1]331 tarihinde Konya Vilayetine, Dâhiliye Nezareti Mebanî-i Emîniyye ve Habs-hâneler İdâresi Müdiriyyeti tarafından

⁴¹ Bu konudaki ayrıntılar için bkz.; BOA, DH.MB.HPS. 105.-25-7.

⁴² Suçu hafif olanlar.

⁴³ Belgenin battalı bulunan 184 numaralı Hüdavendigâr Müteferrikası İdare-i Aliyye Müdür muavini evveli Lütü Beyefendiye verildiğine dair suret için bkz; BOA, DH.MB.HPS. 105.-25-5.1.

⁴⁴ ... Isparta ve Burdur'dan i'zâm olunan hapsler akşam vurûd ederek livâ habs-hânesine yerleştirilmiştir. Bkz; BOA, DH.MB.HPS. 105-25-9.

⁴⁵ BOA, DH.MB.HPS. 105-25-4.

⁴⁶ Arzuhal kağıdı, Kişinin ya da kişilerin belirtmek istedikleri düşüncelerini, istekleri ifade ettikleri yazılı kağıt.

gönderilen belgede Isparta ve Burdur'da vuku bulan hareket-i arz sebebiyle bir kısım mahbusların Karahisar hapisanesine nakl edilmiş iseler de mahkûmların arzuhallerinin görüşülmesiyle eski yerlerine nakillerinin uygun olacağı düşünüldüğü, Isparta ve Burdur hapisanelerinin tamiratlarının da esasen bitmiş olduğu belirtilerek, Burdur ve Isparta mahbushanelerinde kalmaları gereken mahkûmların, Karahisar-ı Sahib Sancağı mahbushanesinde kalmalarının habs-hâneler Kavanin ve Nizamâtına muhalif bir durum teşkil ettiğinden eski yerlerine nakledilmelerinin uygun olacağının Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyetince belirtildiği ifade edilerek nakillerinin sağlanması tahrirat suretinde emredilmektedir.⁴⁷

Ancak 17 Mayıs sene [1]331 tarihinde Konya Valisi tarafından Dahiliye nezareti Celilesine gönderilen 197 numaralı belgede Burdur ve Isparta hapisanelerinin tamiratlarının henüz yeni tamamlandığı, Antalya'dan da bir kısım mahkûmların nakledilmeleri neticesi izdihamın artarak devam ettiği, bu arada Isparta ve Burdur'da henüz depremlerin durmadığı ve arada sırada da olsa deprem olduğu bildirilmekle, bunun mahkûmların can güvenliğini tehlikeye atacağından bahisle nakillerin bir süre ertelenmesinin uygun olacağı görüşü belirtilmektedir.⁴⁸ Böylece Konya valisi mahkûmların eski yerlerine nakillerinin can güvenliklerini tehlikeye atacağını düşündüğünden bu nakil olayına sıcak bakmamaktadır.

Hareket-i arz adı verilen depremin durmaksızın ara ara devam ettiği, bu bağlamda binalara sıkça zarar verdiği anlaşılıyor. Nitekim 22 Eylül sene [1]331 tarihinde vali İzzet imzasıyla, gayet acele kaydıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen telgrafta gerek Isparta ve gerekse de Burdur hapisanelerinin depremler dolayısıyla yıkılmak üzere bulunduğu belirtilmiştir. Bundan sonra, tutuklu ve mahkûmları serbest bırakmak mecburiyetinde kaldığını belirten Vali İzzet, cinayet mahkûmları arasında pek şer'li ve şerir mahkûmlar bulunduğunu ifade etmektedir. Hayati tehlikeden dolayı serbest bıraktıkları dışında böyle azılı cinayet mahkûmlarından ikisini serbest bırakmadığını, bunları trenle İzmir'e doğru sevk ettiğini belirttikten sonra, bu iki mahkûmun eğer imkân varsa Denizli'de veya başka yerde muhafaza etme imkânı olup olmadığını sormaktadır. Eğer mümkün ise duruma göre yönlendirme yapacağından ve ona göre hareket edeceğini belirtmektedir. Vilayet dâhilinde başka mahallere sevk imkânı olup olmadığının da ayrıca tetkik edilmesini ifadesinde vurgulamaktadır.⁴⁹

---

⁴⁷ ...merkûmların Isparta ve Burdur'a iâdeleri Karahisar Mutasarrıflığına tebliğ edileceğinden kendilerine mezkûr habs-hanelerde yer tedâriki esbâbının te'mini ile iş'arını bâbında....Bu konuda bkz., *BOA, DH.MB.HPS.* 105-42-1-1.

⁴⁸ *BOA, DH.MB.HPS.* 105-42-2.

⁴⁹ .... Cinayet mahkûmları içinde pek şerir herifler var. İki livâ mevkûfunu şimendiferle İzmir'e doğru sevk ediyorum. Bunları Denizli'de veyâ başka yerde muhâfaza

Günümüzde olduğu gibi bazı mahkûmların kalan cezalarının af edilmelerine de şahitlik etmekteyiz. Bunlardan birisi de Ca'fer bin Bekir'in affi hakkında olandır. Ca'fer bin Bekir beş sene müddetle kürek cezasına çarptırılmıştır ve Karahisar hapishanesinde cezasını bitirmeye çalışmaktadır. Cezasının bir kısmını çektikten sonra, kalan cezasının af edilmesi hususunda, liva meclisinin de onayını almış, liva meclisi cezanın affedilmesi konusunda teklifte bulunmakla cezanın affedilmesi için mahkûm lehine karar vermiştir. Ardından bu teklif onaylanmak üzere, üst makamlara gönderilmiştir. Adliye nezaretince bu teklifin onaya sunulmasını müteakip kalan cezasının irade ile af edildiğinin kendisine tebliğ edildiğini öğreniyoruz.⁵⁰

Dâhiliye nazırı Talat Paşa tarafından, Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı Şevket Bey'e gönderilen 6 Temmuz sene [1]332 tarihli yazıda da Ca'fer bin Bekir'in affedildiği bildirilmekte, bu hususun Adliye Nezaretine tebliğ olduğu belirtilmektedir.⁵¹

Bab-ı ali hükümetinin mutasarrıflıklara "Cerâim-i İstatistik Cetveli" tanzim edilerek gönderilmesini istediği, bundaki temel amacının ise bazı istatistik verilere ulaşmak istediği anlaşılmaktadır. Karahisâr-ı Sâhib Sancağı mutasarrıflığının elinde bu cetvellerin mevcudunun bitmesi üzerine merkezden talep ettiği görülmüyor.⁵²

Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti tarafından, 20 Ağustos sene [1]332 tarihinde karahisar-ı sahib sancağı mutasarrıflığına gönderilen belgede talep olunan istatistik cetvellerinin Bandırma postahanesine sevk edildiğinin, Galata postahanesi kayıtlarından anlaşıldığı, Bandırma postahanesinden araştırılarak alınabileceği belirtilmektedir.⁵³

Karahisar-ı Sahib Sancağı'na bağlı Bolavadin hapishanesinin barınma şartları ve idari anlamda bazı sorunlarla karşılaştığını anlıyoruz. Erkek ve kadınlar için mevcut olan hapishane binasının kanunlarda öngörülen şartları taşımadığı gibi sıhhi koşullara da uyulmadığı belirtilmektedir. Hapishanede

---

mümkün ise birkaç saat sonra hareket edecek olan trenin oraya sevk eylemek üzere emir buyurulmasını... Bu konuda bkz., BOA, DH.MB.HPS. 105-25-1.

⁵⁰ Bâb-ı Alî Sadâret Dâiresi Umûr-i Mühimme Kalemi tarafından gönderilen yazı için bkz., BOA, EUM. ADL. 22-16-2, (4 Temmuz sene [1]332).

⁵¹ BOA, EUM. ADL. 22-16-1-1.

⁵² Karahisar-ı Sahib Sancağı mutasarrıflığının Dahiliye Nezaretine Celilesine gönderdiği 8 Ağustos sene [1]332(22 Şevval sene [1]334) yazıdan anlaşıldığına göre; "... mevcudu kalmadığından dolayı 11 Haziran sene [1]332 tarih ve yüzdoksandokuz numarolu tahrîrât-ı âcîzi ile te'kid-i taleb olunan cerâim-i istatistik cedvelleri henüz vurûd etmediğinden cedâvil-i mezkûrenin tanzimi tehhüre uğramaktadır. Tesrî-i irsâli esbâbının istikmâl buyurulması arz olunur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l- emr'indir. ..." bkz., BOA, EUM. ADL. 23-47-2 ; Yine bu cetvellerin birinci defa istenmesi ile ilgili olarak bkz., BOA, EUM. ADL. 22-16-1-1.

⁵³ BOA, EUM. ADL. 23-47-3.

gardiyân bulunmamaktaydı. Gardiyanlık görevi bir jandarma onbaşısına verilmiş onbaşı da bu görevi gereği gibi ifa edememiştir. Dolayısıyla onbaşı gardiyanlık görevini yürütmek üzere hapisshaneden bir eri gardiyan olmak üzere görevlendirmiştir. Bununla da yetinilmemiş, hapisshanede yatan mahkûmların ve tutukluların gündelik olarak kendilerine verilmesi gereken tayin bedelleri ödenmemiştir. Hapisshanede görevli tabip tarafından da sağlık şartları iyi olmadığı halde iyi imiş gibi rapor tutulduğu anlatılmaktadır. Bütün bu olumsuzluklar mülkiye müfettişleri tarafından ortaya çıkartılmakla, Karahisar-ı Sahib Sancağı mutasarrıflığı tarafından gerekenin yapılması talep olunmaktadır.⁵⁴

Umûr-ı Mülkiye Hey'et-i Teftişiyyesi Müdüriyetine bildirilen müzekkerede, 26 Teşrin-i evvel sene [1]332 tarihli cevapta Bolavadin habs-hânesi ahvâlinin ıslâhı lüzumunun Karahisar-ı Sahib Sancağı mutasarrıflığına tebliğ edildiği bildirildikten sonra, Bolavadin habshanesi personelinin maaşlarına zam yapılması taleplerinin mümkün olamayacağı, çünkü maâşat tertibi kaleminde karşılık olmadığı için çok az bir miktarda bile maâş artışının söz konusu olamayacağı belirtilmektedir.

Umûr-ı Mülkiye Hey'et-i Teftişiyyesi Müdüriyeti tarafından Dahiliye Nezaretine sunulan 2 Teşrin-i sâni sene [1]332 tarihli belgede Bolavadin⁵⁵ habs-hanesinin mülkiye müfettişlerinden Naci ve Sabri beyler tarafından müştereken teftiş edildiği bildirilmektedir. Bu teftiş sonucunda, erkek ve kadınların kaldığı hapisshane şartlarının uygun olmadığı, sağlık sorunları yaşandığı, personelin maaşlarının yetersiz olması neticesi yönetim için kimse bulunmadığı belirtilmektedir. Yönetici olmadığı için hapisshane yönetiminin jandarma onbaşılardan birisine verildiği ve onun da bu görevi gereği gibi yapmadığı şöyle dursun, kendisi yerine bir jandarma neferini bu göreve getirdiği belirtilmekte, burasının ıslah edilmesi bakımından icap edenlere tebliği edilmesi için Habs-haneler Müdüriyetine havale edilmesi istenmektedir.⁵⁶ Olumsuzluklar bir yana, müddeti mahkûm sürelerine bakınca karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır.⁵⁷

---

⁵⁴ BOA, DH.MB.HPS. 76-11-1-2.

⁵⁵ Afyonkarahisar'a bağlı, bugünkü Bolvadin ilçesi.

⁵⁶ BOA, DH.MB.HPS. 76-11-1-1; Mahalline tebligât ve andan bahisle ve maâşat tertibinde karşılık olmadığı için cüz'î mikdâr bile zam kâbil olmayub fakat umûmen gayr-i kâfi bulunan gardiyan maaşlarının tezyîdi zımnında tahsîsât-ı munzamme î'tâsına dâir vâk'î olan teşebbüs müsmir olur ise bit-tab' iktizâsı ifâ olunacağına hâne-i mahsûs derciyle cevâb. Fî 2 Teşrin-i sâni Sene [1]322. BOA, DH.MB.HPS. 76-11-1-1.

⁵⁷ BOA, DH.MB.HPS. 117-11-2.

Tablo-2 Afyonkarahisar Hapishanesindeki Mahkûmların Ceza Süreleri

Dâhiliye Nezareti⁵⁸			
Mebanî-i Emîniyye ve Habs-hâneler İdâresi Müdiriyyeti			

Evrâk Numrosu	Müsevidi	Mübeyyizi	Li-ecli't-tebyîz Kaleme Vurûdu
Kaleme Vurûdu Tarihi	Târih-i Tesvîd	Târih-i Tebyîz	Mukâbele Edenler

Müddet-i Mahkûmiyyet	Cezâsını çektiği müddet
-----------------------------	--------------------------------

Aded-i Mahkûmîn	Sene	Mah	Gün	Sene	Mah	Gün
1	x[10	0	0	1	4	6]x On seneye mahkûm olanlar
1	x[7	6	0	1	4	22]x 22,5 sene bir adedir
1	x[3	0	0	1	1	22 x Üç seneye mahkûm bir adedir.
1	x[1	6	0	0	9	1 x Üç buçuk seneye mahkûm bir adedir.
1	[1	1	0	0	6	17 x Bir seneye mahkûm bir adedir.
2	[1 x[10	0 0	0 0	0 0	9 9	26 26 Bir seneye mahkûm olanlar
1x5	[1	9	0	0	7	0

⁵⁸ BOA, DH.MB.HPS. 117-11-2.

	[1]	9	0	0	6	15
	[1]	9	0	0	8	7
	[1]	9	0	0	8	7
	[1]	9	0	0	4	4
						Dokuz maha mahkûm olanlar
1x8	[0]	8	0	0	4	17x Sekiz maha mahkûm bir adeddir.
1x3	[0]	3	0	0	2	4 x Üç maha mahkûm 2 adeddir.

Tablo-3 Afyonkarahisar Hapishanesinde Kalan Mahkûmların Ceza Süreleri

Bidâyet-i Tevfikât	Bidâyet-i Tevfikât	Târihi Tevellüdü sene	Müddet-i Mahkûmiyet Mah	Müddet-i Mahkûmiyet Sene	Esâmî	Mülâhâzat
Fî 14 Şevvâl sene [1]333	Fî 12 Ağustos sene [1]331	[1]315	6	7	Karahisâr'ın Arab Mescidi Mahalesinden Çelikzâde Murad	
Fî 21 Cemâziye'l-evvel sene [1]334	Fî 12 Mart sene [1]332	[1]317	0	3	Azîziye'nin Davulga kariyyesinden Kurtoğlu Süleyman	
Fî 29 Safer sene [1]334	Fî 24 Kânûn-ı Evvel sene [1]331	[1]315	0	10	Sandıklı'nın Ala Mescid Kariyyesinden Ayanoğlu İsmâil	

Fî 15 Zi'hicce sene [1]334	Fî 1 Teşrin-i Evvel sene [1]332	315	9	0	Kışlacık Kariyyesin den Çotaroğlu Yusuf	
Fî 12 Şevvâl sene [1]334	Fî 30 Temmu z sene [1]332	[1]315	6	1	Azîziye'ni n İncebel mahallesin den Kurtoğlu Şükrü	
Fî 1 Muharre m sene [1]335	Fî 15 Teşrin-i evvel sene [1]332	316	9	0	Karâhisar'ı n Liğen(Leğ en) Kariyyesin den Hakverdio ğlu Asım	
Fî 7 Zi'l- kâde sene [1]334	Fî 23 Ağusto s sene [1]332	315	9	0	Karahisâr'ı n Çobanlar kariyyesin den Sâid Ahmed mahdûmu Abdullah	
Fî 13 mezkûr	Fî 29 mezkûr	315	9	0	Karahisâr'ı n Çobanlar kariyyesin den Aşikoğlu İbrahim	
İş bu cedvelin muvâfık-ı kuyûd olduğu musaddaktır. Fî 10 Mart Sene [1]333. Habs-hâne Me'mûru						

Dahiliye nezaretinin isteği doğrultusunda, Karahisar-ı Sahib Sancağı'ndan gönderilen bir telgrafta,⁵⁹ sancak dâhilinde yaşları 18'in altında olan mahkumların isimlerinin, yaşlarının, işledikleri suçların dökümünü, ne kadar hapis cezası ile cezalandırıldıklarını, bunun ne kadarını çektiklerinin bildirildiği **görülüyor**. Buna göre, merkez hapisanesinde 5 mahkum, Dinar'da ise dört mahkum bulunmaktadır.⁶⁰ Bu mahkûmlar cezalarının bir kısmını

⁵⁹ BOA, DH.MB.HPS. 117-11-5.

⁶⁰ BOA, DH.MB.HPS. 117-11-3.

çekmiş bulunmaktadır. Kalan cezalarını gösteren listeye baktığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Tablo-4 Afyonkarahisar Hapishanesindeki Mahkûmların Kalan Cezaları

ESAMİ	MÜDDET-İ MAHKÛMİYET	YATTIĞI GÜN	SİNNİ ⁶¹
Memiş	Bir mah üç gün	23	17
Ramazan	Sekiz mah	137	15
Muhammed	Üç mah	64	17
İsmail	Dokuz mah	124	18

Tablo-5 Sancak Hapishanesinde İse Bazı Mahkûmların Suçları Ve Yatacakları Hapis Miktarları İse Şöyledir⁶²

Sıra Numro su	İ'lamın numro su	İ'lamın tarihi	Nev'i Cürmü	Müddet-i Mahkumiy eti	Bidayet-i Tarih-i Tevkifi	Sin ni	Esa mi
1	62		Buğday sirkati	Bir sene	Fi 16 Ramazan sene [1]334 ve Fi 4 Temmuz sene [1]332	16	
2	62		Buğday sirkati	Bir sene	Bu dahi	16	
3	474		Koyun sirkati	On üç mah	Fi 28 zi'lhicce sene [1]334 ve Fi 13 Teşrin-i evvel sene [1]332	17	
4	31	Fi 10 Mart sene [1]333	Fuhsıyyat	İki mah	Fi 11 cemaziye 'l-ahire sene [1]335 Fi 6 mart	16	

⁶¹ Yaşı anlamında kullanılan bir terim.

⁶² BOA, DH.MB.HPS. 117-11-4.

					sene [1]333		
5	32	Fi 10 Mart sene [1]33 3	Fuhsıyy at	İki mah		16	
İş bu cedvelin muvafıki kuyud olduğu tasdik kıldı. Fi 12 Nisan sene [1]333.							

Karahisar-ı Sahib Sancağı Mutasarrıfı tarafından 29 Temmuz [1]335 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Sandıklı kazası hapishanesinin de mahkumların yaşama ve barınma koşulları açısından son derece olumsuzluklar içerisinde bulunduğu bildirilmiştir. Önceki görüşte hapishanesinin kısmen tamir edilmesi benimsenmişken, bunun pek mümkün görünmediği anlaşılmış olmakla hapishane binasının yıkılarak yerine yenisinin yapılması fikri kabul edilmiştir.⁶³

2. SONUÇ

Yirminci yüzyıl başlarında bugünkü adıyla Afyonkarahisar, Hüdâvendigar Eyaletine bağlı ve Karahisâr-ı Sâhib sancağı adıyla bilinen bir yerleşim ve sancak merkezi hüviyetindeydi. Osmanlı imparatorluğu'nda bu yüzyılın başlarına kadar bugünkü anlamda mahkumların içerisinde barındırıldığı hapishane binaları bulunmamaktadır. Ayrıca böyle bir kavramda yoktur. Anadolu'da hapishaneler inşa edilene kadar mahkumlar ya da belli bir süre ceza ödemekle yükümlü bulunanlar, bu cezalarını genellikle kürek-bent ya da kale-bent adı verilen fiziki çalışma koşullarını yerine getirerek tamamlarlardı. Fiziki güç ve kuvvet gerektiren şartlarda icra edilen cezaların çekilmesi sürecinde mahkumlar sabit cezaevi ya da hapishane adı verilen mekanlarda bulunmamaktaydılar. İlk kurulduğunda, Afyonkarahisar hapishanesi, eski hükümet konağının Ordu bulvarına bakan arka kısmında bulunmakta idi. Bu hapishane, diğer bütün Anadolu taşra hapishaneleri gibi mahkumların çok zor koşullar altında yaşamlarını sürdürdükleri bir mekan idi. Oldukça bakımsız, sağlıksız olan Afyonkarahisar hapishanelerinde bulunan mahkumların, barındıkları mekanlarda, yaşam koşullarının iyileştirilmesi maksadıyla, hapishane içerisinde bakım ve onarım yapılması zorunluluk haline gelmiştir. Bu bakım, onarım ve tadilat işlemlerinin sadece merkez hapishanesinde değil, sancağa bağlı diğer yerleşim birimlerindeki hapishaneleri de kapsamas gerektiği teftiş sonucu oluşturulan raporlardan açıkça anlaşılmaktadır. Binaların fiziki anlamda büyük miktarlarda kapasite

⁶³ "... Mezkûr habs-hâne ta'mîri kabul edeceği bir halde olmadığından yeniden inşâsından başka çâre olmadığı bildirilmektedir." Bu konuda bkz., BOA, DH.MB.HPS. 125-41-2.

eksikliğinin olduğu, suyu ve diğer lüzumlu ihtiyaçlarının bile güç koşullar altında sağlanmak zorunda kaldığı anlaşılıyor. Doğal afet olaylarından sonra mahkumların can güvenliklerinin sağlanabilmesi amacıyla serbest bırakılmaları da dikkate şayan diğer bir husustur.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezâreti Mebâni-i Emiriyye ve Habs İdaresi Müdüriyeti=Kısaca: BOA., DH.MB.HPS. 112-50-2-2.

BOA., DH.MB.HPS. 112-50-2-3.

BOA., DH.MB.HPS. 112-50-3.

BOA, DH.MB.HPS. 11-50-1-2.

BOA., DH.MB.HPS. 105-36-2.

BOA., DH.MB.HPS. 105-36-2.

BOA., MB.THR. 105-36-1-1.

BOA., DH.MB.HPS. 105-36-3.

BOA., DH.MB.HPS. 105-36-5.

BOA., DH.MB.HPS. 105-25-8.

BOA., DH.MB.HPS. 105-25-1-1.

BOA, DH.MB.HPS. 105-25-2-1.

BOA, DH.MB.HPS. 105-25-2-2.

BOA, DH.MB.HPS. 105.-25-7.

BOA, DH.MB.HPS. 105.-25-5.1

BOA, DH.MB.HPS. 105-25-9.

BOA, DH.MB.HPS. 105-25-4.

BOA, DH.MB.HPS. 105-42-1-1.

BOA, DH.MB.HPS. 105-42-2.

BOA, DH.MB.HPS. 105-25-1.

BOA, Dahiliye Nazareti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti Takibat-ı Adliyye Kalemi;

BOA, EUM. ADL. 22-16-1-1.

BOA, EUM. ADL. 22-16-2.

BOA, EUM. ADL. 23-47-2.

BOA, EUM. ADL. 22-16-1-1.

BOA, EUM. ADL. 23-47-3.

BOA, DH.MB.HPS. 76-11-1-2

BOA, DH.MB.HPS. 76-11-1-1.

BOA, DH.MB.HPS. 117-11-2

BOA, DH.MB.HPS. 117-11-2.

BOA, DH.MB.HPS. 117-11-5.

BOA, DH.MB.HPS. 117-11-3.

BOA, DH.MB.HPS. 117-11-4.

BOA, DH.MB.HPS. 125-41-2.

BOA, DH.MB.HPS. 105.-25-9

B-Diğer Kaynaklar:

- ATAR, Z. (2011). XX. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.IX, Sayı: 1, 87-102.
- ÇETİN, S. (2002). Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete İç-Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi-Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Middle East Technical Universty(METU) Journal of Faculty and Architecture(JFA)*, C. 2, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. (1982) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yayınevi, Ankara.
- EMECEN, F. (1988) "Afyonkarahisar" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (C. 1, ss. 443-446). İstanbul.
- FOUCAULT, M. (2006). *Hapishanenin Doğuşu*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- KURU, A. Ç. (2004). *Sinop Hapishanesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhânede Bulunan Tevkişhâne ve Hapishânelerin İdâre-i Dahiliyelerine Dâir Nizâmname Layihası*, Hilal Matbaası, Babiali Karşısında, Dersaadet, 1335.
- ÖZDEMİR, H. (1961). *Afyon Vilayeti Tarihçesi*, İkaz Matbaası, Afyon.
- PAKALIN, M. Z. (1983) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: I, Üçüncü Basılış, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, S. (2006) XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti ve Mülhakatındaki Hapishanelerin Genel Durumu. *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2 Güz, Manisa.
- TEKİN, S. (2010) Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayet Hapishanelerine Genel Bir Bakış. *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi(OTAM) Dergisi*, Sayı 24, Ankara.
- TEKİN, S., Sevilay Ö. (2008) Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, C.VII, Sayı: 16-17, (2008-Bahar-Güz), ss. 187-201.
- TURAN, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul.
- Türk Hukuk Lügatı (1991)* Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- YILDIZTAŞ, M. (1997). *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EK⁶⁴

TELGRAFNAME

Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye Telgraf İdaresi
Devlet telgraf muhâberâtından dolayı mes'ûliyyet kabul itmez.

(Numune 1)

Ahz				Tekrar keşide veya sevk			
Sıra Numrosu	Vâsita Merkezi	Tarih 27 Eylül Sene 330	Me'mûr İmzâsı	Me'mûr İmzâsı	Târih 27 mezkûr	Keşide olunan merkez	Sevk numrosu
80		34 dakika 7 saat					

Mahreci: Karâhisâr-ı Sâhib   Mevrîdi
Numro:15478   Kelimat: 30   Tarih   Saat-Dakika
İşâret-i Muhtemele

Dâhiliye Nezâret-i Celilesine

Aded: 304

25 Eylül sene 330 Burdur ve Isparta'dan i'zâm olunan hapsler akşam vurûd ederek livâ habs-hânesine yerleşdirilmiştir.

Fî 27 mezkûr

Karahisar

Mutasarrıfı

Celâleddin

⁶⁴ BOA, DH.MB.HPS. 105.-25-9

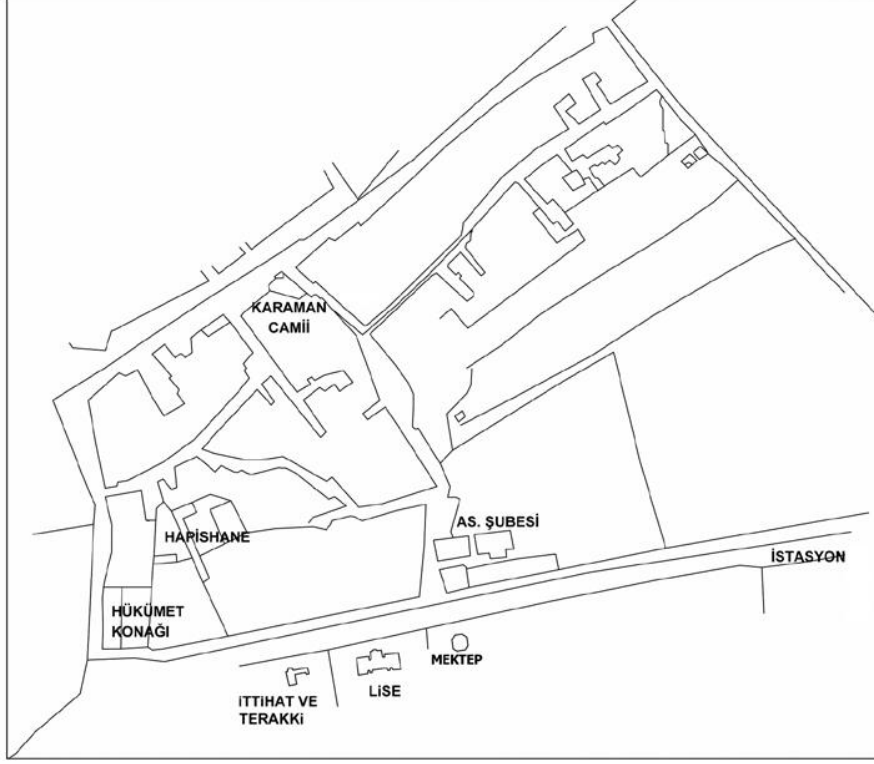
Resim-1 Osmanlı İmparatorluğu'nda hapisanede mahkumlar, İstanbul Taksim Atatürk Kitaplığı Arşivi. (Erişim Tarihi: 08.12.2014)

Kroki-1 XIX. Yüzyıl başlarında Afyonkarahisar şehrine ait kroki

Yüzbaşı Ahmet Hidayet'in 1906- 1907 yılında çizdiği haritanın yeniden düzenlenmiş hali (Afyon Belediyesi, İmar Müdürlüğü Arşivi).

Kroki-2 Ondokuzuncu yüzyılda oluşmaya başlayan İstanbul istasyon caddesi ve hükümet civarı (Yüzbaşı A. Hidayet'in 1906-1907 tarihli haritasından yararlanılarak çizilmiştir)

İŞ YÜKÜ VE ROL BELİRSİZLİĞİNİN ÇALIŞANLARIN TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: AFAD ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Korhan KARACAOĞLU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
kkaracaoglu@nevsehir.edu.tr

İdris ÇETİN

İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü KIRŞEHİR
idriscetin40@hotmail.com.tr

ÖZET

Tükenmişlik; bireyin fiziksel bitkinliğini, uzun süren yorgunluğunu, çaresizlik ve umutsuzluğunu, işine, yaşama ve diğer kişilere yönelik sergilediği olumsuz tutumlarını ve bireysel başarı duygusundaki azalmayı içeren bir sendromdur. İlgili alan yazında tükenmişliğin nedenleri arasında; çalışma koşulları, örgüt kültürü, iş güvenliği, işin kendisi, rol çatışması, rol belirsizliği ve iş yükü gibi faktörlerin sayıldığı görülmektedir. Bu çalışmada iş yükü ve rol belirsizliğinin çalışanların tükenmişlik düzeyleri üzerindeki etkisi saptanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın örneklemini İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğünde (AFAD) çalışan 130 kişidir. Çalışmanın verileri, online gerçekleştirilen anketler yoluyla toplanmıştır. İş yükü ve rol belirsizliği ile tükenmişlik arasındaki nedensellik ilişkisi korelasyon ve çoklu regresyon analizleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma bulgularına göre, iş yükü ve rol belirsizliğinin çalışanların tükenmişlik düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. İş yükü ve rol belirsizliği ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasında olumlu yönde bir ilişkinin, rol belirsizliği ile kişisel başarı arasında ise negatif yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş Yükü, Rol Belirsizliği, Tükenmişlik

THE EFFECT OF WORKLOAD AND ROLE AMBIGUITY ON WORKERS' LEVEL OF BURNOUT: THE CASE OF AFAD

ABSTRACT

Burnout has been described as a syndrome which includes the individual's physical and emotional exhaustion, desperation, negative attitudes towards his work, life and other people, and a decrease in the sense of his personal accomplishment. In the literature, it is seen that the factors like working conditions, organizational culture, job security, the work itself, role conflict, role ambiguity and workload are among the

causes of burnout. In this study, it has been tried to find out the effect of workload and role ambiguity on employee's level of burnout. The sample of the study consists of 130 people working at Provincial Disaster and Emergency Directorate. The data was gathered through online surveys. The causality relationship between workload-role ambiguity and burnout has been detected by correlation and multiple regression analysis. According to the findings, it has been concluded that workload and role ambiguity have a meaningful effect on the level of burnout. It has also been found out that while there is a positive relationship between workload, role ambiguity and emotional exhaustion, depersonalization, there is a negative relationship between role ambiguity and personal accomplishment.

Key Words: Workload, Role Ambiguity, Burnout

1. GİRİŞ

Görev tanımı en basit ifadesiyle hayat kurtarmak olan İl Afet ve Acil Durum Müdürlüklerinde çalışanlar, zorlu çalışma koşulları içinde sıklıkla gerek fiziksel ve gerekse zihinsel olarak enerjilerinin azalması anlamına gelen tükenmişlikle karşı karşıya kalabilmektedirler. Tükenmişliğin ortaya çıkmasında çalışanların görev tanımlarının net olmamasına bağlı olarak açıklanabilen rol belirsizliği ve kısa zamanda çok fazla iş çıkarmak zorunda olmalarından kaynaklanan iş yükünün önemli sebepler arasında yer aldığı çalışanlarca ileri sürülen bir husustur.

Tükenmişlik kavramı, alan yazına kazandırıldığından bu yana, birçok yerli ve yabancı araştırmacı tarafından incelenmiştir. Kavram Türkçe alan yazında da özellikle 2000'li yılların başından beri farklı kavramlarla ilişkilendirilerek çalışılmıştır (Budak ve Sürgevil, 2005; Sürgevil, 2006; Çapri, 2006). Alan yazında tükenmişlik konusunun çok fazla ele alınmasının arka planında özellikle hizmetler sektöründe çalışanların sürekli insanlarla etkileşim halinde olmaları ve fiziksel ve zihinsel enerji kaynaklarının azalması bir gerekçe olarak gösterilebilir.

Tükenmişlik işyerindeki koşullar ile kişinin etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Alan yazında yer alan çalışmalarda tükenmişliğin sebebi genellikle birey kaynaklı olmayıp, daha çok örgüt veya koşul bağımlı olup, bu nedenle tükenmişliğe yönelik çözümlerin de işyerindeki ortamda aranmasının doğru bir yaklaşım olacağı vurgulanmaktadır (Leiter ve Maslach,1988:298; Budak ve Sürgevil,2005,97-98). Çalışanlarda tükenmişliğe neden olan iş ve örgüt ile ilgili faktörler arasında birinci planda iş yükü, rol belirsizliği, denetim, ödüllendirmeler, aidiyet duygusu, adalet ve değerler sayılmaktadır (İzgar, 2001).Tükenmişliğin bireysel nedenleri arasında ise yaş, medeni durum, çocuk sayısı, işe aşırı bağlılık, bireysel beklentiler, motivasyon, kişilik, aile yapısı, performans, sosyal destek, kişisel yaşamda karşılaşılan stresler, iş doyumunu, biçimsel olmayan ilişkiler, üstlerden görülen destek gibi unsurlardan söz edilebilir (Akbolat ve Işık, 2009).

Bu çalışmada gerek dönemsel olarak karşı karşıya kaldıkları iş yükü ve gerekse ifa ettikleri görevlerdeki rollerinin belirsizlikleri nedeniyle AFAD çalışanlarında gözlenme olasılığı yüksek olan tükenmişlik sendromu ele alınmıştır. Araştırmanın AFAD çalışanları özelinde yapılmasında daha önce bu örneklem kitlesi üzerinde herhangi bir araştırma yapıldığına rastlanmamış olması ve bu sayede ilgili alan yazının zenginlik kazanmasına katkı sağlanmaya çalışılması etkili olmuştur. Bu bakış açısından hareketle araştırmanın amacı, iş yükü ve rol belirsizliğinin tükenmişlik ve onun boyutları üzerindeki etkilerinin ortaya konulmasından oluşmaktadır.

Çalışma, kavramlara ilişkin açıklamaların yer aldığı kuramsal çerçeveye ile AFAD çalışanları üzerindeki görgül araştırma bulgularının yer aldığı iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın sonuç ve tartışma kısmında ise araştırmanın bulgularına ilişkin yorum ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2.KURAMSAL ÇERÇEVE

İş Yükü

Çalışma yaşamının ana konularından biri olan iş yükü, çalışanın belirli bir niteliğe sahip olması koşuluyla ve belirli bir sürede yapılması icap eden iş miktarını ifade eder. İş yükü bireysel açıdan işi yapmak için geçen zamanı ve enerjiyi, örgüt açısından ise verimliliği ifade etmektedir. İş yükü çalışan için örgütsel bakımdan çok önemli bir değişkendir. Özellikle tükenmişlik incelendiğinde en temel nedenlerden biri olarak bireyin ağır iş yükü altında kalması üzerinde durulmaktadır. Başka bir deyişle iş yükü, işe ilişkin stres faktörleri içinde en sık karşılaşılan ve en önemli olanlardan biridir (Gümüştekin ve Öztekin, 2004).

İnsan; fiziksel, zihinsel ve duyuşsal, sınırlılıklar içinde yaratılmış bir varlıktır. Bireylerin yetenekleri ile işi için kendisinden beklenenlerin uyumu kişinin işinde başarılı olabilmesinin adeta ön koşuludur. Bir işin bir kişiye verilmesinde kişinin özellikleri ile işin gerektirdiği özelliklerin karşılaştırılması gerekmektedir. Yani çalışma yaşamında çok önemli bir kural olan “işe göre adam seçimi” ergonomik çıkarlar bakımından da öncelikli olarak dikkate alınması gereken bir husustur. Öte yandan iş yükündeki uyumsuzluk, kişilerin becerilerinin yetersiz kaldığı yanlış iş seçimlerinden de kaynaklanabilmektedir. Leiter ve Maslach’a göre kişi ve iş arasındaki iş yükü açısından dengesizlik genellikle tükenmişliğin bir hazırlayıcısı olan bitkinliğe yol açmaktadır (Leiter ve Maslach, 2005).

Genellikle iş yükü denilince akla kişinin kaldırabileceğinden fazla işi üslenmesi anlamına gelen, aşırı iş yükü gelmektedir. Ancak Maslach ve

Leiter'in (1997) modelinde söz konusu olan iş yükü sadece aşırı iş yükü değildir. Modelde aşırı iş yükü kadar, gereğinden az iş yükünün de bireyler üzerinde baskı veya strese neden olduğu üzerinde durulmuştur. Bu durumda iş yükü ile ilgili iki farklı kavramdan; aşırı iş yükü ve az iş yükünden bahsetmek mümkündür.

Aşırı İş Yükü

Yapılan iş veya görevin, ağır veya fazla olması, göreceli bir durumdur. Organizasyonlarda ifa edilecek işlerin tespitinde, bireylerin yapabileceği en uygun işler belirlenmeye çalışılır. Çalışanların yerine getirmek durumunda oldukları iş yükü, bu optimal ve ideal olanın üzerinde olursa, o zaman bu durum; aşırı iş yükü şeklinde ifade edilebilmektedir. Aşırı iş yükünü, birincisi niceliksel, ikincisi ise niteliksel olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür (Özkalp ve Kirel, 2005: 435).

Niceliksel Olarak İş Yükü

Niceliksel olarak iş yükü, yapılacak pek çok işin olması ve bunun için tanınan sürenin yetersiz olması halinde ortaya çıkan durumdur. Zaman baskısı, birey üzerinde negatif bir etki yapmakta, birey işi yapabilecek yetenek ve beceriye sahip olsa dahi işi yapış şekli bundan olumsuz etkilenmektedir.

Niceliksel olarak az iş yükü; işin yapılması için belirlenen zamanın gereğinden fazla olması veya belirli bir zaman içerisinde yapılması gereken işin çok kısa bir zamanda bitebilecek özelliğe sahip olması durumunu ifade etmektedir. Böyle bir durumda çalışan zamanının çoğunu boş geçirecek, can sıkıntısı ve sahip olduğu vasıfları kullanamamaktan kaynaklanan iş tatminsizliği ile karşı karşıya kalabilecektir.

Niteliksel Olarak İş Yükü

Niteliksel olarak iş yükünde, yapılacak işin gerektirdikleri ile işi yapacak kişinin sahip olduğu özellikler arasında, işgörenin aleyhine bir dengesizliğin olmasından söz edilmektedir. Bu durumda, işi yapacak kişi işin gerektirdiği bilgi, beceri ve bireysel niteliklere tam manası ile haiz değilse, bu durumda bahse konu iş çalışan için zor gelecektir (Eroğlu 2007: 455).

Niteliksel olarak az iş yükünde ise kişi, tekrar eden, zekâ, bilgi ve becerilerin kullanılmadığı rutin işlerle görevlidir. Kişide monotonlaşmaya neden olan böyle bir görevi yerine getirmek ise, sürekli aynı işi yapmaktan dolayı can sıkıntısına ve fiziksel rahatsızlıklara neden olacaktır.

Sonuç olarak çalışanların yerine getirmeye çalıştıkları iş yükü, ideal ölçülerin üzerinde veya altında ise iş yükünden kaynaklanan bir sorundan bahsetmek mümkündür. Birey ve iş arasındaki iş yükü açısından uyumun olmaması, çoğunlukla tükenmişliğin altında yatan bitkinliğe yol açmaktadır (Leiter ve Maslach 2005). Aşırı ve az iş yükü ya da kısaca “iş yükü uyumsuzluğu” bireyleri tükenmişliğe itebilir. Birey üzerinde olumsuzluk yaratan koşulların gözden geçirilmesi ya da iyileştirilmesi ise, bireyin tükenmişlik yaşama ihtimalini düşürebilir (Özkalp ve Kırel, 2005; Maslach vd. 2001).

Rol Belirsizliği

Hem yönetenler hem de yönetilenler, statüleri gereği organizasyon içinde ve dışında kendilerinden beklenen roller hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıkları zaman rol belirsizliği ile karşı karşıya kalırlar. Rol belirsizliği, ‘işgörenin işinde yapacaklarının (rolünün) açık ve net olmamasıdır’ (Kim vd., 1996: 951). Rol belirsizliği, rol ile ilgili beklentilerin yerine getirilmesinde kullanılan yöntemlerin bilinmesinde ve rol başarımının nasıl değerlendirildiğinin bildirilmesindeki bilgi eksikliklerinin derecesidir (Menteşe, 2007). Bir başka tanımda ise rol belirsizliğinin, çalışanın yapacağı işlerle ilgili kendisinden belirsiz beklentilerde bulunulması şeklinde tanımlanmaktadır (Madera vd, 2013: 28). Başka bir ifadeyle, her hangi bir organizasyonda çalışan bireylerin organizasyon içerisindeki statüleri gereği organizasyon içi ve dışı beklentilerin neler olduğu hakkında bir bilgilerinin olmaması durumunda rol belirsizliği ortaya çıkar. Rol belirsizliği yaşayan bir birey, yetki ve sorumluluklarını tam olarak algılayamayabilir.

Araştırmalar rol çatışması ve rol belirsizliğinin yüksek düzeyde yaşanmasının; stres, huzursuzluk, korku ve düşmanlık ile tükenmişliği artırdığını, iş doyumunu ve kendine güveni azalttığını, işe yabancılaşma ve işten ayrılma eğilimini artırdığını göstermektedir (Topuz, 2006: 22; Rosse ve Rosse 1981:385; Wu ve Norman, 2006:304; Fatima' ve Wali ur Rehman; 2012:59).

Tükenmişlik

Çalışma yaşamında bireylerin olumsuz bir durum olarak tecrübe ettikleri tükenmişlik ilk kez 1974 yılında Freudenberg tarafından tanımlanmıştır. Freudenberg (1974: 159) tükenmişliği “başarısız olma, yıpranma, enerji ve gücün azalması veya tatmin edilemeyen istekler sonucunda bireyin iç kaynaklarında meydana gelen tükenme durumu” şeklinde ifade etmiştir.

Tükenmişlik ile ilgili en çok kabul gören tanım, Maslach tarafından yapılmış olan tanımdır. Bu tanıma göre “iş gereği yoğun duygusal taleplere maruz kalan ve sürekli diğer insanlarla yüz yüze çalışmak durumunda olan kişilerde görülen; fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duygularının, yapılan işe, hayata ve diğer insanlara karşı olumsuz tutumlar şeklinde yansımaları ile oluşan bir sendrom” olarak ifade edilmektedir (Maslach ve Jackson, 1981). Daha yalın bir ifadeyle Maslach tükenmişliği “İş gereği insanlarla yoğun bir ilişki içerisinde olan bireylerde görülen duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi” olarak tanımlamıştır (Maslach ve Zimbardo, 1982: 3; Maslach, vd. 2001: 399).

Duygusal Tükenme

Maslach’a göre duygusal tükenme, tükenmişliğin en önemli bileşenidir. Tükenmişliğin bu boyutundaki belirtiler; kişide duygusal yönden kendini yıpranmış hissetme, enerji eksikliği ve yorgunluk olarak sıralanabilir. Duygusal tükenmişlik yaşayan kişi engellenmişlik ve gerginlik duygularıyla yüklü olduğundan hizmet sunduğu insanlara geçmişteki kadar verimli ve sorumlu davranmadığı hissine kapılır ve hatta bir sonraki gün işe gitmekten imtina eder hale gelebilir (Arı ve Bal, 2008: 133). Yoğun insani ilişkilerin uzun süre devam ettirilmesini gerektiren işlerde çalışanlarda gözlenen duygusal tükenmişliğin, rutin işlerde çalışan kişilerde görülen duygusal tükenmişlikten daha fazla olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Demir, 2010: 194). Kişi duygusal tükenmişlik hissettiğinde, duygusal ve fiziksel olarak aşırı bir bitkinlik içindedir. Kişi kendisini; bitmiş ve yeniden kendine gelme şansı olmayan bir kişi olarak görmektedir. Bu durumdaki insanlar, sabah uyandıklarında, akşam yatağa girdikleri zaman ki gibi kendilerini hala yorgun hissederler. Kendilerinde insanlarla muhatap olacak ve yeni projeler içinde olacak enerji kalmadığını düşünürler (Maslach ve Leiter, 1997: 18).

Duyarsızlaşma

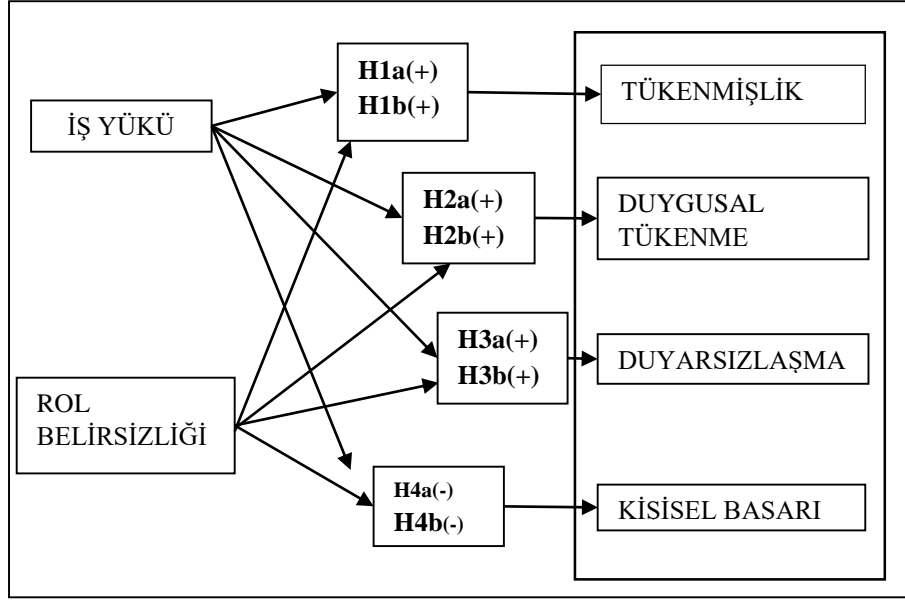
Duyarsızlaşma yaşayan kişi, çalışma ortamındaki diğer kişilere (müşteri veya iş arkadaşları gibi) insan gibi davranma yerine onlara bir obje gibi davranışlarda bulunma durumundadır (Cooper vd., 2001: 83). Duyarsızlaşma yaşayan kişi, duygusuz, küçümseyen, alaycı, insancılıktan uzaklaşmış ve katı bir tutum sergiler. Bu durumdaki kişiler, çalıştıkları kuruma ve hizmet sundukları kişilere karşı mesafeli, umursamaz bir tutum sergileyip bundan da rahatsızlık duymayabilirler. Kısaca kişi duyarsızlaşma yaşadığında, işine ve iş arkadaşlarına karşı uzak ve soğuk bir tutum içine girmektedir.

Kişisel Başarı Hissi

Tükenmişlik durumunda kişinin kendi performansını ve davranışını yetersiz ve olumsuz görme eğilimi ön plana çıkmakta ve bu durum düşük kişisel başarı hissi biçiminde ifade edilmektedir. Kişinin kendini işinde yetersiz görmesi ve performans hedeflerine ulaşmada kendisini aciz hissetmesi durumudur. Kişinin kendi başarısı ile ilgili olumsuz bir eğilime sahip olması, üretkenliğinin azalması, başarısızlık duygusu, düşük moral, depresyon, insan ilişkilerinde geri çekilme, stres ile baş etmede yetersizlik, kişisel başarısızlık hissini karakteristik özelliklerindedir (Cooper vd., 2001: 83; Ertürk ve Keçecioğlu, 2012;42). Bu durumdaki bir insan, kendisinin yetersiz olduğu duygusuna kapıldığından, büyük bir eksiklik duygusu geliştirme eğilimi içine girmektedir. Bu tarz insanlar yaptıkları işleri çok anlamsız ve başarısız bulmakta, bireylerin kendilerine olan güvenleri artık kalmadığından, başkaları da bu kişilere olan güvenlerini yitirmektedirler (Maslach ve Leiter, 1997: 18; Sürgevil, 2006,46).

3. İŞ YÜKÜ VE ROL BELİRSİZLİĞİNİN TÜKENMİŞLİK İLE İLİŞKİSİ VE ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Şekil 1'deki araştırma modelinde; genel olarak tükenmişlik ile duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıdan oluşan tükenmişliğe ilişkin boyutlar bağımlı değişken olarak kabul edilmiş, iş yükü ile rol belirsizliği ise bağımsız değişken olarak tanımlanmıştır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

İlgili alan yazına bakıldığında iş yükü ve rol belirsizliğinin tükenmişlik ile ilişkisini ele alan bir dizi çalışmaya rastlanmaktadır. Greeenglass vd. (2001) tarafından yapılan çalışmada iş yükü ve duygusal tükenme arasındaki ilişkiye hemşireler üzerinde bakılmış ve iki değişken arasında orta seviyeli ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Greeenglass vd. 2001: 213). Ayrıca Male ve May (1998) da iş kaynaklı stres unsurları arasında gösterilen iş yükünün, yol açtığı sonuçlar arasında duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissinden söz etmektedir (Male ve May, 1998: 138).

Garrosa vd. (2010) tarafından yine hemşireler üzerinde yapılan bir başka çalışmada da duygusal tükenmenin iş yükü ile kişisel başarının da rol belirsizliği ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Yine hemşireler üzerinde Duquette vd. (1995) tarafından yapılan çalışmada da tükenmişliğe neden olan faktörler arasında, iş yükü ve rol belirsizliğinin altı çizilmektedir.

Satış elemanlarının tükenmişlikleri üzerine araştırma yapan Low vd. (2001), yaptıkları çalışmada, tükenmişlik ile bazı tutum ve davranışlar arasındaki ilişki, yol (path) analizi kullanılarak tahmin edilmeye çalışılmıştır. Tükenmişliğin muhtemel öncülleri ve ardılları belirlenirken alan yazındaki çalışmalardan faydalanılmış ve içsel motivasyonun, rollerin belirsiz oluşunun ve rol çatışmalarının tükenmişlikten önce ortaya çıkan önemli öncüller olduğu tespit edilmiştir.

Maslach, vd. (2001) tarafından; iş yükü, kontrol yetersizliği, ödüllerin adil dağıtılmaması, aidiyet eksikliği ve adalet algısındaki noksanlıklar iş yerinde tükenmişliği arttıran temel etkenler olarak vurgulanmıştır. Öte yandan işle ilgili olarak, özellikle iş yükünün ağır, günlük çalışma süresinin uzun olup, çalışma koşullarının olumsuz olarak algılanması tükenmeyi etkilemektedir (Berns, 1984: 134).

Reetz (1988) ise 307 eğitimci üzerinde yaptığı araştırmada, rol çatışması ve rol belirsizliğinin tükenmişlik ile pozitif yönlü bir ilişkili sergilediğini ortaya koymuştur.

Üniversite hastanelerindeki doktorlar ve hemşireler üzerinde Türkiye’de Tunç ve Kutanis (2009) tarafından yapılan rol çatışması ve rol belirsizliğinin tükenmişlik üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada, rol belirsizliği ile tükenmişlik arasında güçlü ve pozitif yönde bir ilişki olduğu ve rol belirsizliğinin tükenmişliği açıklamada güçlü bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Aynı çalışmada rol belirsizliğinin tükenmişliğin boyutlarından; duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile güçlü ve pozitif yönlü ilişkiye sahip olduğu görülmüştür (Tunç ve Kutanis, 2009: 413).

Buna göre yukarıda belirtilen, iş yükü ve rol belirsizliğinin tükenmişlikle bağlantısı üzerine oluşan alan yazındaki ilişkilerden hareketle bu araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi geliştirilmiştir;

Hipotez 1a: İş yükü tükenmişliği pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 1b: Rol belirsizliği tükenmişliği pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 2a: İş yükü tükenmişliğin alt boyutlarından duygusal tükenmeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 2b: Rol belirsizliği tükenmişliğin alt boyutlarından duygusal tükenmeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 3a: İş yükü tükenmişliğin alt boyutlarından duyarsızlaşmayı pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 3b: Rol belirsizliği tükenmişliğin alt boyutlarından duyarsızlaşmayı pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 4a: İş yükü tükenmişliğin alt boyutlarından kişisel başarıyı negatif yönde etkilemektedir.

Hipotez 4b: Rol belirsizliği tükenmişliğin alt boyutlarından kişisel başarıyı negatif yönde etkilemektedir.

4.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. Örneklem

Araştırmanın örnekleme yargısal örneklem yöntemi ile belirlenen 130 AFAD çalışanıdır. Yargısal örnekleme yönteminde araştırmacı, ilgisine, birikimine ve belirleyeceği örneğin ana kütleyle benzerliğine yönelik kanaatine bağlı olarak, evrenin parçası olan daha temsili bir örnek seçmektedir (Bernard 2000; Robson 2002). Burada, seçilen örneklemin çalışmanın amacına uygun olacağı ve araştırmacının ulaşmak istediği veriyi temin edeceği öngörülmektedir (Churchil 1996). Ana kütle ne kadar homojen ise ve araştırmacı ana kütleyle ne kadar iyi tanıyorsa, bu yöntemle belirlenen örneklem o kadar iyi sonuç verecektir. Fakat yargısal örnekleme yöntemi ile seçilen örneklemin evreni ne kadar temsil gücüne sahip olduğu bilinmediğinden, ana kütle hakkında genelleme yapılamaması o kadar güç hale gelmektedir (Malhotra 1996).

Araştırmada yargısal örnekleme yöntemi ile ancak 130 AFAD çalışana ulaşılabilmektedir. Örneklemin sınırlı kalmasının nedenleri arasında; anketin uygulandığı dönemde çalışanlarının bir kısmının yerel olaylara müdahale amaçlı çeşitli yerlerde görevli olmaları, bir kısmının ülkemize komşu ülkelerden gelen ve halen devam etmekte olan toplu göç olaylarıyla ilgili olarak başka illerde görevde olmaları, izinde olmaları ve anket için vakit ayırmamaları gibi faktörlerden söz edilebilir.

4.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan ölçüm aracı demografik sorular dışında toplam üç bölümden oluşan ankettir. Tükenmişliği ölçmek için Maslach tarafından geliştirilen 22 maddeden oluşan ölçekten yararlanılmıştır. Maslach (1981) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlanması ile geçerlilik ve güvenilirliği Çapri (2006) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin alfa güvenilirlik katsayısı 0,75'tir. Tükenmişlik, 1= Hiçbir zaman, 2=çok nadir, 3=Bazen, 4=Çoğu zaman, 5=Her zaman şeklindeki beşli Likert tipi ölçekle ölçülmüştür. Çalışanların rol belirsizliğini ölçmek için Kim vd. (1996) tarafından geliştirilen ve Price (2001) tarafından önerilen dört maddelik ölçek kullanılmıştır. Daha önce Kuşluvan ve Kuşluvan (2005) tarafından yapılan çalışmada da olduğu gibi söz konusu ölçeğin güvenilirlik katsayısı düşük çıktığından 3. ve 4. maddeler ölçekten çıkarılmak durumunda kalmıştır. Bunun sonucunda ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,64 olarak kabul edilebilir olan değere yakın bir sonuç olarak hesaplanmıştır. İş yükünü ölçmek için ise Kim vd. (1996) tarafından geliştirilen ve Price (2001) tarafından önerilen altı maddelik ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeğin alfa

güvenilirlik katsayısı ise 0,60'tır. İş yükü ve rol belirsizliği ile ilgili sorular ise 1= Kesinlikle katılmıyorumdan 5= Kesinlikle katılıyorumda doğru belirlenmiş olan klasik Likert tipi ölçektir.

5. ANALİZ VE BULGULAR

5.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Analizleri

Araştırmaya katılan yanıtlayıcılara ilişkin demografik veriler Tablo 1 'deki gibidir.

Tablo 1: Yanıtlayıcılara İlişkin Demografik Değişkenler

DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER	Frekans	Yüzde	
CİNSİYET	Erkek	110	84,6
	Kadın	20	15,4
YAŞ	21-29	36	27,7
	30-39	62	47,7
	40-49	29	22,3
	50 ve üzeri	3	2,3
	MEDENİ HAL	Bekâr	36
	Evli	94	72,3
ÖĞRENİM DURUMU	İlköğretim	1	0,8
	Lise	9	6,9
	Ön Lisans	23	17,7
	Lisans	76	58,5
	Lisansüstü	21	16,2
İŞ DENEYİMİNİZ	0-12 Ay	8	6,2
	13-36Ay	31	23,8
	37-60 Ay	48	36,9
	61-120 Ay	11	8,5
	121 Ay ve üzeri	32	24,6
TOPLAM	130	100	

Tablo 1'e göre yanıtlayıcıların büyük çoğunluğu (%84,6) erkek, çoğunluğu (%47,7) 30-39 yaş aralığında, %72,3 oranıyla çoğunluğu evlidir. Öğrenim durumuna bakıldığında AFAD çalışanlarının yaklaşık % 75'inin lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Yanıtlayıcıların yaklaşık üçte birinin iş tecrübesi olarak 4-5 yıllık çalışan olduğu tespit edilmiştir.

5.2. Faktör Analizi

Tablo 2’de tükenmişlik ölçeğine ilişkin faktör analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2: Tükenmişlik Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Faktör/Değişken	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans
Faktör 1: Duygusal Tükenme		
1 Duygusal Tükenme	,837	32,94
2 Duygusal Tükenme	,788	
3 Duygusal Tükenme	,774	
6 Duygusal Tükenme	,771	
8 Duygusal Tükenme	,751	
13 Duygusal Tükenme	,713	
16 Duygusal Tükenme	,666	
20 Duygusal Tükenme	,603	
Faktör 2: Duyarsızlaşma		
5 Duyarsızlaşma	,608	12,39
10 Duyarsızlaşma	,590	
11 Duyarsızlaşma	,570	
15 Duyarsızlaşma	,538	
21 Duyarsızlaşma	,515	
22 Duyarsızlaşma	,509	
Faktör 3: Kişisel Başarı		
4 Kişisel Başarı	,677	15,62
7 Kişisel Başarı	,666	
9 Kişisel Başarı	,644	
12 Kişisel Başarı	,584	
14 Kişisel Başarı	,573	
17 Kişisel Başarı	,561	
18 Kişisel Başarı	,524	
19 Kişisel Başarı	,506	
KMO 0,79 - Top. Varyansı Açıklama Oranı % 60,95		

Açıklayıcı faktör analizinde faktörler altında yer alan değişkenler açısından faktör yüklerinin 0,50 ve üzerinde olması arzu edilmektedir (Nunnally, 1978). Tablo 2’deki toplam üç boyuta ilişkin 22 değişkene ait faktör yüklerinin 0,506 ile 0,837 aralığında değiştiği, dolayısıyla arzu edilen koşulu sağladığı tespit edilmiştir. Örneklem yeterlik katsayısı olan KMO ise 0,79’dur. Dolayısıyla araştırmanın veri yapısının faktör analizine uygun olduğu görülmektedir.

Varimax rotasyonu ile yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin orijinal formundakine uygun olarak üç faktör altında toplandığı Tablo 2’de görülmektedir. Faktör isimleri; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı olmak üzere orijinal ölçekteki gibi belirlenmiştir. Ölçekte, özdeğeri birden büyük olan bu üç faktörden, duygusal tükenme adlı faktörün toplam

varyansı açıklama oranı %32,94, kişisel başarı adlı faktörün toplam varyansı açıklama oranı %15,62 ve duyarsızlaşma adlı faktörün toplam varyansı açıklama oranı ise % 12,39'dir. Her üç faktörün kümülatif olarak toplam varyansı açıklama oranı %60,95 ile kabul edilebilir değer olan %60'ın üzerindedir. Sonuç olarak bu çalışmanın verileriyle yapılan faktör analizi sonucu oluşan boyutlandırmanın Maslach'ın ölçeğinin orijinal ölçekteki boyutlandırmasıyla örtüştüğü görülmüştür.

Tablo 3: Değişkenlere İlişkin Ortalamalar ve Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	$\bar{X}$	1	2	3	4	5
1. Tükenmişlik	2.97	-				
2. Duygusal Tükenmişlik	2.69	.859	-			
3. Duyarsızlık	2.45	.738	.564	-		
4. Kişisel Başarı	3.65	.274	-.145	-.099	-	
5. Rol Belirsizliği	2.06	.176	.324	.167	-.414	-
6. İş Yüğü	3,17	.402	.197	.257	.342	-.138

Tablo 3'de araştırmanın değişkenlerine ilişkin ortalama değerlerine bakıldığında, AFAD çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri ortalaması 2.97 ile orta değer olan 'bazen' seçeneğine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Bu sonuç çalışanların tükenmişlik yaşamadıkları ya da tükenmişlik düzeylerinin çok yüksek ve de belirgin derecede hissedilir bir durum olmadığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle çalışanların tükenmişliği kısmen hissettikleri yorumu yapılabilir. Öte yandan tükenmişliğin düzeylerinden duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın 2,69 ile 2,45 değerlerini aldığı bu değerlerin de 'bazen' ile 'çok nadir' seçeneğine daha yakın değerler olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle çalışanların tükenmişliğe maruz kalmadıkları söylenemese de yapmış oldukları işin insan hayatını birebir ilgilendiren bir iş olması ve bu anlamda vicdani sorumluluklarının bulunması yüzünden çalışanların tükenmişliğe karşı dirençli bir yaklaşımla hareket ettiklerinden söz edilebilir. Tükenmişliğin boyutlarından kişisel başarı değişkeninin 3,65 ile 'çoğu zaman' değerine yaklaştığı tespit edilmiştir. Bu sonuç çalışanların yapmış oldukları işe yönelik olarak kişisel başarı algılarının yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında örnekleme dâhil çalışanların eğitim düzeylerinin yüksek olmasının ve yapmış oldukları işe yönelik başarı güdüsüyle hareket ettikleri düşüncesinin etkili olduğu kanaati öne çıkmaktadır. AFAD çalışanlarının rol belirsizliğine ilişkin sorulara verdikleri yanıtların ortalaması 2.06 ile 'katılmıyorum' ifadesine daha yakın bir noktadadır. Bu ortalama değeri beklenen sonuçlarla çelişen bir sonucu yansıtmaktadır. Zira yapılan görüşme ve değerlendirmelerde çalışanların görev tanımlarının dahi belirgin olmadığı, görevin ani olarak

bildirildiği ve görev yerine varıncaya kadar hiçbir ön hazırlık mahiyetinde çalışmanın yapılmadığı görev yerinde ise fiili durumun gerektirdiği işlerin ivedilikle yapılabilmesi için çalışıldığı ve çaba sarf edildiği ifade edilmektedir. Yanıtlayıcıların buna rağmen öznel değerlendirmelerinde bu başlık altındaki sorulara aksi yönde yanıt vermelerinin bir nedeni olarak sosyal beğenilirlik etkisinin sebep teşkil edebileceği düşünülmektedir. Son olarak iş yükü değişkeninin ortalamasının 3,17 ile 'kararsızım' seçeneği etrafında şekillendiği bulgusuna ulaşılmıştır. AFAD çalışanlarının özellikle afet ve acil durum değerlendirmesinin yapıldığı; deprem, göçük ve toplu göç gibi olağanüstü dönemlerde iş yüklerinin arttığı ve araştırmanın yapıldığı dönemde de komşu ülkelerden gelen toplu göçler yüzünden artan iş yükünün fazlalığının bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3'teki korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında iş yükü ve rol belirsizliğinin tükenmişlik ve onun boyutları ile gösterdiği korelasyon ilişkisi zayıf ve orta dereceli ve genellikle pozitif yönlü bir ilişkidir. Tükenmişliğin boyutlarından duygusal tükenmişlik ile rol belirsizliği arasında da yine pozitif yönlü ve orta derecede bir ilişkinin varlığı dikkatleri çekmektedir. Duyarsızlaşma boyutu ile iş yükü arasında da zayıf ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Kişisel başarı değişkeni açısından da rol belirsizliği değişkeni ile negatif yönlü iş yükü değişkeni açısından ise pozitif yönlü ve orta dereceli bir ilişkinin olduğu Tablo 3'te görülmektedir.

5.2. Regresyon Analizleri ve Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

Çalışmada iş yükü ve rol belirsizliği ile tükenmişlik ve onun boyutları arasındaki ilişkileri analiz etmek amacıyla çoklu regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Çoklu regresyon analizi yapılırken örnekleme belirlemek için tahmin ve bağımlı değişkenlerin sayısının toplamının beş veya 10 ile çarpılması gerekmektedir (Akgül ve Çevik, 2003, 331). Bu çalışmada toplanan veri sayısının 130 olduğu, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin toplamı 6 ve bunun 10 ile çarpımdan çıkan sonucun 60 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, çoklu regresyon analizi yapmanın uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 4: İş Yükü ve Rol Belirsizliğinin Tükenmişlik Üzerindeki Etkilerini Gösteren Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Stn. Edilmemiş B	Stn. Hata	β	Sig.	R ²	Düz. R ²	DW	Tolerans	VIF
Model $F =$ 13,307				,00	,173	,160	1,745		
Sabit	2,162	,261							

1. İşyükü	,214	,043	,402	,000				,981	1,0 2
2. Rol Belirsizliği	,066	,031	,176	,033				,981	1,0 2

p.<0.01

Bağımlı Değişken: Tükenmişlik

Çoklu regresyon analizi ile araştırmanın modeli ve hipotezleri test edilmiş ve ulaşılan sonuçlar yorumlanmaya çalışılmıştır. Tablo 4'deki, katsayı (Düz. R²) bağımlı değişkendeki değişimin ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Buradan hareketle, tükenmişliğe ilişkin değişimin 0.160'ı araştırma modelinde yer alan rol belirsizliği ve iş yükü tahmin değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. Bir başka deyişle tükenmişliğin ortaya çıkmasında, çok sayıda etkileyici faktörden ikisi olan iş yükü ve rol belirsizliğinin sadece 0,160 gibi düşük düzeyde bir istatistiksel etkiye sahip olduğundan bahsedilebilir. Araştırmada kullanılan Durbin Watson (DW) testi, değişkenler arasında otokorelasyon olup olmadığını gösteren bir testtir. İlgili test değerinin 1,5 ile 2,5 arasında olması istenen durumdur. Tablo 4'teki analiz sonucuna göre DW değeri 1.745 ile arzulanan aralıkta yer almaktadır. Ayrıca, Tablo 4'teki varyans analizi sonuçlarına göre F değeri 13.307'nin Sig. 0.000 anlamlılık düzeyinde geçerli olması modelin bütün olarak geçerli olduğunu ve AFAD çalışanlarının, tükenmişliklerinin 0.160'ının modelde yer alan iş yükü ve rol belirsizliği değişkenleri tarafından açıklandığını göstermektedir.

İş yükü ve rol belirsizliği değişkenlerinin, tükenmişlik üzerindeki etkisini görebilmek için yapılan regresyon analizi sonuçlarının yer aldığı Tablo 4'e bakıldığında, iş yükü (sig. .000) ve rol belirsizliği (sig. .033) boyutlarının tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Yine Tablo 4'teki Beta değerlerine de bakıldığında iş yükü ile tükenmişlik arasında (0,40) düzeyinde orta derecede pozitif yönlü bir ilişkinin, rol belirsizliği ile tükenmişlik arasında ise (0,17) düzeyinde zayıf ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı bulunup bulunmadığını görebilmek için Tolerans ve VIF değerlerine bakılmaktadır. Gujarati söz konusu değerın 10'dan büyük olması, Tarı ise beşten büyük olması durumunda çoklu doğrusal bağlantıdan söz edilebileceğini ileri sürmektedir (Gujarati; 1999: 338-339; Tarı, 2008: 167). Buna göre Tablo 4'teki araştırma bulgularına bakıldığında, değişkenlere ilişkin değerlerin Gujarati ve Tarı tarafından belirtilen sınır değerlerinin altında olması nedeniyle her hangi bir doğrusal bağlantının bulunmadığı tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre “İş yükü tükenmişliği pozitif yönde etkilemektedir.” şeklindeki Hipotez1a ve “Rol belirsizliği tükenmişliği pozitif yönde etkilemektedir.” şeklindeki Hipotez1b desteklenmektedir.

Tablo 5. İş Yükü ve Rol Belirsizliğinin Duygusal Tükenmişlik Üzerindeki Etkilerini Gösteren Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Stn. Edilmemiş B	Stn. Hata	β	Sig.	R ²	Düz. R ²	DW	Tolerans	VIF
Model									
$F = 12,474$				,00	,164	,151	1,738		
Sabit	1,352	,316							
1. İşyükü	,253	,084	,246	,003				,981	1,02
2. Rol Belirsizliği	,260	,060	,358	,000				,981	1,02

p.<0.01

Bağımlı Değişken: Duygusal Tükenmişlik

Tablo 5'teki regresyon modeli özetinden hareketle tükenmişliğin boyutlarından duygusal tükenmişliğe ilişkin değişimin 0.151'i araştırma modelinde yer alan rol belirsizliği ve iş yükü bağımsız değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. Bir başka deyişle duygusal tükenmişliğin ortaya çıkmasında, çok sayıda etkileyici faktörden biri olan iş yükü ve rol belirsizliğinin sadece 0,151 gibi oldukça düşük düzeyde bir istatistiksel etkiye sahip olduğundan bahsedilebilir. Araştırmada değişkenler arasındaki oto korelasyonu gösteren DW test değeri,1.738 ile arzulanan aralıkta yer almaktadır. Ayrıca, Tablo 5'teki varyans analizi sonuçlarına göre F değeri 12.474'nin 0.000 anlamlılık düzeyinde geçerli olması modelin bütün olarak geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 5'e bakıldığında, iş yükü (sig. .003) ve rol belirsizliği (sig..000) boyutlarının duygusal tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo 5'teki Beta değerlerine de bakıldığında iş yükü ile duygusal tükenmişlik arasında (0,25) düzeyinde zayıf ve pozitif yönlü bir ilişkinin, rol belirsizliği ile tükenmişlik arasında ise (0,35) düzeyinde orta derecede ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığını gösteren Tolerans ve VIF değerlerine bakıldığında, değişkenlerin tolerans değerlerinin çok düşük ve VIF değerlerinin ise çok yüksek olmadığı ve buna göre bağımsız değişkenler arasında her hangi bir doğrusal bağlantının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre “İş yükü tükenmişliğin alt boyutlarından duygusal tükenmeyi pozitif yönde etkilemektedir.” şeklindeki Hipotez 2a ve “Rol belirsizliği tükenmişliğin alt boyutlarından duygusal

tükenmeyi pozitif yönde etkilemektedir.” şeklindeki Hipotez 2b desteklenmektedir.

Tablo 6. İş Yükü ve Rol Belirsizliğinin Duyarsızlaşma Üzerindeki Etkilerini Gösteren Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Stn. Edilmemiş B	Stn. Hata	β	Sig.	R ²	Düz. R ²	DW	Tolerans	VIF
Model $F = 7,657$				,001	,108	,094	1,627		
Sabit	1,556	,237							
1. İşyükü	,253	,063	,285	,001				,981	1,02
2. Rol Belirsizliği	,109	,045	,206	,016				,981	1,02

p.<0.01

Bağımlı Değişken: Duyarsızlaşma

Tablo 6'daki regresyon modeli özetinden hareketle tükenmişliğin boyutlarından duyarsızlaşmaya ilişkin değişimin 0.094'i araştırma modelinde yer alan rol belirsizliği ve iş yükü bağımsız değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. Bir başka deyişle duyarsızlaşmanın ortaya çıkmasında, çok sayıda etkileyici unsurdan biri olan iş yükü ve rol belirsizliğinin sadece 0,094 gibi oldukça düşük düzeyde bir istatistiksel etkiye sahip olduğundan bahsedilebilir. Araştırmada değişkenler arasındaki oto korelasyonu gösteren DW test değeri,1.627 ile arzulanan aralıkta yer almaktadır. Ayrıca Tablo 6'daki varyans analizi sonuçlarına göre F değeri 7,657'nin 0.001 anlamlılık düzeyinde geçerli olması modelin bütün olarak geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 6'da görüldüğü gibi, iş yükü (sig. .001) ve rol belirsizliği (sig..016) boyutlarının duyarsızlaşma üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo 6'daki Beta değerlerine de bakıldığında iş yükü ile duyarsızlaşma arasında (0,29) düzeyinde zayıf ve pozitif yönlü bir ilişkinin, rol belirsizliği ile duyarsızlaşma arasında ise (0,21) düzeyinde zayıf ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığını gösteren Tolerans ve VIF değerlerine bakıldığında da değişkenler arasında her hangi bir doğrusal bağlantının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre “İş yükü tükenmişliğin alt boyutlarından duyarsızlaşmayı pozitif yönde etkilemektedir.” şeklindeki Hipotez 3a ve “Rol belirsizliği tükenmişliğin alt boyutlarından duyarsızlaşmayı pozitif yönde etkilemektedir.” şeklindeki Hipotez 3b desteklenmektedir.

Tablo 7: İş Yükü ve Rol Belirsizliğinin Duygusal Tükenmişlik Üzerindeki Etkilerini Gösteren Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Stn. Edilmemiş B	Stn. Hata	β	Si g.	R ²	Düz. R ²	DW	Tolerans	VIF
Model $F = 21,683$				,00	,255	,243	1,816		
Sabit	3.426	,176							
1. İşyükü	,176	,047	,291	,00				,981	1,02
2. Rol Belirsizliği	-,160	,033	-,374	,00				,981	1,02

p.<0.01

Bağımlı Değişken: Kişisel Başarı

Tablo 7'deki regresyon modeli özetinden hareketle tükenmişliğin boyutlarından kişisel başarıya ilişkin değişimin 0.243'ü araştırma modelinde yer alan rol belirsizliği ve iş yükü bağımsız değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. Bir başka deyişle kişisel başarının ortaya çıkmasında, çok sayıda etkileyici faktörden biri olan iş yükü ve rol belirsizliğinin sadece 0,243 gibi düşük düzeyde bir istatistiksel etkiye sahip olduğundan bahsedilebilir. Araştırmada değişkenler arasındaki oto korelasyonu gösteren DW test değeri,1.738 ile arzulanan aralıkta yer almaktadır. Ayrıca Tablo 7'deki varyans analizi sonuçlarına göre F değeri 21.683'nin 0.000 anlamlılık düzeyinde geçerli olması modelin bütün olarak geçerli olduğunu göstermektedir.

İş Yükü ve Rol belirsizliği bağımsız değişkenlerinin, bağımlı değişken olan kişisel başarı üzerindeki etkisini görebilmek için standart çoklu regresyon analizi sonuçlarının yer aldığı Tablo 7'ye bakıldığında, iş yükü (sig. .000) ve rol belirsizliği (sig.000) boyutlarının tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak Tablo 7'deki Beta değerlerine de bakıldığında iş yükü ile kişisel başarı arasında (0,29) düzeyinde zayıf ve pozitif yönlü bir ilişkinin, rol belirsizliği ile tükenmişlik arasında ise (-0,37) düzeyinde orta derecede ve negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığını gösteren Tolerans ve VIF değerlerine bakıldığında, değişkenlerin tolerans değerlerinin çok düşük ve VIF değerlerinin ise çok yüksek olmadığı ve buna göre bağımsız değişkenler arasında her hangi bir doğrusal bağlantının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre "İş yükü tükenmişliğin alt boyutlarından kişisel başarıyı negatif yönde etkilemektedir." şeklindeki Hipotez 4a reddedilmekte ve "Rol belirsizliği tükenmişliğin alt boyutlarından kişisel başarıyı negatif yönde etkilemektedir." şeklindeki Hipotez 4b desteklenmektedir.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

AFAD çalışanları meslekleri gereği çoğu zaman olağandışı durumlarla karşı karşıya kaldıklarından, bedensel olduğu kadar, ruhsal olarak da iyi olmalıdırlar. Bireylerde fizyolojik, psikolojik ve davranışsal bazı etkilerle kendini belli eden tükenmişlik sendromu kişinin hayat kalitesini düşürdüğü gibi sağlığını da tehdit edebilmektedir. Yaptıkları işin önemi düşünüldüğünde AFAD çalışanlarının tükenmişlik sendromuna kapılmaması ve bu süreçte çalışanlara yüklenen iş yükü ve rol belirsizliği düzeylerinin makul bir seviyede olması da ayrıca önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, iş yükü ve rol belirsizliğinin tükenmişlik düzeyleri üzerindeki etkisi AFAD çalışanları özelinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Genel olarak araştırma sonuçlarına bakıldığında, AFAD çalışanlarının bazen veya kısmen tükenmişlik yaşadıkları, rol belirsizliği konusunda düşük bir rol belirsizliği içinde oldukları, iş yükü konusunda ise orta düzeyde bir iş yükü altında çalıştıkları şeklinde bir geri dönüşte buldukları görülmüştür.

AFAD çalışanlarının iş yükü ve rol belirsizliklerinin tükenmişlik düzeyleri üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığına dair 130 çalışan özelinde yapılan araştırmanın bulguları neticesinde iş yükü ve rol belirsizliğinin genel olarak tükenmişlik üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç ile Maslach vd. (2001) tarafından yapılan ve iş yükü ile tükenmişlik arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu ileri süren araştırma bulguları örtüşmektedir. Bu araştırma ile ulaşılan bir diğer sonuç ise rol belirsizliği ile tükenmişlik arasında yine pozitif yönde bir ilişki bulunduğu şeklindedir. Bu sonuç ile Reetz (1988) tarafından eğitimciler üzerinde yapılan çalışmanın bulguları paralellik göstermektedir. Rol belirsizliği ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Low vd. (2001) tarafından yapılan araştırmanın bulguları da yapılan bu çalışmanın sonuçları ile benzer bir özellik göstermektedir. Rol belirsizliği ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin Türkiye örnekleminde incelendiği bir diğer araştırma olan Tunç ve Kutanis'in (2009) araştırmasının bulguları da bu araştırma ile paralel sonuçlara ulaşmıştır. Ayrıca bu iki sonuç, alan yazındaki Duquette vd. (1995) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarını da destekler niteliktedir.

Ayrıca iş yükü ve rol belirsizliğinin tükenmişliğin boyutlarından; duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. İş yükünün ve duygusal tükenme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ileri süren Greenglass vd. (2001) tarafından yapılan çalışmanın bulguları ile bu araştırmanın sonuçları bağdaşmaktadır. Male ve May (1998) tarafından yapılan çalışmada da iş yükünün duygusal tükenme ve duyarsızlaşmaya yol açtığı vurgulanmış bu durum bu araştırmanın sonuçlarını desteklemiştir. Yine Tunç ve Kutanis'in (2009) rol belirsizliği ile duygusal

tükenme ve duyarsızlaşma arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koyan çalışmasının sonuçları ile bu çalışmanın sonuçları örtüşmektedir. Araştırmada rol belirsizliğinin tükenmişliğin boyutlarından kişisel başarıyı negatif yönde etkilemektedir şeklindeki araştırma hipotezi kabul edilirken, iş yükünün tükenmişliğin boyutlarından kişisel başarıyı negatif yönde etkilemektedir şeklindeki araştırma hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuçlardan rol belirsizliği ve kişisel başarı arasındaki elde edilen negatif yönlü ilişkiye dair sonuçlar Male ve May'ın (1998), Garrosa vd. (2010) tarafından yapılan çalışmalarının bulgularını desteklemektedir. Ancak iş yükü ile kişisel başarı arasında bu çalışmada negatif yerine pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmış fakat bu durum Male ve May'ın (1998) tarafından yapıldığı çalışmanın bulguları ile çelişmiştir. Ancak AFAD çalışanlarının sürekli iş yükü altında çalışmamaları yani dönemsel olarak ortaya çıkan doğal afet ve acil durum arz eden hallerde ortaya çıkan arızeli iş yükü nedeniyle böyle bir sonucun ortaya çıktığı yani bu sonucun bu anlamda AFAD çalışanları bakımından normal karşılanabileceği düşünülmektedir. AFAD çalışanlarında tükenmişliğin etkili olmasında, İl Afet ve Acil Durum Müdürlüklerinde niceliksel iş yükünün fazla olması, mesai sürelerinin belirsiz olması, işin yapımı sırasındaki zaman baskısı gibi nedenlerin önemli etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Bunların dışında AFAD çalışanlarının tükenmişlikle karşı karşıya kalmalarında; kurumun özellikleri, yapılan işin gerilimli bir iş olması, afet olaylarına müdahalenin doğası gereği fazla sorumluluk alma, görev tanımlarında olmayan işlerde yer alma ve rol belirsizliği gibi nedenlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

AFAD yönetim sistemi içerisindeki herkes, afet olumsuzluk taşıyan bir terim olduğu için bu olumsuz durumlara bir şekilde müdahil olmaktadır. Ancak en kritik ve önemli işi, acil yardım, kurtarma ve müdahale ekipleri yapmaktadır. Tüm olumsuzluklara acilen müdahale etmek zorunda olan ve her zaman bir afet durumu için hazırlıklı olması gereken AFAD çalışanları zorlu çalışma koşulları nedeniyle fiziksel ve ruhsal bir tükenmişlikle doğal olarak karşı karşıya kalabilmektedirler. Dolayısıyla AFAD çalışanlarının birçoğunda mesleğin başlangıcında var olan idealizm ilerleyen zamanda yavaş yavaş kaybolmaya başlamakta ve sonuç olarak özellikle duygusal tükenmişliğe adeta kapı aralanmaktadır. Afet çalışanları sadece görevleri sebebiyle ortaya çıkan mağduriyetlerden değil, kişisel kayıpları, değer verdiklerinin ölümü veya yaralanması gibi pek çok sebepten mağdur haline gelebilmektedir. Afet kurumlarının sahip olduğu hayat kurtarmak misyonu nedeniyle çalışanlarda ilk yıllarda oluşan kahramanlık duygusu, bir müddet sonra mesleğin gerçekleri ile yüzleşmek sonucu tükenmişliğe zemin hazırlayabilmektedir.

Örgütlerdeki en önemli problemlerden biri olan tükenmişlikle başa çıkmak için ilk olarak tükenmişliğin tespitinin yapılması gerekmektedir. Bunun için özellikle önemli görevleri olan kurum çalışanlarına psikiyatrik destek sağlanması önerilmektedir. Zira gelişmiş ülkelerin birçoğunda bu iş alanında çalışanlara yönelik psikiyatrik destek verilmesine ilişkin örneklere rastlamak mümkündür. Türkiye’de de bu tür desteklerin hayata geçirilmesi ve bu konuya yönelik farkındalık yaratma amaçlı eğitimlerin verilmesi çözüm için bir adım teşkil edebilir. Çünkü problemin farkında olan çalışanlar, tükenmişlikle mücadelede daha kolay gayret sarf edebilir hale gelebileceklerdir.

Tükenmişlikle mücadelede bireysel ve örgütsel yollar izlenmelidir. AFAD çalışanlarının ulaşılabilir beklentilerinin olması, kurumdaki vazifesinin kesin olarak belirtilmesi, yapacağı işi farklı yöntemlerle sergilemesi, kendine ve ailesine zaman ayırabilmesi, paylaşımcı olması gibi yöntemler, bu mücadelenin bireysel kısmı için önemlidir. Yetki devri, alt kademelerde çalışanların güç ve bağımsızlık ihtiyaçlarını karşılayan üst düzey yöneticilerin iş yükünü azaltan bir uygulama olarak tükenmişlikle mücadelede etkili olabilecek uygulamalardan bir diğeridir. Kurum, tükenmişlikle baş etmek için, çalışanların kararlara katılımını sağlamalı, işini iyi yapan personeli takdir etmeli, adaletli davranmalı, ekip çalışmalarını desteklemeli, mesai ve izin sürelerini iyi belirlemeli, personelin gelişimine olanak sağlamalı, kişiler arası iletişime değer vermeli ve pozitif geri bildirimlerde bulunmalıdır. Benzeri uygulamalar çok zor şartlarda çalışan afet personelinin, hem ruhsal olarak gelişmelerine katkıda bulunacak, hem de kuruma olan bağlılıklarını arttıracaktır.

Bu araştırma ile AFAD çalışanlarının iş yükü ve rol belirsizliği ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki, sınırlı bir örneklem grubu üzerinde yapılan çalışma ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışanların öznel görüşlerine dayalı olarak elde edilen verilerden hareketle ulaşılan sonuçların nesnellığı sorgulanabilir ve bu nedenle araştırma sonuçlarının temkinli değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda tükenmişliğe neden olan iş yükü ve rol belirsizliği dışındaki diğer örgütsel ve kişisel faktörler araştırılabilecektir. Yine tükenmişliğin neden olduğu birçok sonuç da görgül araştırmalarla incelenebilecektir. Ayrıca bu çalışmada incelenen kavramlar ve konu, kapsayıcı genellemelere varabilmek ve daha güçlü sonuçlara ulaşabilmek bakımından, farklı metodolojik yaklaşımlarla ve daha büyük örneklem grupları ile ele çalışılabilecek ve böylece ilgili alan yazının zenginlik kazanmasına da çok değerli katkılarda bulunulabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akbolat, M. ve O. Işık (2009). Sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*. 11(2): 230-254.
- Akgül, A. ve Çevik, O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri "SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset.
- Arı, G.S. ve Bal, E.Ç. (2008). Tükenmişlik kavramı: birey ve örgütler açısından önemi. *Yönetim ve Ekonomi*, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. 15/1, 131-148.
- Bernard, H. R. (2000). *Social Research Methods*. Londra: Sage Publications.
- Berns, S.S., (1984). *Job Satisfaction and Conflict Management*. Third Edition, Toronto: The Mosby Company.
- Budak, G. ve Sürgevil (2005). Tükenmişlik ve tükenmişliği etkileyen örgütsel faktörlerin analizine ilişkin akademik personel üzerinde bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 20(2): 95-108.
- Churchill, G. A. (1996). *Basic Marketing Research*, Fort Wort: The Dryden Press.
- Çapri B. (2006). Tükenmişlik ölçeğinin Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Haziran, ss. 62-77.
- Cooper, C. L., Dewe, P., and O'Driscoll, M. (2001). *Organizational Stress: A review and critique of theory, research, and applications*, Thousand Oaks: Sage.
- Demir N. (2010). Küçülmeye giden işletmelerde geri kalanların yaşadıkları tükenme sendromunun örgüte bağlılık üzerindeki etkisi. *Öneri*. C.9.S.33. 185-198.
- Duquette, A., Keruac, S., Sandhu, B.K. and Ducharme, F., (1995). Psychosocial determinants of burnout in geriatric nursing. *International Journal of Nursing Studies*. 32 (5), 443-456.
- Eroğlu, F. (2007). *Davranış Bilimleri*, 7. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Ertürk E. ve Keçecioğlu T. (2012). Çalışanların iş doyumları ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler: öğretmenler üzerine örnek bir uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 12(1), 39-52.
- Fatima' G, and Rehman Wali ur, (2012). impact of role (ambiguity and conflict) on teaching assistants' satisfaction and intention to leave: pakistani heis. *Intemational Journal of Business and Management*, 7(16), 51-61.
- Freudenberger N. J. (1974). Staff burnout. *Journal of SocialIssues*, 30, 159-165.
- Garrosa E, Moreno-Jimenez B, Liang Y and González JL (2010). The relationship between socio-demographic variables, job stressors, burnout, and hardy personality in nurses: An exploratory study. *International Journal of Nursing Studies*. 45 (3), 418-427
- Gümüştekin G. Öztemiz A. B. (2004), Örgütsel Stres Yönetimi ve Uçucu Personel Üzerinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23, Temmuz-Aralık, ss. 61-85.
- Greenglass, E. R., Burke, R. J., and Fiksenbaum, L. (2001). Workload and burnout in nurses. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 11(3), 211-215.
- Gujarati, D. N. (1999). *Temel Ekonometri*, 1. Baskı, (Çev), Ümit Şenesen ve Gülay G. Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Izgar, H. (2001). *Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Kim, S., Price, J. L. Mueller, C. W. and Watson, T. W. (1996). The determinants of career intent among physicians at a u.s. air force hospital. *Human Relations*, 49(7):947-976.
- Kuşluvan, Z.ve Kuşluvan,S, (2005). Otel işletmelerinde iş ve işletme ile ilgili faktörlerin işgören tatmini üzerindeki görece etkisi: nevşehir örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 83-203.
- Leiter, M.P. and Maslach, C., 1988. The impact of interpersonal environment on burnout and organizational commitment. *Journal of Organizational Behavior*, 9, 297–308.
- Leiter, M. P., and Maslach, C. (2005). A mediation model of job burnout. In A. S. G. Antoniou & C. L. Cooper (Eds.), *Research companion to organizational health psychology* (p. 544 –564), Cheltenham, United Kingdom: Edward Elgar.
- Low, G.S., D. W. Cravens, K. Grant and W. C. Moncrief, (2001). Antecedents and consequences of sales person burnout, *European Journal of Marketing*, Vol.35 No. 5/6: 587-611.
- Madera, J.M.,Dawson, M. and Neal J.A, (2013). Hotel managers' perceive ddiversity climate and job satisfaction: The mediating effects of role ambiguity and conflict. *International Journal of Hospitality Management*, 35, 28–34.
- Male, D. and May, D. (1998). Stress and health, workload and burnout in learning support coordinators in colleges of further education. *Support for Learning*, 13(3).134-138.
- Malhotra, N. K. (1996). *Marketing Research: An Applied Orientation*, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Maslach, C. and Jackson S.E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*, (2):99-113.
- Maslach, C. and Leiter, M.P. (1997). *The Truth about Burnout*, Jossey-Bass, New York, NY.
- Maslach, C. and M.P. Leiter (2005). Stress and burnout: the critical research. in Cooper, C.L. (Ed.). *Handbook of Stress Medicine and Health*, CRC Press, Lancaster, Pp. 155-72.
- Maslach, C. Schaufeli, W. B. and Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Reviews of Psychology*, (52) : 397-422.
- Maslach, C. and Zimbardo P. G. (1982). *Burnout – The Cost of Caring*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
- Menteşe M. (2007). İş Doyumu, Rol Çatışması Ve Rol Belirsizliği İle Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Banka Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory*, New York: McGraw-Hill.
- Özkalp, E ve Kirel, Ç. (2005). *Örgütsel Davranış*, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 149. Etam Matbaa, Eskişehir,
- Price, J. L. (2001). Reflections on the determinants of voluntary turnover. *International Journal of Manpower*, 22(7):600-624.
- Reetz, L.J. (1988). Conflict and stress among rural special educators. *Rural Special Education Quarterly*, 8(3), 22-26.
- Robson, C. (2002). *Real Wold Research*, Oxford: Blackwell.

- Rosse J.G. and Rosse P.H. (1981). Role conflict and ambiguity: an empirical investigation of nursing personnel. *Evaluation & the Health Professions*, 4 (4), 385–405.
- Arı, Sağlam G. ve Bal Çına E. (2008). Tükenmişlik kavramı: birey ve örgütler açısından önemi. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(1), Manisa.
- Sürgevil O. (2006). *Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu: Tükenmişlikle Mücadele Teknikleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tarı, R. (2008). *Ekonometri*, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, İzmit: Kocaeli Üniversitesi Yayınları No: 172.
- Tunç, T., ve Özen Kutanis, R. (2009). Role conflict, role ambiguity, and burnout in nurses and physicians at a university hospital in Turkey. *Nursing and Health Sciences*, 11 (4), 410-416.
- Topuz A. (2006). Hemşirelerde rol çatışması ve rol belirsizliği, iş stresi ve aralarındaki ilişkinin belirlenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Wu L. and Norman I.J. (2006). An investigation of jobsatisfaction, organizational commitment and role conflict and ambiguity in a sample of Chinese undergraduate nursing students. *Nurse Education Today*, 26, 304–314.

YENİ AHİT'TEKİ BUDDHA'NIN SÖZLERİ ve BİLGELİĞİ

Doç. Dr. Kürşat Haldun AKALIN
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat
bölümü
akalinhaldun@yahoo.com

ÖZET

İsa ve Buddha, kutsal varlıklar olarak kabul görmüşlerdir. İsa, yaşayan tanrının oğlu dolayısıyla tanrı olarak görülürken; Buddha da, Krishna'dan sonra tanrı Vişnu'nun dokuzuncu görünümü olarak saygı görmektedir. Ancak Buddha, başlattığı bu yeni dininde tanrıyı ya da tanrının oğlunu açıkça kabul etmediği halde, insanların nasıl uyanarak veya aydınlanarak kendilerini doğum-ölüm-yeniden doğum döngüsünden kurtulabilmeleri; tanrının ve tanrı oğlunun olmadığı fakat sadece yücelmiş insan ruhlarının bulunduğu Nirvana'ya girebilmeleri üzerinde durmuştur. İsa ile Buddha aynı kişidir, çünkü tanrının görünümü olarak bakire bir anneden doğmuşlar, tanrısal bir hadise olarak görülen ve aynı gaipten haberlerin bildirildiği doğumlarına şarkı söyleyen göksel katılmış, doğuma tanık olan üç bilge adam hediyeler sunmuştur. Buddha ve İsa, gürbüz bir çocukluk yaşamış, bilgileriyle rahipleri şaşırtmış, ıssız diyarlarda kırk gün perhize girmiş (oruç tutmuş), yalnız kaldığı bu günlerde kötü ruh (şeytan/mara) tarafından ayartılmak istenmiştir. Kötü ruha karşı başarıyla direnmiş, kötü ruh yanından gidince doğaüstü olaylar olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Buddha, İsa, Yeni Ahit

THE WORDS AND WISDOM OF BUDDHA IN THE NEW TESTAMENT

ABSTRACT

Jesus and Buddha were recognized as to be divine beings. Buddha is regarded by the Hindus as the ninth incarnation of the deity Vishnu, following Krishna; as Jesus is considered the Son of the living God, so he is a god. But Buddha started a new religion which did not accept the god or son of god clearly, but rather how people can become awakened or enlightened to liberate themselves from the cycle of birth, death, and rebirth; and they can entry to Nirvana where there is no god or son of god but only exalted human souls in there. Jesus and Buddha were the same person, because they born as an incarnate god and born from a virgin mother; their birth claimed as a divine event, and prophesied as the same and attended by singing celestial beings, and witnessed by wise men bearing gifts. Both Buddha and Jesus lived prodigious childhood, as a child they astounded clerics with knowledge, fasted in the wilderness for forty days, tempted while alone by the devil (mara/satan)in these days. They resisted to the devil very successfully, after the devil left there supernatural events occurred.

Key Words: Buddha, Jesus, New Testament

1. GİRİŞ

Buddha'nın Nirvana'ya ulaştıran ilkeleri ile İsa'nın gökler krallığına girilmesini sağlayan koşulları arasında kesin benzerlikler vardır. Etyemez olmalarına rağmen balık yemiştirler. Şehre (Kudüs/Rajagripa) zafer edasıyla girmişler, otuz yaşında vaizlik görevine başlamışlar, tamamına yakını aşağı sınıflardan gelen kalabalıklar önünde hitap etmişler, bu nedenle fakirliği övmüş ve fakirlerle beraber olmaktan mutluluk duymuşlardır. Birlikte gezdikleri havarilerini kendilerine bağlamışlar, havarilerinin isimlerini değiştirmişler, havarilerini bekar kalmaya özendirmişler, bir nehirde kutsanmışlardır. Belirli bir yerde vaaz vermek yerine gezgin vaiz olmuşlardır. Körün gözlerini açmak gibi mucizeleri göstermişlerdir, taraftarlarından dünyevi zenginlikleri terk etmelerini ve mülksüz kalmalarını istemişler, evsiz ve kimsesiz yoksullara vaaz vermişler, evrensel sevgiyi ve barışı öğütlemişler, meseller anlatarak görüşlerini aktarmışlar, en büyük vaazlarını bir dağda vermişler, hâkim dinsel seçkinler (ferisiler/brahmanlar) tarafından aşağılanmışlardır. Ölmeden az önce vaaz vermek için havarilerini çeşitli bölgelere göndermişlerdir. Havarilerinden birisi kendilerine ihanet etmiştir, deprem ve her yeri karanlığın sarması gibi doğaüstü olaylar ölümüne katılmıştır. Buddha ve İsa, öncelikle kişinin bu dünyada kalacak her ne varsa tüm servetin terk etmesini ve daima özverili davranmasını, altın kural olarak nitelendirilen kişinin kendisi için istediğini bütün insanlar için de istemesini ve kendisi için istemediğini bütün insanlar için de istememesini, diğer insanların söz ile davranışlarına değil de kişinin kendi söz ile davranışlarına odaklanmasını, daima kendisini hesaba çekmesini ve diğer insanları yargılamamasını, düşmanlarını sevmesini, kendisine kötülük yapanlara iyilik etmesini, dua ederken ve sadaka verirken gösterişten sakınmasını, dua ve sadakada daima gizliliği esas almasını, istemişlerdir. Her ne kadar ruhani yöneliş veya ruhsal tapınma yoluna giren bir kimsenin dıştan yasaya (Musa'nın şeriatine) gereksinimi kalmayacağı, özellikle Paul tarafından ısrarla belirtilmesine rağmen, nefsi öldürerek İsa'nın ruhunu alan dolayısıyla kendisi bir İsa'nın tapınağı haline gelen ruhsallık aşamasına henüz ulaşamamış kimseler (bedenseller veya çağrılmışlar) için, Hıristiyanlıkta, Musevilikten kalma on emre uyulması şart koşulduğu gibi; putlara tapmayı, adam öldürmeyi, zina etmeyi, hırsızlık yapmayı, yalan söylemeyi yasaklayan Buddha da kişinin cehenneme atılmasına neden olan on suç saymıştır. Hinduizmin temelinden yükselmesine ve pek çok unsurunu bünyesine katmasına rağmen hinduizmin geçersiz olduğu görüşüne dayanan budizm gibi; Museviliğin bir devamı olduğunu açıkça ilan eden Hıristiyanlık da, İsa ile, yasanın (Musa'nın) ve yaratıcı-adalet tanrısının (Yahve'nin) sona erdiğini ima etmiş, sevgi ve merhamet tanrısını öne çıkarmıştır. Özellikle putlara kurban kesme yoluyla tanrılarla bağlantı kuran hinduizmden (veya söz ve tanrı anlamına gelen brahmanizmden) ayrılan ve kast sistemini reddederek kapısını

her insana açan Budizm; ile, kurban kesmeyi şart koşan ve büyük ölçüde İsraililerin tek tanrısı özelliğini taşıyan Museviliği reddeden Hıristiyanlık arasında da bir yakınlık vardır. Dünyayı koruyan Hindu tanrısı Vişnu'nun bir görünümü olarak anılsa dahi Buddha; hinduizmde ve Hıristiyanlıkta olduğu anlamıyla üstün ruh olarak kabul edilen tanrı inancını¹ taşımadığı gibi, görünen kâinatı ve içindeki her bir varlığı yaratan yaratıcı tanrı inancına da sahip değildir. Hinduizmdeki kâinatı kapsayan ve her canlının özünde bulunan üstün ruh olarak tanrı inancına sahip olmayan Buddha, İsa'da kendisini gösteren ve ruh olan Hıristiyanlıktaki tanrıyı da kabul etmemiştir. Hinduizmin ve hristiyanlığın her yerde her zaman var olan, her şeyi bilerek her şeyi duyan ve gören, her şeye gücü yeterek her şeyi yaratan tanrı anlayışına sahip olmayan Budizm; insanları tanrısal bağlardan kurtarmak gayesiyle ortaya çıktığı için, yaratıcılık yerine nedenselliğe dayanmakta, her varlığın tıpkı

---

¹ “Genedoğum döngüsü (Samsara) içinde bir doğup bir ölüp acılı dünyadan bir türlü kurtulamamak sıradan insanların alın yazısıdır ve bu kısır döngüyü kırma isteği kurtuluşun yolunu bulmamıza yarayan, bizi kurtuluşa yönelten bir kamçı gibidir. İşte bu çileci kaçınım (münzevi) dervişler evlerini barklarını ve işlerini bırakıp doğum-ölüm döngüsünden kaçmaya çalışan, yaşamın anlamını kurtuluşun yolunu arayan yol erleriydi. Mutsuzluğumuzun kaynağı, dünyanın belirli bir parçasını oluşturan varlıkları kendimize ait sanmamız ve daha başka varlıklara olduğu gibi kendi bedenimize de bu benim o benim diyerek varlığımıza varlık katmaya çalışmamızdır. Budizmin temel öğretilerinden biri de ben'in, benlik'in bir gerçeklik, gerçek bir varlık olmadığı, zihnimizde var olan uydurma bir kavram, bir yanılgı olduğudur. Duyularla algılanan, gelip geçici dünyayla karşılaştırıldığında gerçek olarak kalan Dharma'dır. İlk dönemde (İ.Ö. 500-0) dharmalarla ilgili olarak bir takım sıralanmış kavram listeleriyle karşılaşırız. Beş skandha'yı bu bağlamda ele alabiliriz: 1.biçim, 2.duygulanma, 3.algılama, 4.istekler, tutkular, 5.bilinç. Beş skandha'nın bir arada bir kişiliği tüm yönleriyle oluşturduğu söylenir. İlk dönemin ermişine Arhat denir. Arhat kendisini dünyaya bağlayan bağları koparmış, tutkularını ve isteklerini yenmiş ve bir daha dünyaya geri gelmeyecek, yeniden doğmayacak olan kurtulmuş kişidir. İkinci dönemdeyse beğenilen kişi Bodhisattva, kendisini bütün canlıları kurtarmaya adanmış ve ancak bundan sonra her şeyi bilen ve gören bir Buda olmayı uman bir kimsedir. İkinci dönem (İ.S. 0-500) Hindistan'da Mahayana büyük araç (ya da büyük gemi) diye adlandırılan yeni bir akım güçlenmeye başladı. Mahayana kendisini paramitaların aracı diye de adlandırmıştır. Altı paramita, 1.eli açıklık, 2.sabır, 3.erdemli olmak, 4.çaba (gayret), 5.meditasyon ve 6.bilgeliktir. Üçüncü dönemde (500-1000) Hindistan'da en göze çarpan gelişme Tantra'nın ortaya çıkışı ve yükselişidir. Tantra, büyü geleneğinden ilginç öğeler alarak ve bu öğeleri aydınlanma arayışını kolaylaştırmak amacıyla değerlendirerek budizmi zenginleştirdi. Üçüncü dönemdeyse ermişin adı Siddha'dır. Siddha, evrenle öyle bir uyum içine girmiştir ki, evreni yöneten güçleri hem kendi içinde hem de dışında kullanabilme yeteneğini elde etmiş, olağanüstü güçlere sahip olmuştur. Sidha, olağanüstü güçleri ele geçirmiş olan bir büyücüdür. Dharmanın anlamı derinliğini yitirince ve geçmişe, Budizme tarihine duyulan ilgi azalmaya başlayınca, sakıncalı durumları önlemek, güvenliği, huzuru sağlamak amacıyla yapılan büyüye verilen önem giderek arttı. Üç yüz yıl sonra her tür mantra'nın yani büyü ses ve sözlerin, yavaş yavaş kutsal yazılarda yer almaya başladığını görüyoruz. Daha sonraları, beş yüz yıllarına doğru, büyüün hemen hemen tüm öğelerine yer verilmeye başladı. Çeşitli büyü törenleri, büyü şekiller, halkalar da Budizme girdi. Bundan başka bir de mandalalar vardır. Mandalalar, evrensel ve tanrısal güçleri mitolojik bir varlık ya da bir tanrı biçiminde kişiselleştirerek simgelerler.” (Conze, 2004; 21)

zincirin halkaları gibi birbirine bağlı olarak ve tamamıyla maddesel yasaların işleyişi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Budizmde⁶⁶ insanın üzerinde bir tanrı olmayınca, Brahmanizm’de ya da Hıristiyanlıkta olduğu gibi duaları duyacak ve buna göre davranacak bir tanrı da yoktur. Tanrı Brahman’ın kendisini Şiva, Vişnu ve Brahma olarak gösterdiği, bu üç tanrının üçünün de bir olduğu, ayrıca Devaların (yarı-tanrıların) da faal olduğu hinduizme karşı çıkararak; budizm, tanrının bir görünümü olan İsa’ya bağlanmanın ötesinde tapılması üzerine kurulan ve üçlü tanrıya dayanan hristiyanlığın aksine, kişiyi kendinden başka kimsenin kurtarmayacağı düşüncesine dayanmış, her insanın bir Buddha haline gelerek kendi kendisine ışık olması veya kendi kendisinin Mesih’i haline gelmesi gerektiği görüşünü öne sürmüştür.

Başlangıçta insan zihninin yücelmesiyle kişinin yeniden doğuş döngüsünden çıkarak Nirvana’ya girmesi teması üzerine kurulan, bu nedenle de tanrı ve tanrının insanda görünmesi (tanrının oğlu) gibi inançları içermeyen budizm; zamanla ilgisini zihinden ruha yöneltmiş ve ruhsallaştığı ölçüde de dayandığı kişisel irade ve aydınlanma temelini kaybetmiştir. Budizmdeki bu ruhsallaşmayla, kişinin aklını ve mantığını kullanarak bireysel gayretle içten kurtuluşa ulaşması yerine, üstün ruh olarak tanrıların insan üzerindeki hâkimiyeti giderek daha fazla etkili olmuş, Buddha tanrılaşmış, akıldışılığın en uç örneklerinden büyüçülük böylece rağbet bulmuştur. Budizmdeki ruhsallaşmanın bir gereği olarak, Buddha tanrının (Vişnu’nun) bir görünümü haline gelmiş; üstün ruhların varlığı inancının bir gereği olarak da sembolizm benimsenmiştir. Tanrının varlığını reddeden ve insanları tanrısal bağlardan (söz ile tapınmadan) kurtarmak isteyen Buddha, tanrı olmuş, tapılmıştır. Apokrif de olsa İncillerden birinde (Gospel of Infancy), İsa’nın doğduktan kısa bir süre sonra annesi Meryem’le konuşarak ‘ben İsa, tanrının oğlu’ dediği gibi; İsa’dan yaklaşık beş asır önce, Buddha da henüz beşiğindeyken bakire annesi Mahatmaya ile konuşarak, ‘insanların en büyüğü benim’ (Borg, 2001: 26) demiştir. Bir incir ağacının altında aydınlanan veya Nirvana yolunu keşfeden Buddha gibi, İsa da yine bir İncir ağacının dibinde tefekküre dalarak tanrıyla konuşmayı ummuştur. Buddha, öldükten sonra kişinin, tekrar doğmayarak, aydınlanma hali veya kesin gerçek olarak açıkladığı Nirvana’ya girerek, her türlü acıdan ve endişeden kurtulmasını; acının sebebi olarak gördüğü bedensel arzuları ve insani istekleri, susuzluk anlamına gelen ‘tanha’ deyimiyile tanımlamıştır. Acıya neden olan etmenlerin (arzuların, isteklerin, tutkuların) zihinden ve yürekten sökülüp atılması

---

⁶⁶ “Kudüs’te kurulmuş ilk Hıristiyanlık, kesinlikle Essenik bir özellik göstermekteydi. Kudüs kilisesinin 64 ile 181 yılları arasındaki tüm ibadetleri Esseni ritüellerden başka bir şey değildi. Hıristiyanlığa Budizm Essenilik yoluyla girmiştir. Hıristiyanlık ile Buddhizm arasındaki en önemli bağlantı, her ikisinin de asketikizmi yükseltmiş olmasıdır. İlk Hıristiyanlar, tıpkı Essenili bağlılar ve Budist rahipler gibi, sahip oldukları her şeyi ortaklaşa kullanmış ve hiç evlenmemişlerdir.” (Lillie, 1981: 139)

sonucunda acı ve kaygı da sona erer muhakemesiyle, Buddha, kişisel ve tanrısal bağlardan kurtularak her şeyin terk edildiği veya her şeyden vazgeçildiği bu Nirvana haline ulaşmayı, susuzluk gereksiniminin yok olması anlamına gelen tanhakkayha deyimiyle açıklamıştır. Bütün kaygı ve isteğin sona erdiği Nirvana bilgisiyle aydınlanmış bir kimsenin bir daha asla susamayacağını (Borg, 2001: 21) bildiren Buddha gibi; İsa da, ‘siz hem Tanrı’ya hem de paraya kulluk edemezsiniz, bu nedenle ne yiyip ne içeceğiz diye canınız için ya da ne giyeceğiz diye bedeniniz için kaygılanmayın, hangi biriniz kaygılanmakla ömrünü bir anlık uzatabilir; bu sudan her içen yine susayacak, oysa benim vereceğim sudan içen sonsuza dek susamaz, benim vereceğim su içende sonsuz yaşam için fişkırان bir su kaynağı olacak’ (Matta 6: 25; Yuhanna 4: 13) ifadesiyle, kurtuluşa erme ile su arasında doğrudan bir bağlantı kurmuştur. İncillerde İsa’nın doğduğu bildirilen yıldan tahminen beş asır önce, Hindistan ve Seylan’dan başlamak üzere Asya’ya ve Çin’e yayılan budizmin kutsal yazıları bilgeliğin ve doğruluğun emin kaynakları haline gelmiştir. Saf bir Hint dini olarak ortaya çıkan Budizmi, M.Ö. 250’li yıllarda imparator Aşoka’nın kabul etmesiyle birlikte yayılmaya başlaması gibi; Hıristiyanlıkta Constantine’nin dine katılımıyla birlikte imparatorluğun her yerine yayılma eğilimini göstermiştir. Özü açısından bireysel gayret ve bilince dayalı olmasına rağmen giderek gelişen Budizmin bazı kolları, tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi, çok ayrıntılı içerikteki cemaat ibadetine veya pasif katılıma dayanır hale gelmiş; aynı anda bu tapınak törenlerini düzenleyecek bir rahipler zümresini oluşturmuş, rahiplerin insanların arasından kopup münzevi bir hayata dalmalarıyla manastır hayatını dinsel örgütlenmeye hâkim kılmıştır.

2. TANRI KRALLIĞINA ÇIKAN NİRVANA PATİKALARI

Budistlerin kutsal kitaplarına geçmiş Buddha’nın sözleri ile Yeni Ahit’te İsa’ya ait kılınan ifadeler kıyaslandığı zaman, bunların birbirine çok benzer olduğu ve İsa’dan beş asır önce yazılmış bu sözlerin sonradan Yeni Ahit’e uyarlandığı izlenimi edinilir. Yeni Ahit’te kelime kelime aktarılmış Buddha’nın sözlerine rastlanıldığı gibi, aynı anlamı içeren cümleleri de okumak mümkündür. Örneğin Buddha, yıkılacak dayanıksız ev kum üstüne yapılırdemişken (Muller, 1973: 63) , İsa da ‘bu sözlerimi duyup da uygulamayan herkes, evini kum üzerinde kuran budala adama benzer’ (Matta 7: 26) demiştir. Yeni Ahit’teki ‘Mesih’te kurtuluşa, suçlarımızın başışına sahibiz’ (Efeslilere 1: 7) ifadesi; Buddha’nın söylediği, bu dünyada işlenmiş bütün suçlarınızın ayaklarınızın önüne düşmüş ve bu dünya bana teslim edilmiştir (Muller, 1973: 62), sözü yansıtmaktadır. İsa, ‘insanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın; komşunu kendin gibi sev’ (Luka 6: 31; Matta 19: 19) derken; Buddha da, başkalarını kendiniz gibi

düşünün (Muller, 1973; 65) demiştir. Hristiyanlığın çok sevilen sloganı olan ‘bir yanağınıza tokat atana öbür yanağınızı da çevirin’ (Luka 6: 29) ilkesi; ile, Buddha’nın, ‘şayet bir kimse eliyle size vursa veya bıçaklasa yine de onun hakkında kötü arzular beslememeli ve asla kötü kelimeler söylememelisiniz (Muller, 1973: 64), sözü arasında benzerlik vardır. Hristiyanlığın yine en sevilen sloganlarından biri haline gelen, İsa’nın, ‘beni dinleyen sizlere şunu söylüyorum: düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size lanet edenler için iyilik dileyin, size hakaret edenler için dua edin; abanızı alandan, mintanınızı da esirgemeyin; sizden bir şey dileyen herkese verin, malınızı alandan onu geri istemeyin’ (Luka 6: 27) ifadesi; ile, Buddha’nın, ‘öfke ve nefret yoluyla bu dünyadaki düşmanlıklara bir son veremezsiniz, sadece sevgi yoluyla tüm kötülüklerin kökünü kazırsınız, ezeli tek gerçek vardır bu da sevgidir, o halde öfke ve kini sevgiyle yenin, tüm kötülüklerin üstesinden iyilikle gelmeye bakın, vererek pintiliği yendiğiniz gibi yalancılığı da gerçekle söndürün’ (Muller, 1973: 62), sözü arasında benzerlik bulunmaktadır. Ayrıca, ‘göze göz, dişe diş denildiğini duydunuz; ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin’ (Matta 5: 38) sözüyle de açıklanan, İsa’nın bu temel ilkesi (Luka 6: 27), Buddha’nın, ‘nefret, hiç bir zaman nefretle yok edilemez; nefret, sevgi ile yok edilir, bu ölümsüz bir kanundur; kişi öfkeyi sevgi ile, kötülüğü iyilik ile yenmelidir; açgözlülüğü cömertlikle, yalanı gerçekle yenmelidir’ (Kaya, 1999: 79, 108) sözlerini yansıtmaktadır.

Hristiyanlığın etkili sloganlarından biri olan, İsa’nın, ‘benim buyruğum şudur: sizi sevdiğim gibi birbirinizi sevin; hiç kimsede, insanın, dostları uğruna canını vermesinden daha büyük bir sevgi yoktur’ (Yuhanna 15: 12) ifadesi; Buddha’nın söylediği, bir annenin biricik çocuğunu koruduğu gibi, kendi yaşamınızı başkaları için tehlikeye atın; bunu yaparsanız, sınırsız sevginin ve vicdanın her varlığı kuşattığını fark edersiniz; şu halde bırakınız sınırsız sevgiyi aktaran düşünceleriniz tüm dünyayı sarsın (Muller, 1973: 65), sözleri arasında uyum bulunmaktadır. Eski Ahit’in yasaya dayanan dıştan adalet anlayışını geçersiz kılan ve yerine içten merhamet ile kişisel özdenetim ilkesini getiren, Yuhanna İncilindeki İsa’nın, ‘Ferisiler, zina ederken yakalanmış bir kadın getirdiler; kadını orta yere çıkararak İsa’ya, öğretmen bu kadın tam zina ederken yakalandı, Musa Yasa’da bize böyle kadınların taşlanması buyurdu, sen ne dersin dediler; durmadan aynı soruyu sormaları üzerine İsa doğruldu ve, aranızda günahsız olan, ona ilk taşı atsın, dedi’ (8: 4) ifadesi; ile, Buddha’nın, diğer insanların hatalarına bakmayın, başkaları şunu yapıyor veya bunu yapmıyor diye konuşmayın, ben ne yaptım veya neyi yapmadım diyerek sadece kendinizi sorgulayın (Borg, 2001: 24), sözü arasında bir benzerlik vardır. İsa’nın bu kendini sorgulama ve günahkarlara (yani tüm insanlara) yönelme bakış açısı (Yuhanna 8: 4), Buddha’nın, ‘ne başkalarının sapıklıklarına, ne de onların işlenmiş veya işlenmemiş günahlarına önem vermeli; bilge kişi, kendi kötülüklerine ve savsaklıklarına

dikkat etmelidir' (Kaya, 1999: 85) sözleriyle de uyumludur. Buddha'nın, 'pirinç tohumundan da daha küçüktür bencillik, arpa tohumundan da daha küçüktür, hardal tohumundan da daha küçüktür; ayrıca bencillik kalpte açmış çiçektir, yeryüzünden çok daha büyüktür, göklerden daha büyüktür, evet gerçekten benlik tüm dünyalardan da çok daha büyüktür' (Borg, 2001: 29) sözü; ile, İsa'nın 'Tanrı'nın Egemenliği hardal tanesine benzer; hardal, yeryüzünde toprağa ekilen tüm tohumların en küçüğü olmakla birlikte, ekildikten sonra gelişir, tüm bahçe bitkilerinin boyunu aşar' (Markos 4: 30) ifadesi arasında uyum bulunmaktadır. İncillerdeki İsa'nın bu ifadesi, ile, Buddha'nın, 'kimse küçücük de olsa iyilik düşünmekten çekinmesin, su damlalarının damlaya damlaya su kabını doldurması gibi, akıllı kimse de azar azar toplayarak kendini iyilikle doldurur' (Kaya, 1999: 95) tavsiyesi arasında benzerlik vardır. Buddha'nın söylediği, 'sıradan bir kimse, altın hazinenin ayaklarının altında gömülü olduğunu asla fark edemez, bu hazinenin üzerinden tekrar ve tekrar yürür fakat bir türlü hazineyi çığnediğini bilemez; her varlık yaşadığı her anını Brahman Diyarında da yaşar fakat bir türlü bunu bilemez, asla hazineyi bulamayacaktır, çünkü hazineyi saklayan kendisidir ve düştüğü yanılsamayla hazineyi örtüyle örten de yine kendisidir' (Borg, 2001: 32) sözü; İncillere, 'Göklerin Egemenliği tarlada saklı bir defineye benzer, bunu bulan adam yine saklamış, sevinç içinde gitmiş, varını yoğunu satıp o tarlayı satın almış' (Matta 13: 44) İsa'nın sözü olarak uyarlanmıştır. İsa'nın bu benzetmesi (Matta 13: 44), Buddha'nın 'küçük bir zevki bırakmakta büyük bir zevk görüyorsa, o bilge kişi, küçük zevki bırakıp büyüğünü gözönüne almalı' (Kaya, 1999: 116) sözüyle de uyumludur. Bilgi ve kurtuluşla özdeşleştirilen ışığın, aynı zamanda da tanrıyı da karakterize ettiği 'Tanrı ışıktır ve O'nda hiç karanlık yoktur' (1. Yuhanna 1: 5) ifadesi; ile, 'Brahman diyarının kendisi ışıktır' (Borg, 2001: 40) sözü arasında uyum vardır. Hindu kutsal yazılarındaki 'sen, kâinatı koruyup devam ettiren yeganesin, sen her şeyin efendisi hükümransın, senin yüreğin tüm varlıkların yegane güvenli sığınağıdır, tüm dinler senin sanat kaynağıdır; senin bilgi ışığın sonsuz ışık kaynağıdır, senin yanında ne gün ve ne de gece vardır, ışığın her yerde birdir' (Borg, 2001: 40) ifadesi; Yeni Ahit'in 'kentte tapınak görmedim, çünkü gücü her şeye yeten Rab Tanrı ve Kuzu kentin tapınağıdır, kentin güneş ya da ay tarafından aydınlatılmaya gereksinmesi yoktur, çünkü Tanrı'nın görkemi onu aydınlatıyor, kuzu da onun çırasıdır; artık gece olmayacak, ne çıra ışığına ne de güneş ışığına gereksinmeleri olacak, rab Tanrı onlara ışık olacak ve sonsuzlara dek egemenlik sürecekler' (Esinleme 21: 22, 22: 5) ifadelerine yansımıştır.

Hindu kutsal metinlerinde, 'gökleri bir baştan öbür tarafa saran bir şimşek misali dehşetli güçlere sahip olan Brahman, gökte mesken tutar ve evini ışığıyla aydınlatır' (Lillie, 1981: 43) denilerek tanıtılmaktadır; benzeri bir betimleme, İncillerde 'İnsanoğlu'nun gelişi, doğuda çakıp batıya kadar her

tarafından görülen şimşek gibi olacaktır; şimşek çakıp göğü bir ucundan öbür ucuna dek nasıl aydınlatırsa, İnsanoğlu kendi gününde öyle olacaktır' (Matta 24: 27, Luka 17: 24) ifadesiyle, İsa için yapılmaktadır. Buddha'nın 'bilge bir kişi özün sonsuz olduğunu çok iyi bilir, gördüğü her şeyde özü arar, aradığı şeyler gelip geçici değildir' (Muller, 1973: 72) sözü; Yeni Ahit'te Paul'un, 'gözlerimizi görünen şeylere değil görünmeyenlere çeviriyoruz, çünkü görünenler geçicidir görünmeyenler ise sonsuza dek kalıcıdır' (2. Korintliler 4: 18) ifadesine yansımıştır. İnsanlar arası tüm ilişkilere sevgi ve merhametin hâkim olması idealine dayanan hristiyanlığın, etkili sloganlarından biri haline gelen, günah-kefaret dogmasının bir gereği olarak İsa'nın ruhunun alınması karşılığında kişinin nefsinin (bedenini ve bedensel arzularını) öldürmesi özverisini açıklayan, İsa'nın, 'benim buyruğum şudur: sizi sevdiğim gibi birbirinizi sevin; hiç kimsede, insanın, dostları uğruna canını vermesinden daha büyük bir sevgi yoktur' (Yuhanna 15: 12) ifadesi; ile, Buddha'nın, 'tıpkı, kendi çocuğunu sevgi ve şefkatle koruyan, kendi hayatını her tür tehlikeye atmaktan asla çekinmeyen fedakar bir anne gibi, tüm varlıkları kapsayan sınırsız bir merhametle, her insanın arkadaşlığını kazanın; tüm dünyayı kuşatan sonsuz sevgiyi kavrayabilmek için, düşüncelerinizde serbest ve bağımsız olun' (Borg, 2001: 25) sözüyle uyum içindedir.

Matta İncilindeki, İsa'nın 'size doğrusunu söyleyeyim, mademki bu en basit kardeşlerimden biri için bunu yapmadınız, benim için de yapmamış oldunuz' (25: 45) ifadesi; Buddha'nın, 'hiç kimseye yaklaşımdan nasıl kendinize yaklaşılmamasını beklersiniz, hastaya ya da düşküne yaklaşımdan ve onlara kendinizi adamadan asla bana gelemezsiniz' (Borg, 2001: 23) sözünü yansıtmaktadır. İnsanlara vererek kurtuluşa erişmeyi açıklayan Buddha'nın, 'şu ilkeyi anlamak oldukça güçtür: ancak kendi yiyeceğimizi başkalarına vererek güç kazanabiliriz, sadece en iyi elbiselerimizi başkalarına vererek çok daha güzel olabiliriz; evlerimizi yalnızca iffet ve temizliğin olduğu kadar doğruluk ve gerçeğin üzerine kurmamız halinde, büyük hazinelere sahip olabiliriz; iyi niyetli merhamet sahibi her insan, kurtuluşun patikalarını böylece bulur; sahip olduklarını muhtaçlara dağıtan böyle biri, gelecekte gölgelenmek veya meyvesini yemek için toprağa fidan eken kimseye benzer; yardımseverliğin ve vermenin nedeni olan merhametin ve diğerkâmlığın semeresi, Nirvana'dır, sonsuz sevinçtir' (Bunsen, 1983: 69) sözleri; ile Yeni Ahit'teki Paul'un, 'şunu unutmayın: az eken az biçer, çok eken çok biçer; isteksizce ya da zorlamış gibi değil herkes yüreğinde niyet ettiği gibi versin, çünkü Tanrı sevinçle vereni sever; her zaman, her yönden, her şeye yeterli ölçüde sahip olarak her iyi işe cömertçe katkıda bulunabilmeniz için, Tanrı size her nimeti artıracak güçtedir; her durumda cömert olasınız diye her yönden zenginleştiriliyorsunuz, cömertliğiniz bizim aracılığımızla Tanrı'ya şükran nedeni oluyor' (2. Korintliler 9: 6) sözleri arasında uyum bulunmaktadır.

Ayrıca Buddha'nın, 'iyi niyetli merhamet sahibi her insan, kurtuluşun patikalarını bulur' (Bunsen, 1983: 69) sözü; Paul'un, 'yaptığım her işte sizlere, böyle emek vererek güçsüzlere yardım etmemiz ve Rab İsa'nın, 'vermek, almaktan daha büyük mutluluktur' diyen sözünü unutmamamız gerektiğini gösterdim' (Elçilerin İşleri 20: 35) sözlerine yansımıştır. İsa'nın, 'gök ve yer ortadan kalkacak, ama benim sözlerim asla ortadan kalkmayacaktır' (Markos 13: 31) ifadesi; Buddha'nın, 'bu büyük yeryüzü alev alev yanıp tamamen yok olacaktır, ancak Nirvana'ya çıkan doğruluğun patikaları yıkılmayacaktır' (Bunsen, 1983: 56) sözünü yansıtmaktadır. İnsanların hatalarını görmek ve abartmak yerine zihnimizi kendi davranışlarımız üzerine odaklayarak bilinçli ve ilkeli olmamızı öngören Buddha'nın, 'başkalarının kusurları kolayca görülür ama kendi kusurumuz görülmez; kişi komşusunun kusurlarını ayıklar bulur, kendi kusurlarını ise kumarda hile ile zar saklar gibi saklar' (Kaya, 1999: 112) sözleri; ile, İsa'nın, 'sen neden kardeşinin gözündeki çöpü görürsün de, kendi gözündeki merteği fark etmezsin; senin gözünde mertek varken nasıl olur da kardeşine, izin ver de gözündeki çöpü çıkarayım dersin; önce kendi gözündeki merteği çıkar, o zaman kardeşinin gözündeki çöpü çıkarmak için daha iyi görürsün' (Matta 7: 1) ifadesi arasında bir benzerlik vardır.

Buddha'nın, 'dünya, insanların inançlarına göre yahut insanların zevklerine göre verir; bir kimse başkalarına verilen yiyecek ve içecekten rahatsız oluyorsa, o kişi ne gündüz ne de gece huzur bulamaz' (Borg, 2001: 27) sözü; ile, İsa'nın, 'birisine sadaka vereceğiniz zaman, bunu ilan etmek için önünüzde borazan çaldırmayın; ikiyüzlü kişiler, insanların övgüsünü kazanmak için havralarda ve sokaklarda böyle yaparlar; size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır; siz sadaka verdiğiniz zaman, sol eliniz sağ elinizin ne yaptığını bilmesin' (Matta 6: 2) ifadesi arasında bir uyum bulunmaktadır. Buddha ve İsa'nın yolu sevgi ile merhamet yolu olduğu için, İsa'nın 'kılıcını yerine koy, kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek' (Matta 26: 52) ifadesi; ile, Buddha'nın, 'hayat almaya bir son verin, çilekeş münzevi hayat süren bir kimse can almaktan sakınır, hançer ya da kılıç olmaksızın yaşar' (Borg, 2001: 27) sözü arasında uyum vardır. Yuhanna İncilindeki 'lütuf ve gerçek İsa Mesih aracılığıyla geldi' (1: 17) ifadesi; Budistlerin kutsal yazılarındaki, 'Buddha'nın bedeni, sevginin ve sabrın olduğu kadar şefkatin ve gerçeğin de doğmasıdır' (Borg, 2001: 32) ifadesiyle uyum içindedir.

3. İNSANLIĞIN KURTULUŞU VE MUTLULUĞU YOLUNDA YÜRÜYEN İKİ TANRI: BUDDHA İLE İSA

İsa ile Buddha'nın pek çok sözü, bir lambadan yayılan iki ışık gibidir. Nitekim İsa'nın, 'buyrukları biliyorsun: adam öldürme, zina etme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, kimsenin hakkını yeme, annene babana saygı

göster' (Markos 10: 19) ifadesi; Buddha'nın, 'adam öldürmekten ve verilmeyeni almaktan sakının, iffetsizliği yapmaktan ve yalan konuşmaktan sakının, hiç bir canlıyı da incitmeyin' (Lillie, 1981: 46) sözünü yansıtmaktadır. Ayrıca, İsa'nın, 'siz hem Tanrı'ya, hem de paraya kulluk edemezsiniz' (Matta 6: 24) ifadesi; ile, Buddha'nın, 'altın ya da gümüşü almayın ve kullanmayın' (Lillie, 1981: 46) sözü arasında benzerlik vardır. Buddha'nın, 'Bodhisavatta, her biri sanki kendisinin biricik çocuğuymuşçasına, tüm varlıkları sever' (Lillie, 1981: 41) sözü; ile, İsa'nın, 'Tanrı'nın melekleri tövbe eden bir tek günahkâr için sevinç duyacaklar' (Luka 15: 10) ifadesi arasında uyum bulunmaktadır. Ortaçağ Avrupa'sında asırlar boyu, bu dünya için çalışılmamasına ve zamanın tümüyle tanrıyı anmaya ayrılmasına, dünya veya para için çalışılmasının ve çalışanın aşağılanmasına neden olan, İsa'nın İncillerdeki (Luka 12: 22; Matta 6: 25), 'ne yiyip ne içeceğiz diye canınız için, ya da ne giyeceğiz diye bedeniniz için kaygılanmayın, gökte uçan kuşlara bakın; ne eker, ne biçer, ne de ambarlarda yiyecek biriktirirler; Göksel Babanız yine de onları doyurur, siz onlardan çok daha değerli değil misiniz' ifadesi; Buddha'nın 'hiç bir zenginliği olmayan, sıradan şeyleri yiyerek yaşayan, boşluktaki kayıtsız şartsız özgürlüğü algılayan insanlar, gökteki kuşlara benzerler, onların yollarını aramak zordur; arzuları durdurulmuş, zevk sefa içinde kaybolmamış, boşlukta kayıtsız şartsız özgürlüğü algılayan kişi, gökteki kuşlara benzer, onun yolunu anlamak zordur' (Kaya, 1999: 91) sözlerini yansıtmaktadır. Buddha, 'yaşayan her varlığın düşünce ve eylemlerini, sakladıklarını ve açığa vurduklarını bilir' (Lillie, 1981: 44) tanımlaması; Yuhanna İncilindeki, 'İsa bütün insanların yüreğini bildiği için onlara güvenmiyordu, insan hakkında kimsenin O'na bir şey söylemesine gerek yoktu, çünkü kendisi insanın içinden geçenleri biliyordu' (2: 24), ifadesiyle, İsa'ya ait kılınmıştır. İsa'yı yakalamak için ferisilerin gönderdiği ve yakalamadan geri gelen görevlilerin verdiği 'hiç kimse hiç bir zaman bu adamın konuştuğu gibi konuşmamıştır' (Yuhanna 7: 46) cevabının bir benzeri; Buddha için, 'ne ben ne de başka bir kimse, böylesine tatlı dille konuşan birine rastlamış değildir; bu bilge efendi, göklerden insanların arasına inmiştir' (Bunsen, 1983: 72) övgüsüyle söylenmiştir. Buddha'nın, 'kim olursa olsun, ister erdemli isterse de günahkar ameller içinde olsun, işlediklerinin çok az bir önemi vardır, bütün yükü meyvesiyle ağacın türü üstlenir' (Lillie, 1981: 49) sözü; İsa'nın 'iyi ağaç kötü meyve vermez, kötü ağaç da iyi meyve vermez, her ağaç meyvesinden tanınır, dikenli bitkilerden incir toplanmaz, çalılardan üzüm devşirilmez; iyi insan yüreğindeki iyilik hazinesinden iyilik, kötü insan ise içindeki kötülük hazinesinden kötülük çıkarır, insanın ağızı yüreğinden taşanı söyler' (Luka 6: 43) sözüne uyarlanmıştır.

İncillerdeki İsa'nın, 'insanın dışında olup içine giren hiç bir şey onu kirletemez; insanı kirleten, insanın içinden çıkandır' (Markos 7: 15) ifadesi;

Buddha'nın, 'hırsızlık, hilekârlık, eşini aldatma, yalancılık, pis olan bunlardır; insanın yediği insanı kirletmez' (Lillie, 1981: 42) sözünün bir benzeridir. İsa'nın, 'hiç bir uşak iki efendiye kulluk edemez, ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür; siz hem Tanrı'ya, hem paraya kulluk edemezsiniz' (Luka 16: 13) ifadesi; Buddha'nın, 'insanlardan biri para peşindedir, bir diğeri ise Nirvana yolunda ilerlemektedir; şu gerçeği iyi bilin ki, Buddha'nın öğrencileri dünyevi onurlara kavuşmaktan asla hoşlanmazlar, onlar yalnızca bu dünyadan vazgeçerek dünyevi arzuların serbest kalma yolunda ilerlerler' (Lillie, 1981: 60) sözünü yansıtmaktadır. Her insanı ömrünün her anını tanrıya ya da dünyaya ayırma gibi irrasyonel bir ikileme veya birbiriyle çatışan ikiye bölünmüşlük şaşkınlığıyla karşı karşıya getiren, İsa'nın bu boyunduruğu (Luka 16: 13); Buddha'nın, 'yolların biri zenginliğe diğeri ise Nirvana'ya götürür; Buddha'nın yoldaşı olan Bhikkhu bunu öğrendiğinde, zenginlik onuru için çabalamaz, dünyadan ayrılmak için çabalar' (Kaya, 1999: 89) sözüyle de uyum içindedir. Buddha'nın, 'zenginlikler her insanı haris ve tamahkar yapar, servete götüren ticaret kervanı ruhu azaba sürükler, sahip olunan her mal ile mülk bencillik günahını arttırır, veya, sahip olunan her dünyalığın bir hiç olduğunu ve aldatıcı bir görüntüden başka bir şey olmadığını bu nedenle tümünden vazgeçmek gerektiği bilincini yıkar' sözü; İsa'nın, 'Tanrı'nın Egemenliğine girmek ne güçtür; devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Tanrı Egemenliğine girmesinden daha kolaydır' (Markos 10: 23) ifadesiyle uyum içindedir. Luka İncilindeki, 'sonra İsa onlara, ben sizi kesesiz, torbasız ve çarüksüz gönderdiğim zaman, herhangi bir eksiginiz oldu mu, diye sordu; hiç bir eksiginiz olmadı dediler' (22: 35) ifadesi; Budistlerin kutsal yazılarında belirtilen, 'efendi münzevi keşişleri gönderirken, ben tuzağa düşüren bütün kapanlardan kurtulmuş haldeyim; sizler, rahipler de, her tür ayartıcı kapandan serbest kalmış haldesiniz' ifadeyle uyumludur. Buddha'nın, 'soylu bir zengin verdiğü göze çok görünebilir, fakat çocuksu masumiyet içinde verilmiş toz bile zengin verdiklerine kıyasla daha değerlidir, imanla verilmiş bir sadaka alıcısı tarafından ne kadar önemsiz görülürse görülsün etkisi hepsinden çok büyük olacaktır' (Lillie, 1981: 45) sözü; İncillerdeki, 'İsa başını kaldırdı ve bağış kutusuna bağışlarını atan zenginleri gördü, fakir bir dul kadının da oraya iki bakır para attığını görünce, size gerçeği söyleyeyim dedi, bu yoksul dul kadın herkesten daha çok verdi, çünkü bunların hepsi kutuya zenginliklerinden artanı attılar, bu kadın ise yoksulluğuna rağmen geçinmek için elinde ne varsa hepsini verdi' (Luka 21: 1) ifadesinde İsa'ya uyarlanmıştır.

İsa'nın, 'yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin, burada güve ve pas onları yiyip bitirir hırsızlar da girip çalarlar; bunun yerine kendinize gökte hazineler biriktirin, orada ne güve ne pas onları yiyip bitirir, ne de hırsızlar girip çalar; hazineniz neredeyse yüreğiniz de orada olur' (Matta 6:

19) ifadesi; Buddha'nın, 'bırakın akıllı adamı da dürüstlüğünü göstereyin, başkalarının ortak olamadığı ve hırsızın da çalamadığı öyle bir hazine vardır ki asla yok olmaz ve göçüp gitmez' (Lillie, 1981: 47) sözünü yansıtmaktadır. Luka İncilindeki, 'dikkatli olun, her türlü açgözlülükten sakının, çünkü insanın yaşamı malının çokluğundan ibaret değildir, dedikten sonra İsa onlara şu benzetmeyi anlattı: zengin bir adamın toprakları bol ürün vermiş; kendi kendine, ey canım, yıllarca yetecek kadar birikmiş bol malın var, rahatına bak, ye, iç, yaşamın tadını çıkar demiş; ama Tanrı ona, behey akılsız, bu gece canın senden istenecek, hazırladığın bu şeyler kime kalacak demiş; kendisi için servet biriktiren, ama Tanrı katında zengin olmayan kişinin sonu böyle olur' (12: 13) ifade; Buddha'nın, 'bu çocuklar ve zenginlikler benimdir diye düşünerek bencilleşen ve gayrete gelen her aptal, eninde sonunda bir kederle yüz yüze gelecektir; o zaman kendine ait hiç bir şeyinin olmadığını fark ederek, kendi kendine şöyle diyecektir, nerede benim çocuklarım ve zenginliklerim; gerçekten de bir kimsenin, yüz binlerce dünyevi malı biriktirmesine rağmen, en sonunda, insanoğlunun kaçınılmaz yasasına teslim olarak ölmesiyle birlikte, tüm birikimleri dağılarak yok olacaktır, her yükseliş veya her zenginlik büyüklüğü ölçüsünde sonunda sahibinde kedere yol açacaktır, ölüm kaçınılmazdır, her servet sonunda dağıtılarak parçalanacak ve sahibinden çıkacaktır, zira yaşamın sonu ölümdür' (Lillie, 1981; 54) öğüdünü yansıtmaktadır. İsa'nın, 'sahte peygamberlerden sakının, kuzu postuna bürünerek gelirler size, ama özde yırtıcı kurtlardır' (Matta 7: 15) ifadesi; Buddha'nın, 'hangi iyi, elbisede gizlenir; kendi görünümünüzü süsleyip parlatsanız dahi, bu parıltılar iç halinizi asla yansıtmayacaktır' (Borg, 2001: 36) sözüyle uyumludur. Ayrıca, Matta İncilindeki bu ifade (7: 15), Buddha'nın, 'ey budala, deriden elbiselerin ne faydası var, onların içinde kirlilik var, dışında olursan temizlenirsin; kirli giysiler giyen, ormanda tek başına düşünceye dalan kişiye ben gerçekten Brahmana derim' (Kaya, 1999: 130) sözünü yansıtmaktadır.

Ayrıca, Buddha'nın, 'doğru düşüncelerle kendilerini yetkinleştirirler evlerinde durmazlar; tıpkı göllerini terk eden kuğular gibi, onlar da evlerini ve yurtlarını terk ederler' (Kaya, 1999; 91) sözü; Matta İncilindeki, 'tilkilerin ini, gökte uçan kuşların yuvası var, ama İnsanoğlu'nun başını yaslayacak bir yeri bile yok' (8: 20) ifadesiyle İsa'ya uyarlanmıştır. Buddha'nın, 'tüm kaygılarını ve bencilliğini bırakarak, bütün bağlarından kendisini serbest kılarak aydınlanan bir kimse; bağlandığı her şeyden kurtularak, özgürlüğe kavuşur' (Lillie, 1981: 48) sözü; ile, Markos İncilindeki, 'canını kurtarmak isteyen onu yitirecek; canını benim ve Müjde'nin uğruna yitiren ise onu kurtaracaktır' (8: 35) ifade arasında anlam birliği bulunmaktadır. Yuhanna İncilindeki, 'yüreğiniz sıkılmasın ve korkmasın' (14: 27) ifadesi; Buddha'nın, 'korku ve endişe, beni fethedemez' (Borg, 2001: 30) sözünü yansıtmaktadır. Buddha'nın, 'damı basit yapılmış bir eve yağmurun dolması gibi, derin

düşünmeyen bir beyne de tutku öylece dolar; damı sağlam yapılmış bir eve yağmur nasıl girmezse, tıpkı bunun gibi, derin düşünen bir beyne de tutku asla giremez' (Kaya, 1999: 80) sözü; Luka İncilindeki, 'bana gelen ve sözlerimi duyup uygulayan kişinin kime benzediğini size anlatayım; böyle bir kişi, evini yaparken toprağı kazan, derinlere inip temeli kaya üzerine atan adama benzer; sel sularıyla kabaran ırmak o eve saldırmışsa da, onu sarsamamış, çünkü ev sağlam yapılmış; ama sözlerimi duyup da uygulamayan kişi, temel koymaksızın evini toprağın üzerinde kuran adama benzer; kabaran ırmak saldırdınca ev hemen çökmüş, evin yıkılışı da korkunç olmuş' (6: 47) ifadeyle, İsa'ya uyarlanmıştır. Buddha'nın, 'yolunuza kuşkunun ve bölünmenin girmesine meydan vermeyin, bu çok ciddi bir konudur; her kim yolun parçalanmasına veya yok olmasına neden olursa, sonsuza kadar cehennemde kaynatılacak ve oradan asla çıkamayacaktır' (Hardy, 1984: 69) sözü; ile, İsa'nın, 'Kutsal Ruh'a küfreden asla bağışlanmayacak, bunu yapan asla silinmeyecek bir günah işlemiş olur' (Markos 3: 29) ifadesi arasında uyum vardır. Buddha'nın, 'hiç kimse ellerini yıkayarak saf ve temiz bir hale gelemez, bu dünyada her insan elini yıkamaktadır, küçük veya büyük her günahın sakınan bir kimse ancak kirden temizlenebilir, günahı kendinde yok ettiğinde de o kişi brahmin olur' (Hardy, 1984: 62) sözü; Matta İncilindeki, 'kötü düşünceler, cinayet, zina, cinsel ahlaksızlık, hırsızlık, yalan tanıklık ve iftira hep yürekte kaynaqlanır; insanı kirleten bunlardır, yıkanmamış ellerle yemek yemek insanı kirletmez' (15: 19) ifadeyle, İsa'ya uyarlanmıştır. Buddha'nın, 'akıllı ve bilge adam, inançsız ve para canlısı tamahkara olduğu kadar yalancıya ve iftiracıya dostça davranmaz, insanları birbirine düşüren ortalık karıştırıcılarla bir arada bulunmaz, kötülük yapmaktan sakındığı kadar kötülerden de kendini uzak tutar, günahkarlarla birlikte görünmez' (Hardy, 1984: 65) uyarısı; İsa'nın, 'bir kente girdiğinizde sizi kabul etmezlerse, o kentin caddelerine çıkıp şöyle deyin: kentinizde ayaklarımıza yapışan tozu bile size karşı siliyoruz' (Luka 10: 11) ifadesine yansımıştır.

Yuhanna İncilindeki 'günah işleyen herkes günahın kölesidir' (8: 34) ifade; ile, Buddha'nın, 'susuzluğun etkisiyle tuzağa düşmüş bir tavşan gibi oraya buraya koşuşturan insanlar, zincirle bağlanmış olarak tekrar tekrar ve uzun süre acı çekmeyi sürdürürler' (Kaya, 1999: 123) sözü arasında benzerlik vardır. İsa'nın, 'İnsanoğlu geldiği zaman hem yedi, hem içti; diyorlar ki, şu obur ve ayyaş adama bakın, vergi görevlileri ve günahkârlarla dost oldu' (Matta 11: 19) ifadesi; Buddha'nın, 'kendi aralarında sözbirliği yapmışlar demektedirler ki, gelin de inzivaya çekilmiş ve her şeyden vazgeçmiş Gautama'yı görün, yediklerine ve içtiklerine bir bakın, o artık çileden de çabandan da vazgeçmiş ve hayatın zevklerine yönelmiştir' (Muller, 1973: 69) sözlerini yansıtmaktadır. İsa'nın, 'siz babanız İblis'tensiniz ve babanızın arzularını yerine getirmek istiyorsunuz; o başlangıçtan beri katildi, gerçeğe bağlı kalmadı, çünkü onda gerçek yoktur, yalan söylemesi doğaldır, çünkü o

yalancıdır ve yalanın babasıdır' (Yuhanna 8: 44) ifadesi; Buddha'nın, 'Mara, tek kötü olandır, arzular ve tutkular ortaya çıkar, getirdiği tek şey kötülük ve yıkımdır, güvenlik ile huzura bir son verir, öldürtmek ise coşku anıdır, mutluluğa çıkan iyiliğin patikalarının engelidir, iyiliğin kapılarını kapatır kötülüklerle açılan kapıyı açık tutar, yolu yalan ve iftiralarla süslüdür, açtığı her yol felaketleri ve öldürmeleri beraberinde getirir, kayıpların ve hasarların tek azmettiricisidir' (Muller, 1973: 61) sözünü yansıtmaktadır. Yine Luka İncilindeki 'İblis, İsa'yı her bakımdan sınadıktan sonra bir süre için O'nun yanından ayrıldı' (4: 13) ifadesi; Budistlerin kutsal yazılarındaki 'Bodhisavatta'nın katı bir şekilde direnmesine rağmen, kötü ruh onu adım adım takip etti, onu ayartmak için her tür fırsatı denedi, fakat her fırsatta başarısızlığa uğrayınca, hayalleri yıkık ve kibri kırık kederli bir halde oradan uzaklaştı' (Muller, 1973: 66) ifadesini yansıtmaktadır. Luka İncilinde aktarılan 'o sırada, kentte günahkâr olarak tanınan bir kadın, İsa'nın Ferisi'nin evinde yemek yediğini öğrenince kaymak taşından bir kap içinde hoş kokulu yağ getirdi; İsa'nın arkasında, ayaklarının dibinde durup ağlayarak, gözyaşlarıyla O'nun ayaklarını ıslatmaya başladı; saçlarıyla ayaklarını sildi, öptü ve yağı üzerlerine sürdü, İsa'yı evine çağırılmış olan Ferisi bunu görünce kendi kendine, eğer bu adam peygamber olsaydı, kendisine dokunan bu kadının kim ve ne tür bir kadın olduğunu, günahkâr biri olduğunu anlardı, dedi' (7: 37) ifade; ile, Budistlerin kutsal metinlerinde geçen, 'sosyete fahişesi Ambapali, efendiyi görebilmek için görkemli bir taşıttan indi, ayaklarının dibine kadar eğilerek yaklaştı, diz çökerek efendiyi selamladı, son derece saygılı bir tavırla oturdu, efendim sizinle yemek yememe izin verir misiniz diye seslendi' (Hardy, 1984: 73) ifade arasında uyum vardır. Budistlerin kutsal yazılarındaki, 'bodhisattva oyun sahalarında ve gazinolarda görünmekten sakınmaz, fakat onun esas maksadı kumara ve oyunlara kendini kaptırmış kimselere yönelmekti, öğrettiği her şey yaşayan varlıklarla ilgiliydi, bir yol kavşağında veya cadde başında ortaya çıkabilir; her kötülüğün arzulardan kaynaklandığını kanıtlamak için geneleve dahi gitmiş, içkili lokantalara giderek buradaki içki düşkünleriyle konuşmuştur' (Hardy, 1984: 66) ifade; ile, Matta İncilindeki, 'İsa, Matta'nın evinde sofrada otururken, birçok vergi görevlisi ve günahkâr birçok kişi gelip O'nunla ve öğrencileriyle birlikte oturdu; bunu gören Ferisiler, İsa'nın öğrencilerine, sizin öğretmeniniz neden vergi görevlileri ve günahkârlarla birlikte yemek yiyor diye sordular' (Matta 9: 10) ifade arasında benzerlik vardır.

4.BUDDHA'NIN PARLAYAN BİLGELİK IŞIĞI ALTINDAKİ İSA

Yuhanna İncilindeki, 'İsa yine halka seslenip şöyle dedi: Ben dünyanın ışığıyım, Benim ardımdan gelen, asla karanlıkta yürümez, yaşam ışığına sahip olur' (8: 12) ifade; Buddha'nın, 'Bodhisattva göksel diyardan

indiği anda, dünya üzerinde sınırsız ölçüde alametler belirir, görkemli bir ışık ateşten bir kor halinde şanlı bir geçiş yapar, bu muazzam ışık karşısında dünyanın ötesindeki karanlık diyarlar bile aydınlık içinde kalır' (Muller, 1973: 72) sözlerini yansıtmaktadır. Yeni Ahit'teki, 'çocuk büyüyor, güçleniyor ve bilgelikte yetkinleşiyordu; Tanrı'nın lütfu O'nun üzerindeydi' (Luka 2: 40) ifade; Budistlerin kutsal yazılarındaki, 'bu prens, mükemmel bilgiyle yetkinleşiyor, dinsel yaşam her yönüyle tam olarak onda açıklanıyordu' (Muller, 1973: 71) ifadesini yansıtmaktadır. Buddha'nın mucizelerinden biri olan, 'sanki toprağın üstünde yürüyormuş gibi, efendi, hiç topuğu suya dalmaksızın, suyun üzerinde yürüdü ve yanımıza geldi' (Bunsen, 1983: 54) ifadesi; Markos İncilindeki, 'sabaha karşı İsa, gölün üstünde yürüyerek, onlara yaklaştı' (6: 48) ifadeyle, İsa'ya uyarlanmıştır. Buddha'nın, 'akıllı adam, mangal çukurunda alev alev yanan çıra misali cinsel ilişkilerden sakınır, yine de terbiye altındaki inançlı kimselerden pek azı tamamıyla bakir kalabilir, bir başkasının karısını nikahlayarak günah işlemeyin' (Bunsen, 1983: 65) sözü; Matta İncilinde, 'boşanmış kadınla evlenen de zina etmiş olur diyen İsa'ya, öğrencileri, eğer bir erkekle karısı arasındaki ilişki buysa hiç evlenmemek daha iyi dediler, İsa onlara, herkes bu sözü kabul edemez ancak böyle bir Tanrı vergisine sahip olanlar kabul edebilir dedi' (Matta 19: 10) ifadesiyle İsa'ya uyarlanmıştır. Matta İncilindeki, 'İsa, yüksek sesle bir kez daha bağırdı ve ruhunu teslim etti, o anda yer sarsıldı, kayalar yarıldı' (27: 50) ifadesi; Budistlerin kutsal yazılarındaki, 'efendinin son kutsamadan da geçişi sırasında, dehşet veren gök gürültüleriyle büyük bir deprem başladı' (Bunsen, 1983: 61) ifadesini yansıtmaktadır. Buddha'nın, 'sizler benim gerçek çocuklarımsınız, hepiniz dharma'dan doğdunuz, dharma'dan gelenler benim ruhani varislerimdir bedensel mirasçılarım değildir' (Bunsen, 1983: 70) ifadesi; Yuhanna İncilindeki 'kendisini kabul edip adına iman edenlerin hepsine Tanrı'nın çocukları olma hakkını verdi; onlar ne kandan, ne bedenin isteğinden, ne de insanın isteğinden doğdular, tersine, Tanrı'dan doğdular' (1: 12) ifadesini yansıtmaktadır. Buddha'nın, 'bana iman eden ve beni seven bir kimse göğe yönelir ve ötesine gider' (Muller, 1973; 60) ifadesi; İsa'nın 'yaşayan ve bana iman eden asla ölmeyecek, buna iman ediyor musun' (Yuhanna 11: 26) ifadesiyle uyum içindedir. İsa'nın, 'gerçeği bileceksiniz ve gerçek sizi özgür kılacak' (Yuhanna 8: 32) ifadesi; Buddha'nın, 'her davranışı gerçeğe dayanan bir kimse, bu dünyada da ötesinde mutlu olur' (Muller, 1973: 68) ifadesini andırmaktadır. İsa'nın dağda verdiği ünlü vaazında 'ne mutlu yüreği temiz olanlara, onlar Tanrı'yı görecekler' (Matta 5: 8) ifadesi; Buddha'nın, 'her kim girdiği meditasyonda şefkat ve sevgiyle arınırsa, kendi gözleriyle Brahma'yı görür ve onunla yüz yüze konuşabilir, her konuda Brahma'nın görüşlerini alabilir' (Muller, 1973: 70) sözlerini yansıtmaktadır. İncillerdeki İsa'nın 'dar kapıdan girin, çünkü kişiyi yıkıma götüren kapı geniş ve yol enlidir, bu kapıdan girenler çoktur; yaşama götüren kapı ise dar, yol da çetindir, bu yolu bulanlar azdır' (Matta 7: 13) ifadesi; ile, Buddha'nın, 'çok az

kimse sık dikenli çalılıklara ve çıkılamayan kayalıklara gitmek ister, bunların hepsi ya Nirvana'ya girerler ya da Nirvana'ya girebilmek ümidiyle insanlar arasında tekrar doğarlar; fakat pek çok kimse şirin gölgelikli göllere ve meyve veren ağaçlara girmek ister, bunlar da acı çekilen bekleme diyarında yeniden doğmak ümidiyle alıkonurlar' (Muller, 1973: 67) sözü arasında benzerlik vardır.

Her bir canlının ruh taşıdığı veya ruhun girdiği (can/hayat verdiği) bedeni kullandığı, ruha hükmederek o bedene (canlıya) hükmedileceği içeriğindeki pisagoryan/platonist ruhçuluğun (ya da putperestliğin) açık bir anlatımı olan, İncillerdeki İsa'nın, 'Ben size, yılanları ve akrepleri ayak altında ezmek ve düşmanın bütün gücünü alt etmek için yetki verdim, hiç bir şey size zarar vermeyecektir; bununla birlikte, ruhların size boyun eğmesine sevinmeyin, adlarınızın gökte yazılmış olmasına sevinin' (Luka 10: 19) ifadesi; Buddha'nın, 'münzevi keşiş yoluna giren bir rahip, tüm canlılara sevgi ve merhametle yaklaşmış olsa, yılan ısırmasından veya akrep sokmasından dahi temelli kurtulur; dört büyük yılan soyuna sevgisini ve şefkatini sunan kimse, yılan ısırılmış dahi olsa ölmez' (Lillie, 1981: 50) sözünü yansıtmaktadır. Tüm canlılara olduğu kadar doğa olaylarına da kudretli ruhların (diğer bir ifadeyle alt-tanrıların) hâkim olduğu içeriğindeki ruhçuluğun bir belirtisi de sayılan, 'İsa kalkıp rüzgârı azarladı, göle, sus, sakın ol dedi; rüzgâr dindi, ortalık sütliman oldu' (Markos 4: 39) ifadesi; ile, Budistlerin kutsal yazılarındaki, 'büyük yağmurlar ortalığı sarınca ve yağmur damlaları sel olup gittiği her yere yıkımı getirince, o zaman, efendi, toprak üzerinde attığı her adımla, yağmuru durdurdu ve suları azalttı' (Hardy, 1984: 67) anlatımı arasında benzerlik vardır. Hastalıkları kötü ruhun bedene girmesiyle açıklayan ve cinlerin bedenden çıkartılmasıyla iyileştirme yolunu kullanan paganist (putperest/ruhçu) yöntemin etkili anlatımla işlendiği Yeni Ahit'teki, 'akşam olunca cine tutsak bir çok kişiyi kendisine getirdiler, İsa onlardaki kötü ruhları bir sözle kovdu, hastaların hepsini iyileştirdi' (Matta 8: 16) ifadesi; ile, Budistlerin kutsal kitaplarındaki, 'muhterem Kassapa bir gün hastalandı ve acı içinde kıvrandı oldu, Buddha yanına yaklaştı ve ona hitaben konuştu, o anda Kassapa sevinç içinde ayağa kalktı, iyileşmişti, kötü ruh bedenini terk etmişti' (Lillie, 1981: 52) sözü arasında benzerlik vardır. Ruh beden aykırılığını da dile getiren, Yuhanna İncilindeki, 'İsa şöyle cevap verdi, sana doğrusunu söyleyeyim, bir kimse sudan ve Ruh'tan doğmadıkça Tanrı'nın Egemenliğine giremez; bedenden doğan bedendir, Ruh'tan doğan ruhtur; sana, yeniden doğmalısınız dediğime şaşma' (3: 5) ifade; Buddha'nın, 'ruh ile beden iki armağandır, bu iki armağandan ruh kesin olarak üstündür, yalnızca ruhani sunu olarak doğmuş olan kişi kutsaldır, insanların en iyisidir, yok olup gitmekte olan tüm varlıklar içinde tek şerefli olandır' (Lillie, 1981: 51) ifadesini yansıtmaktadır. Luka İncilindeki, 'tam o sırada İsa, çeşitli hastalıklara, illetlere ve kötü ruhlara tutulmuş birçok kişiyi iyileştirdi, kör olan

birçok kişinin gözlerini açtı; sonra Yahya'nın öğrencilerine şöyle karşılık verdi: gidin görüp işittiklerinizi Yahya'ya bildirin, körlerin gözleri açılıyor, kötürümler yürüyor, cüzamlılar temiz kınıyor, sağırlar işitiyor, ölüler diriliyor' (7: 21) ifadesi; ile, Budistlerin kutsal yazılarındaki, 'Bodhisattva doğar doğmaz, hastalar iyileşti, aç ve susuz olanların açlıkları ve susuzlukları son buldu, su içenler delilikten kurtuldu, çıldıranlar akıl ile dimağına kavuştu, körler tekrar gördü, sağırlar tekrar duydu, topallar yürüdü, mahkûmlar zincirlerinden kurtuldu' (Lillie, 1981: 57) ifadesi arasında benzerlik vardır.

Markos İncilindeki, 'on iki öğrencisini yanına çağırdı ve onları ikişer ikişer halk arasına göndermeye başladı, onlara kötü ruhları kovma yetkisini verdi, bir çok cin kovdular; bir çok hastayı iyileştirdiler' (6:7) ifadesi; ile, Buddha'nın 'rahipler yürüyün, insanları kutsamak için ülkenin her tarafına gidin, insanların mutluluğu için her yere yürüyün, insanlara şefkat ve sevgiyle davranın, kötü ruhları onlardan uzaklaştırın, ikişer ikişer gidin ancak hepiniz tek yol üzerinde olun' (Bunsen, 1983: 68) ifadesi arasında uyum vardır. Matta İncilindeki, 'gidin bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin; size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin, ben dünyanın sonuna dek her an sizinle birlikteyim' (28: 19) ifadesi; ile, 'gidin, dharma'yı öğretin, başlangıçta tatlı dilli olun, ortada tatlı dilli olun, sonunda da tatlı dilli olun; her şeyi ruhla öğretin ve Brahma'yı ayrıntısıyla anlatın; bu sayede siz de ruhla dolu olun, her yönüyle ve tamamıyla temizlenin' (Bunsen, 1983: 62) ifadesi arasında uyum bulunmaktadır. İsa'nın 'sen Petrus'sun ve ben topluluğumu bu kayanın üzerine kuracağım; sonra etrafına, çevresinde oturanlara bakıp şöyle dedi, işte annem, işte kardeşlerim, Tanrı'nın isteğini kim yerine getirirse, kardeşim, kızkardeşim ve annem odur' (Matta 16: 18; Markos 3: 34) ifadesi; ile, Budistlerin kutsal yazılarında belirtilen, 'tıpkı büyük nehirlerin okyanuslara dökülmesi, kendi ilk isimlerini ve özlerini kaybederek birer büyük okyanus haline gelmesi gibi; Buddha'nın öğrencileri de, kendi ilk isimlerini ve kabilelerini kaybetmişler, eski huylarını ve hallerini terk edip unutmuşlar, hepsi Buddha'nın oluşturduğu zümrenin oğulları haline gelmişlerdir' (Bunsen, 1983: 55) ifade arasında benzerlik bulunmaktadır. Matta İncilindeki, 'bir hardal tanesi kadar imanınız olsa şu dağa buradan şuraya göç dersiniz göçer, sizin için imkânsız bir şey kalmaz' (17: 20) ifadesi; Buddha'nın, 'imanlı bir keşiş, tek parmak işaretleriyle, Himalaya dağını ortadan ikiye ayırır ve bu ona zor gelmez' (Bunsen, 1983: 63) sözünü andırmaktadır. İsa'nın, 'bir çok sahte peygamber türeyecek ve bunlar birçok kişiyi saptıracak' (Matta 24: 11) ifadesi; Buddha'nın, 'imanla ve gayretle kendilerini yetiştirmemiş rahipler ortaya çıkacak ve iyi niyetli insanlara rehberlik etmeye kalkacaklar; bunların daha yüksek erdemlere ulaşması veya ulaştırması mümkün olmadığı için, onlar diğerlerine rehberlik yapamayacak ve kimseyi erdemliliğin patikalarından geçiremeyeceklerdir' (Bunsen, 1983: 59) ifadesiyle uyumludur. Markos İncilindeki, 'İsa, Tanrı'nın

iyi haberini duyura duyura Celile'ye gitti; zaman doldu, Tanrı'nın Egemenliği yaklaştı, tövbe edin diyordu' (1: 14) ifadesi; ile, Buddha'nın, 'dharma çarkını³ çevirmek için kente giderim, herkesi kör eden bu dünyadan ölümsüzlüğün geleceğini davul-zurna çalarak ilan ederim, aydınlığın ortaya çıkmasıyla sonsuz mutluluğun olacağını ve mutluluğun ise gerçeği öğreteceğini duyururum' (Bunsen, 1983: 66) sözleri arasında uyum vardır. Markos İncilindeki, 'Tanrı'nın Egemenliğinin sırrı sizlere açıklandı, ama dışarıda olanlara her şey benzetmelerle anlatılır; benzetme kullanmadan onlara hiç bir şey anlatmazdı, ama kendi öğrencileriyle yalnız kaldığında onlara her şeyi açıklardı' (4: 11, 34) ifadesi; Buddha'nın, 'dharma ile ilgili sözler bu yolun yolcusu olmayanlara siyah-beyaz gibi bir açıklık üslubunda olmaz, böyleleriyle dharma kapalı bir açıklama içinde konuşulur ki herkes yolunu kendisi bulsun' (Bunsen, 1983: 57) sözünü yansıtmaktadır.

İsa'nın, 'Göksel Egemenliğin bu müjdesi tüm uluslara bir tanıklık olmak üzere bütün dünyada duyurulacak ve son o zaman gelecektir' (Matta 24: 14) ifadesi ile; Buddha'nın, 'en son Nirvana, dharma bilgisine tam olarak sahip olan ve kazandıkları bu bilgiyi aktaran öğrencilere kavuşmadan gerçekleşmeyecektir; bu sözümü karşılaştığınız her insana duyurun, dharma'nın muhteşem etkisini herkese öğretin' (Hardy, 1984: 61) sözü arasında uyum vardır. İsa'nın, 'bu kuşak neden bir belirti istiyor, bu kuşağa hiç bir belirti gösterilmeyecek' (Markos 8: 11) ifadesi; Buddha'nın, 'hayranlık uyandıran fiziksel güçlerin hiç biri herkese sergilenmez, bu olağanüstü güçleri açıkça göstermeye yeltenen her kim olursa olsun yanlış yapar' (Hardy, 1984: 68) sözünü çağrıştırmaktadır. Elçilerin işlerinde anlatılan, 'İsa bunları söyledikten sonra, onların gözleri önünde yukarı alındı, bir bulut O'nu alıp gözlerinin önünden uzaklaştırdı' (1: 9) ifadesi; Budistlerin kutsal kitabında sözü edilen, 'kutsal Dabba, oturduğu koltuktan kaldırıldı, yüceltilmiş olanın sağ tarafına alındı, göğe çıktı, göğü kaplayacak ve her yerden görülecek büyüklükte bağdaş kurmuş halde kaldı ve bir müddet sonra buradan da uzaklaşarak gözden kayboldu' (Hardy, 1984: 63) anlatımı yansıtmaktadır. Markos İncilindeki, 'başkâhin O'na yeniden, Yüce Olan'ın Oğlu Mesih sen misin diye sordu; İsa, Ben'im, ve sizler, İnsanoğlu'nun kudretli Olan'ın yanında oturduğunu ve göğün bulutlarıyla geldiğini göreceksiniz, dedi' (14: 61)

---

³ 'Samsara'nın tüm alemi, olma çarkı deyimiyle dile getirilen şeyin içinde resmedilmişlerdir. Bu çark, ölüm tanrısı Yama'nın çenesinde sanki bir mengenenin içindeymiş gibi sıkıştırılmıştır. Çarkın tam merkezinde, yani onun kontrol işlevli tekerlek poyrasındaysa, üç farklı hayvan bulunur. Bunlar, Samsara'nın dünyasının kendi ekseni etrafında dönmesini mümkün kılan günahlarını sembolize ederler. Domuz, cehalete (bilinçsizliğe, hilelere) tekabül eder. Yılan, kine (öfkeye, saldırganlığa, şiddete) tekabül eder. Horozsa, hırsla (şiddetli arzulara, şehvete, ateşi sunmamış tutkulara) tekabül eder. Bu dönüşümlü hareket, kayıtlı tarihin en sonuna kadar aynen bu şekilde sürecektir. Tekerleğin merkezi, altı farklı samsara alemine bölünmüştür. Bu altı alem, yeniden doğumun ve bunun meydana gelebileceği farklı koşulların kaçınılmazlığının resimsel bir gösterisidir.' (Smith, 2010; 112)

ifadesi; Budistlerin kutsal yazılarındaki, ‘bu prens büyük adama özgü işaretlerle donatılmıştır, dünyaya gelmesiyle birlikte bir Buddha olarak her yeri aydınlatacak, dünyayı örten peçeyi kaldırarak gerçeğin görmesini sağlayacaktır’ (Hardy, 1984: 70) ifadeyle de uyumludur. Yuhanna İncilindeki, ‘Pilatus, demek sen bir kralısın öyle mi dedi; İsa, söylediğin gibi, ben kralım, Ben gerçeğe tanıklık etmek için doğdum, bunun için dünyaya geldim, gerçekten yana olan herkes benim sesimi işitir, karşılığını verdi’ (18: 37) ifadesi; Buddha’nın, ‘ben yüce bir kralım, hakkımdaki şüpheleri bırakın artık, ben kimseyle kıyaslama kabul etmez derecede kutsal biriyim, her tür korkudan ve kaygıdan kurtulmuş halde sevindirilmiş biriyim’ (Hardy, 1984: 64) sözüyle uyumludur. Ayrıca İsa’nın bu ifadesi (18: 37); Buddha’nın, ‘gerçeği gerçek olmayan zannedenler ve yalanı gerçek olarak görenler, asla gerçeğe ulaşamazlar, sadece boş istekler peşinde koşarlar; gerçeği gerçekte ve yalanı da yalanda görenler ise, gerçeğe ulaşırlar ve doğru istekleri izlerler’ (Kaya, 1999: 80) sözüyle de uyumludur. Yuhanna İncilindeki, ‘az sonra dünya artık beni görmeyecek, ama siz beni göreceksiniz, ben yaşadığım için siz de yaşayacaksınız’ (14: 19) ifadesi; ile, Buddha’nın, ‘öğretmenin dersleri kesilecek, öğretmen de sözleri de olmayacak diye düşünmemelisiniz; bu şekilde olmasa dahi, sorduğunuz her şeyi size öğreteceğim ve açıklayacağım, bir daha kimseye görünmesem de sizin öğretmeniniz olarak kalacağım’ (Hardy, 1984: 72) sözü arasında benzerlik vardır.

Luka incilindeki, ‘kör köre kılavuzluk edebilir mi, her ikisi de çukura düşmez mi’ (6: 39) ifadesi; Buddha’nın, ‘bilmediği veya görmediği halde, yürüdüğü yolu tek doğru yol olarak öngören ve başka doğru yol yoktur diyen bu brahminlerin hali, sıra halinde dizilmiş olarak yürüyen bir grup körün birbirini tutarak yürümesi gibidir; en önde giden de görmemektedir, ortalarda yürüyen de görmemektedir, en sona kalmış tutunarak giden de görmemektedir, işte brahminlerin ve takipçilerinin hali budur’ (Muller, 1973: 79) anlatımını yansıtmaktadır. Markos İncilindeki, ‘Tanrı’nın Egemenliği, toprağa tohum saçan adama benzer; gece olur, uyur; gündüz olur, kalkar; kendisi nasıl olduğunu bilmez ama tohum filizlenir, gelişir; toprak kendiliğinden ürün verir, önce filizi, sonra başağı, sonunda da başağı dolduran taneleri verir; ürün olgunlaşınca adam hemen orağı vurur, çünkü ürünü biçme zamanı gelmiştir’ (4: 26) ifadesi; Buddha’nın, ‘çiftçi, toprağını sabanla sürer, tohumunu eker ve toprağı tohumun üstüne örter, fakat bunun ötesinde yapabileceği bir şeyi yoktur, toprağın altında olacaklara hükmedecek büyüsel bir gücü de yoktur ki, toprağı ektiği tohumlara seslenerek, bu gün topraktan filiz olarak çıkın, yarın başak bağlayın ve ertesi gün de hadi olgunlaşın artık diyebilisin, hayır, her şey toprağın ve mevsimin eseri olarak çiftçinin dışında gerçekleşir’ (Borg, 2001: 28) ifadesini yansıtmaktadır. İsa’nın, ‘bu vefasız ve günahkâr kuşağın ortasında, kim benden ve benim sözlerimden utanırsa, İnsanoğlu da, Babasının görkemi içinde kutsal meleklerle birlikte geldiğinde

o kişiden utanacaktır' (Markos 8: 38) ifadesi ile, Buddha'nın, 'erdem ve akıl sahibi bir kimse benim sözlerimden dolayı nihai bir sevince ulaşır, fakat akıl ve erdemden yoksun kalmış bir kimse de bana karşı olmaktan büyük bir keyif alır ve sonu cehenneme atılmak olur' (Hardy, 1984: 71) ifadesi arasında yakın bir ilgi vardır. Matta İncilindeki, 'İsa ona, ne mutlu sana, Yunus oğlu Simun, bu sırrı sana açan insan değil göklerdeki Babamdır; ben de sana şunu söyleyeyim, sen Petrus'sun ve ben topluluğumu bu kayanın üzerine kuracağım, ölümler diyarının kapıları ona karşı direnemeyecek, göklerin egemenliğinin anahtarlarını sana vereceğim, yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde de bağlanmış olacak, yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde de çözülmüş olacak' (Matta 16: 17) ifadesi ile, Buddha'nın, 'o, kutsanmış olanın oğludur, yüreğinden doğmuştur, dharma'nın mirasçısıdır, maddi varlıkların varisçisi değildir, bu sözleri sıradan bir kimse değil, fakat benim sadık öğrencim Sariputta söylemiştir; dharmanın eşsiz çarkını döndürecek olan da Sariputta'dır' (Borg, 2001: 37) ifadesi arasında benzerlik vardır. Yuhanna İncilindeki, 'İsa ona yol, gerçek ve yaşam ben'im, benim aracılığım olmadan Baba'ya kimse gelemmez; bunca zamandır sizinle birlikteyim, beni daha tanımadın mı; beni görmüş olan, Baba'yı görmüştür; sen nasıl bize Baba'yı göster diyorsun, benim Baba'da Baba'nın da bende olduğuna inanmıyor musun; size söylediğim sözleri kendiliğimden söylemiyorum, ama bende yaşayan Baba kendi işlerini yapıyor; bana iman edin, ben Baba'dayım, Baba da bendedir; o gün anlayacaksınız ki, ben Babamdayım, siz bendesiniz, ben de sizdeyim; kim buyruklarımı bilir ve yerine getirirse işte beni seven odur, beni seveni Babam da sevecektir, ben de onu seveceğim ve kendimi ona göstereceğim' (Yuhanna 14: 6) ifadesi; ile, Buddha'nın 'benim elbiselerimi giyen ve beni adım adım takip eden bir rahip, şayet arzularında ihtiraslı ve isteklerinde de ısrarlı olması nedeniyle eylemlerinde pervasız ve denetimsiz ise, gerçekte, o benden ve ben de ondan fersah fersah uzağızdır, bunun sonucu ne olabilir, böyle bir rahip kesinlikle dharma'yı göremez, dharma'daki beni de göremez; fakat öyle bir rahiptir ki, bulunduğum yerden çok uzak bir yerde otursa dahi, çok uzun bir zamandan beri istek ile arzularını söndürmüştür, yüreğinde kötü niyet kalmamıştır, zihninde hile ve aldatmadan iz yoktur, fakat sakin ve huzurlu bir hayatı vardır, bu dingin yaşamı akıl ve bilgelikle donatılmıştır, bu rahip gerçekten benim hemen yanımdadır, o bana yakındır ve ben de ona yakınım, bunun sonucu ne olabilir, bu rahip bende dharma'yı görür, dharma'ya bakarak beni görür' (Borg, 2001: 39) ifadesini yansıtmaktadır.

5. SONUÇ

Reenkarnasyondan⁴ ziyade, tekrar doğuş dogmasına dayanan Budizm; ile, hemen her fırsatta, İsa'ya iman ederek tapan herkesin ölse bile ölmeyeceğini veya sonsuz yaşama kavuşacağını müjdeleyen, özellikle de 'bunlar sonsuz azaba uğrayacak, doğrular ise sonsuz yaşama kavuşacaklar' (Matta 25: 46) ifadesiyle de öldükten sonra dünyaya geri dönüşün olmayacağını kesin bir şekilde bildiren Yeni Ahit arasında cümle benzerliğinin veya uyumunun bulunması, pek çok kimse için şaşırtıcı olacaktır. İlk İncilin ortaya çıkmasından en az 550 yıl önce yaşamış olan Buddha'nın sözlerinin, Yeni Ahit yazarları tarafından, bazen farklı bir olayın açıklanmasında kelime kelime aktarılması veya aynı anlamı ifade etmek üzere farklı kelimelerle yansıtılması; tıpkı Buddha'nın öğrencilerine taktığı sembolik adlar gibi, gerçekte kim oldukları bilinmeyen veya yaşayıp yaşamadıkları dahi kesin olmayan, Matta, Yuhanna, Markos, Luka vs., gibi sıradan insanların asla İncilleri yazamayacakları sonucuna ulaşılmasını kolaylaştırmıştır. Buddha'nın yeniden bedenleşerek doğan bir bebekle tekrar dünyaya geldiği inancına kapılanlar için, Buddha, Tibet'in Dalai Lamaları gibi, İsa'da görüldüğü veya İsa olup tekrar yaşadığı fikri çok cazip gelebilir. Ancak, kendi görüşümüze göre, Buddha'nın olduğu kadar Hintli Krishna'nın sözleri de Yeni Ahit'te İsa'ya ait kılınmış; Mısırlı Osiris ve Horus'un mucize ve karakterleri de İncillerde etkili şekilde işlenmiş; Persli Mithras'ın Roma imparatorluğunun hemen her eyaletinde fakat özellikle Ermenistan'da hayranlık uyandıran söylence ve tapınmaları İsa'da devam ettirilmek istenmiştir. Çeşitli ülkelerin tüm tanrı insanlarına özgü mucize ile söylenceleri, İsa'ya ait kılınarak ve İncillerde derlenerek; hepsinin varlığına ve tapınmasına son verilmek istenmiş, tapınakları yıkılmış veya kiliseye çevrilmiş, İsa tektir denilerek tek tanrı insana tapılması istenmiştir. Bunlar arasından özellikle Yunanlı Attis, Adonis, Prometheus, Dionysus ve Apollonius'un hayat ile mucizeleri kopya edilerek İncillere yamandığı gibi; bir bütün olarak Yeni Ahit ve hatta hristiyan edebiyatı, platonist ruhçuluğun yeniden biçimlendiği bir içeriğe kavuşmuştur. Söylenecek tek söz vardır, binlerce yıldan beri tapılan tüm bu tanrı insanların sevilen söz ile söylencelerini, tanrının ruhunu bedeninde taşıyarak tanrı olan veya tanrının oğlu namıyla tapılan İsa'ya ait kılarak, Yeni Ahit yazarları, hepsinin yerine İsa'yı geçirecek; hepsinin anılmasına ve tapılmasına bir son vermek istemiş, her yerde tanrının oğlu olarak tapılmasını gaye edinmişlerdir. Böylece, tanrı insan tapınmasının rağbet bulduğu ülkelerdeki her dindar, asırlardan beri

---

⁴ Reenkarnasyonda ya da ruhgöçünde, dünyadaki düşünce ve eylemleriyle bedeni kullanan ruhun, alçalarak hayvanlığa düşmesi veya hayvanlıktan insanlığa geçmesi mümkün olduğu halde; tekrar doğuşla, daha çok, ölen kişinin ruhunun yeni doğan bir başka insanın bedenine girmesi veya ona hayat vermesi kast edilmektedir.

tapılan tanrı insanın söz ile kerametlerini İsa'da bulduğu için; Hıristiyanlık, Roma'da, Yunanistan'da, Mısır'da bir çığ gibi yayılmıştır. Soyluların ve zenginlerin, kudretli yöneticilerin ve cesur askerlerin taptığı mitolojik tanrı insanları gitmiş; fakirlerin, kimsesizlerin, hastaların, açların, düşkünlerin, kısacası halkın önemli bir kesiminin tanrısı merhametli ve özverili İsa gelmiştir. Bakire annesinden mucizevi olarak doğan, pek çok mucizesi arasında ölüyü diriltten, bütün ezilenleri peşinden sürükleyen, şifa dağıtarak kalabalıkların tanrısı haline gelen, tapınak görevlileri tarafından yakalanan, kralın huzurunda yargılanan, halkın isteğiyle vali tarafından mahkûm edilen, öldükten sonra dirilen İncillerin İsa'sı; gerçekte hiç kimse tarafından görülmemiş ve hiç kimseyle konuşulmamış, yaşadığına dair hiç bir belgeye ulaşılamamış, hiç bir resmi kayıta veya zamanının eserlerinde adı geçmemiş, böylece gerçek tarihsel bir şahsiyet olmak yerine kurgusal mitos bir figür olarak kalmıştır. Eskinin tanrı insanların bazısından saçılan ve yaygınlaşan ahlaksızlıklar, İsa ile son bulmuştur. Belki de uçsuz bucaksız coğrafyaları nedeniyle özgün ya da bağımsız kültüre sahip olduğu için Hindistan'da hâkim bir din haline gelemeyen Hıristiyanlık; ruhsallaştığı ölçüde kendi temelinden uzaklaşan (diğer bir ifadeyle de, zenginleşen) Budacılığın, Çin ve Japonya'da etkili olmasına engel olamamıştır.

KAYNAKLAR

- Anonim, (1997). *Kitab-ı Mukaddes (Tevrat, Zebur ve İncil)*, İstanbul
Bettany, G.T. (2005). *Dünya Dinleri*, İstanbul
Borg, M. (2001). *Jesus and Buddha: The Parallel Sayings*, Berkeley
Bunsen, D. (1983). *The Angel Messiah of Buddhists, Essenes and Christians*, London
Conze, E. (2004). *Kısa Budizm Tarihi*, İstanbul
Davids, R. (1994). *Buddhism: Being a Sketch of the Life and Teachings of Gautama*, London
Doane, T.W. (1983). *Bible Myths and Their Parallels in Other Religions*, New York
Donehoo, J.Q. (1972). *The Apocryphal and Legendary Life of Christ*, New York
Hardy, R. S. (1984). *The Legends and Theories of the Buddhists Compared with History and Science*, London
Hardy, R.S. (1973). *Eastern Monachism*, London
Kaya, K. (1999). *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, Ankara
Küçük, A. (2009). *Dinler Tarihi*, Ankara
Lillie, A. (1979). *Buddha and Early Buddhism*, London
Lillie, A. (1981). *Influence of Buddhism on Primitive Christianity*, London
Muller, M. (1973). *Sacred Books of the East*, Oxford
Numrich, P.D. (2008). *The Boundaries of Knowledge in Buddhism Christianity and Science*, New York
Schoeps, H.J. (1967). *An Intelligent Person's Guide to the Religions of Mankind*, London
Smith, J.D. (2010). *Budizm : Gizli Öğretisi*, İstanbul

SURİYELİ'LER: SINIRLAR ÖTESİNDEKİ YAŞAM MÜCADELESİ

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Akkaş
Erzincan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
ibrahimakkas191@gmail.com

ÖZET

Türkiye, tarihinin en büyük göç hareketlerinden biriyle karşı karşıyadır. Nisan 2011'den itibaren Türkiye'ye sığınmaya başlayan Suriyelilerin sayısı 2013 yılı sonu itibariyle resmi verilere göre 700 bin civarındadır.

Göç, insanların buldukları yerden ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel nedenlerden dolayı başka bir yere hareket etmelerine verilen genel bir ad, evrensel bir olay olarak tanımlanabilir.

Göç durağan bir olgu değildir; nedenleri ve sonuçları ile birlikte toplumlar üzerinde büyük etkiler yaratan bir süreçtir. Bununla birlikte sosyal hizmet, kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesine ve çözülmesine yardımcı olunmasını ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü olarak da tanımlanabilir. Göçe neden olan bazı faktörler ve göçün ortaya çıkardığı problemler aynı zamanda sosyal hizmet alanında önemli bir hareketliliğe yol açmakta; sosyal hizmetin uygulama alanının şekil almasında önemli katkılara neden olmaktadır. Göç sonrasında ortaya çıkan bazı problemlere çözüm üretebilmek amacıyla sosyal hizmet uygulamaları yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, göçmen, sosyal hizmet, psikolojik uyum, sosyolojik uyum.

SYRIANS: SCRAMBLE FOR A LIVING BEYOND BORDERS

ABSTRACT

Migration can be defined as a general definition and a universal event that people move from their own places to another place due to economic, social, political and cultural reasons.

Turkey is facing one of the greatest immigrations in its history. According to the official data, number of the Syrians that had refuged to Turkey since April 2011 is about 700000.

Migration is not a static phenomenon; instead, it is a process that creates a great impact on society, along with the results and causes. In addition, social services can be defined as the systematic and programmed services that aimed the elimination of social deprivation raised by individuals and their neighborhood, the meeting of

vital needs, the prevention of diverse social problems, and the improvement of living and working conditions. The push factors of migration and the problems caused by migration lead to a significant mobility in field of social work and an important contribution shaping the application field of social service. Social service practices are being implemented in order to find solutions to emerging problems after migration.

Keywords: Migration, Immigrant, Social Service, Psychological Integration, Sociological Integration.

1.GİRİŞ

Hızlı toplumsal değişme, modern hayata intibak edemeyen bazı toplumsal kurumları yok ederken bazılarını da sancılı bir dönüşüme tabi tutmuştur. Bununla bağlantılı olarak zaman zaman Türkiye'nin gündemini belirleyen göç ve göçmen olgusu tarihî, dinî, siyasi, ekonomik ve kültürel birçok boyuta sahiptir.

Göç, toplumsal yapıyı etkileyen ve toplumsal değişmelere neden olan bir kavramdır. Farklı fiziki yapıya, dine, kültüre ve dile sahip toplulukları karşı karşıya getirmiş, bu toplulukların bir arada yaşamalarına ve böylece birbirlerini etkilemelerine neden olmuştur. Yeni ırklar, yeni kültürler, yeni yaşam biçimleri göçlerin etkisiyle ortaya çıkmış ve günümüz toplumlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır (Karpas, 2010: 9).

Bu süreç içerisinde ekonomik, siyasi, eğitim ya da savaş gibi nedenlerden dolayı göçe maruz kalan bireylerin yaşamış olduğu bir takım olumsuz durumların etkisini hafifletebilmek ya da bireylerin problemlerine çözüm üretebilmek adına sosyal hizmet mesleğine ve sosyal hizmet uzmanlarına duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

2.ARAŞTIRMANIN METODU VE TEKNİKLER

Araştırmamızın uygulama kısmında mülakat aracılığı ile toplanan veriler, değerlendirilmiştir.

Anket çalışmalarının olumsuz yönleri dikkate alındığında; yüz yüze olunmadığı için cevaplayıcılarının davranışlarının gözlenememesi, daha kısa sürede cevap verilmesi, genellikle standart cevaplar istenmesi, derinlemesine bilgi edinme imkânının azlığı gibi unsurlardan dolayı mülakat tekniği tercih edilmiştir. Yine konumuzla ilgili olarak bu teknik, Suriyeli göçmen öğrenciler üzerinde uygulanmıştır.

Çalışmamız nitel bir araştırma olduğu için veri toplamada görüşme ve gözlem teknikleri kullanılmıştır. Sosyal bilimlerde veri çeşitlemesi olarak nitelendirilen, birden fazla veri toplama tekniği kullanılarak araştırmada elde edilen bulguların geçerlilik ve güvenilirliğini artırma yoluna gidilmiştir. Araştırma alanında katılımcılarla yapacağımız görüşmeler için, önceden bir

mülakat soruları envanteri hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular bir pilot araştırmayla denenmiş ve anlaşılmayan sorular tekrar düzenlenmiştir. Hazırlanan soru envanteri mülakata katılanlara sorularak verilen cevaplar kayıt edilmiştir. Araştırma konumuzun göçmenler olması bu hassasiyeti daha da artırmıştır. Bu sebeple katılımcılarla yüz yüze ve yalnız olarak yaptığımız görüşmeler, katılımcıların yanında konuşulanlar not edilerek ve bazen de tutulan kayıtlar katılımcılara okunarak, güven duymaları sağlanmıştır. Uyguladığımız bu yöntemle onların hem rahat olmaları sağlanmış, hem de başkalarına ulaşmamızda bizlere yardımcı olmaları temin edilmiştir. Görüşmelerde, dil problemi dikkate alınarak, bazı sorular daha rahat anlaşılır hale getirilmiştir.

Çalışmamızda elde ettiğimiz veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirme yoluna gidilmiştir. Böylece araştırma alanından elde edilen verileri daha yakından incelenme imkânı bulunmuş ve değerlendirilmiştir. Mülakatlar ve gözlemlerin neticelerini daha iyi yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilmiştir.

Araştırmada geçerlilik ve güvenilirliği artırmak için, araştırma sürecinde gerekli görüldüğü hallerde, araştırmayla ilgili yeni stratejilere başvurulmuştur. Bu çerçevede görüşmeye ilave sorular da eklenmiştir. Araştırma alanından elde ettiğimiz verileri teyit etmek amacıyla gerekli görüldüğünde farklı veri toplama yöntemleri de kullanılmıştır. Hatta araştırma alanına olan yakınlığımızdan dolayı yüz yüze görüşmeler yoluyla ayrıntılı ve derinlemesine bilgi toplanmıştır. Böylece uzun süreli bilgi toplama süreci takip edilmiş ve elde edilen bulguların teyit edilmesi için alana tekrar dönülmüştür. Araştırmanın iç geçerliliğini artırmak için araştırma bulgularıyla, verilerin elde edildiği ortam göz önünde bulundurularak, anlamlı olup olmadığına dikkat edilmiştir. Araştırmamızın dış güvenilirliğini artırmak amacıyla da, araştırmaya veri kaynağı olan bireylerin düşünceleri ve olayları tanımlamaları, açık bir biçimde verilmiştir Böylece benzer araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için, tezimizde kullanılan tanımlamalar açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bütün bu teknikler belirlenip, ona uygun adımlar atılırken aşağıda şekilde özet halinde ifade edilen nitel araştırma döngüsü takip edilmiştir.

Şekil 1: Nitel Araştırma Döngüsü Modeli

Kaynak: YILDIRIM, Ali-ŞİMŞEK, Hasan: Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara, 2005, sh.84.

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırma, daha az sayıda bireylerin duygu, düşünce ve tutumlarının daha çok kendi ifadeleri üzerinden nitel bir araştırmaya tabi kılındığından, araştırmanın amacı “nicel araştırmacılarda olduğu gibi belirli bir evrene sağlam genellemeler yapmak değil, bir evrende olası çeşitlik, zenginlik, farklılık ve aykırılıkları çalışmalarına dâhil ederek bütüncül bir resim elde etmek” olarak belirlenmiştir. Ayrıca “nitel araştırmalarda hangi yöntem seçilirse seçilsin örneklemin büyüklüğü nicel araştırmalardaki büyüklüğe çoğu zaman ulaşmaz” (Kara, 2009: 8). Bu nedenle araştırma, teorik olarak nitel bir araştırmanın ve kullanılan derinlemesine görüşme tekniğinin içerdiği tüm avantaj ve dezavantajları da barındırmaktadır.

Yaygın bilim anlayışının vazgeçilmez öğelerinden birisi genellemedir. Üzerinde çalışılan bir dizi sınırlı sayıda değişken arasında bulunan ilişkiler belirli güvenlik aralıklarıyla değişkenlerin dâhil olduğu evrene genellenir. Bu sebeple, değişkenlerin dâhil olduğu evrenin kesin hatlarıyla belirlenmesi önemlidir. Evrenin kesin hatlarıyla belirlenmesi araştırmacının bütün sorunlarını çözmez, çünkü evren genellikle bir araştırmacının ulaşamayacağı kadar büyüktür. Bu sebeple evreni temsil etme kabiliyetine sahip sınırlı sayıda birey üzerinden araştırma yapılır. İşte “örneklem” adı verilen bu araştırma unsurlarının isabetli seçimi önem arz eder. Burada nicel araştırma ile nitel araştırmada dikkat edilen hususlar ve

uygulanan teknikler farklılık arz eder. Nitel araştırmalarda birincil amaç genelleme olmadığı için indirgemeci bir yaklaşım söz konusu olmaz. Bu sebeple nicel araştırmalarda olasılık temelli örnekleme teknikleri kullanılırken, nitel araştırmalarda amaçlı örnekleme teknikleri tercih edilir (Yıldırım-şimşek, 2005: 101-115). Bu araştırmada da bahsedilen hassasiyetler çerçevesinde araştırmanın evreni olarak Erzincan'daki Suriyeli sığınmacı öğrenciler belirlenmiş ve "amaçlı örnekleme" teknikleri kullanılmak suretiyle örnekleme tespitine girilmiştir. Nitel araştırmalarda örneklemin büyüklüğü çok fazla önemli olmasa da doğrudan doğruya görüşme yaptığımız kişi sayısının mümkün olduğu kadar çok, çeşitli ve temsil kabiliyetine sahip olmasına hassasiyet gösterilmiştir. Bu çerçevede 24 kişiyle grşlmştir. Artık farklı yorumların ve anlayışların çıkmadığına kanaat getirilinceye kadar mülakat ve gözlemlere devam edilmiştir.

2.2. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Günümüzde küreselleşmeyle birlikte dünya genelinde yaşanan sosyal, kültürel ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler ve değişmelerden Türkiye'de etkilenmiştir. Türk toplumunun karşı karşıya bulunduğu bu değişim süreci içerisinde, ge açık bir ülke konumuna gelmesi söz konusudur.

Araştırmamızın temel problemi, Suriyeli sığınmacıların Erzincan'da yaşadıkları süre içerisinde sosyolojik anlamda içinde yaşadıkları topluma, kültüre uyum sağlayıp sağlayamadıklarını, psikolojik anlamda ise korku, kaygı, endişe, güven ya da güvensizlik gibi yaşamış olduğu durumları tespit edebilmektir. Buna ilave olarak, araştırmamızda göçmenlerin Erzincan'da karşılaştırdıkları yeni toplumsal yaşam alanında ortaya koymuş oldukları davranışlar ve bu davranışların nedenlerini, bireyler üzerindeki olumlu ve olumsuz yansımalarını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

2.3. Verilerin Analizi

Son olarak söz konusu birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen bilginin organize edilmesi, çalışma alanı ve "aktör"lerinin betimlenmesi, bilginin sınıflandırılarak analiz edilmesi, bulguların yorumlanarak anlamlandırılması ve son aşamada raporlaştırılması da önem arz etmektedir. Bu süreçte, ayrıca "söylem çözümlemesine/analizine" de müracaat edilmiş, böylece "bireyi imgesel evreninden koparıp, simgesel düzeni benimsemeye koşullayan g ilişkileri, değerler, ideolojiler, kimlik tanımlamaları gibi çeşitli toplumsal olguların dilsel kurgulamalar yoluyla yansımaları" (Baş ve Akturan, 2008: 31) belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçların manipülasyona tabi tutulmadan sunulması, akademik tutumun gerektirdiği bir dille anlatılması, görüşülenlerin kimlik ve değer dünyasının gizliliğine zen

gösterilmesi ise ahlaki bir sorumluluk olarak araştırmacının farkında olduğu bir gerçektir.

2.4. Araştırmanın Hipotezleri

2.4.1. Temel Hipotez:

— “Sığınmacılar, farklı kültürel ortamda, yerine göre farklı dil, din, kültür, anlayış, davranış, bakış, duruş ortamlarının içine giren insanlar ya da insan topluluğudur” temel hipotezimizdir.

2.4.2. Alt Hipotezler:

- Sığınmacılar, farklı bir toplumsal yapıda yaşamlarını devam ettirmek durumundadırlar.
- Sığınmacılar dil problemi yaşamaktadırlar.
- Sığınmacılar uyum problemleri yaşamaktadırlar.
- Sığınmacılar, gelecekleri konusunda endişe duymaktadırlar.
- Sığınmacılar, savaş psikolojisinin etkisinde kalan, ailelerini, akrabalarını ve arkadaşlarını savaşta kaybettiklerinden dolayı korku, kaygı, endişe ve üzüntü gibi birçok psikolojik durumu yaşamakta olan bireylerdir.

2.5. Çalışmanın Önemi

Çalışmamızda; göç olayının insanlık tarihi kadar eski bir tarihi geçmişe sahip olmasının yanında, göçle birlikte meydana gelen toplumsal ve bireysel durumların da ortaya konulması gerçekliğinden yola çıkmıştır.

Çalışma sonucunda elde edilecek veriler ışığında hem Türkiye’de hem de Erzincan’da bulunan göç ve göçmen, sığınmacı olgusuna karşı hem genel hem de yerel anlamda oluşturulan ya da oluşturulması planlanan programlara ışık tutmak temel açısından bu çalışma önem arz etmektedir. Bireysel ve toplumsal anlamda karşılaşılan problemler ya da engellerin belirlenip bu konuda eksikliklerin giderilmesine katkı sağlamak hedeflenmektedir.

3. SOSYAL HİZMETİN TANIMI

Sosyal hizmetin işlevi ve sosyal hizmet uzmanlarının toplumdaki rolleri toplumsal değişimlerden etkilenmekte ve bu değişimlere göre yeniden şekillenebilmektedir. Buna bağlı olarak, sosyal hizmetin tanımlanması konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Sosyal hizmet, “bütün insanların daha iyi yaşam koşulları için psikolojik işlevselliğin etkili bir seviyeye ulaşması ve etkili sosyal değişimleri gerçekleştirmeleri amacıyla insanlara yardım eden uygulamalı bir bilim”dir (Duyan, 2014: 8).

Bir başka tanıma göre sosyal hizmet, “kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesine ve çözümlenmesine yardımcı olunmasını ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü”dür (Seyyar-Genç, 2010: 684).

Bu tanımlardan hareketle sosyal hizmet; bireylerin, insan ve onun çevresi, arasındaki etkileyici iletişimi oluşturan sosyal aktivitelerine odaklanarak, kişisel veya gruplarla beraber sosyal işlevlerini arttırmak ve çoğaltmaktır. Bu aktiviteler üç şekilde gruplanabilir:

1) Azalmış kapasiteyi yenileme veya eski haline getirme: Zayıflayan sosyal fonksiyonların yenilenmesi, şifa verici ve iyileştirici faaliyetleri içerir.

2) Sosyal kaynakların ve bireylerin sağlanması: Sosyal ve bireysel anlamda daha fazla sosyal işlevsellik açısından önemlidir. Deprem ve sağlık konusunda bireylerin bilgilendirilmesi örnek olarak verilebilir.

3) Sosyal işlevsizliğin önlenmesi: Erken teşhis, kontrol ve etkili sosyal işlevselliğe büyük ihtimalle engel olan durumların ve şartların bertaraf edilmesini içerir. Evlilik öncesi ve evlilikte yapılan danışmanlık hizmetleri örnek olarak verilebilir.

Bu aktiviteler doğrultusunda sosyal hizmetin temeli oluşmuş ve sosyal hizmetin amacı belirlenmiştir.

Buna göre sosyal hizmetin temelini oluşturan varsayımlar şunlardır:

1) Sosyal hizmet diğer bütün meslekler gibi problem çözme işlevine sahiptir.

2) Sosyal hizmet uygulaması bilimsel ve değer temeli ile bir sanattır.

3) Sosyal hizmet, bir meslek olarak ortaya çıktı ve gelişmeye devam etmektedir.

4) Sosyal hizmet uygulaması değerlerini, toplumun bir parçası olan ve toplum tarafından desteklenenlerden alır.

5) Sosyal hizmet uygulaması için gereken bilgi, sosyal hizmetin amaçları, işlevleri ve çözmek için aradığı problemler tarafından belirlenir (Yıldırım, 2007: 15).

Sosyal hizmet, insanların sağlık ve iyilik halinin geliştirilmesinde, insanların kendilerine daha yeterli hale gelmelerinde ve başkalarına bağımlı olma hallerinin önlenmesinde, aile bağlarının güçlendirilmesinde; bireylerin, ailelerin, grupların veya toplulukların sosyal görevlerini başarıyla yerine getirmelerinde yardımcı olan bir meslektir. Bu amaçları gerçekleştirmek

üzere, sosyal hizmet uzmanları ve diğer meslek mensupları tarafından gerçekleştirilen etkinliklerin tümüdür (Yıldırım, 2007: 55). Tanımdan da anlaşılacağı üzere, sosyal hizmetler geniş bir uygulama alanına sahip olup, birey, grup ve toplulukların gelişmesini, refah ve mutlulukların sağlanmasını temel olarak amaçlamaktadır.

4. SOSYAL HİZMETİN AMAÇLARI

Sosyal hizmet mesleğinin amacı; mesleğin sınırlarını oluşturur ve mesleği uygularken kullanılacak yöntemler hakkında bilgiler verir. Sosyal hizmetin; insanların sorun çözme, baş etme ve gelişimsel kapasitelerini artırmak, insanlara kaynak, hizmet ve olanak sağlayan sistemlerle müracaatçıları ilişkilendirmek; sistemlerin etkili ve insancıl olarak işlev görmesini sağlamak ve sosyal politikaların gelişimi ve ilerlemesi için katkıda bulunmak üzere dört temel amacı bulunmaktadır (Duyan, 2014: 10).

Zastrow, sosyal hizmetin amaçlarını şunlardır:

1. Sosyal hizmet uzmanları problem çözme sürecini etkinleştirmek, baş etmek ve insanların gelişimsel kapasitelerini artırmak kapsamında sosyal hizmet uygulamasının odağına bireyi koyar. Yani kendi sorununu tam olarak çözemeyen ve kendi gereksinimlerini karşılamayanlara destek hizmeti sağlama amacını taşır.
2. Sosyal hizmet uzmanı, insanları kendilerine kaynak hizmet ve fırsat sağlayan sistemlerle ilişkilendirmek kapsamında çevresi içinde insan kavramını kullanarak insanın çevresiyle kendisi arasında arabuluculuk görevi üstlenir.
3. İnsanlara kaynak ve hizmet sağlayan sistemlerin insancıl çalışmaları ve etkinliğini özendirmek amacıyla sosyal hizmet uzmanları bireyi savunucu bir rol üstlenir. Bu rolle ilgili olarak program geliştirici, denetçi, eş güdümlü sağlayıcı ve danışmanlık rollerini de üstlenir.
4. Sosyal politikaları geliştirmek ve iyileştirmek kapsamında bireylere daha iyi hizmet sunabilmek için kaynakların etkili kullanılması amaçladır.
5. İnsan ve toplum refahını göz önünde bulundurarak toplum içinde yaşayan bireyler arasındaki yoksulluk, adaletsizlik ve baskıyı en aza indirmeyi amaçlar (Zastrow, 2014: 19).

Toplumlar arasında bazı farklılıklar olmakla birlikte, meydana gelen değişikliklerden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmeyen bir ülkenin olması söz konusu değildir. Dolayısıyla toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler tek bir ülkeye özgü değildir. Nüfus yapısındaki değişimler, giderek artan yoksulluk ve toplumsal dışlanmalar sonucunda, insanlar ülke içi ve ülkeler arası sınırları zorlamaya başlamış ve göç giderek artan bir gündem oluşturmaya başlamıştır. Giderek artan göç nedeniyle sosyal sorunlar ulusal boyutlardan uluslararası boyutlara taşınmıştır. İnsanların yaşadığı yoksulluk,

dışlanma gibi sorunlara, göçle birlikte yeni sorunlar eklenmiş; bu durum sosyal hizmete ve sosyal hizmet uzmanlarına yeni rol ve işlevler yüklemiştir.

Sosyal hizmet uzmanlarının göç nedeniyle oluşan çok kültürlü toplumlardaki farklı etnik, kültürel ve siyasal geçmişleri olan insanların gereksinimlerine farklı bakış açılarıyla yaklaşmalarını gündeme taşımıştır (Duyan, 2014: 2). Buradan yola çıkarak, aslında zaman zaman birbirinin yerine kullanılan ve birbirinin devamı niteliğinde olan sosyal yardımların, sosyal hizmetlerin tarihsel arka planı konumuz açısından önem arz etmektedir.

5. SOSYAL YARDIMLARIN TARİHSEL SÜRECİ 20. YÜZYILA KADAR SOSYAL YARDIMLAR

5.1. Sanayi Devrimi Öncesi Sosyal Yardımlar

İnsanın insan olması sebebiyle muhtaç olması da beraberinde gelmektedir. Bundan dolayı sosyal yardımın tarihçesini ele almak için insanların ilk çağlarına bakmak gerekir. İlk çağ olarak nitelenen dönemde sosyal yardımlar, aile içi akrabalık sistemi etrafında ve komşuluk ilişkilerine bağlı olarak gerçekleşir. Diğer taraftan, 7. Yüzyılda İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla birlikte sosyal yardımlar ibadet esasına göre de yapılmaya başlanmıştır.

İlk çağlarda aile, akrabalık, komşuluk ve dini hassasiyetler çerçevesinde gelişen sosyal yardımlar, daha sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmüştür. Orta çağ'da Batı'da, ekonomik zorluklar karşısında sorumluluğun daha çok aileye düştüğü; bunun yanında en yakın çevre olarak komşuluk ilişkileri, dini duygularla sosyal yardımlar yürütülmüştür (Taşçı, 2010: 65).

Bu dönemde toplumun alt ve üst tabakaları arasında gelir ve yaşam farkları çok büyük olmadığı görülmektedir.

5.2. Sanayi Devrimi Sürecinde Sosyal Yardımlar

Bu dönemin Batı açısından en önemli niteliği, sosyal yardımların dini güdülere dayanmayan ve daha çok devlet ve bir takım yerel kuruluşlarca yapılmış olmasıdır. Hakikaten de bu dönemde toplumsal yapının modern sanayinin gereklerine göre şekil almaya başlaması ve değişmekte olduğu görülmektedir. Bunun neticesinde geleneksel anlamdaki sosyal dayanışma kurumlarının ya tamamen ortadan kalkmasının ya da önemlerinin büyük oranda yitirilmesinin söz konusu olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu dönemde bireysellik ön plandadır.

Batı'da 19. Yüzyıl sosyal yardım algısı, fakirlik yoksulluk kanununun ışığında ortaya çıkan gelişmeler ve tecrübelerin ürünü olan 20. Yüzyıldaki sosyal güvenlik sistemlerinin bir laboratuvarı şeklinde algılanmaktadır. 19. Yüzyılda çalışan kesim ve aileleri, gönüllü geleneksel sosyal yardım hizmetleri yerine, zorunlu sosyal sigorta sistemi içerisinde ele alınmışlar; ancak iş yaşamı dışında kalan ve çalışamayacak durumda olup ihtiyaç sahibi olanlara dönük kamuyu yükümlü kılan yardım hizmetleri verilmeye başlanmıştır.

5.3. 19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı'da Sosyal Yardımlar

Gerek sosyal hizmet gerekse sosyal politika literatüründe Türkiye'de sosyal hizmetin gelişimi yaygın olarak Osmanlı dönemi vakıf geleneğinden başlanarak ele alınmaktadır.

Osmanlı'da sosyal yardım denilince akla gelen unsurlar, merkezi bir kurum olarak vakıflar ve ahilik teşkilatı bünyesinde işlevini devam ettiren ahi sandıkları olmaktadır. Bu dönemde vakıflar, devletin resmi bütçesinden bağımsız, halkın bir sivil sosyal politika olarak kendi başına uyguladığı bir sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumu şeklinde değerlendirilmektedir (Taşçı, 2010: 67).

Osmanlı'da Bursa, Edirne, İstanbul gibi kentlerde ve bölgelerde vakıfların oluşturulması yoluyla sosyal yardım hizmetleri için çalışmalar yapılmıştır. Vatandaşların sosyal bakımdan korunması sorunu, yerel destek sistemleri ve yardımlaşma vakıflarına bırakılmıştır. Toplumsal yapı, ortaya çıkan sorunların çözümü için kendi iç dinamiklerine özgü yöntemler geliştirmiş ve kimsesiz çocukların evlat edinilmesi gibi bir dizi uygulamalar görülmüştür (Yolcuoğlu, 2014: 104).

Tanzimat'la başlayan ve Birinci Dünya Savaşı bitimine kadar olan süreçte Osmanlı'da sosyal yardım, üç ana karakter taşımaktadır. Buna göre ilk aşamada, sosyal yardım uygulamaları, özellikle Tanzimat sonrasında şekillenmeye başlayan merkezi devlet hazinesinden yoksullara dönük maaş ödeme biçimindedir. İkinci aşamada, 2. Abdülhamid'in, kişisel ihsanları ve sadakaları vasıtasıyla yoksullara yardım alanındaki uygulamaları bulunmaktadır. Son aşamada ise sosyal yardım, modern-bürokratik bir hal almıştır. Tanzimat dönemi boyunca vakıfların sosyal yardımlardaki etkisi azalmaya başlamıştır. Osmanlı'da 25 Temmuz 1867'de fakirlere yardım kanunu, 18 Haziran 1910 tarihli muhtacin maaşı sosyal yardım alanında Osmanlı'nın modern anlamda sosyal devlet olma yolundaki çalışmalarıdır (Taşçı, 2010: 69).

Osmanlı Devleti, Tanzimat sonrasında, geleneksel kurumların, bireylerin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını görerek

bazı uygulamalar başlatmıştır. 1881’de Sivil Memurlar Emekli Sandığı, 1909’da Askeri ve Mülki Teküt Sandığı kurulmuştur (Yolcuoğlu, 2014: 105).

Bütün bunlarla birlikte etkisi günümüze kadar gelebilmiş veya o dönemde önemli fonksiyonları yerine getirmiş olan Darülaceze, Darüleytamlar, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Darüşşafaka gibi modern anlamda sosyal yardım mahiyetindeki kuruluşlardan bahsedilebilir. Darülaceze, 29 Ocak 1895 tarihinde kurulmuştur. Sokaklarda dilencilik yapan, kimi kimsesi yeri yurdu olmadığından sokakta yatıp kalkan kimselerle, kendisine bakamayan veya sakat olanlar için kurulan yerdir. Darüleytamlar, 1915 yılında Meclis- Mebusan tarafından kurulmuş olup Trablusgarb ve Balkan savaşlarından sonra şehit çocuklarının korunmasına dönük sosyal yardım kuruluşudur. Yetimler 13 yaşına kadar buralarda barınmışlar ve her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır.

Himaye-i Etfal Cemiyeti de benzer bir amaçla Birinci Dünya Savaşı sonrasında şehit çocuklarının bakımına yönelik olarak kurulmuştur. Cemiyet, yatılı okulların geliştirilmesi, hastane ve sanatoryum inşa edilmesi, fakir ve hasta çocukların tedavi ettirilmesi, özürlü çocukların bakılması, çalışan kadınlar için bakım evlerinin oluşturulması gibi amaçlara sahiptir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, günümüzde Kızılay’la aynı işleve sahiptir. Savaş, büyük göçler, açlık, yoksulluk ve salgın hastalıklar gibi konular için kurulmuştur.

Darüşşafaka ise, babası olmayan ve aynı zamanda sosyal ve ekonomik açıdan zor durumda olan başarılı çocukları okutmak ve topluma kazandırmak amacını güden karşılıksız eğitim-öğretim hizmeti sunan sosyal yardım kuruluşudur (Taşçı, 2010: 71).

5.4. 1960-1980 Yılları arasında Sosyal Hizmet

Sosyal Hizmet Türkiye’de de Avrupa’da olduğu gibi iki temelde ortaya çıkmıştır; çocukları ve gençleri kontrol etmeye yönelik sosyal hizmet alanı ve yoksullukla ilişkili sosyal hizmet alanı olmak üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 1945 yılında Çalışma Bakanlığı’nın kurulmasının ardından çalışma yaşamını düzenleyen iş kazaları ile meslek hastalıkları ve analık sigortası kanunu; 1949 yılında ihtiyarlık sigortası kanunu, 1950 yılında iş mahkemelerinin kurulması gibi gelişmeler yaşanmıştır. İlk yıllardan 1945’li yıllara kadar sosyal hizmet ve yardımlarla ilgili çalışmaların, bir kısmı kamu kaynaklarından bir kısmı da gönüllü kuruluşlar, dernek ve vakıflar aracılığıyla yürütüldüğü görülmektedir (Taşgım-Tekin, 2013: 122).

Türkiye’de 1950’li yıllarda bu konuda tartışmaların başladığı, devletin sosyal sorunların çözümündeki rolünün ne olacağına 1960’larda daha da netleştiği görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960’lı yıllara gelinceye değin olan dönem. Bir yandan gönüllü yardımseverlik, diğer yandan kamu destekli yurttaşlar örgütü deneyimi olarak adlandırılmaktadır. Sosyal

Hizmet Enstitüsünün kurulmasının ardından Sosyal Hizmetler Akademisi 1961 yılında açılmış ve eğitim vermeye başlamıştır. 1963 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Sosyal hizmet ve sosyal çalışma konusundaki eğitim ihtiyacı nedeniyle 1967 yılında Hacettepe Üniversitesinde Sosyal Çalışma eğitimine başlanmıştır (Taşgın-Tekin, 2013: 124).

Ayrıca 1961 Anayasası ile Türkiye’de sosyal devlet ilkesi kabul edilerek bireylerin “insan” olmalarından kaynaklanan bazı hakları olduğu belirtilmiş, söz konusu hakları hayata geçirebilmek için düzenlemeler yapılmıştır (Yıldırım, 2007: 82)

Bütün bu gelişmelere rağmen 1980’li yıllara kadar sosyal hizmet ve sosyal yardım alanında yürütülen çalışmalar da devletin yetersiz kaldığını yoksulluk ve sosyal sorunların çözümünde hayırsever dernek, vakıf ya da kuruluşların daha etkili olduğunu söylemek mümkündür (Taşgın-Tekin, 2013: 124).

5.5. 1980-2000 Yılları Arasında Sosyal Hizmet

1980’li yıllar Türkiye’de genel olarak önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. 1960’lı yılların ithal ikameci sanayileşme modeli yerini dışa açık bir sanayileşme modeline bırakmış ve darbe ortamının da yardımıyla Türkiye neo liberal küresel ekonomiye entegre olmaya yöneltmiştir. Bu dönemde işçi örgütleri kapatılmış, işçi ücretleri azaltılmış, işsizlik ve yoksulluk artmıştır. Bu doğrultuda sosyal hizmet alanında örgütlenmeler ve çalışmalar hız kazanmıştır.

Bu gelişmeler doğrultusunda 1983 yılında çıkarılan 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ve 1986 yılında kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu’dur (Taşgın-Tekin, 2013: 125). Bu iki kurum 2011 yılına kadar Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kuruluncaya kadar çalışmalarını devam ettirmişlerdir. 2011 yılında yetki, görev, personel ve mal varlıklarını bu bakanlığa bırakmışlardır.

1980 ve 2000 döneminin en önemli bir diğer özelliği, sosyal hizmet ve yardımların diğer sosyal politika süreçlerinden soyutlanmasıdır. Türkiye’de gelişimi sosyal hizmetle aynı tarihlerde başlayan ve benzer gelişme dinamiklerine sahip bir disiplin olarak psikolojik rehberlik ve danışmanlıkla ilgili eğitimlere başlanmasıdır (Taşgın-Tekin, 2013: 128).

5.6. 2000 ve Sonrası Sosyal Hizmet

Neoliberal ekonomik politikalar çerçevesinde 1990’lı yılların sonlarında başlatılan sosyal politikalar alanındaki paradigma değişimi, sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, başta olmak üzere bütün kamu hizmetlerinin kamu yönetimi reformu çerçevesinde yeniden yapılandırılmasını gündeme

getirmiştir. Bu dönemde aile kurumuna yapılan vurgu artmış, sosyal hizmetin piyasa, sivil toplum, aile üçlüsüne havale edilmesi eğilimi görülmüştür. Burada sivil toplum olarak cemaatler ve hemşeri dernekleri ön plana çıkmaktadır. 2000’li yıllardan bu yana sosyal hizmete olan ilgi sürekli artmıştır. Sözü edilen ilgi, sosyal hizmet alanında çalışanlar siyasetçiler, akademik çevreler ve kadın hareketi başta olmak üzere toplumsal hareketlerden oluşan geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bunun nedenleri;

—ekonomik ve toplumsal gelişmelerin bir sonucu olarak sosyal hizmete ihtiyaç duyan toplum kesimlerinin giderek artıyor olması,

—artan bu ihtiyaca sosyal hizmetin ürettiği hizmet ve yanıtların yetersiz kalması,

—insan hakları ve sosyal hakların korunması gerekliliği olarak sıralanabilir (Taşgın-Tekin, 2013: 130).

2000’li yıllarda dünya, ekonomik ve sosyal yapıda yeni düşünce ve gelişmelere neden olan bir küreselleşme sürecinden geçmektedir. Küreselleşme sürecine bağlı olarak sosyal devlet anlayışında da değişik görüşler ortaya çıkmıştır. Devletin küçülmesi, sosyal devletin rolünün azaltılması gibi görüşler yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Ancak, bu görüşlere karşılık, küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisinin sosyal yapı üzerindeki olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılmasını ve daha eşit bir refah dağılımı ve işsizliğin azaltılmasını sağlayacak şekilde gözden geçirilmesi gerektiği yönünde görüşler de ileri sürülmüştür (Yıldırım, 2007: 83).

6. TÜRKİYE’DE SİĞİNMACI VE GÖÇMENLERE YÖNELİK UYGULANAN SOSYAL HİZMETLER

6.1. Mülteci, Sığınmacı ve Göçmen Kavramları

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından zaman zaman çok karıştırılan ve birbirinin yerine kullanılan “mülteci”, “sığınmacı” ve “göçmen” gibi kavramların farklı olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Mülteci, Avrupa’da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için, vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancısıdır.”

Sığınmacı ise, “İrki, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için, vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek

istemeyen ya da uyruğu yoksa önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancısıdır” (İltica ve göç mevzuatı, 2005: 8).

Aslında sığınmacı; mültecilik için gerekli şartları sağlayan ama içinde bulunduğu ülke tarafından kendisine mültecilik statüsü verilmeyen kişidir.

Göçmen ise, genellikle kendi isteğiyle ve sürekli olmak üzere bulunduğu toplumu ya da bölgeyi değiştiren kişidir. Göçmenler, çoğunlukla ekonomik nedenlerden dolayı ülkelerini terk ederler ve kendi ülkelerinin korumasından da yararlanırlar. Ayrıca zulüm göreceklelerinden dolayı ülkelerini terk etmediklerinden dolayı, sığınmacı ve mültecilerden ayrılırlar (Beter, 2006: 5).

Sığınmacılar ve göçmenler, öz kültürlerini, kendilerini o güne değin var eden yaşam ortamlarından ayrılmak zorunda kalmış, yerine göre farklı dil, din, kültür, anlayış, davranış, bakış, duruş ortamlarının içine giren insanlar ya da insan topluluğuna verilen isimdir (Tomanbay, 2013: 302).

Sığınmacı ve göçmen olarak geleceği belirsiz, toprak ya da ülke değiştirmeye kilitlenmiş, günlerce yollarda, gideceği yerde kendisinin ya da ailesinin başına neler geleceğini, nasıl karşılanacağını bilemeyen bir insan, sığınmacı olarak gece gündüz demeden yabancı bir ülkeye göç etmiş, korku, heyecan ve stres yaşamış, uykusuz kalmış, yatacak yer bulması zor, belki de parası olmayan yatacak yer sıkıntısı çeken, yiyecek, konut, banyo yapma, alış veriş olanakları bulamayan, çevresinde hiçbir tanıdığı olmayan, belli koşullarda gittiği ülkenin dilini bilmeyen, kültürünü bilmeyen, alışkanlıklarını, tavırlarını, bakışlarını, yaklaşımlarını bilmeyen, üstüne üstük geleceğini göremeyen, her an kaçtığı ya da ayrıldığı ülkeye geri gönderildiği takdirde ne yapacağını bilemeyen bir insan; yaşayacakları sağlık sorunlarında yapılacak sağlık müdahaleleri güçleşmiş, çocuklarının ya da kendilerinin eğitim öğretim yapıları değişmiş ya da güçleşmiş, adalet arama hakları kısıtlanmış, çalışma ve sosyal güvenlik haklarından mahrum kalmış bir insan, aile ilişkileri bozulmuş ya da ailelerinden ayrı düşmüş, yersiz, yurtsuz, işsiz, desteksiz ve bakımsız dolayısıyla umutsuz bir insan sosyal çalışma mesleği için bir özel gereksinim gurubudur (Tomanbay, 2013: 302). Bütün bu olumsuz durumların giderilmesi sosyal hizmetin temel görevidir. Çünkü bu durum hem birey hem de bireyin içinde yaşadığı çevreye uyum sağlaması açısından önemlidir. Aşırı sinirli, gergin, umutsuz ve sağlık alanında asgari ihtiyacını karşılamayan bireyin önce kendi dengesi sonra içinde yaşadığı çevrenin dengesi için önemlidir. Aksi halde bu durum toplumsal bir probleme dönüşecek zaman zaman da toplum içinde çatışmalara yol açacaktır.

Tarihsel gelişimi değerlendirildiğinde, sosyal hizmetin “insan, toplum, değişme ve gelişme” konuları üzerinde odaklanan ve genel olarak toplumsal yaşamın nesnel koşulları içinde insanların diğer insanlarla ve

doğayla olan ilişkilerinde oluşan çelişkilerin ortaya çıkardığı sorunları gidermeye yönelik etkinliklere yardımcı olma amacını taşıyan bir bilimdir (Atanır, 2012: 42).

Türkiye’de uzun yıllardan beri göç olgusunu yoğun olarak yaşayan ülkelerden birisidir. Bu olgu, özellikle kırsal alanlardan kentlere göç şeklinde beliren iç göç oluşumunda yoğunluk kazanmaktadır. Türkiye’den dış ülkelere göç edenlerin sayısında geçen dönemlere göre düşüş yaşanırken, dış ülkelerden ülkemize göç edenlerin sayısında da önemli artışlar gözlenmektedir. Kırdan kente ya da dış ülkelerden ülkemize göç edenlerin istihdam, konut, beslenme, sağlık, çevreye uyum sağlama, kentleşme konularında büyük sorunlar yaşadıkları gözlenmektedir. Göçmen kesimi için sosyal hizmet uygulamalarına duyulan ihtiyaç artarken bu ihtiyaçlarını karşılama konusunda sunulan hizmetlerin yetersiz olduğu görülmektedir (Yıldırım, 2007: 103).

6.2. Uluslararası Göç ve Göçle İlgili Kavramlar

Göç, bir kişinin, ailenin ya da grubun fiziksel, ekonomik ve kültürel, savaş vb. çok çeşitli nedenlerle, kendi kararlarıyla ya da zorunlu olarak yaşadıkları, çalıştıkları yerleşimlerini değiştirerek bir başka yerleşim yeri edinmeleridir (Tomanbay, 2013: 303). Kapıdan kapıya ya da mahalleden mahalleye göç olmaz. Her iki yerleşim yeri arasında anlamlı bir uzaklık ve yaşam ortamlarında anlamlı bir farklılık olması gerekir.

Göç, bir yerleşim biriminden, bir siyasi sınırı olan toprak parçasından başka birine doğru fert, grup veya kitle halinde gerçekleşen bir harekettir (Seyyar-Genç, 2010: 272).

Göç en kapsayıcı tanımıyla, kalıcı olma duygusu ve kararıyla yer değiştirme, yaşam alanını değiştirme demektir. İnsanın ömür boyu yaşadığı toprak, yaşam ve iş çevresinden kesin bir kararla eşyalarını toplayarak ya da eşyalarını almadan geri dönmek üzere ayrılmasıdır (Tomanbay, 2013: 303).

Göçmen ise, “yaşadığı ülkeyi, sosyal, ekonomik veya siyasi sebeplerden dolayı terk etmek mecburiyetinde kalıp, başka bir ülkeye yerleşen veya yerleşmek isteyen kimse”dir (Seyyar-Genç, 2010: 274).

“Uluslararası göç”, insanın çeşitli nedenlerle vatandaşı oldukları ve yaşadıkları ülkeden ayrılıp, ayrılma nedenlerinin daha iyi düzenleneceğini düşündükleri ülkelere yerleşmeleri sürecidir. Günümüzde ülkeler arası etkileşim kanallarının artması, iletişim imkânlarının iyileşmesi gibi nedenlerle milyonlarca insan uluslararası göç sürecine katılmaktadır. Ayrıca hayat ve çalışma koşullarındaki değişimler ve mekân algısındaki dönüşümler insanların sürekli olarak yer değiştirmesine neden olmaktadır (Baştürk, 2014: 345).

6.3. Uluslararası Göçün Nedenleri

Uluslararası göçün emek piyasasına bağlı olarak gerçekleştiğine dair görüşler bulunmaktadır. Buna göre “herhangi bir ülkedeki ücretler genel düzeyi ve bununla bağlantılı işçi haklarının diğer ülkelerden yüksek olmasının, daha alt düzey ücret ve çalışma koşullarına sahip çalışanlar için bu ülkeyi cazip hale getirdiği varsayılmaktadır”.

Uluslararası göçe neden olan faktörler dört grupta toplanabilir:

1- Emek Piyasasının Avantajları: Göç alan ülkelerin, özellikle Batı Avrupa ülkelerinin temel özelliği, ücret ve çalışma koşullarının diğer ülkelerle kıyaslandığında daha cazip olmasıdır. Ayrıca göçmenler özellikle geçici göçmenler emek maliyetlerinin düşürülmesine etki etmektedirler.

2- Gelişmiş Sosyal Haklar: Sosyal ve siyasi hakların niteliği de uluslararası göçü etkilemektedir. Özellikle Batı Avrupa Ülkelerinde konut, eğitim, sağlık gibi sosyal haklar diğer ülkelere göre daha çok gelişmiştir. Göç kararlarında daha iyi bir hayatı yaşama arzusu etkili olmaktadır (Baştürk, 2014: 351).

3- Savaş ve Siyasi Sorunlar: İç savaş, askeri devrimler ve rejim değişiklikleri gibi gerekçelerle milyonlarca insan yaşadığı ülkeyi terk etme durumunda kalmıştır. Bu gelişmeler özellikle mülteci göçmenlerin sayısında artışa neden olmuştur.

4- Yerleşik Etnik Gruplar ve Diasporalar: Özellikle gelişmiş ülkelerin çoğunda, farklı etnik grupların yerleşik ilişkileri bulunmaktadır. Ayrıca göçmenler çoğunlukla kendi ülkelerinden gelen ve diğer insanlardan oluşan sosyal ağlarıyla iletişim halindedirler. Bu durum göç kararı üzerinde etkili olmaktadır. Benzer vatandaşlık ve etnik kökenlerin göç edilen ülkelere oluşturdukları sosyal etkileşimler dizisine “diaspora” denir (Baştürk, 2014: 352).

1990’lı yıllara kadar Türkiye göç veren bir ülke konumundayken 1990 yılından itibaren göç alan, göçe geçiş sağlayan, göçmen ya da sığınmacı istihdam eden bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye’ye yönelen uluslararası göç akınları incelendiğinde göçmenlerin ve sığınmacıların genellikle Balkanlar, Orta Doğu ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinden geldiği görülmektedir. Bu göçmenlerin Türkiye’yi seçme nedenlerinin başında Türk kökenli olmak, dil öğrenme kolaylığı, tarihsel ve coğrafi yakınlık gelmektedir. Coğrafi yakınlık nedeniyle yol masraflarının düşük olması ve vize almadaki kolaylıklar etkili olmaktadır. Türkiye’nin bulunduğu coğrafyada çevre ülkelere göre nispeten daha fazla siyasi ve ekonomik istikrara sahip olması da göç almasında etkili olmaktadır (Kılıçaslan, 2014: 272).

6.4. Göçün Yarattığı Sorunlar

Göç edenler, ülkelerini ya da bölgeleri terk etme nedenleri ne olursa olsun özelliklerine bağlı olarak (göçün şekli, zamanı, nedeni, zorunlu ya da

istemli olması, göç edenlerin cinsiyetleri, yaşları, göç edilen yerin özellikleri vb.) farklı derecelerde de olsa uyum güçlükleri yaşamaktadırlar. Ayrıca iklim koşulları ve coğrafi faktörler de göç eden bireyleri etkilemektedir (Kılıçaslan, 2014: 275).

Mülteci ya da göçmenlerin, göç alan ülkeye yerleşebilmelerindeki ve uyumlarındaki başarı ya da başarısızlıkları, o ülkedeki hükümetlerin ve toplumların tutumlarına, göç politikalarına, göçmenlere yönelik yerleştirme ve destek programlarına, göçmenlerin fiziksel ve ruhsal durumlarına yönelik şartlara bağlıdır.

Göç basit anlamda fiziksel bir yer değiştirme değildir. Bir sosyo ekonomik sistemden diğerine, bir kültürden diğerine geçmeyi de içerir. Göç edenler üzerindeki en etkili bağlamsal değişiklikler, sosyal destek alanlarında, sosyal ve ekonomik statüde, kişiler arasındaki ilişkilerde değişikliklerdir. Göç, insanın içinde doğduğu, sosyalleştiği/sosyalleşeceği çevreyi bırakıp yeni bir bağlama gitmesidir (Kılıçaslan, 2014: 276).

Göçmenlere ve sığınmacılara yönelik olarak Türkiye’de sistemli hizmetler verilememektedir. Bu hizmetler, kamu kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilmektedir. Kamu kuruluşları tarafından sunulan sağlık ve eğitim hizmetlerinin yanı sıra sivil toplum örgütlerinin geliştirdiği projeler kapsamında sunulan destek ve danışmanlık hizmetleri bulunmaktadır.

Göçmenlerin ve mültecilerin en sık karşılaştığı sosyal sorunların başında aile içi şiddet, yaşlı bakımı ve aile çatışmaları, alkolizm, konut ve işsizlik sorunu, madde bağımlılığı, çocuk istismarı, çocuk suçluluğu, çete faaliyetlerine katılım, yaşlıların statü kaybı ve sosyal destek hizmetlerine ihtiyacı, fiziksel ve zihinsel sağlık sorunları gelmektedir (Kılıçaslan, 2014: 277).

Sığınmacı veya mülteciler, Türkiye’de kalışlarını yasal hale getirebilmek için, belirlenen şehirlerde emniyet müdürlüklerine kayıt yaptırıp her altı ayda bir ikamet izni için harç ödemektedirler. Her yıl hükümet tarafından belirlenen ikamet harcı, 2011 yılında bir yetişkin için 511.30 Türk Lirası iken, her bir çocuk için 330.15 Türk Lirasıdır. Sığınmacı, mülteci ya da göçmenlerin çoğunun maddi durumu bu tutarları ödeme konusunda yetersiz olduğundan devletin sağladığı temel yardımlara ulaşmaları da engellenmektedir. Bununla birlikte Harçlar Kanunu’nun 88. Maddesinin d fıkrası uyarınca “mali durumlarının bozuk olduğuna, ikamet tezkeresi vermeye yetkili makamlarca kanaat getirilen yoksullar” kapsamında bir takım muafiyetler getirmek de mümkündür (Kılıçaslan, 2014: 278).

Sığınmacıların çoğu, çalışma izni almalarını sağlayacak dil becerisine ya da uzmanlığa sahip değildir. Dolayısıyla kendine yeterli birey olamamaktadırlar. 2010 Ocak ayında, yabancıların çalışma izinleri hakkında

kanunda yapılan değişiklikle sığınmacıların ve mültecilerin iş hayatına erişimleri biraz kolaylaşmıştır. Yapılan değişikliğe göre, İçişleri Bakanlığı tarafından mülteci ya da sığınmacı statüsü verilen yabancılardan ikamet izni süresi sorulmayacak, ayrıca söz konusu kişilerin çalışma izni prosedürleri hızlandırılması için tedbirler alınacaktır. Bu bahsedilen sorunlar nedeniyle sığınmacı ya da mültecilerin birçoğu kayıt dışı işlerde çalışmaktadır (Kılıçaslan, 2014: 279).

Türkiye’de mülteci ve sığınmacıların bulunduğu merkezlerin incelemesini yapan herhangi bir bağımsız kurum ve kuruluşun bulunmaması, sivil toplum kuruluşlarının bu alanlara girişine izin verilmemesi yapılan araştırmaların sınırlı sayıda kalmasına yol açmıştır.

Yapılan bu araştırmalar neticesinde yaşanan problemler şunlardır: (Kılıçaslan, 2014: 284).

- Sığınma işlemleri hakkındaki bilgi eksikliği,
- Sığınma başvurularının engellenmesi,
- Göz altına alınmaları durumunda itiraz edebilmeleri için prosedür eksikliği,
- İşkence ve kötü muameleye maruz kalınması,
- Yemeklerin kalori ve besin değerlerinin düşük olması,
- Aşırı kalabalık ortam,
- Dış dünya ile iletişimin sınırlı olması,
- Temizlik problemleri,
- Sağlık hizmetlerinin yetersiz olması,
- Çevirmen eksikliği,
- Aynı aileye mensup bireylerin ayrı yerlerde tutulması gibi problemler şeklinde özetlenebilir.

Yaşanan bu problemler ve sorunlardan hareketle Erzincan’da yaşayan Suriyeli göçmen öğrenciler üzerinde mülakat(görüşme) yapılmış olup, konu biraz daha somut hale getirilmeye çalışılmıştır.

Erzincan’da bulunan Suriyeli göçmen öğrenciler Erzincan Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi ve Uygulama Merkezi’nde (TÖMER) Türkçe eğitimi almaktadırlar.

Türkiye’ye sığınan öğrenciler can güvenliği endişesiyle savaş sebebiyle göç etmiştir. Göçün sebeplerine yönelik soruya tamamı savaş ya da can güvenliği cevabını vermişlerdir.

Görüşmecilerden 19 yaşında olan Suriye uyruklu kadın R.M. bu durumu kendi sözleriyle şöyle ifade etmektedir: “Savaştan kaçtım Suriye çok tehlikeli ve can güvenliği yok”.

Bir başka görüşmeci 21 yaşında olan erkek Suriye uyruklu M.N ise şöyle ifade etmektedir: “Bir buçuk yıl önce savaştan kaçarak Türkiye’ye

geldim, çünkü Suriye'nin durumu çok tehlikeli" diyerek aslında Suriye'de güvenli bir ortamın olmadığını dile getirmiştir.

Can güvenliği ve savaş sebebiyle göç edenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Buradan hareketle insanların Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramında yer alan "güvenlik ihtiyacını" karşılama gayreti içerisinde olduğunu ifade edebiliriz. Güvenlik ihtiyacı, tehlikelerden korunma, korku duymama ve güvenlik içinde olma durumudur (Güney, 2009: 354).

Göç edenlerin büyük bir çoğunluğu aileleriyle göç etmiştir. 20 yaşında olan erkek bir görüşmeci, "ailemle birlikte 3 yıl önce Türkiye'ye Hatay'a geldik. Ben de 4 ay önce eğitim için Erzincan'a geldim" ifadesiyle bu durumu doğrulamaktadır.

Bir başka görüşmeci de 19 yaşında erkek, ailesiyle birlikte göç ettiğini anne, baba ve amcasının Bursa'da, dayısının da Urfa'da olduğunu ifade etmiştir.

18 yaşında olan kadın D.A. ise bu durumun tam tersi yönünde bir görüş bildirmiştir. Anne, baba ve kardeşlerinin Suriye'de kaldığını (savaş sebebiyle göç etmenin doğru olmadığını düşündüklerinden), amcasının ise İstanbul'a geldiğini ifade etmiştir. Kendisinin ise Eczacılık Fakültesi okumak için Türkiye'ye geldiğini ve bu kararında anne ve babasının etkili olduğunu söylemiştir.

19 yaşında kadın S.A. ise babasının savaşta hayatını kaybettiğini annesi ile birlikte geldiğini ifade etmiştir.

Ülkelerini değişik zamanlarda terk etmek durumunda kalan öğrencilerin katlanmak zorunda oldukları sıkıntıların başında akrabalarından, ailelerinden ve hemşerilerinden ayrı kalmak ve onlarla görüşmek gelmektedir. Bu durumla ilgili görüşmeciler farklı cevaplar vermişlerdir. Suriye'deki ya da Türkiye'nin değişik bölgelerindeki (eğer varsa) aileniz, akrabalarınız, arkadaşlarınız vb. gibi kişilerle nasıl iletişim kuruyorsunuz sorularına verilen cevaplar şöyledir:

20 yaşında kadın S.A. Suriye'deki anne ve ablasıyla internet üzerinden facebook ve skype aracılığıyla görüştüğünü belirtmiştir. Bunun nedeni olarak video ortamında görüşülebildiğini söylemiştir.

21 yaşında erkek M.N. ise facebook üzerinden Suriye'deki anne ve babasıyla görüştüğünü, Türkiye'de Hatay'da bulunan dayısı ile Watshap'da, Van'da öğrenci olan kız kardeşiyle facebook ve Watshap'la görüştüğünü ifade etmiştir. Bunun sebebi olarak iletişimin internet yoluyla daha ucuz olduğunu belirtmiştir.

21 yaşında erkek A.H. ise “ailemle zor görüşüp iletişim kuruyorum zaman zaman internet üzerinden skpe ve facebook üzerinden görüşebiliyoruz.”

20 yaşında erkek M.M ise” ailem Hatay’da yaşıyor telefonla görüşüyorum ayda bir Hatay’a gidiyorum”.

Göç eden öğrencilerin büyük bir çoğunluğu gelecekte Suriye’ye dönmeyi istemekte, az sayıdaki kişi yasal güvence ya da vatandaşlık verilirse Türkiye’de kalmayı düşünmektedir.

19 yaşındaki R.M. “ savaş biterse Suriye’ye döneceğim Türkiye vatandaşlık verirse de almam. Çünkü ailem, akrabalarım ve arkadaşlarım orada. Burada eğitimimi tamamlayıp ülkemde çocuklar için çalışacağım.”

20 yaşında kadın S.E. ise “Türkiye’ye alıştım insanlar çok iyi ve güvenilir vatandaşlık verilirse kalırım. Türkiye Müslüman bir ülke”. “Ailem Hatay’da Suriye’de kimse kalmadı.”

23 yaşında erkek S.M. ise vatandaşlık verilirse ailesiyle birlikte alacağını ifade etti. Bunun sebebi olarak Türkiye’yi güvenli bulduklarını Müslüman bir ülke olduğunu ve Türklerin kendilerine çok yakın davranmalarını göstermiştir.

Suriye’den Türkiye’ye göçle birlikte özellikle Kilis, Urfa ve Hatay başta olmak üzere Suriyeli kadınların Türk erkeklerle evlenmesi durumu ortaya çıkmış bu durum zaman zaman Türk aile yapısını olumsuz etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir. Özellikle kuma olayı artmış, boşanma oranlarında bu duruma bağlı olarak artış gözlenmiştir. Bu durumdan hareketle görüşmecilere Türk birisiyle evlenmeyi düşünüp düşünmedikleri sorulmuş bu soruya farklı cevaplar vermişlerdir.

19 yaşında kadın R.M. bu soruya şöyle cevap vermiştir: “Belki olabilir Türkler Müslüman ve çok sıcakkanlı insanlardır.”

20 yaşında S.E. ise” Düşünmüyorum çünkü bir süre sonra Suriye’ye döneceğim.”

18 yaşında kadın D.A. ise “olabilir çünkü Türkiye Müslüman ülke” diyerek düşüncelerini ifade etmiştir.

21 yaşında kadın M.A. ise, evlenmeyi düşünmediğini ileride eğitimini tamamladıktan sonra ülkesine döneceğini ifade etmiştir.

Türk birisiyle evlenmeye olumlu bakanlar bu durumun nedeni olarak, ortak bir din algısı olduğunu ifade edip Müslümanlıkla ilişkilendirmişlerdir.

Göç ederken niçin Türkiye’yi tercih ettiniz sorusuna farklı cevaplar verilmiştir. Bazıları Türkiye’ye güvendiği için, bazıları Suriye’nin Türkiye’ye yakınlığından dolayı, bazıları Türkiye’deki kamplarda akrabaları olduğu için gibi cevaplar vermişlerdir.

19 yaşındaki bir görüşmeci “ Türkiye yakın ülke ve en güzel yardımlar yaptı ve Türkiye'nin kapısı Suriye'ye açık” cevabını vermiştir.

21 yaşında erkek S.A. ise Türkiye'yi tercih etme sebebi olarak burada bulunan akrabalarının etkili olduğunu söylemiştir.

23 yaşında erkek A.V. ise” Türkiye en yakın ülke ve zor günlerimizde bize kapılarını açtı.”

21 yaşında erkek olan başka bir görüşmeci “ arkadaşlarım ve internet etkili oldu.” Diyerek görüşmeciler bu soruyu cevaplamışlardır.

İlahiyat (erkek), sınıf öğretmenliği (kadın), eczacılık fakültesi (kadın), işletme (kadın), hukuk (erkek), erkek (ilahiyat), mühendislik inşaat mühendisliği (erkek), sivil havacılık uçak teknolojisi(erkek), sosyal hizmet (kadın), sosyal hizmet (erkek), okul öncesi öğretmenliği (kadın), psikolojik ve rehberlik danışmanlık bölümlerinde Türkçe eğitimini tamamlayan öğrenciler üniversite eğitimlerine devam edeceklerdir. Diğer görüşmeciler ise üniversite sınavına hazırlanmaktadır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Göç ve göçmenlik bir ülkedeki bütün toplumsal kurumların ortaklaşa problemleri arasındadır. Hem ulusal hem de uluslararası birçok düzenleme ve uygulama ile bu problemler çözüme kavuşma olanağı bulacaktır. Sosyal hizmet uzmanları, göçmenlere ve sığınmacılara rehberlik ederken onların farklı bir toplumsal yapıdan geldiğini, farklı kültürel yapıya sahip olduklarını, farklı inanç ve yaşam biçimleri olduğunu göz önünde bulundurmalı ve bu bireylerin topluma uyum sağlaması açısından gerekli mesleki hizmeti sunmalıdır.

Bütün bunlarla birlikte aile içi problem, yoksulluk, işsizlik, psikolojik sorunlar ve bireylerin kendilerini ait olarak hissettikleri bir yer gibi birçok problemleri olan bireylere karşı sosyal hizmet uzmanı bireyleri güçlendirici, destekleyici ve problemlerini çözmeleri konusunda rehberlik edici bir rol üstlenmelidir.

Ayrıca göçmenlerin ve sığınmacıların göç ettikleri bölgede yaşayan insanlarla bütünleşebilmeleri de son derece önemlidir.

Türkiye' de daha uzun süreli olarak kalması beklenen Suriyeli göçmenler ve sığınmacılar için bütün toplumsal kurumlar bağlamında ciddi stratejiler geliştirilmelidir. Çadır kent ve konteynir kentler başta olmak üzere Türkiye'nin bir çok ilinde bulunan bireyler hem psikolojik hem de fiziksel şartlar bakımından kendilerini daha iyi hissedebilmeleri için sosyal ve psikoloji destekler arttırılmalı.

- Özellikle göçmen öğrencilere verilen 300 dolar burs, yurtlarda sağlanan barınma imkânı, yine sunulan sağlık hizmetlerine duyulan memnuniyet iyi olmakla birlikte bu öğrencilerin içinde bulunduğu ortamlarda kendini daha iyi ifade edebilmeleri için dil eğitiminin yanında Türkiye'nin toplumsal yapısıyla ilgili programlar, eğitim çalışmaları düzenlenmelidir. Çünkü farklı bir toplumsal yapıdan, farklı kültürel ortamlardan gelen bireylerin farklı alışkanlıkları, eğilimleri olabilir.

- Öğrenciler genel anlamda Erzincanlı bireylerin yaklaşım tarzından duydukları memnuniyeti belirtmişlerdir.

- Ülkemizde göçmenlerin yaşadığı en önemli problemlerin başında işsizlik gelmektedir. Ülkemizde eğitim gören ve üniversite okuma arzusu içinde olan ya da üniversiteyi bitiren öğrencilerin hangi kurumlarda istihdam edileceği netleştirilmelidir.

- Birçok göçmen öğrenci, statülerini tam anlamıyla bilmemektedir.

- Yerli halk tarafından ötekileştirme ve dışlamacı tavırları önlemeye yönelik çalışmalar ilgili kurumlar (valilik, üniversite, belediye, aile ve sosyal politikalar il müdürlüğü) tarafından yapılmalıdır.

- Sivil toplum kuruluşlarının bu konudaki çalışmaları desteklenmeli.

- Savaş ve göçten kaynaklanan sebeplerden dolayı travma yaşayan ve statü kaybı yaşayan bireylere kendini gerçekleştirme fırsatı sunulmalı.

- Kendisini yalnız hisseden, uyum problemi yaşayan bireylerde ortaya çıkması muhtemel olan dilencilik, hırsızlık, fuhuş ve madde kullanımı gibi toplumsal sapma ve suç sayılabilecek davranışların ortaya çıkmasını engellemek amacıyla değerlerin aktarılması sağlanmalıdır.

- Hem ülke genelinde hem de bazı illerde göçle birlikte ortaya çıkan konut sıkıntısı, kira bedellerinin yükselmesi gibi konular hem yerli halk hem de göçmenler açısından problem teşkil etmekte bu gibi konularda ilgili kurumlarca tedbirler alınmalı,

- Erzincan'da bulunan göçmen öğrencilerin Türkiye'nin değişik yerlerinde bulunan aileleriyle, akrabalarıyla, arkadaşlarıyla görüşebilmeleri için gerekli hizmetler ve imkânlar sunulmalı.

KAYNAKÇA

- ALTAN, Ö. Z. (2004). Sosyal Politika, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
ATANIR, Hicran (2012). Sosyal Hizmet Yazıları, "Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmet, İbrahim CILGA-Oğuzhan ZENGİN-Özgür ALTINDAĞ (Ed.), Ankara: SABEV Yayınları.
AYDIN, M. (2009). *Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler*, İstanbul: Yedi renk Yayıncılık.
Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010). Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü, Ankara.
BAŞ, Türker, AKTURAN, Uğur (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri (NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- BAŞTÜRK, Ş. (2014). Sosyal Politika, “Göçmenlere Yönelik Sosyal Politikalar”, **Aysel Tokol-Yusuf Alper (Ed.)**, Bursa: Dora Yayıncılık.
- BETER, Ö. (2006). *Sınırlar Ötesi Umutlar Mülteci Çocuklar*, Ankara: SABEV Yayınları.
- DUYAN, V. (2014). *Sosyal Hizmet Temelleri Yaklaşımları Müdahale Yöntemleri*, Ankara: SABEV Yayınları.
- ERSÖZ, H. Y. (2010). *Sosyal Politikada Yerelleşme*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- GÜNEY, S. (2009). *Davranış Bilimleri*, İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- GÜVEN, S.(2001). *Sosyal Politikanın Temelleri*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- İLTİCA VE GÖÇ MEVZUATI (2005). *BMMYK Türkiye ve İçişleri Bakanlığı Ortak Yayını*, Ankara: Başkent Matbaası.
- KARA, Z. (2009). Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Beden Sosyolojisi Araştırması: Kayseri Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARPAT, K. H (2010). *Osmanlı'dan günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KILIÇASLAN, S. C.(2014). Sosyal Hizmet ve Öteki Disiplinler arası Yaklaşım, **Pınar Akkuş-Özgür Başpınar Aktütün (Ed.)**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- KORAY, M. (2005). Görünmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi. *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 5, s.27-60.
- SEYYAR, A. ve GENÇ, Y. (2010). Sosyal Hizmet Terimleri Ansiklopedik “Sosyal Pedagojik Çalışma” Sözlüğü, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- TAŞÇI, F. (2010). *Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım*, İstanbul: Nobel Yayınları.
- TAŞÇI, F. (2012). *Sosyal Politika Ahlakı*, İstanbul: Nobel Yayınları.
- TAŞGIN, N. Ş. ve TEKİN, U. (2013). Sosyal Politika ve Kamu Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları, “Türkiye’de Sosyal Hizmetin Temel Karakteristikleri ve Güncel Görünümü”, **Hakan ACAR-Nilüfer NEGİZ-Elvettin AKMAN (Ed.)**, Ankara: Akademi Yayınları.
- TOMANBAY, İ. (2013). Sosyal Politika ve Kamu Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları, “Uluslararası Göç, Sığınma ve İnsan Kaçakçılığı Ticareti Sorunları ve Sosyal Çalışma”, **Hakan ACAR-Nilüfer NEGİZ-Elvettin AKMAN (Ed.)**, Ankara: Akademi Yayınları.
- YILDIRIM, Ka. (2007). *Sosyal Hizmet*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YOLCUOĞLU, İ. G. (2014). *Sosyal Hizmet/Sosyal Çalışma Bilim ve Mesleğine Giriş*, İstanbul: Nara Yayınevi.
- ZASTROW, C. (2014). *Sosyal Hizmete Giriş*, (Çev.) Durdu Baran Çiftçi, Durdu Baran Çiftçi (Ed), Ankara: Nika Yayınları.

KISA VADELİ SERMAYE HAREKETLERİNİN İKTİSADİ DALGALANMALAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Şükrü Apaydın

ÖZET

Bu çalışmada, kısa vadeli sermaye hareketlerinin iktisadi dalgalanmalar üzerindeki etkileri kuramsal olarak değerlendirilmektedir. Klasik iktisatçılar, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin istikrarlı bir ekonomik büyüme ortaya koyacağını savunmaktadır. Keynesyen ve Marksist iktisatçılara göre sermaye hareketliliği, ekonomileri krizlere karşı savunmasız hale getirirken, iktisadi dalgalanmaları şiddetlendirecek ve derinleştirecektir.

Anahtar Kelimeler: Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri, İktisadi Dalgalanmalar, İktisat Teorisi

THE EFFECTS OF SHORT-RUN CAPITAL MOVEMENTS ON ECONOMIC FLUCTUATIONS: A THEORETICAL ASSESSMENT

ABSTRACT

In this study, effects of the short-term capital movements on economic fluctuations are evaluated theoretically. Classical economists argues that the liberalization of capital movements would reveal of a stable economic growth. According to Keynesian and Marxist economists, capital mobility makes economies vulnerable to crises and it will intensify and deepen economic fluctuations.

Keywords: Short-Run Capital Movements, Economic Fluctuations, Economic Theory

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılın son çeyreği dikkate alındığında, başta iktisadi olmak üzere sosyal, kültürel, politik, vb. alanlarda en çok tartışılan konuların başında hiç kuşkusuz “küreselleşme” yer alır. İktisadi açıdan küreselleşme, “ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve tüm iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin birikim dinamikleriyle belirlenmesi” (Yeldan, 2001: 13) şeklinde tanımlanabilir. Hem kuramsal hem de politik alanda dönemin en temel anlayışı, ulusal ekonomilerin ticari ve özellikle de finansal alanda serbestleşmesi ve bu çerçevede ortaya çıkan en

önemli uygulama da uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi olmuştur (Öncü, 2008: 744).

Ne var ki sermaye akımlarının büyük ölçüde “küreselleştiği” dönemler⁶⁶, peş peşe ve belirli aralıklarla yinelenen krizlerin yaşandığı dönemler olmuştur⁶⁷. Ayrıca her krizin Arrighi’nin (2000) ‘*Sistemik Birikim Daireleri*’ne benzer biçimde mali genişleme aşamalarını takip etmesi, sermaye akımlarının kriz ve konjonktürel dalgalanmalarla birlikte anılmasına yol açmıştır. Zira günümüzde ‘genişleme-çöküş çevrimleri’ olarak adlandırılan süreçlerde, sermaye girişleri konjonktürün genişleme aşamasına, sermaye çıkışları ise çöküş aşamasına denk gelmektedir (BIS, 2009; Bordo, 2008; Eichengreen, 1999a; Ertürk, 2003; Kindleberger, 2007; Köse ve Öncü, 2003; Tornell ve Westermann, 2002; UNCTAD, 2000).

19. Yüzyılın ikinci yarısından bu yana, iktisadi kriz ve dalgalanmaların nedenlerine yönelik içsel ya da dışsal; parasal, finansal veya reel; psikolojik, kurumsal ya da teknolojik etkenlere dayanan çok sayıda kuram ortaya atılmıştır. Öne çıkarılan etkenlere bağlı olarak kuramlar efektif talep yetersizliği, aşırı yatırım, sermaye kıtlığı, parasal veya psikolojik vb. temel nedenler uyarınca sınıflandırılmıştır⁶⁸. Ancak söz konusu kuramlar yakından incelendiğinde, konuya yönelik açıklamaların esas olarak şu sorular etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür:

Kapitalist piyasa ekonomileri nasıl işlemektedir, piyasa ekonomileri istikrarlı bir yapıya sahip midir? Kriz ve dengesizlikler, piyasa ekonomisinin içsel işleyişinden mi kaynaklanmaktadır, yoksa bunların nedeni dışsal etkenlerde mi aranmalıdır? Para ve sermaye hareketlerinin bu süreçteki rolü nedir? İçsel ya da dışsal, parasal veya reel faktörler, hangi mekanizma/mekanizmalar aracılığıyla bu dengesizliklere yol açmaktadır (Tanyılmaz, 2002:327)?

---

⁶⁶Dünya kapitalizminin son iki yüz yılında sermaye hareketleri bakımından iki önemli küreselleşme dönemi vardır. Bunlardan birincisi, genel olarak 1870-1914 dönemini kapsayan ve Arrighi’nin *İngiliz Hegemonya Dönemi* içinde bir dönem olarak tanımladığı “Klasik Liberalizm”; ikincisi ise yine Arrighi’nin *Amerikan Hegemonya Dönemi* içinde bir dönem olarak belirlediği yirminci yüzyılın son çeyreğine denk gelen “Neoliberalizm”dir (Arrighi, 2000; Köse ve Öncü, 2003; Yeldan, 2001: 14).

⁶⁷ Örneğin Mitchell (1951: 43) birinci dönemde 1873, 1884, 1893, 1903 ve 1907 yıllarında yaşanan beş büyük krizi rapor etmektedir. Aslında Mitchell (1951) bu dönemde sekiz kriz yılı (1873, 1884, 1890, 1893, 1903, 1907, 1910, 1913) saymaktadır. Ancak krizlere neden olan faktörler çerçevesinde yaşanan krizleri 1987 JayCooke Paniği, 1884 Demiryolu Paniği, 1893 Cleveland Paniği, 1903 Zengin Adamın Paniği ve 1907 Roosevelt Paniği olarak sınıflandırmaktadır. Neoliberal dönemde de başta yükselen piyasa ekonomilerinde olmak üzere bir dizi kriz ortaya çıkmıştır: 1987 Amerika 1992-1993 Avrupa, 1994-1995 Meksika ve Türkiye, 1997-1998 Asya, 1998 Rusya ve Türkiye, 1999 Brezilya, 2000-2001 Türkiye ve 2002 Arjantin ve nihayet 2007-2008 Dünya Ekonomik Krizleri bunların belli başlılarıdır.

⁶⁸ Konuyla ilgili olarak Gordon (1961), Haberler (1946), Persons (1926), Schumpeter (1954) ve Zarnowitz’e (1985, 1991) bakılabilir.

Bu nedenle söz konusu kuramları teker teker incelemek yerine, bu sorulara verilen yanıtlara göreele alınabilecek başlıca iktisadi yaklaşımlar etrafında incelemek çok daha yapılabilir. Bu açıdan bakıldığında kısa vadeli sermaye hareketlerinin konjonktür üzerindeki etkilerine yönelik üç ana yaklaşım göze çarpar (Shaikh, 2009: 127-128): Bunlardan birincisi küreselleşme dönemlerine damgasını vuran “*Bırakınız yapsınlar*” yaklaşımı olarak da ifade edebileceğimiz *Klasik İktisat* geleneği, diğerleri *Keynesyen ve Marksist İktisat* gelenekleridir. Dolayısıyla çalışmamızda, konjonktür kuramları ve sermaye hareketlerinin etkilerinin bu sınıflandırma temelinde karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmış, böylelikle konuyla ilgili farklı bir bakış açısı ortaya koyabilme ve literatüre katkı yapabilme düşüncesi hedeflenmiştir.

2. İKTİSADİ DALGALANMA KURAMLARI VE SERMAYE HAREKETLERİNİN ETKİLERİ

2.1. *Klasik Gelenekte İktisadi Dalgalanmalar ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Etkileri*

İktisat biliminin kurucu öncüleri olarak kabul edilen A. Smith ve D. Ricardo’dan L. Walras’a ve A. Marshall’a, M. Friedman ve R. E. Lucas’a kadar pek çok iktisatçıdan oluşan, Schumpeter’ izleyerek *reel analiz geleneği* olarak adlandıracağımız bu gelenekte, ‘kendi kendini düzenleyen piyasa’ anlayışı analizin odağındadır.⁶⁹ Bu geleneğe göre kişisel çıkar peşinde koşan, tam bilgi sahibi ve rasyonel bireylerden oluşan bir toplumda, bireysel çıkar arayışı ile toplumsal çıkar arayışı arasında ‘hayran olunacak’ bir bağlantı vardır. Bu bağlantı, piyasa ekonomisine istikrarlı bir yapı kazandırırken, ekonomi *kendiliğinden ve daima* tam istihdam düzeyinde dengeye gelmektedir. *Kendi haline bırakıldığında* ekonomide kriz ya da konjonktürel dalgalanmalar ortaya çıkmamakta, çıksa bile bunlar geçici ‘yol kazaları’ olmaktadır. Çünkü piyasanın ‘*görünmeyen eli*’ bu tür dengesizlikleri kendiliğinden giderecek şekilde işlemektedir. Buna rağmen dengesizlikler gözleniyorsa, bunun nedeni sisteme dışsal olan etkenlerde aranmalıdır (Blaug,

---

⁶⁹Schumpeter’e (1954: 277) göre, reel analiz geleneğinde ekonominin temel özellikleri tamamen reel faktörler tarafından belirlenmektedir. Reel faktörler ekonomiyi daima uzun dönem dengede tutarken, paranın reel işlemleri kolaylaştıran bir örtü olmaktan başka hiç bir rolü yoktur. Parasal değişkenlerin reel ekonomi üzerinde sadece kısa dönemli etkileri vardır ve uzun dönemde ortadan kalkmaktadır. Parasal analizde ise para, ekonomik sistemin temel unsurudur. Böyle olunca, ekonominin daima uzun dönem dengesinde bulunması kabul edilmemekte, para hem kısa hem de uzun dönemde reel etkilere sahip olan önemli bir etken olmaktadır. Bu sınıflandırma altında Marx, Keynes ve Post Keynesyen iktisatçıların *parasal* diğer tüm iktisat okullarının *reel analiz geleneği* içinde yer aldığı söylenebilir.

1978: 59, 153-156; Ricardo, 1817: 120; Schumpeter, 1954: 738; Smith, 1776: 349-350).

Kuşkusuz böyle bir sonuca ulaşılmasında kabul edilen varsayımlar mutlak bir rol oynar. Bu varsayımlar; (i) rasyonel/iktisadi birimlerin ekonomik duruma ilişkin tam bilgi sahibi oldukları, (ii) paranın sadece bir değişim aracı olduğu ve Miktar Teorisinin geçerliliği ve nihayet (iii) -ki bu iki varsayımın bir anlamda doğal sonucudur- serbest rekabet koşulları altında her arzın kendi talebini yaratması veya Say Yasasının kabulü şeklinde sıralanabilir.

(i) Bu gelenekte kabul edilen kendini düzenleyen piyasa anlayışının temelinde, daima kendi çıkarı peşinde koşan *rasyonel birey* veya *iktisadi insan* tipi yatmaktadır. Buna göre insan davranışlarını yönlendiren temel güdü, kişisel çıkar arayışıdır. Özellikle sermaye kesiminin yüksek kâr arayışları, toplumsal açıdan en uygun sonuçları kendiliğinden yaratmaktadır. Bu temel düşünce, Smith tarafından *Ulusların Zenginliği* başlıklı eserinde ‘görünmez el teoremi’ olarak tanımlanan düşüncesinde açıkça dile getirilmiştir.⁷⁰

Smith’e (1776: 349-350) göre, her birey elinden geldiğince ulusal geliri artırmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte onun asıl amacı ve niyeti kamu çıkarını iyileştirmek değildir. Birey sadece kendini düşünmektedir fakat, niyeti hiç de bu olmamakla birlikte, bu amaç doğrultusunda *görünmez bir el* tarafından yönlendirilmektedir. Çoğunlukla kendi çıkarı peşinde koşarken, gerçek amacının ulusal çıkarı artırmak olduğu duruma göre çok daha etkin bir şekilde toplum çıkarına katkı sağlamaktadır. Bir başka deyişle Smith, birey için doğru olan davranış biçiminin toplum açısından da optimal sonuçları ortaya koyacağını kabul etmektedir.

Bunun yanında bireyler, hangi davranış biçiminin kendi çıkarlarına uygun olduğunu da bilmekte ve buna uygun davranmaktadır. Diğer bir ifade ile rasyonel bireyler tam bilgi sahibidir.⁷¹

⁷⁰ Bu anlayış, ilk olarak Smith’in *Ulusların Zenginliği* eserinden ~~daha~~ önce yayınladığı *Ahlaki Duygular Kuramı* isimli eserinde dile getirilmiştir (Bkz. Smith, 1790: 165).

⁷¹ İktisatta rasyonalite ilkesi ve tam bilgi kavramsallaştırması 1870’lerde ortaya çıkan marjinalist devrime kadar uzanmaktadır. Ancak ‘mükemmel bilgi’ postülasını iktisada dâhil eden kişi olarak Ricardo gösterilmektedir (Blaug, 1980: 255; Hutchison, 1978: 48-49’dan aktaran Alada, 2000: 36). Nitekim Ricardo (1817: 82-83) özellikle sermaye kesiminin hangi alanlara yatırım yaptığında hangi oranda kâr elde edeceğini bildiğini açık bir şekilde ifade etmekte ve kaynakların bu şekilde etkin dağılımının gerçekleşeceğini belirtmektedir. Klasiklerden farklı olarak piyasa analizinin atomize bireyler çerçevesinde yapan neoklasik iktisatçılar ise *tüm bireylerin* iyi belirlenmiş amaçlarını gerçekleştirmek için en uygun araçları tutarlı bir biçimde kullanacaklarını kabul ederler. Bununla birlikte neoklasik iktisatçılar ve bu okulun takipçileri, bekleyişlerde yapılabilecek hata payı veya belirsizlik olgularını da dikkat almaktadır. Örneğin Marshall, tam rekabetin tam bilgiyi gerektirdiğini ve mevcut eğilimlerin

Piyasaların rekabetçi, ekonomik birimlerin rasyonel ve tam bilgi sahibi olduğu bir yapıda, piyasada alınıp satılan her şeyin fiyatı doğal ya da denge düzeylerine dönme eğilimindedir. Piyasalar adil ve serbest/tam rekabet koşulları altında çalıştığı sürece, bu, yerçekimi kadar güçlü bir eğilimdir. Başta kapitalistler olmak üzere tüm bireylerin kendi çıkarı peşinde koşma istekliliği, tüm fiyatlarda sürekli olarak doğal/denge düzeylerine dönme eğilimi yaratmaktadır (Ricardo, 1817: 80-86, 95, 108; Smith, 1776: 47-60; Marshall, 1890: 345-346).

(ii) Fiyatların daima denge düzeylerinde olmasını sağlayan bu *doğal yasalar* ya da *piyasa güçleri*, aynı zamanda üretim faaliyetinden elde edilen gelirlerin tamamen harcandığını da ima eder. Bir diğer ifade ile, mübadelenin sürekli denge değerlerde gerçekleşmesi, paranın sadece işlem amaçlı talep ediliyor olduğu anlamına gelir. Nitekim klasik gelenekte para, işlevi sadece değişim olan herhangi bir *şeydir*.⁷² Bu durumda ihtiyaç duyulan malları satın almaya yetecek kadar para talep edilmekte, maksimizasyon amacı doğrultusunda elde edilen tüm gelirler harcanmaktadır.

(iii) Gerçek zenginlik emeğin ürettiği ürünlere veya fayda maksimizasyonu sağlayan mallara sahip olmaktan geçiyor ve elde edilen para tamamen harcanıyorsa, böyle bir ekonomide arz ya da talep fazlalığı söz konusu olmayacak, ekonomi daima tam istihdam düzeyinde dengede olacaktır.

---

beklenmedik olaylar karşısında değişebileceğini ifade etmiştir (Marshall, 1890: 340). Benzer şekilde Monetaristler, Yeni Klasikler ve Reel Konjonktür okuluna mensup iktisatçılar ekonomide parasal ya da reel şokların veya ekonomik duruma ilişkin eksik bilginin mevcut koşulların değişmesine ve ekonomik istikrarın *geçici bir süre* bozulabileceğine inanmaktadır (Bu konuda bkz. Friedman ve Schwartz, 1963: 60-63, Friedman, 1970: 231-234; Lucas, 1975: 180, 1977: 223-224). Dolayısıyla bu gelenekte tam rekabetçi sistemin kusursuz işlemesi için, bireylerin, piyasanın durumuyla ilgili tam bilgiye sahip oldukları *varsayılmaktadır* (Alada, 2000: 48-49). Sonuçta Buğra'nın da (1995: 177-178) ifade ettiği gibi, tam bilgi varsayımıyla tam rekabet düşüncesi, kuramsal iktisat açısından gerekli bir varsayım olmaktadır.

⁷² Smith ve Ricardo başta olmak üzere Klasik iktisatçıların paraya yönelik bu bakış açıları emek-değer teorisine göre şekillenirken, Neoklasik iktisatçılar fayda-değer teorisinden hareket eder: Klasik iktisatçılara göre değer kaynağı ve tüm metallerin değişim değerinin gerçek ölçüsü emektir. Bu nedenle değişime konu olan esasında emeğin ürettiği ürünlerdir. Ancak emek genel olarak hesaplanan bir değer değildir ve iki farklı emek arasındaki değişim oranını belirlemek her zaman kolay değildir. Ayrıca üretilen değerler her zaman piyasaya taşınmayacağı için, mübadele, herkesin kabul ettiği *ortak bir ticaret aracı* olan para ile yapılmaktadır. Para, piyasada diğer mallarla takas edilmekte, buradan elde edilen para yine başka malların satın alınmasında kullanılmaktadır. O halde para, daha çok değişim amaçlı kullanılan herhangi bir metadır (Polanyi, 2000: 193, 267, 271; Ricardo, 1817: 253; Say, 1821: 218; Smith, 1776: 21-26). Neoklasik iktisatçılar ise parayı sadece kullanım değerine sahip olan *faydalı* malları elde etmek için kullanılan bir araç, bir *numeraire* olarak kabul ederler. Para, dolaşım çarkını 'yağlayarak' iyi işlemesini sağlayan bir değişim aracı, ölçü birimi ve ödeme aracıdır. Nasıl ki 'makine yağı', onu harekete geçiren güç ve onun temel bir parçası değilse, para da ekonomi açısından öyledir (Jevons, 1896: 13-15; Wicksell, 1935: 2-6).

Klasik gelenekteki tüm iktisat okullarının benimsediği bu genel denge anlayışı, Say'ın *Piyasalar Yasası* ya da *Walras Yasası* 'nda ifadesini bulmaktadır. Kısaca "her arz kendi talebini yaratır" şeklinde özetlenebilecek Say Yasasına göre, amaç, üretim için üretimdir ve bir mal üretildiği andan itibaren talep de yaratılmaktadır. Kendi çıkarını düşünen hiç kimse satamayacağı malı piyasaya getirmeyecektir. Kimi zaman belirli bir malın fazla üretilmesi söz konusu olsa da, bu durum tüm mallar için geçerli değildir. Bir malın fazla üretilmiş olması, diğer malların çok az üretilmiş olduğu; bir malın üretimindeki azalma da diğer bazı malların fazla üretildiği anlamına gelmektedir (Ricardo, 1817: 252-254; Say, 1821: 134-135; Smith, 1776: 47-54). Bir başka deyişle Walras Yasasında olduğu gibi, bir piyasada talep fazlalığı varsa, bu, bir başka piyasada talep noksanlığı veya arz fazlalığı olduğu anlamına gelecektir. Talep fazlalığının olduğu piyasada fiyatlar yükselirken; arz fazlasının olduğu piyasada fiyatlar düşecek ve piyasalar yeniden dengeye gelecektir (Akyüz, 1977: 123-135; Blaug, 1978; 610-611).⁷³

Bu temel düşünceler altında klasik geleneğe göre ekonominin doğal oranlarından veya durgun durum denge değerlerinden sapması, reel nedenler ile parasal ve psikolojik nedenlere bağlı olarak söz konusu olabilmektedir.⁷⁴ Bununla birlikte bu nedenlere bağlı olarak ticari hayatı *beklenmedik* bir şekilde etkileyen bu *dışsal değişmeler* geçicidir ve piyasaların rekabetçi işleyişiyle kısa sürede çözülmektedir. Dolayısıyla içsel olarak istikrarlı bir yapıya sahip olan piyasa ekonomisi, bu tür dışsal etkenler olmadığı sürece, Ricardo'nun (1817: 87, 231-238, 335-344) deyimiyle, gelişimini çağlar boyu sürdürme eğilimindedir.

Böylece kendi kendini dengeye getiren piyasa anlayışıyla birlikte Say/Walras Yasasının geçerliliğine inanılan ve paranın nötr bir değişken olduğu kabul edilen bu gelenekte, doğal olarak, serbest dış ticaretin yanı sıra sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi savunulur.⁷⁵ Bu görüşe

---

⁷³Marshall ise bu sonuca kısmi denge analizinde miktar intibakıyla ulaşmaktadır. Ona göre arz ve talep eşitken piyasa dengesi istikrarlıdır. Eğer talep fiyatı arz fiyatından büyükse, pozitif kâr marjı daha fazla üretim yapılmasını; arz fiyatı talep fiyatından büyükse negatif kâr marjı üretimin kısılmasını ve denge değerlerine dönülmesini sağlamaktadır (Marshall, 1890: 345-346).

⁷⁴Reel nedenler arasında genel olarak savaşlar veya savaş çıkma olasılığı, devrimler, sosyal çalkantılar, tarımsal üretimde meydana gelen değişmeler, verimlilik artışlarına yol açan teknolojik gelişmeler, üretim yöntemindeki yenilikler vb. sayılmaktadır. Parasal nedenlere ilişkin olarak büyük ölçüde para ve kredi hacminde meydana gelen otonom değişmelere atıfta bulunulan bu gelenekte; psikolojik nedenler arasında moda, zevk veya tercihlerdeki değişmeler ile üreticilerin iyimser ya da kötümser beklentilere dayalı olarak yaptıkları tahmin hataları yer alır. Klasik gelenekte iktisadi dalgalanmalara neden olan faktörler ve iktisadi dalgalanma kuramlarının ayrıntılı bir değerlendirilmesi için bkz. Apaydın, 2015.

⁷⁵ Burada kastedilen kısa vadeli sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir. Kısa vadeli sermaye hareketleri, genel olarak kabul edilen bir tanımla bulunmamakla birlikte, faiz

dayanak olarak da “etkin piyasa hipotezi” ile “finansal baskı hipotezi”nde ileri sürülen düşünceler öne sürülür.

Davidson’a (1998) göre Klasik düşünce geleneğinin belkemiğini oluşturan etkin piyasa hipotezine göre, rekabetçi sermaye piyasaları en iyi yatırım hakkında tam bilgi sağlamakta, tasarruf sahipleri de bu sayede tasarruflarını en verimli ve en kârlı şekilde değerlendirebilmektedir. Dolayısıyla piyasa mekanizması optimal kaynak dağılımı ve ekonomik büyümeyi kendiliğinden gerçekleştirmektedir (Studart, 1995-96: 269).

Söz konusu hipotez kalkınmanın finansmanı veya gelişmekte olan ülkeler açısından ele alındığında finansal baskı hipotezi olarak ele alınmaktadır (Studart, 1995-96: 273).

McKinnon-Shaw yaklaşımı olarak da bilinen bu hipoteze göre, gelişmekte olan ülkelerdeki finansal piyasalar, kamu müdahaleleri nedeniyle yoğun bir baskı altındadır. Bu nedenle faiz oranları piyasa düzeylerinin altında tutulmakta ve kredilerin tayinlanmasına yol açılmaktadır. Böyle bir uygulama mevduat ve kredi faiz oranları arasındaki marjın giderek genişlemesine, tasarrufların azalarak yatırımların ve ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla ekonomik durgunlukların aşılıp, sürdürülebilir bir büyüme trendinin sağlanabilmesi için finansal piyasalar serbestleştirilmelidir (Eser, 1993: 89-90).

Bu görüşe göre serbestleşmeyle birlikte faiz oranları yükselecek ve tasarruflar üzerindeki baskının kalkması sonucu finansal araç çeşitliliği artarken, finansal piyasalara etkinlik gelecektir. Böylelikle tasarruflar üretken yatırımlara yönelecek ve bir yandan kaynak dağılım etkinliği sağlanacak diğer yandan sektörel asimetrisel ortadan kalkacak, sonuçta fon maliyetleri düşeceği için yatırımlar artacaktır (Eser, 1993: 90; Yentürk, 1997: 134).

Öte yandan serbestleşme sonucu faiz oranlarındaki artışa paralel olarak artan sermaye hareketliliği, sermayenin bol olduğu ülkelere tasarruf kısıtı altındaki ülkelere finansman imkânları sağlanacak, yurtiçi üretim ve gelir düzeyi düşük iken hane halkı ve firmalar yurt dışından rahatlıkla borçlanabilecektir. Bunun sonucunda tüketim ve yatırım harcamaları kesintisiz devam edeceği için konjonktürel dalgalanmaların zamanlararası istikrarı sağlanacaktır. Ayrıca sermayenin en etkin ve en verimli alanlarda yatırılması sağlandığı için sektörel asimetrisel ortadan kalkacak, ticareti

---

oranları ve döviz kurları arasındaki arbitraj olanaklarının değerlendirilmesine yönelik, genellikle kısa vadeli ve oldukça akışkanlık gösterebilen sermaye hareketleridir. “Sıcak para” olarak da ele alınabilen kısa vadeli sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, dış finansal liberalizasyon çerçevesinde yapılan bir uygulamadır. Böylece yerleşiklerin döviz cinsinden varlık ve yükümlülük elde etmeleri kolaylaşırken, yabancıların da ulusal piyasalarda işlem yapabilmeleri sağlanmaktadır (Akyüz, 1993 ve 1994; Boratav, 1993 ve 2000; Yeldan, 2001 ve 2003).

yapılabilen malların lehinde ortaya çıkan gelişme sonucu ülkenin rekabet gücü de artacaktır (Eichengreen, 1999b: 1-2; Yentürk, 1997: 137).

Kısacası bu geleneğe göre ekonomiye hiçbir müdahalenin olmadığı, piyasaların serbest rekabet koşulları altında işlediği bir durumda, artan sermaye hareketliliği hem iktisadi dalgalanmaları zaman içinde ortadan kaldırmakta hem de ekonomideki üretken yatırımların artmasını sağlamaktadır. Sürecin sonunda başlangıçta artan yurtiçi faiz oranları dünya faiz hadlerine, döviz kuru da uzun dönem denge değerine dönmekte ve istikrarlı bir büyüme ortamı kurulmaktadır.

2.2. Keynesyen Gelenekte İktisadi Dalgalanmalar ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Etkileri

Klasik geleneğin kendi kendini dengeye getiren piyasa anlayışına karşılık, Keynesyen gelenekte⁷⁶ piyasa ekonomilerinin kendiliğinden işleyen mükemmel bir yapıya sahip olmadığı ileri sürülür. Bu yaklaşıma göre kriz ve konjonktürel dalgalanmalar, piyasa mekanizmasındaki *aksaklıklara* bağlı olarak bizzat sistem tarafından *içsel* olarak yaratılmaktadır. Hatta Keynes'e (1936: 249-250) göre tam istihdam veya tam istihdama yakın bir düzey, gerçek ekonomik hayatta nadiren görülen ve çok kısa ömürlü bir durumdur. İçinde yaşadığımız sistem, çeşitli dalgalanmalar görülse bile, üretimde ve istihdamda normalin altında bir faaliyet hacmini yıllar boyu devam ettirebilmektedir. Yani ekonomi uzunca bir süre eksik istihdam düzeyinde dengede olabilmektedir.

Keynesyen analizde bu sonuca ulaşılmasındaki ana etken, Klasik gelenekte kabul edilen rasyonel ekonomik bireylerin tam bilgi sahibi oldukları ve piyasa ekonomisinin tam rekabet koşulları altında işlediği yönündeki temel varsayımların reddedilmesine dayanır.

Bu çerçevede yaklaşımın öncüsü Keynes'e göre dünya, ne gökyüzü ne de yeryüzünden özel ve sosyal çıkarların örtüşeceği şekilde yönetilmemektedir. Klasik gelenekte kabul edilenin aksine, iktisat ilkelerinden rasyonel kişisel çıkarların daima toplum yararına olacağı, hatta kişisel çıkarların genel olarak rasyonel olduğunun kabul edilmesi de doğru değildir. Zira kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden bireyler, bu amaçlarını gerçekleştirirken oldukça bilgisiz veya çok yetersizdirler.

---

⁷⁶Keynesyen gelenek içinde ele alınabilecek düşünceler Keynes'in kendi görüşleri, Neo-Keynesyen iktisat veya IS-LM analizi, Yeni Keynesyenler ve Post Keynesyen iktisat okulunda ortaya konulan düşüncelerdir. Ancak bu çalışmanın konusu ve içeriğine uygun olarak, burada Neo-Keynesyen görüşlere değinilmemiştir. Bunun nedeni Neo-Keynesyen konjonktür analizinde para ve sermaye hareketleri gibi finansal değişkenlerin geri planda kalması, daha ziyade reel faktörlere dayalı bir konjonktür analizinin yapılmasıdır. Bu konuda tatminkâr bir değerlendirme için bkz. Hicks, 1950.

Çağımızda yaşanan tüm sorunların kaynağı da burada aranmalıdır (Keynes, 1926: 312).

Keynes'in vurguladığı belirsizlik olgusu, 'hesaplanabilir olasılık' kavramına karşılık gelen durum değildir. Burada kastedilen belirsizlik, geleceğe ait kesin bir bilginin olmadığı, bireylerin ekonomik kararlarında kendi öznel ve psikolojik değerlendirmelerini esas aldıkları bir durumdur. Bu bağlamda örneğin rulet oyunu bu anlamda bir belirsizliğe konu değildir. Ancak gelecekte bir savaş çıkma olasılığı, bir bakır madeni veya bir demiryolu, bir fabrika vb. herhangi bir yatırımın on-yirmi yıl sonraki getirisinin ne olacağı belirsizdir. Bu konularla ilgili sahip olunan bilgi ya çok az veya çoğunlukla hiç yoktur. Belirsizlik, basit bir biçimde geleceğin bilinmemesi anlamındadır (Keynes, 1936: 148-149, 158; 1937a: 213-214).

Post Keynesyen iktisatçılar bilgi ve belirsizlik konusunda Keynes'in yaklaşımını benimserken⁷⁷, Yeni Keynesyen iktisatçılar asimetrik bilgi kavramsallaştırmasıyla konuyu ele almaktadır. Yeni Keynesyenlere göre bilgi, geleneksel mallardan farklı olarak rekabetçi piyasa koşullarında sağlanabilen bir mal değildir. Temelde kamusal bir mal olan bilginin elde edilmesi için belirli maliyetlere katlanması gerekir. Bu durum, temel fonksiyonları bilginin edinilmesi ve işlenmesi olan finansal piyasalar açısından özellikle önem arz etmektedir. Örneğin bir firma belirli bir yatırım projesi için bankadan kredi talep ettiğinde, yatırımın risk ve getirileri hakkında bankadan daha fazla bilgi sahibidir. Bankanın söz konusu yatırımla ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak istemesi halinde, bunu piyasadan elde etmesi mümkün olmayacaktır. Kaldı ki istenen bilginin piyasadan kolaylıkla elde edilmesi halinde, bilgi sahibi olmanın hiçbir avantajı ve getirisi olmadığı gibi, piyasalarda işlem yapılması için hiçbir güdü (incentive) bulunmayacaktır. Piyasalarda işlem yapılmasının temel nedeni, bu bilgi farklılıklarına dayanmaktadır (Mishkin, 1998: 1; Stiglitz, 1994a: 33-41 ve 1994b: 7-13). Kısacası bilgi yapısının asimetrik bir yapıda olması ve bilgi edinme maliyetlerinin varlığı, finansal piyasaları geleneksel mal ve hizmet piyasalarından hem farklı kılmakta hem de piyasaların çöküş olasılığını kendi içinde taşımaktadır. Dolayısıyla klasik gelenekte kabul edildiği biçimiyle,

---

⁷⁷Post Keynesyen iktisatta klasik gelenekteki 'mantıksal zaman' kavramı yerine 'tarihsel zaman' kavramı kullanılır. Onlara göre zaman, geri döndürülemeyen ve tekrarlanamayan tarihsel bir süreçtir. Ekonomi bu tarihsel zaman içinde, geri döndürülemeyen bir geçmişten öngörülemeyen belirsiz bir geleceğe doğru ilerlemektedir. Piyasa güçleri, geleceğin bilinemezliği ve öngörülemezliği ile ilgili değildir. Bunun için geleceğe dair 'bilgi' sadece geçmişteki olaylardan hareketle dolaylı olarak ve belirli bir olasılık çerçevesinde biçimlendirilir. Ancak gerçek hayatta bu türden hesaplanabilir olasılıklara ulaşılamayacağı için, *gelecek bilinemez*. Bireyler kararlarını alırken kendi hayal güçlerine ve beklentilerine güvenmek durumundadır (Arestis, 1996: 116; Davidson, 1991: 131; Dow, 1986-87: 242-243).

piyasa ekonomisinin içsel olarak istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmek rasyonel değildir.

Ekonominin belirsizlik koşulları altında işlemesi veya bilgi yapısının asimetrik olması durumunda, paranın iktisadi olayları etkilemeyen, yansız bir değişken olarak ele alınması mümkün değildir. Para, klasik gelenekte varsayıldığı gibi basit bir değişim aracı olmanın ötesinde, bugünle gelecek arasında bir köprü işlevi gören, korku ve endişelerimizi gideren, geleceğe dair güvensizliklerimizi yatıştıran bir tasarruf aracı, servet biriktirme yollarından biridir. Belirsizliğin egemen olduğu ve bu nedenle geleceğe dair beklentilerde önemli değişimlerin olabildiği gerçek dünyada para, borçların ödenmesi ve çeşitli yatırım araçlarının satın alınmasında kullanılan bir finansman aracıdır (Arestis, 1996; Davidson, 1965: 47-48; Keynes, 1936: 293-294, 1937a: 216; Minsky, 1975: 70-73).

Böylece özellikle Keynes ve Post Keynesyen iktisatçıların katkısıyla para talebi (veya likidite tercihi) fonksiyonu, "*finans motifiyle para talebi*"ni de içerecek bir şekilde genişletilmektedir. Finans motifiyle para talebi, kâr beklentilerindeki artışa bağlı olarak bir yatırım kararının alındığı zaman ile beklenen kârların realize edildiği zaman arasındaki farktan doğmaktadır. Ayrıca herhangi bir tasarruf kararından bağımsız olarak para arzının içsel bir şekilde belirlenmesi⁷⁸ sonucunu ortaya koymaktadır (Davidson, 1990; Keynes, 1937b, 1937c).

Analizin belirsizlik temelinde veya asimetrik bilgi olgusuna dayalı olarak yapılması ve buna bağlı olarak para ile para arz ve talebine yüklenen önem, Keynesyen modele, klasik gelenekte öngörülenden oldukça farklı bir yapı kazandırmaktadır. Bu farklılık özellikle yatırımların tasarruflardan bağımsız olduğu düşüncesinde kendini gösterir.

Keynesyen analizde tasarruflar gelir düzeyine bağlı iken, efektif talebin belirleyici unsuru olarak yatırımlar girişimcilerin kâr beklentilerine bağlıdır. Faiz oranları yatırımlar açısından *dışsal* bir değişkendir. Zira faiz, tüketimi kısmının karşılığı veya tasarruf-yatırım dengesini sağlayan bir fiyat değildir. Likiditeden vaz geçmenin ödülü olarak faiz, serveti nakit biçiminde

---

⁷⁸Para arzının içsellik düşüncesi özellikle Post Keynesyenlerin üzerinde önemle durduğu bir konudur ve finans güdüsüyle para talebinin varlığına dayandırılır. Post Keynesyenlere göre para, toprakta veya ağaçta yetişen her hangi bir ürün değildir. Para, sermaye varlıklarının yaratılması ve kontrol edilmesine yönelik olarak bankalar ve diğer finansal kuruluşlar tarafından yaratılmaktadır. Ayrıca bankalar pasif bir şekilde kredi veren ve yatırım yapan kuruluşlar değildir, diğer herhangi bir firma gibi amacı kâr maksimizasyonu olan kurumlardır. Dolayısıyla para yaratımı, bankalarla müşterileri arasındaki kâr maksimizasyoncu davranışlar sonucu doğal olarak gerçekleşmektedir. Firmaların kâr beklentileri arttığında ekstra finansmana ihtiyaç duyulmakta ve kredi talebi artmaktadır. İyimserliğin bankalar tarafından paylaşılması halinde kredi arzı artmakta, böylelikle para arzı içsel olarak artırılmış olmaktadır (Arestis, 1996: 120-121; Davidson, 1965: 47-48, 1990: 11-19; Minsky, 1986).

tutma arzusu ile mevcut nakit miktarını dengeye getiren fiyattır ve para piyasasında belirlenir (Keynes, 1936: 172-173). Yatırımlar ise ‘bir sermaye malından beklenen getirilerin bugünkü değerini sermayenin arz fiyatına eşitleyen iskonto oranı’ olarak tanımlanan sermayenin marjinal etkinliği tarafından belirlenmektedir. Beklenen gelir akımları cari faiz oranından büyükse yatırımlar artmakta, küçükse azalmaktadır. Kısacası yatırımların belirlenmesinde bekleyişler ön planladır.

Tasarruf ve yatırım kararlarının toplumun farklı kesimlerinde farklı güdülerle belirlenen büyüklükler olması durumunda, bu iki kavramın, klasiklerin öngördüğü biçimde, en azından dönem başı (*ex ante*) eşitliği söz konusu olmayabilecek (Akyüz, 1977: 212; Buğra, 1995: 259), bu durumda Say Yasası anlamını yitirecek demektir.

Para ile faiz arasında kurulan ilişki, analizin bir başka farklılığını oluşturur. Paranın bir zenginleşme aracı olarak görülmesi ve para arzının içsel olarak belirlenmesi, ekonominin reel ve parasal kesimleri arasında karşılıklı bir etkileşimi ortaya koyarken, miktar kuramına bağlı olarak ortaya çıkan reel kesim – parasal kesim ayrılığı (klasik dikotomi) düşüncesi de anlamsız kalmaktadır.

Bu farklılıklar temelinde Keynesyen iktisatçılar, konjonktürel dalgalanmaları psikolojik etkenler temelinde değerlendirmekte, bekleyişlere büyük önem atfetmektedir. Buna göre konjonktürün canlı, durgun ya da krizde olup olmaması, ekonomik birimlerin iyimser ya da kötümser bekleyişlerine şekillenmektedir. İyimser bekleyişlerin yaygın olduğu genişleme dönemlerinde, kârların artacağı yönündeki beklentilere paralel olarak yatırım talepleri ve yatırımlar artmaktadır. Finansal kesimin de iyimser bekleyişleri paylaşması sonucu borçlanma oranları artmaktadır. Genişleme süreci boyunca devam eden iyimser beklentiler, borçlanmanın ve faiz oranlarının daha da artmasına ve faiz ödemelerinin giderek yükselmesine neden olur. Faiz oranlarındaki artışla birlikte, beklentiler tersine dönerken yatırımlar ve kârlar azalmaya başlar ve daralma aşamasına geçilir. Daralma aşaması boyunca hem firmaların hem de bankaların likidite tercihi giderek daha fazla artar, para ve kredi arzı içsel olarak azalır. Belirsizlik ve asimetric bilginin neden olduğu sorunlara bağlı olarak ortaya çıkan finansal istikrarsızlık ekonominin tamamına yayılır. Süreç, finansal piyasalarda ortaya çıkan güven çöküşüyle finansal krizle sonuçlanır.⁷⁹

Özetle finansal piyasalar canlanma dönemlerinde kredi koşullarını genişletmek, daralma dönemlerinde kredileri kısmak suretiyle konjonktürel dalgalanmalara şiddetlendirme eğilimindedir. Bir diğer ifade ile finansal rahatlık genişlemeyi, finansal darlık gerilemeyi körüklemektedir. Sonuç

⁷⁹Keynesyen konjonktürel dalgalanma analizi için ayrıca bkz. Keynes, 1936: Mishkin, 1998; Minsky, 1975: 120-123; Dow, 1986-87: 242-247.

olarak kapitalist piyasa ekonomileri kendiliğinden tam istihdamı sağlamamakta, sahip olduğu finansal özellikler nedeniyle ciddi konjonktürel dalgalanmalara neden olmaktadır (Minsky, 1986: 10, 178 ve 1992: 8; Mishkin, 1998; Dow, 1986-87: 247-248).

Ekonomik işleyişe yönelik bu temel düşünceler altında Keynes ve Keynesyen iktisatçılar, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin konjonktür üzerinde önemli ve kalıcı etkiler ortaya koyduğunu ileri sürerler.

İlk olarak sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, hükümetlerin bağımsız iktisat politikası izlemelerine engelleyecektir. Zira finansal açıdan liberalize olmuş bir dünyada uluslararası sermaye, ülkeler arası faiz farklılıklarına son derece duyarlıdır. Serbestleşme sonucu sermaye, faiz oranlarının düşük olduğu ülkelere yüksek olan ülkelere gitmekte, bu arbitraj süreci, faiz oranlarının düşük olduğu ülkelerde yükselmesine, yüksek olduğu ülkelerde düşmesine neden olacaktır. Bu durumda yetkililerin yurtiçi yatırımları uyarmak, istihdam ve gelir düzeyini artırmak, dış ticaret dengesini iyileştirmek için faiz oranlarını düşürmeleri mümkün olmamaktadır. Aksi takdirde ülkeden önemli sermaye çıkışı söz konusu olacaktır. Dolayısıyla yurtiçi yetkililerin kullanabilecekleri tek dolaysız araç, yabancı yatırımların artırılması kalmaktadır (Keynes, 1930: 309, 1936: 336; Davidson, 2007: 19). Bu çerçevede yatırım ve istihdamı artırmak için düşük faiz oranlarına gereksinim duyan ülkeler, sürekli bir eksik istihdam durumuna kilitlemiş olmaktadır (Palley, 1999).

Sermaye hareketlerinin bir diğer etkisi, yurtiçi para ve kredi arzı üzerinde ortaya koyduğu etkilerdir. Zira sermaye hareketliliğiyle birlikte, yerleşiklerin ve yerleşik olmayanların seçebilecekleri mal ve varlık yelpazesi genişlemekte, küresel olarak ortaya çıkan bir iyimserlik dalgası spekülatif balonlara ve konjonktürel genişlemelere öncülük edebilmektedir. Böyle bir ortamda uluslararası portföy yatırımcıları likit fonlarını, faiz oranlarının yüksek olduğu söz konusu ekonomiye yönlendirirken; sınırlı mevduatlara sahip yerel bankalar da aşırı risk üstlenerek uluslararası bankalardan borçlanma yoluna gidebilecektir. Böylece merkez bankası nominal para arzını değiştirmese bile, para ve kredi arzı içsel bir şekilde artmış olacaktır. Kredilerdeki artış, likidite kısıtı altındaki firma ve hanehalkını toplam talebi artırıcı yönde teşvik ederken, konjonktürel bir genişleme ortaya çıkacaktır (Arestis ve Glickman, 2002: 242; Eichengreen, 1999b: 3; Dow, 1986-87; Mishkin, 1998; Stiglitz, 2000).

Bununla birlikte süreç sonsuza kadar devam edip gitmemektedir. Zira aşırı sermaye girişleri sonucunda yerli para aşırı değerlenirken, hem finansal hem de reel sektörler aşırı kırılğan hale gelmekte ve önemli cari işlem açıkları ortaya çıkmaktadır. Çünkü yerli paradaki aşırı değerlenme ve kredi patlaması, özellikle ticareti yapılamayan veya üretken olmayan sektörlerdeki talep genişlemesine yol açmaktadır. Bunun yanında döviz kurlarındaki her artış

(yerli paranın değerlenmesi), yurtiçi endüstrilerin sadece dış piyasalardaki paylarını kaybetmelerine değil, ithalat daha ucuzladığı için yurtiçi piyasa paylarını yitirmelerine de neden olmaktadır. Sonuçta yurtiçi firmaların rekabet gücü olumsuz yönde etkilenirken, ticaret ve reel yatırım kararları, uluslararası spekülasyona bağımlı hale gelmektedir. Sistemin kırılganlığı ve ekonomik durumun zayıflığıyla ilgili risk algılamalarının yükselmesi, spekülatif ataklar şeklinde ters şoklar yaratabilmekte, bu şoklar, hızlı bir döviz krizine dönüşebilen oldukça büyük sermaye çıkışlarına yol açarken, tüm finansal sistemin çökmesine neden olabilmektedir (Davidson, 1998: 6-7; Jansen, 2003; Mishkin, 1996, 1998, 1999; Stiglitz, 2000).

Ekonominin finansal kırılganlığa ve krizlere maruz kalabilmesinin bir diğer nedeni, ekonomideki güvenli finansman birimlerinin zaman içinde spekülatif ve Ponzi tipi finansman birimlerine dönüşmesidir. Zira serbestleşmeyle birlikte, bir yandan yerleşikler yabancı para birimi cinsinden borç-rezerv oranlarını büyütürken, diğer yandan merkez bankası döviz rezervi biriktirmektedir. Rezervlerin borçlara oranla yeterli miktarda olduğu durumda ekonominin güvenli finansman biriminde olduğu kabul edilebilir. Ancak ekonomik işleyişteki içsel süreçler özellikle de kısa vadeli yükümlülükleri artırmakta, borç-rezerv oranları yükselmektedir. Bu koşullar altında döviz kurları, istikrarsızlığın artıp artmayacağıyla ilgili belirsizliklerin önemli bir kaynağıdır. Yurtiçi finansal koşullarda bir bozulma olmasa bile, döviz kurlarındaki yükselme spekülatörlerin yerli paraya yönelik kuşkuğunu artırabilecektir. Bu durum yurtiçi varlıkların satışına ve sermaye çıkışlarına yol açarken, bir yandan varlık fiyatlarının düşmesine, diğer yandan hem yurtiçi borçluların hem de borç verenlerin bilançolarının kötüleşmesine yol açacaktır. Hali hazırda güvenli finansman durumunda bulunan birimler dahi, böyle bir durumda spekülatif ve Ponzi birimlere dönüşebilecektir. Sonuçta sermaye girişlerinin tersine dönmesi genişleme dönemini sonlandırırken daralma aşaması gittikçe derinleşecek, ekonomi bir borç-deflasyon sürecine girebilecektir (Arestis ve Glickman, 2002: 244; Dow, 1986-87).

Özetle Keynesyen analize göre konjonktür sermaye girişleriyle genişlemekte, sermayenin ani çıkışlarıyla daralmaktadır. Bir diğer deyişle spekülatif faaliyetler uluslararası bir boyut kazanmakta, sermaye hareketliliği istikrarlı bir büyüme yerine istikrarsızlığı artırmaktadır (Arestis ve Glickman, 2002; Davidson, 1998; Dow, 1986-87; Kregel, 1998; Mishkin, 1996, 1998, 1999; Palley, 1999).

2.3. Marksist Gelenekte İktisadi Dalgalanmalar ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Etkileri

Marksist gelenekte konjonktür analizi, hem Klasik hem de Keynesyen analizlere göre oldukça farklı bir şekilde, birikim ve bölüşüm ilişkileri

çerçevesinde yapılmaktadır. İktisadi dalgalanmaların kapitalist sisteme özgün olaylar olduğu, kapitalist üretimin özelliklerine bağlı olarak ortalama on yıllık süreçler içinde devresel ve *sürekli olarak* meydana geldiği savunulur (Marx 1867: 603, 1894: 317). Buna göre ekonominin genişleme, daralma ve kriz aşamaları birbirini takip etmekte, her aşama bir diğerinin hem başlangıcı hem de sonucu olmaktadır. Diğer bir ifade ile konjonktürün kriz aşaması yeniden genişleme aşamasına geçiş koşullarını yaratmakta, genişleme aşaması da daralma ve kriz koşullarını oluşturmaktadır. Bu bakış açısı, Savran'ın (2013: 49) da ifade ettiği gibi, Marx'ın konuyla ilgili en temel farkıdır.

Öte yandan Marx'a göre bu dalgalanmaların nedeni, diğer iki gelenekte olduğu gibi, para ve kredi hacmindeki genişleme veya daralmalar ya da efektif talep düzensizlikleri değildir. Ona göre bu tür nedenler, iktisadi dalgalanma veya krizlerin sadece bir belirtisi niteliğindedir (Marx, 1867: 604). Ona göre konjonktürel dalgalanmaların nedeni, kapitalist üretim sürecinin temel özelliklerinde aranmalıdır. Artı değer üretiminin sürekli olarak genişletilmesine dayalı sermaye birikim sürecinde, artı değeri yaratan emeğin makine ve teçhizatla ikame edilmesi (sermayenin organik bileşimindeki yükselme) kâr oranlarını azaltmakta ve böylece aşırı birikim krizlerinin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır (Clarke, 1990-91: 463; Savran, 2013: 51).

Marksist gelenekte, diğer yaklaşımlara göre farklı bir bakış açısının ortaya çıkması, temelde paraya atfedilen önem ve paranın ekonomik işleyişte yerine getirdiği işlevler bağlamında ele alınabilir.

Marx'a göre para, bütün metaların değişim değerlerini temsil eden özel bir metadır. Para, metaların değişim değerinin bir billurlaşmasıdır. Değerin bağımsız bir biçimi ve tüm metaların evrensel eşdeğeri olarak para, ekonomik işleyiş açısından üç temel işleve sahiptir. Bunlar *değer ölçüsü*, *dolaşım aracı* ve *para olarak para* işlevleridir (Marx, 1859: 69; 1867: 97).

Marx'a göre (1859: 157-158) değer ölçüsü birimi ve dolaşım aracı olan herhangi bir meta, bu özelliklere sahip olmasından dolayı *para olarak paraya* dönüşmekte ve paranın kendisi, maddi zenginliğin somut temsilcisi olmaktadır. Her meta özel bir ihtiyacın karşılanmasında maddi zenginliğin bir *anını* ifade ederken, para, derhal herhangi bir ihtiyaç maddesine çevrilebilir özellikte olduğu için bütün ihtiyaçları karşılar. Para, bireysel görünümü ile evrensel zenginliktir.

Bir zenginlik göstergesi ve zenginliğin kaynağı olarak kabul edilen para, kaynak kullanımına imkân verdiği için hem değer biriktirme, hem kredi-para olarak ödeme aracı ve hem de evrensel para olma işlevlerini yerine getirir. Tüm bu işlevler, paranın bir sermaye olarak işlev görmesini sağlamaktadır. Zira her yeni sermaye tüm piyasalara, sermayeye dönüşeceği para biçiminde çıkmaktadır.

Kapitalist üretim biçiminin işleyiş mekanizması hakkında fikir veren paranın sermayeye dönüşümü şöyle açıklanabilir.

Basit meta üretiminden farklı olarak kapitalizmde süreç, sermayenin genel formülü olarak adlandırılan P-M-P' (Para-Meta-Para) şeklindeki para dolaşımına uygun olarak işlemektedir. Kapitalist, üretimi başlatmaya yetecek kadar para ile işe başlamakta, bu parayla emek gücü ve diğer üretim araçlarını satın alarak meta üretimini gerçekleştirmektedir. Daha sonra bu metaları piyasada daha fazla paraya dönüştürmektedir. P-M ve M-P' şeklinde iki ayrı evre biçiminde yani satın alma ve satma biçiminde ele alınabilecek bu süreçte evrelerin ayrılığı⁸⁰ ihmal edildiğinde geriye P-P' kalır. Sürecin hem başında hem de sonunda para yer almakla birlikte, para süreçten artarak çıkmıştır. (P-P') böylece artı değeri gösterir ve değer sıfırdan büyük olmadıkça süreç anlamsızdır, yani bu durumda kapitalistin yatırım yapması saçma olacaktır. Sonuç olarak bu hareketin bilinçli temsilcisi olarak para sahibi, kapitalist haline gelmektedir. P-M-P dolaşımının esas kaynağı, değerdeki veya kârdaki bu artıştır ve onun biricik amacı da budur (Marx, 1867: 150-158).

Sermayenin genel formülü üretim sürecinin farklı aşamaları aracılığıyla gösterildiğinde, farklı sermaye türlerinin toplam döngüsünü göstermek de mümkün olur. Buna göre sermayenin toplam döngüsel hareketi,

$$P - M \dots R \dots M' - P'$$

veya daha açık biçimde şöyledir:

$$P - M < \begin{matrix} EG \\ UA \end{matrix} \dots R \dots M' - P'$$

Toplam döngüsel hareket üç aşamadan oluşmaktadır (Marx, 1885:33). *Birinci aşama*: Kapitalist, meta ve emek piyasasında alıcı olarak ortaya çıkar; parası metalara dönüşür veya P-M dolaşımında geçer. *İkinci aşama*: Satın alınan metaların üretken tüketimi [R]. Burada kapitalist meta üreticisi olarak hareket eder; sermayesi üretim sürecinden geçer. Sonuç, üretimine katılan öğelerden daha fazla değer taşıyan metadır [M']. *Üçüncü aşama*: Kapitalist piyasaya satıcı olarak geri döner; metaları paraya dönüşür ya da bunlar M-P dolaşım hareketinden geçer.

Bu aşamaların her biri üç farklı sermaye biçimiyle ilgilidir: para (ya da finansal) sermaye, üretken sermaye ve meta (veya ticari) sermaye. Kapitalistin üretim araçları (ÜA) ve emek gücü (EG) satın alımında kullandığı para sermaye, bu döngünün P-P' kısmıyla ilgilidir. Üretken veya sanayi sermayesi, kapitalistin satın aldığı emek gücü ve diğer üretim araçlarının

---

⁸⁰Dolaşım sürecindeki satın alma ve satma evrelerinin ayrılmış olması, paranın dolaşım alanından çekilerek biriktirilme olasılığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Çünkü bu durumda Ercan'ın (1997: 300) da ifade ettiği gibi, 'her satın alma bir satış her satış da bir satın almadır' düşüncesini ima eden Say Yasasının geçersizliği söz konusu olacaktır.

üretimde kullanıldığı aşamadır. Ticari veya meta sermaye ise üretken sermaye tarafından ortaya konulan sürecin M' kısmının satışıyla ilgilidir. Üretilen malların satılması sonucu, bir sonraki üretim çevriminin finansmanı da sağlanmış olmaktadır. Ancak kapitalistlerin meta satışından elde ettikleri kârların tamamı tekrar yatırıma dönmemektedir. Her üç evrenin ortak noktası, değer kendisini genişletmesinin belirleyici amaç, itici güç olmasıdır (Marx, 1867: 33-95).

Sermayenin üç evresi, bir yandan kapitalist üretim biçimindeki temel amacın her defasında daha fazla meta üretimi ve böylelikle daha fazla kâr elde etmek olduğunu gösterirken, diğer yandan para ve finans ile üretim ve ticaretin iç içe geçmiş olduğunu gösterir. Dolayısıyla klasik analizde varsayılan paranın nötr, reel ve parasal kesimlerin ayrılığını vurgulayan klasik dikotomi anlayışı burada geçerliliğini yitirmektedir.

Öte yandan amacın daha fazla kâr olduğu böyle bir döngüsel akımda, kâr oranlarının düşük ya da yüksek oluşuna bağlı olarak para sermaye dolaşım sürecine girmeyebilmekte, bir aşırı birikim krizi ortaya çıkabilmektedir. Bir diğer deyişle Marksist analize göre kapitalist üretim biçiminde kapitalistin davranışı, kapitalistin davranışı üzerinde de kâr oranları en önemli değişken olmaktadır.

Görüldüğü gibi kapitalist üretimin amacı her defasında üretim yoluyla değer fazlası yaratmak ve artı değer realizasyonu sağlamaktır. Kapitalist üretimin gelişmesiyle birlikte, kapitalistler bu amaçlarını emek verimliliğini artıracak üretim yöntemlerini geliştirmek ve böylece üretim maliyetlerini ve işgücü değerini azaltarak gerçekleştirmeye çabalar. Bunun sonucu, her defasında piyasaya daha fazla meta sürülmesidir. Ancak üretimdeki bu artışın talep genişlemesini karşılama gibi bir niyetle hiç ilgisi yoktur, tamamen artı değer üretimini artırma tutkusundan ileri gelir (Clarke, 1990-91: 454; Marx, 1894: 43, 216-217).

Emek verimliliği arttıkça, sermayenin organik bileşimi (değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranı) yükselirken kâr oranı düşme eğilimine girecektir. Değişen sermayenin değişmeyen sermayeye oranla sürekli azalması, sermayenin organik bileşiminin gittikçe daha yüksek düzeylere ulaşması demektir. Bir diğer açıdan bu, emeğin toplumsal üretkenliğinin de sürekli gelişmesinin bir başka ifadesidir. Bunun doğrudan sonucu, artı değer oranının sürekli düşme gösteren bir kâr oranı ile temsil edilmesidir. Bu nedenle kâr oranındaki bu sürekli düşme eğilimi, emek verimliliğindeki sürekli gelişmenin kapitalist üretim tarzına özgü bir ifadesidir (Marx, 1894: 189-190).

Kapitalist üretim ve birikimin gelişmesi, her bireysel kuruluş için daha geniş yatırımlar yapılmasını mümkün kılar. Bir başka ifade ile birikimle birlikte ek sermayeye dönüştürülebilir sosyal servet artar, bu artış aynı üretim

dallarında daha fazla yatırımı veya yeni yatırımları artırır, daha küçük ölçekte olsa da kapitalistlerin sayısında artışa neden olur (Marx, 1894: 195).

Aşırı meta ve sermaye birikimi, genişleyen sermayelerini realize etmek isteyen kapitalistler arasında bir rekabete yol açar. Ancak piyasa sınırları, kapitalistler için bir engel değildir. Rekabet baskısı altında sınırlı piyasa engelini aşma çabası, sermayenin yeni ihtiyaçlar yaratma ve pazarı dünya ölçeğinde genişletme eğilimlerini besler. Piyasaların daha fazla genişlemesi, aşırı birikim ve aşırı meta üretimi eğilimlerini dizginlemese de, bu eğilimlerin karşısındaki engelleri bir süreliğine ortadan kaldırır. Fakat üretim piyasanın sınırları ötesine geçer geçmez, bu engeller yeniden ortaya çıkar ve piyasanın sınırı bir engel olarak karşılıklarına dikilir. Rekabet baskısı açık bir krize evrildikçe iyice açığa çıkar. Aşırı üretim, ancak sermayenin değersizleşmesi, üretim kapasitesinin yıkımı ve emek fazlalığının azaltılması yani işten çıkarmalarla giderilir (Clarke, 1990-91: 456-457).

Kriz esnasında belirli bir miktar sermaye kullanılamaz duruma gelirken, bir kısmının tamamen yok olması ve bazılarının da nispeten az bir kayıpla kurtulması, vb. söz konusu olabilecektir. Ama öyle ya da böyle sürecin sonunda belirli bir miktar sermayenin üretim sürecinden çekilmesi veya tamamen yok olması kaçınılmazdır (Marx, 1894: 224-225). Bir başka ifade ile koşullar ne olursa olsun, kriz bir kez başlayınca sabit ve değişen sermayenin bir kısmı sermaye olarak işlevini yerine getiremeyecek, pek çok firma kapılarını kapatacaktır. Bunun yanında üretimdeki durgunluk işçi sınıfının bir kısmının işsiz kalmasına ve hali hazırda çalışan kesimin, ortalamasının altında bir ücretle çalışmasına boyun eğecek koşulları da yaratır. Böyle bir durumda kâr oranlarının artması söz konusu olur. Ayrıca hali hazırda kullanılan değişmeyen sermayenin değerindeki düşme de kâr oranlarını artıran bir diğer etkidir. Dolayısıyla üretimdeki durgunluk yine kapitalist sınırlar içinde bir sonraki genişleme dönemi koşullarını hazırlamış olur. Böylece konjonktürel hareket yeni baştan başlar. Durgunluk nedeniyle değerinde kayıplar ortaya çıkan sermaye eski değerini tekrar kazanır. Bu kısır döngü, artan üretim koşullarında ve daha da genişlemiş piyasada tekrar edilir (Marx, 1894: 225-226).

Özetle her depresyon dönemi, kapitalistler açısından kötülöklere bir çare bulunma aşamasıdır. Aşırı meta üretimi aşırı birikim krizlerine neden olurken, depresyon dönemleri yedek işsiz ordusunu artırıp sabit sermayenin değerini düşürmekte ve üretimin karlılığını geri getirmektedir. Bütün bu sürecin tekrarı bir zaman sorunu olmaktadır.

Dünya pazarlarının yaratılması ve kredi sisteminin gelişmesi, soruna belirli ölçüde ve geçici olarak çözüm sunmakla birlikte, krizlerin önlenmesini sağlayamamaktadır. Hatta bu koşullarda, kapalı ekonomide ortaya çıkan dengesizliklerin daha da hızlanması ve derinleşmesi söz konusu olabilmektedir. Bunun nedeni, kapitalist üretim biçimi ve kredi sisteminin

gelişmesiyle birlikte dünya piyasalarına açılma, temelde para sermayenin küresel varoluş biçiminin değişmesine, ekonomilerin daha spekülâtif nitelikli bir karaktere bürünmesine yol açması, parasal ve reel birikimin gittikçe birbirinden ayrılmasına yol açmasıdır.

Parasal birikimin reel birikimden kopması, temelde, bir yandan paranın uluslararası düzeyde yerine getirdiği işlev, diğer yandan faiz getiren sermaye ile para ticaretinin gelişmesi ve para ticaretiyle uğraşan bir kesimin varlığı nedeniyle.

Marx'a (1867: 146-148) göre metaların evrensel eşdeğeri ve maddi zenginliğin somut temsilcisi olarak para, kendine özgü meta olma özelliğini esas olarak uluslararası boyutta, dünya pazarlarında kazanır. Para, dünya parası, evrensel ödeme ve satın alma aracı ve her türlü servetin evrensel olarak kabul edilen somutlaşmış bir şekli gibi hizmet etmektedir.⁸¹ Bir başka deyişle paranın tüm işlevleri, onun dünya parası olma özelliğinde bir araya gelmektedir. Bu yönüyle iç ve dış dolaşım aracı olarak biriktirilmek zorunda olan ulusal para, evrensel para olarak işlev görürken yerel niteliğinden sıyrılmakta, bir başka ulusal para ile ifade edilmektedir. Yani ulusal paralar döviz kurlarına indirgenmektedir. Bu ara işlemler, bu işleri kendilerine özel uğraşı alanı haline getiren para tüccarlarının varlığına ve para ticaretinin gelişmesine neden olmaktadır. Zira paranın ülkeler arasındaki akımı, döviz kurlarındaki bitmez tükenmez dalgalanmalara bağlı olarak gerçekleşmektedir (Marx, 1867: 148, 1894: 280).

Para ticareti ve para kapitalistlerinin gelişiminin diğer yanı, faiz getiren sermaye ve kredi sistemlerinin gelişmesidir. Kapitalist sistemde para, kendisini genişleten bir değer haline dönüştürülebildiği için, kendi kullanım değeri dışında sermaye olarak kullanım değeri niteliği kazanabilmektedir. Dolayısıyla para, potansiyel sermaye niteliği içinde kâr üretme aracı olarak kendine özgü bir meta halini almaktadır. Yani para, sermaye olarak meta haline gelmekte, faiz getiren sermayeye dönüşmektedir (Marx, 1894: 298).

Faiz getiren sermayenin formülü P-P-M-P'-P' şeklindedir. Başlangıç noktası A'nın B'ye borç verdiği paradır. Para, B'nin elinde fiilen sermayeye çevrilir, P-M-P' döngüsünü gerçekleştirir ve A'ya P' veya ΔP olarak döner. Buradaki ΔP kârın sadece bir kısmı olan faizdir. P-P' hareketinde herhangi bir süreç yoktur ve para yaratan para söz konusudur. Dolayısıyla P-P', sermayenin anlamsız bir özeti haline getirilmiş ilk ve genel formülüdür. Sermaye böylelikle faizin gizemli ve kendi kendini yaratan, kendi artışının bir kaynağı olarak görünür. Bu şey (para, meta, değer) şimdi sırf bir şey olarak

---

⁸¹Marx'a (1894: 291) göre paranın dünya parası haline gelmesindeki ana etken, ticaret ve tüccar sermayesinin gelişmesidir. Ona göre ticaretin ve tüccar sermayesinin gelişimi, her yerde değişim değeri üretimine doğru bir eğilim yaratmış, ticareti çeşitlendirmiş, hacmini artırmış ve kozmopolitleştirmiş, böylece para dünya parası haline gelmiştir.

sermayedir. Tüm yeniden üretim sürecinin sonucu, bu şeyin kendi içinde taşıdığı bir özellik gibidir. Bu nedenle faiz getiren sermayede, bu otomatik fetiş, kendini genişleten değer, para doğuran para, kendi saf halinde ortaya çıkarılmaktadır (Marx, 1894: 299-305, 343-344).

Faiz getiren sermaye ile birlikte kredi sisteminin gelişmesi, bir yandan iş adamlarına ait yedek fonların yönetimi, para toplama ve ödeme, uluslararası ödemeler gibi uzmanlık gerektiren teknik işlerin yapılması; diğer yandan faiz getiren veya para sermayenin yönetimine ilişkin borç alıp-verme işlemlerinden dolayı para ticaretiyle uğraşan kapitalistlerin varlığına yol açar. Böylece genel olarak büyük miktarlarda borç verilebilir para sermayenin bankaların ellerinde toplanmakta ve bankalar para sermayenin genel yöneticileri haline gelmektedir (Marx, 1894: 354).

Kredi sistemindeki gelişme ve borç para verme işleminin bankaların elinde büyük boyutlarda toplanması, tek başına, reel birikimden farklı bir biçim olarak borç verilebilir sermaye birikimini hızlandıracaktır. Aslında borç sermayesindeki hızlı gelişme, yeniden üretim sürecindeki gelişmenin bir sonucu olduğu için reel birikime bağlıdır ve para kapitalistler için birikim kaynağı olan kâr, yalnızca üretken kapitalistlerin aşırıldığı artı değerden bir indirim, başkalarının tasarruflarından sağlanan faizin bir kısmına el konulmasıdır (Marx, 1894: 445). Bir başka deyişle parasal birikim kârların giderek parasal birikime kullanılmasıyla ortaya çıkmakta, borç sermayesi birikimi sadece paranın, borç verilebilir para olarak üst üste yığılmasından ibarettir. Marx'a göre borç sermayesi birikim sürecinde, çevrimin belirli evrelerinde sürekli bir para-sermaye şişkinliği ve bu şişkinliğin kredideki genişlemeyle birlikte büyümesi zorunludur. Ayrıca borç sermayesindeki birikim, üretim sürecini kapitalist sınırların ötesine ve ilerisine götürmek için aşırı ticaret, aşırı üretim ve aşırı krediyi geliştirmek durumundadır (Marx 1894: 449).

Marx'a göre para ticaretinin yapıldığı böyle bir süreçte para kapitalisti, başkalarının tasarruflarını kendi sermayesi haline getirmekte ve üretken kapitalistlerin halktan sağladığı ve birbirlerine verdikleri krediyi, kendisini zenginleştirmek için özel bir kaynak haline getirmektedir. Maddi servetin büyümesine paralel olarak para-kapitalistler sınıfı da büyümekte; bir yandan işten elini çekmiş kapitalistlerin, rantiyelerin sayısı ve serveti artmakta, diğer yandan kredi sisteminin gelişmesi bağlı olarak bankerlerin, borç para verenlerin, para babalarının sayısı artmaktadır (Marx, 1894: 388, 450-452).

Gelinen noktada ekonomilerin dışa açılması halinde, para, zamanlararası fiyatı olan faiz ile mekanlararası fiyatı olan döviz kurlarına bağlı olarak hareket ederken, üretken yatırımlara yönelmektense, faiz getiren yatırımlara veya döviz spekülasyonu vb. yollarla spekülatif kârlar elde edeceği kanallara yönelmekte ya da son derece likit biçimde kalmayı tercih

edebilmektedir. Bir başka deyişle para-sermaye, uluslararası sahnede tamamen “şeyleşmekte” ve kendini bir amaç olarak görmektedir (Arın, 2003; Bonefeld, 2007; Köse ve Öncü, 2003).

Bu durumda sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve artması, parasal birikimin reel birikimden giderek daha fazla kopmasına, zenginliğin maddi kaynağından giderek uzaklaşmasına neden olmaktadır. Artan borç ilişkilerinin ulusal paralar ve kârlılık üzerinde bir baskı oluşturması nedeniyle ödeme problemleri ortaya çıkmakta, borçlanmanın daha yüksek faizlerle yapılabildiği sürece spekülâtif nitelikli yatırımlar daha cazip hale gelmektedir. Buna bağlı olarak her defasında borçların ödenmesine kaynak oluşturan reel yatırım ve kârlar azalacağı için parasal birikim gittikçe artmaktadır. Para, bu şekilde daha fazla borç ilişkilerinin finansmanına yönelmekte, böylece para bir kurgusal sermayeye dönüşürken borçların sermayeleşmesine neden olmaktadır. Spekülâtif nitelikli hareketler gittikçe artarken, bu genişlemelerin sanal bir zenginlik olarak yarattığı “sabun balonları” patladığında, ülkelerin daha da fakirleşmesi ve bir borç krizine sürüklenmesiyle sonuçlanmaktadır (Arın, 2003; Bonefeld, 2007; Köse ve Öncü, 2003).

Krizle birlikte ortaya çıkan ülkeden sermaye çıkışı, ardından yurtdışına gönderilen malların düşük fiyatlarla satışı, üretilen malların elden çıkarılması veya bunlar karşılığında avans elde edilmesi için meta ihracı, faiz oranlarının yükselmesi, kredilerin kesilmesi, menkul kıymetlerin değerlerinin düşmesi ve bu yolla yabancı sermayenin ülkeye çekilmeye çalışılması, yabancı tahvillerin elden çıkarılması ve nihayet bir yığın alacağı tasfiye eden iflas şeklinde bir dizi olaylar zinciri meydana gelir (Marx, 1894: 436, 438).

Özetle spekülâtif nitelikli sermaye girişleri ekonomilerin yapay bir şekilde genişlemesine yol açarken, kâr oranlarının düşmesiyle birlikte önemli sermaye çıkışları yaşanmakta ve ekonomi krize sürüklenmektedir. Kapalı ekonomi koşullarında kendiliğinden ortaya çıkan dengesizlikler, spekülâtif sermaye hareketleriyle hem hızlandırılmakta hem de derinleştirilmektedir.

3. SONUÇ YERİNE

1980’li yıllarda finansal serbestleşmeyle birlikte pek çok ülkede peş peşe yaşanan krizler, iktisat yazınında öteden beri en tartışmalı alanlardan birini oluşturan iktisadi dalgalanmalar konusunu gündeme getirmiş, kısa vadeli sermaye hareketlerinin bu süreçteki rolünün tartışılmasına yol açmıştır.

Konuyla ilgili pek çok teori ortaya atılmakla birlikte, ortaya atılan görüşler iktisat literatüründeki Klasik, Keynesyen ve Marksist geleneklerde ifade edilen düşüncelerle örtüşmektedir. Buna göre ileri sürülen iddialar ekonomik işleyiş ve bu işleyişte paranın rolüne ilişkin kabullere göre şekillenmektedir.

Bu çerçevede paranın sadece bir araç olduğu kabul edilen Klasik iktisat geleneğini sürdüren okullarda, kısa vadeli sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki konjonktürel dalgalanmaları düzleştireceği, bu ülkelerin rekabet gücünü artırarak istikrarlı bir büyümeyi yaratacağı savunulur.

Buna karşın Keynesyen ve Marksist iktisat geleneklerinde tam tersi görüşler ileri sürülür. Paranın bir servet biriktirme aracı olma özelliğine vurgu yapılan Keynesyen iktisatta, bilhassa finansal piyasa aksaklıklarına bağlı olarak sermaye hareketliliğinin iktisadi dalgalanmaları şiddetlendireceği, ticareti yapılamayan sektörler lehine bir sonuç ortaya koyacağı, böylece sektörel asimetrisi olumsuz yönde etkileyeceği görüşü egemendir. Marksist gelenekte ise paranın sermaye olduğuna dikkat çekilerek, ekonominin gelişme süreciyle birlikte para sermayenin finansal piyasalar üzerinde giderek egemen olacağı, bu sistem içinde paranın gittikçe kendini bir amaç olarak göreceği ve böylece reel ve parasal kesimlerin birbirinden uzaklaşacağına vurgu yapılır. Sermaye hareketlerine tanınan serbestliğin özellikle sektörel asimetrisi üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle istikrarsızlığı artıracığı, ekonominin sıcak para girişlerine bağlı olarak genişleme-çöküş çevrimlerine maruz kalacağı ifade edilir.

1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin ardından Türkiye’de yaklaşık 7-8 yılda bir ekonomik krizlerin yaşandığı göz önüne alınırsa, serbestleşmenin Keynesyen ve Marksist geleneklerde ileri sürülen etkiler ortaya koyduğu, bir anlamda Klasik geleneğin öngörülerinin gerçekleşmediği söylenebilir. Kuşkusuz iktisadi krizleri doğrudan ve sadece finansal serbestleşmeyle açıklamak bilimsel bir yaklaşım olmayacaktır. Bununla birlikte krizlerin belirli aralıklarla yineleniyor olması, konunun ampirik olarak araştırılmaya değer bir yönü bulunduğunun göstergesi olarak ele alınabilir.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Y. (1977). *Sermaye, Bölüşüm, Büyüme*, Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No. 400.
- Akyüz, Y. (1993). Financial Liberalization: The Key Issues. *UNCTAD Discussion Papers*, 56.
- Akyüz, Y. (1994), Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme: Latin Amerika Deneyimi. *İktisat, İşletme ve Finans*, Mart, 96: 5-20.
- Alada, A. D. (2000). *İktisat Felsefesi ve Belirsizlik*, İstanbul: Bağlam Yay., No. 144.
- Apaydın, Ş. (2015). *Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin İktisadi Dalgalanmalar Üzerindeki Etkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arestis, P. (1996). Post Keynesian Economics: Towards Coherence. *Cambridge Journal of Economics*, 20, pp. 111-135.

- Arestis, P. ve M. Glickman (2002). Financial Crisis in Southeast Asia: Dispelling Illusion the Minskyan Way, *Cambridge Journal of Economics*, 26, pp. 237-260.
- Arın, T. (2003). İktisat Üzerine Yazılar I – Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar: Korkut Boratav’a Armağan, **A. H., F. Şenses ve E. Yeldan (Ed.)**, *Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması* (s. 93-141), İletişim Yay., İstanbul.
- Arrighi, G. (2000). *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, 1. Baskı, (Çev.) Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara.
- BIS.(2009). Capital Flows and Emerging Market Economies. Bank for International Settlements (BIS). *Committee on the Global Financial System Papers*, No. 33, Basel, Switzerland.
- Blaug, M. (1978), *Economic Theory in Retrospect. Third Ed., Cambridge University Press, Cambridge, USA.*
- Blaug, M. (1980 [2009]). *İktisatta Yöntem*, 1. Baskı, (Çev.) Levent Konyar, Eflatun Yayınevi, Ankara.
- Boratav, K. (1993). External Financial Liberalization in Developing Countries: Some Adverse Consequences. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C.20, S.1-2:1-17.
- Boratav, K. (2000). Yeni Dünya Düzeni: Nereye?, Ankara: İmge Kitabevi Yay.
- Bordo, M. (2008). An Historical Perspective on the Crisis of 2007-2008, *Bank of Chile Twelfth Annual Conference on “Financial Stability, Monetary Policy and Central Banking”*, Santiago, Chile, http://michael.bordo.googlepages.com/An_Historical_perspective.pdf.
- Buğra, A. (1995). *İktisatçılar ve İnsanlar*, İstanbul: İletişim Yay., No. 283.
- Clarke, S. (1990-91). The Marxist Theory of Overaccumulation and Crisis. *Science and Society*, Vol. 54, No: 4, Winter, pp. 442-467.
- Davidson, P. (1965). Keynes’s Finance Motive, *Oxford Economic Papers*, New Series, Vol. 17, No: 1, March, pp. 47-65.
- Davidson, P. (1990). Keynes, Money and Monetarism, **Roger Hill (Ed.)**, *Keynes and Money*, St. Martin’s Press, New York, USA, pp. 2-26.
- Davidson, P. (1991). Is the Probability Theory Relevant for Uncertainty? A Post Keynesian Perspective. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, No: 1, Winter, pp. 129-143.
- Davidson, P. (1998). The Case for Regulating International Capital Flows. paper presented at *Social Market Foundation Seminar on Regulation Capital Movements*, November, London.
- Davidson, P. (2007). *John Maynard Keynes*, Palgrave Macmillan, UK.
- Dow, S. C. (1986-87). Post Keynesian Monetary Theory for an Open Economy. *Journal of Post Keynesian Economics*, Winter, Vol. IX, No. 2, ss. 237-257.
- Eichengreen, B. (1999a). The Baring Crisis in a Mexican Mirror. *International Political Science Review*, Vol. 20, No. 3, pp. 249-270.
- Eichengreen, B. (1999b), Liberalizing Capital Movements: Some Analytical Issues, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues17>.
- Ercan, F. (1997). *Para ve Kapitalizm*, İstanbul: Ceylan Yay., No. 23.
- Ertürk, K. (2003). Parasal Kriz Teorisi Üzerine Notlar, *İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar: Oktar Türel’e Armağan*, İletişim Yay., İstanbul, ss. 225-244.

- Eser, U. (1993). Mali Baskı Altındaki Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Finansal Liberalizasyon Politikalarının Etkinliği, *Ekonomik Yaklaşım*, (C. 4, Sayı 10, ss. 83-100).
- Friedman, M. & A. Schwartz (1963). Money and Business Cycles, *The Review of Economics and Statistics*. Vol. 45, No. 1, Part 2, Supplement (February), pp. 32-64.
- Friedman, M. (1970). A Theoretical Framework for Monetary Analysis. *The Journal of Political Economy*, Vol. 78, No. 2, pp. 193-238.
- Gordon, R. A. (1961). *Business Fluctuations*. 2nd Edition, New York: Harper and Brothers Pub.
- Haberler, G. (1946). *Prosperity and Depression*, United Nations Lake Success, New York, USA.
- Hicks, J. R. (1950[1951]). *A Contribution to the Theory of the Trade Cycle*, Oxford University Press, Amen House, London.
- Hutchison, T. W. (1978). *On Revolution and Progress in Economic Knowledge*, Cambridge: CUP.
- Jevons, W. S. (1896). *Money and the Mechanism of Exchange*, D. Appleton and Co., New York.
- Keynes, J. M. (1926 [1963]). *Essays in Persuasion*, W. W. Norton & Company, New York, USA.
- Keynes, J. M. (1930 [1935]). *A Treatise on Money*, Vol. 1, Macmillan and Co., London.
- Keynes, J. M. (1936 [1939]). *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan and Co., Ltd, London.
- Keynes, J. M. (1937a). The General Theory of Employment. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 51, No. 2, pp. 209-223.
- Keynes, J. M. (1937b). Alternative Theories of the Rate of Interest. *The Economic Journal*, Vol. 47, No: 186, June, pp. 241-252.
- Keynes, J. M. (1937c). The Ex-Ante Theory of the Rate of Interest, *The Economic Journal*, Vol. 47, No: 188, December, pp. 663-669.
- Kindleberger, C. P. (2007). *Cinnet, Panik ve Çöküş: Mali Krizler Tarihi*, (Çev.) Halil Tunali, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No. 165, İstanbul.
- Köse, A. H. & A. Öncü (2003). İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi, **Köse, A. H., F. Şenses ve E. Yeldan (Ed.)**, *İktisat Üzerine Yazılar I – Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar: Korkut Boratav'a Armağan*, İletişim Yay., İstanbul, ss. 93-141.
- Kregel, J. A. (1998). *Yes, 'It' Did Happen Again - A Minsky Crisis Happened in Asia*, The Jerome Levy Economics Institute Working Paper, No. 234.
- Lucas, R. E. (1975 [1981]). An Equilibrium Model of the Business Cycle, in *Studies in Business Cycle Theory*, Basil Blackwell Pub., Oxford, England, pp.179-214.
- Marshall, A. (1890 [1920]). *Principles of Economics: an Introductory Volume*, Eighth Ed., Macmillan and Co., London.
- Marx, K. (1859 [2005]). *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, (Çev.) Sevim Belli, Altıncı Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (1867 [2007]). *Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, (Çev.) Alaattin Bilgi, 8. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (1885 [2006]). *Kapital, Ekonomi Politîğin Eleştirisi*, İkinci Cilt, (Çev.) Alaattin Bilgi, 6. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

- Marx, K. (1894 [2006]). *Kapital, Ekonomi Politîğin Eleştirisi*, Üçüncü Cilt, (Çev.) Alaattin Bilgi, 5. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- Minsky, H. P. (1975). *John Maynard Keynes*, Columbia University Press, USA.
- Minsky, H. P. (1986 [2013]). *İstikrarsız Bir Ekonominin İstikrarı*, (Çev.) Oğuz Esen, Efil Yayınevi, Ankara.
- Minsky, H. P. (1992). The Financial Instability Hypothesis, *The Jerome Levy Economics Institute of Bard College Working Paper*, No. 74.
- Mishkin, F. (1996). Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective, *NBER Working Paper*, No. 5600.
- Mishkin, F. (1998). International Capital Mobility, Financial Volatility and Financial Instability, *NBER Working Paper*, No. 6390.
- Mishkin, F. (1999). Lessons from the Asian Crisis. *Journal of International Money and Finance*, 18, pp. 709-723.
- Mitchell, W. C. (1951). Business Cycles, içinde *Readings in Business Cycle Theory*, Richard D. Irwin, Inc., ss.43-60.
- Öncü, A. (2008). Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş, **Fikret Başkaya ve Aydın Ördem (Ed)**, *Küreselleşme*, Özgür Üniversite Yayınları, No. 72, ss. 741-753.
- Palley, T. I. (1999). International Finance and Problems of Capital Account Governance. *Levy Institute Conference Proceedings: 9th Annual Hyman P. Minsky Conference of Financial Structure*, Annandale-on-Hudson, New York.
- Persons, W. M. (1926). Theories of Business Fluctuations. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 41, No. 1, November, pp. 94-128.
- Polanyi, K. (2000). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. 1. Baskı, (Çev.) Ayşe Buğra, İletişim Yay., İstanbul.
- Ricardo, D. (1817 [2007]). *Ekonomi Politîğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, (Çev.) Tayfun Ertan, Belge Yay., No. 568, İstanbul.
- Savran, S. (2013). Kriz ve Türkiye **H. Balseven ve F. Ercan (Ed.)**, *Kapitalizmde Kriz: İktisat Teorisinde Bir Ufuk Taraması*, Phoenix Yay. Ankara.
- Say, J. B. (1821 [1971]). *A Treatise on Political Economy or The Production, Distribution and Consumption of Wealth*, Augustus M. Kelley Pub., New York, USA.
- Schumpeter, J. A. (1954). *History of Economic Analysis*, Oxford University Press, USA.
- Shaikh, A. (2009). Dünya Kapitalizminin Krizi **Nail Satlıgan ve Sungur Savran (Ed.)**, *Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş*, Belge Yayınları, No. 600, 2. B., İstanbul, ss. 126-171.
- Smith, A. (1776 [2007]). *An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations*, Metalibri, <http://metalibri.incubadora.fapesp.br>.
- Smith, A. (1790 [2005]). *The Theory of Moral Sentiments*, Sixth Ed., Metalibri, Salvio Marcelo Soares.
- Stiglitz, J. E. (1994a). *Whither Socialism?*, MIT Press, England.
- Stiglitz, J. E. (1994b). *Finansal Piyasalarda Devletin Rolü*, (Çev.) S. Soydemir, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. XVIII, S. 171, s. 4-28.
- Stiglitz, J. E. (2000). Capital Market Liberalization, Economic Growth and Instability, *World Development*, Vol. 28, No: 6, pp. 1075-1086.

- Studart, R. (1995-96). The Efficiency of Financial Systems, Liberalization and Economic Development. *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 18, No: 2, Winter, pp. 269-292.
- Tanyılmaz, K. (2002). *Dalgaları Aş(ama)mak: Kapitalizmi Dönemleştirme Teorileri Üzerine Düşünceler*. Praksis, 5, 323-356.
- Tornell, A. and F. Westermann (2002). Boom-Bust Cycles in Middle Income Countries: Facts and Explanation, *NBER Working Paper*, No. 9219, 1-47.
- UNCTAD (2000). *Trade and Development Report 2000*, United Nations.
- Wicksell, K. (1935 [1978]). *Lectures on Political Economy*, Vol. II, Augustus M. Kelley Pub., Fairfield, New Jersey.
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim Yay.
- Yeldan, E. (2003). İktisat Üzerine Yazılar I – Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar: Korkut Boratav'a Armağan, İletişim Yay. **Köse, A. H., F. Şenses ve E. Yeldan (Ed.)**, *Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme* (s. 427-451), İstanbul.
- Yentürk, N. (1997). Finansal Serbestlik ve Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri, *Ekonomik Yaklaşım* (8(27), s. 131-154).
- Zarnowitz, V. (1985). Recent Work on Business Cycles in Historical Perspective: A Review of Theories and Evidence. *Journal of Economic Literature*, Vol. 23, pp. 523-580.
- Zarnowitz, V. (1991). What is a Business Cycle?, *NBER Working Paper*, No. 3863.

SEÇİLMİŞ GÖSTERGELERLE TÜRKİYE İMALAT SANAYİNİN ANALİZİ

Öğr. Gör. Dr. Aysun ESER ÖZEN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF
aysun@nevsehir.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada 1980'den günümüze gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYH) sektörel yapısı, bu yapıdaki değişim ve imalat sanayiinin seçilmiş göstergelerle değerlendirilmesine yer verilmiştir. Buna göre, GSYH içinde en büyük pay sanayi sektörüne aitken, sektörün GSYH payı büyüme hızı istikrarsız bir seyir göstermektedir. Çeşitli göstergeler açısından imalat sanayiinin yapısı incelendiğinde ise, bazı göstergeler açısından olumlu, bazıları açısından ise olumsuz gelişmeler göze çarpmaktadır. İmalat sanayiinde Ar-Ge ve yatırım harcamaları, işyeri sayısı artarken, sabit sermaye yatırımı, katma değer artış hızının yavaşlamış, dış ticaret haddi ve istihdam düşük oranda artmıştır.

Anahtar Kelimeler: GSYH'nın sektörel yapısı, imalat sanayii, Türkiye ekonomisi.

ANALYSIS OF TURKISH MANUFACTURING INDUSTRY WITH SELECTED INDICATORS

ABSTRACT

In this study, from 1980 to the present, sectoral structure of gross domestic product (GDP) of Turkey and changes in this structure are analyzed and manufacturing industry is evaluated with selected indicators. The highest sectoral share of GDP belongs to industrial sector but it is unstable. When the structure of manufacturing industry is examined, it is seen that, there are positive results for some indicators and negative results for some others. In manufacturing industry, while R&D and investment spendings, number of business is increasing, the rate of increase in fixed investment and value added is slow down. Foreign trade rate and employment increased slowly.

Keywords: Sectoral structure of GDP, manufacturing industry, Turkish Economy.

1. GİRİŞ

Gelişmiş ülkelerin ekonomik geçmişine bakıldığında, temel itici gücün sanayi sektörü olduğu bilinmektedir. İleri ekonomilerin gelişme paterni önce tarım sektörünün, ardından sırasıyla sanayi ve hizmet sektörünün üretim, istihdam, dış ticaret ve benzeri alanlardaki payının arttığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye’de sanayi sektörünün, özellikle de imalat sanayiinin verimli, katma değeri ve rekabet gücü yüksek bir sektör olması önem arz etmektedir. Bu nedenle cumhuriyetin kurulmasından itibaren imalat sanayii, ekonomik gelişmenin motoru olarak kabul edilmiş ve imalat sanayiini teşvik edici politikalara ağırlık verilmiştir. Planlı dönemin başlamasıyla birlikte hazırlanan beşer yıllık kalkınma planlarında, sanayi sektörünün GSYH içindeki payını artırmak ve yapısal değişimini sağlamak temel hedef haline gelmiştir.

Özellikle 2001 sonrasında, uluslararası bağlantılara sahip, ihracata dayalı üretim yapan, geniş ve çeşitlenmiş bir imalat sanayi tabanı hızlı bir gelişme süreci içine girmiştir (T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2010: 26). Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın 2011-2014 dönemini içeren sanayi stratejisi belgesinde, Türk imalat sanayiinin yapısındaki olumlu gelişmelere dikkat çekilmektedir. Buna göre; Türk imalat sanayinin alt sektörler bazındaki yapısında, 1996’dan 2008’e önemli bir niteliksel dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Toplam imalat sanayii ihracatı içinde otomotiv, makine, beyaz eşya, elektronik, petrol ürünleri ve lastik-plastik sektörlerinin payında kayda değer bir artış görülmektedir. Öte yandan giyim eşyası, tekstil ürünleri ve gıda ürünlerinin payı, 1996-2008 yılları arası azalma göstermiştir. Özellikle Çin ve Hindistan’daki üreticilerin yükseldiği uluslararası rekabet baskıları sonucunda, geleneksel emek yoğun faaliyetlerin ihracat içindeki payı azalırken, bu sektörlerde daha yüksek katma değerli, yenilikçi üretim yapılarına geçme baskısı hissedilir olmuştur. Ayrıca, küresel ekonomide hızla yaşanmakta olan emtia fiyatlarındaki değişimin, Türkiye’de imalat sanayiinin ihracat ve üretim yapısını da etkilemesi beklenmektedir.

Türk imalat sanayiinin dış ticaretteki mukayeseli üstünlüğü, Almanya ve ABD gibi güçlü imalatçı ülkelerinki ile benzer seviyeye gelmekle birlikte, imalat sanayii üretiminin ara mallar ithalatına bağımlılığının yüksek olması, olumsuz bir durumdur. (Gros and Selçuki, 2013: 9p).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de ekonomik büyüme açısından büyük önem arz eden ve sanayi sektörünün en önemli bileşeni olan imalat sanayiinin gayrisafi yurt içi hasılaya (GSYH) katkısını ve genel durumunu seçilmiş göstergelerle ortaya koymaktır.

2. TÜRKİYE İMALAT SANAYİİNİN GENEL DURUMU

Aşağıda ana sektörlerin ve imalat sanayiinin GSYH içindeki payları ve büyüme hızları hakkında bilgi verildikten sonra, seçilmiş bazı göstergeler yoluyla imalat sanayiinin 1980-2013 yılları arası 5'er yıllık ve 2000-2013 yılları arası yıllık olmak üzere analizi yapılmıştır.

2.1. Ana Sektörlerin ve İmalat Sanayiinin GSYH Payları ve Büyüme Oranları

1980'den günümüze, Türkiye'de GSYH'nin sektörel dağılımına bakıldığında, GSYH içerisinde payı en düşük olan sektörün tarım, en yüksek olan sektörün ise hizmet sektörü olduğu göze çarpmaktadır. Sanayi sektörünün payı ise GSYH'nin yaklaşık üçte birine tekabül etmektedir. Genellikle kriz yıllarında sektörlerin büyüme hızlarının negatife döndüğü dikkat çekmektedir. Sanayi sektörünün büyüme hızı oranları da, ani iniş ve çıkışlarla, (krizlere de bağlı olarak) istikrarsız bir görünüm sergilemektedir.

Tablo 1. GSYH'nin Sektörel Dağılımı ve Sektörlerin Büyüme Hızları (1980=100)(%)

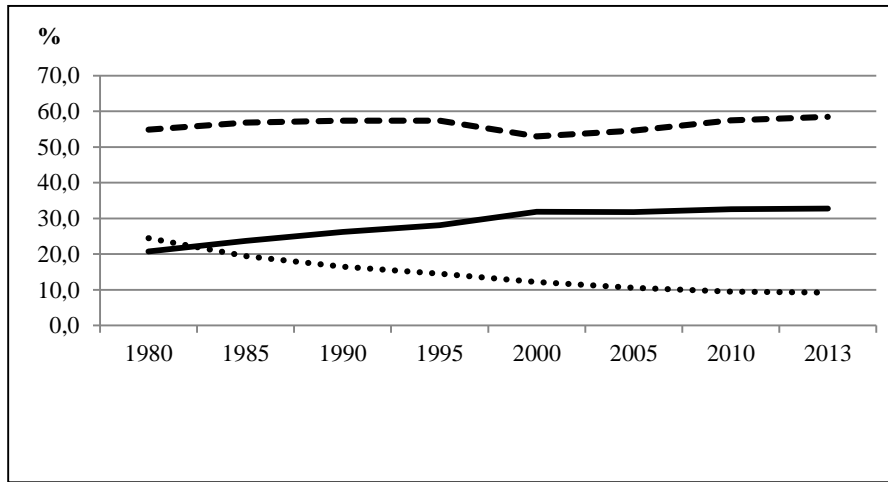
Yıllar	Tarım		Sanayi		Hizmet	
	GSYH Payı	Büyüme Hızı	GSYH Payı	Büyüme Hızı	GSYH Payı	Büyüme Hızı
1980	24,4	1,3	20,7	-3,6	54,8	-3,6
1985	19,4	-0,3	23,7	6,5	56,9	4,9
1990	16,4	7,0	26,2	9,3	57,4	9,9
1995	14,5	1,3	28,1	12,5	57,4	6,3
2000	12,2	7,1	31,9	6,2	53,0	6,6
2001	11,9	-7,9	30,8	-9,0	55,6	-1,0
2002	12,2	8,8	30,3	4,7	54,8	4,7
2003	11,4	-2,0	31,0	7,7	54,2	4,1
2004	10,7	2,8	31,7	11,6	54,5	9,8
2005	10,6	7,2	31,8	8,8	54,6	8,6
2006	10,0	1,4	32,8	10,2	54,7	7,1
2007	8,9	-6,7	33,1	5,8	55,6	6,4
2008	9,3	4,3	32,5	-1,3	56,5	2,3
2009	10,1	3,6	31,2	-8,6	58,3	-1,8
2010	9,4	2,4	32,5	13,9	57,5	7,6
2011	9,2	6,1	32,9	10,0	57,4	8,8
2012	9,3	3,1	32,8	1,6	57,7	2,5
2013	9,2	3,5	32,7	4,0	58,4	5,5

Kaynak: TÜİK

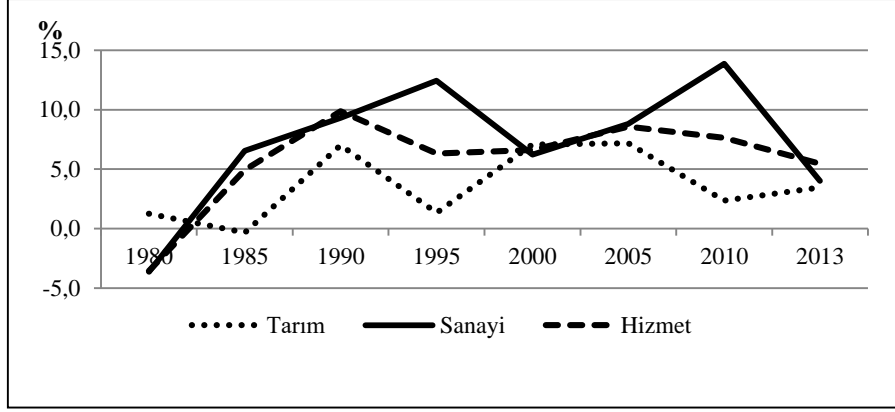
Şekil 1'de 1980-2013 yılları arası GSYH'nin sektörel dağılımı 5'er yıllık periyodlarla görülmektedir. Buna göre ilgili dönemde, tarım

sektörünün GSYH payında azalma gözlemlenirken, hizmet sektörü GSYH payının ortalama olarak fazla değişmediği ancak en yüksek GSYH payına sahip olan sektörün de hizmet sektörü olduğu dikkat çekmektedir. Sanayi sektörünün GSYH payı dönem başlangıcında düşük olsa da, daha sonra sürekli artma eğilimi göstermiştir. Bu gelişmede sanayi sektörüne yönelik teşvik politikalarının önemi büyüktür. Ancak 2000'lerin başlangıcındaki ve 2008 yılındaki kriz dönemlerini takiben düşme eğilimine girmiş olan sanayi sektörü GSYH payı, krizi takip eden yıllarda küçük oranlarda artış göstermeye devam etmiştir.

Şekil 2'de 1980-2013 yılları arası, sektörlerin GSYH paylarının büyüme hızları beşer yıllık olarak görülmektedir. Şekilde her üç sektörün de GSYH payı büyüme hızlarındaki iniş çıkışlar net bir şekilde görülebilmektedir. Özellikle sanayi sektörünün GSYH payının büyüme hızı, kriz yıllarını takip eden 1995-2000 arasında ve 2010 sonrasında keskin düşüşler göstermiştir.

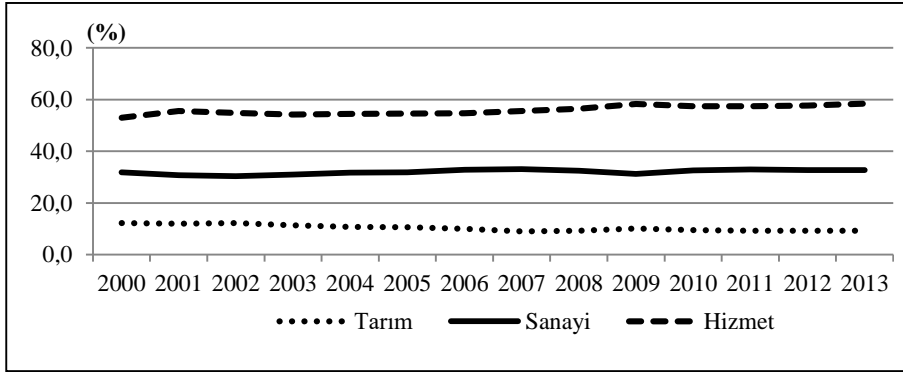

Şekil 1. GSYH'nin Sektörel Dağılımı (1980-2013)

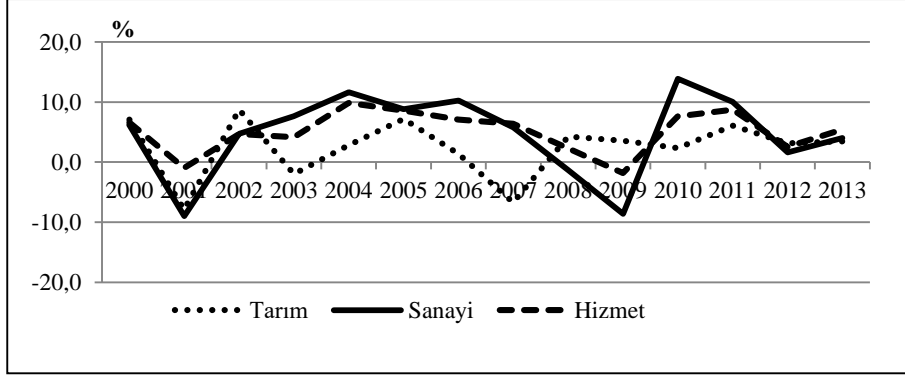

Şekil 2. Sektörlerin GSYH Paylarının Büyüme Hızları

Şekil 3'te 2000-2013 arası, sektörlerin GSYH payları ve Şekil 4'te bu payların büyüme hızları yıllık olarak gösterilmiştir. Bunun amacı dönem içerisindeki değişimleri yıllık bazda daha net bir şekilde gözlemleyebilmektir.

Şekil 3. GSYH'nin Sektörel Dağılımı (2000-2013)

Şekil 4. Sektörlerin GSYH Paylarının Büyüme Hızları (2000-2013)

Söz konusu dönemde de tarım sektörünün GSYH payı en düşük, hizmet sektörünün GSYH payı en yüksek seviyede iken, sanayi sektörünün payı bu ikisinin arasında kalmıştır. GSYH paylarının büyüme hızlarına bakıldığında, her üç sektörün de, istikrarsız büyüme hızları sergilediği gözükmemektedir. Özellikle sanayi sektörünün GSYH büyüme hızı ani iniş çıkışlar sergilemekte kriz yılları ve takip eden dönemleri içeren 2001, 2004, 2006, 2009-2010, 2012 dönemlerinde bu iniş çıkışlar keskinlik arz etmektedir.

2.2. Seçilmiş Göstergelerle İmalat Sanayiinin Analizi

Dünya Ticaret Örgütü'nün 2013 yılı dünya ticareti verilerine göre, dünya ticaretinin yaklaşık %65'ini, mal ticareti oluşturmaktadır (Dünya Ticaret Örgütü, 2014). Buna göre küresel ticaret, hizmet ürünlerinden ziyade mallara dayanır ki, mallar da imalat sanayiinde üretilir. Zaten hizmet arzı da, imal edilmiş malların tüketimini gerektirir. İmalat sanayii çeşitli nedenlerden dolayı ekonomide büyük önem arz etmektedir (Rynn, 2011). Öncelikle imalat sanayiinin gelişmesi, ekonomik gelişmenin en temel ve önemli yoludur. Çünkü imalat sanayii ileri ve geri sektörel bağlantıları yoluyla diğer sektörlerin de gelişmesine yardımcı olur. Gelişmiş ülkeler ekonomik güçlerini, yüksek kaliteli imalat sanayii üretimine borçludur. Nihayet imalat sanayii, istihdamın en önemli kaynaklarından da biridir.

Sanayi sektöründeki, özellikle imalat sanayiindeki gelişme, cumhuriyetin ilk yıllarından beri Türkiye'de de, kalkınmanın temel itici gücü olarak görülmüştür. Bu nedenle imalat sanayiinin yapısı ve gelişimi önem arz etmektedir (Dönek, 1996: 6). Aşağıda, Türkiye imalat sanayiinin 1980-2013 yıllarına ait bazı temel göstergelerinden hareketle analizine yer verilmiştir.

2.2.1. İmalat Sanayiinin GSYH Payı ve Yıllık Büyüme Oranları

Türkiye imalat sanayiinin GSYH içindeki payı, sanayi sektörünün GSYH payındaki değişmelere paralel gelişmeler göstermektedir. Çünkü aslında sanayi sektörünün en önemli bileşeni imalat sanayiidir. Dolayısıyla, sanayi sektörünün GSYH payındaki değişmelerin temel kaynağı imalat sanayiindeki değişmelerdir.

Tablo 2. İmalat Sanayiinin GSYH İçindeki Payı ve Yıllık Büyüme Oranları
(1987=100)

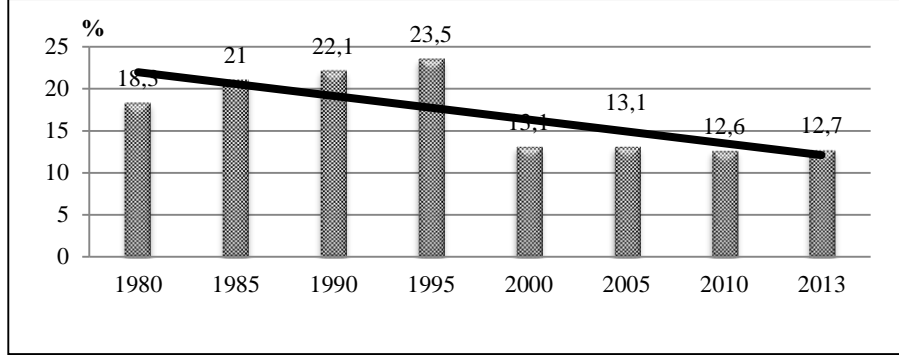
Yıllar	GSYH İçindeki Payı	Yıllık Büyüme Oranı
1980	18,3	-3,9
1985	21,0	5,7
1990	22,1	9,7
1995	23,5	13,9
2000	13,1	7,5
2001	11,7	-16,1
2002	11,8	6,9
2003	12,5	11,4
2004	13,0	13,8
2005	13,1	9,5
2006	13,0	6,3
2007	13,2	5,7
2008	12,9	-1,5
2009	12,1	-10,4
2010	12,6	13,6
2011	12,9	11,2
2012	12,6	0,0
2013	12,7	4,9

Kaynak: TÜİK

İmalat sanayiinin GSYH payları ve bu paylardaki değişimler önce 5'er yıllık sonra, daha ayrıntılı gözlem yapabilmek için yıllık olarak tablo ve şekillerde gösterilmiştir.

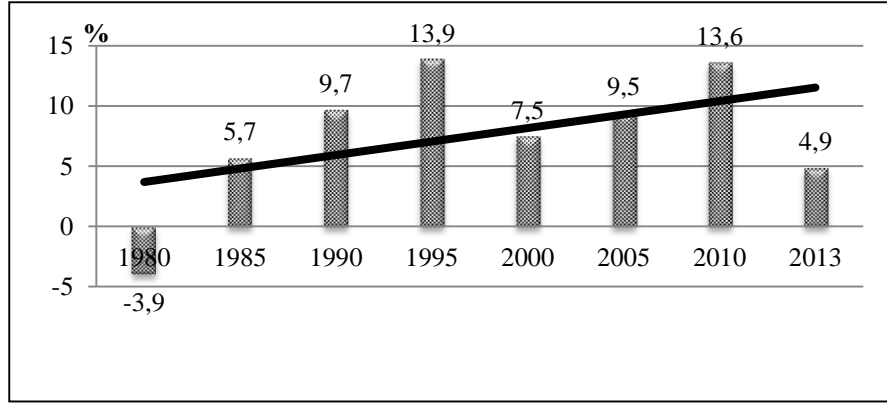
1980-2013 arasında, imalat sanayiinin GSYH payındaki değişmelere bakıldığında, bu payın 2000 yılında önemli bir düşme gösterdiği dikkat çekmektedir. Yaşanan ciddi ekonomik krizin bunda payı büyüktür. Bununla birlikte, kapsamlı teşvik politikalarına rağmen payın 2000 öncesi düzeyinin altında kalması dikkat çekicidir.

Şekil 5. İmalat Sanayiinin GSYH Payı (1980-2013)

İmalat sanayii GSYH payının 5'er yıllık periyotlarda gösterildiği Şekil 5'te, 1980-2013 arası imalat sanayii GSYH payının 2000 yılına kadar yükseldiği ancak 2000 yılından itibaren krizin de etkisi ile azalma eğilimine girdiği net bir şekilde gözlemlenmektedir.

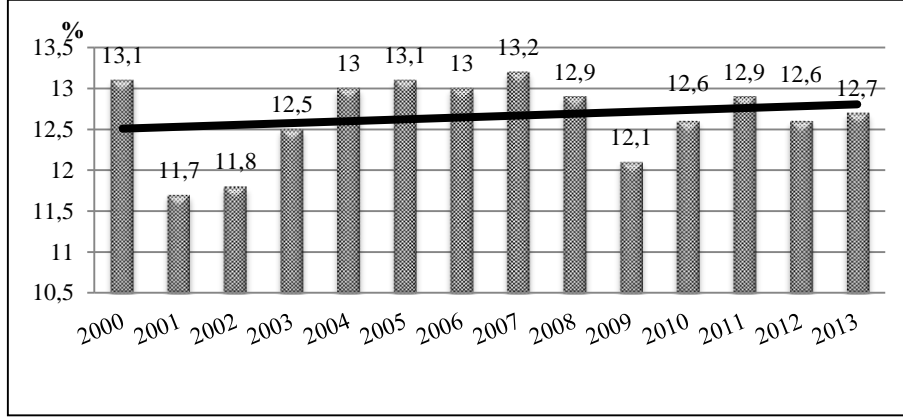

Şekil 6. İmalat Sanayiinin GSYH Payının Büyüme Oranı (1980-2013)

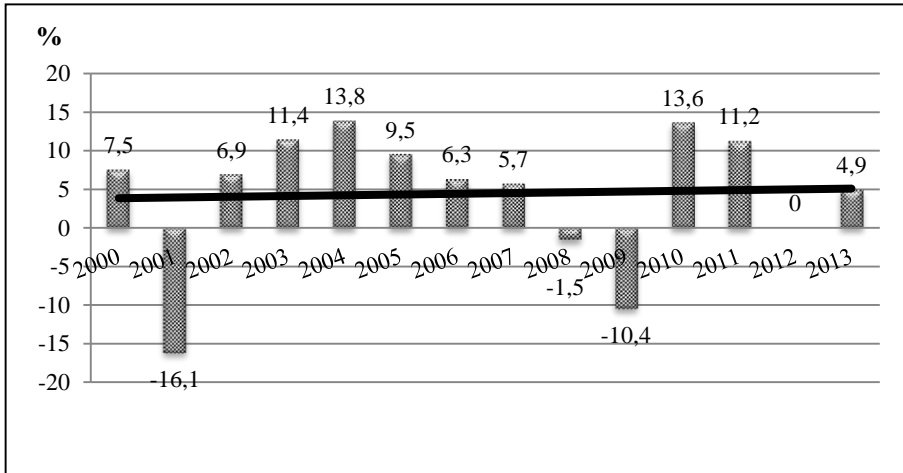
Şekil 6'da ise imalat sanayii GSYH payının büyüme hızındaki iniş çıkışlar görülmektedir. Buna göre, imalat sanayiinin GSYH payı 2000 yılına kadar artma eğilimi göstermiş, 2000 yılında krizin de etkisiyle ciddi ölçüde azalmıştır. İniş ve çıkışlara rağmen ilgili dönemdeki yaklaşık 33 yıllık süreçte, imalat sanayiinin GSYH payının ortalama büyüme hızının yine de artış eğiliminde olduğu eğilim çizgisinden anlaşılmaktadır.

2000-2013 arası imalat sanayi GSYH payı ve bu paydaki değişimlerin yıllık bazda gösterildiği Şekil 7 ve Şekil 8'deki eğilim çizgilerine bakıldığında, GSYH payının düşük oranda da olsa arttığı ancak

GSYH payı büyüme oranının çok fazla değişmediği dikkat çekmektedir.

Şekil 7. İmalat Sanayiinin GSYH Payı (2000-2013)

Şekil 8. İmalat Sanayiinin GSYH Payının Büyüme Oranı (2000-2013)

İmalat sanayiinin GSYH payındaki yıllık değişmelere bakıldığında, 2001-2001 kriz dönemlerinin ve 2008 krizini takip eden dönemin negatif etkisi daha net görülebilmektedir.

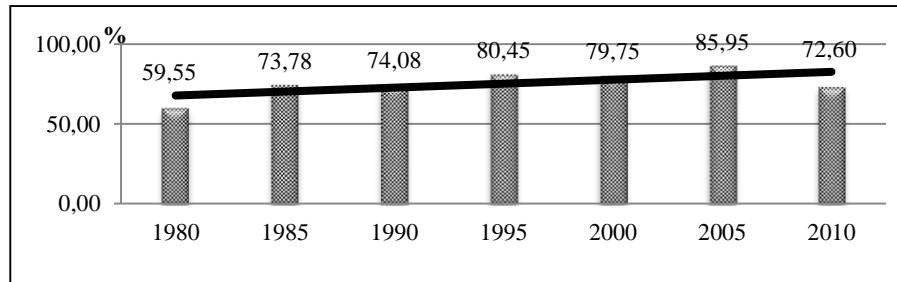
2.2.2. Diğer Seçilmiş Göstergelerle İmalat Sanayiinin Analizi

Aşağıda, Türkiye imalat sanayiinin 1980-2013 yıllarına ait bazı temel göstergelerinden hareketle analizine yer verilmiştir. Verilerin temininde, tek bir sınıflama kriterine göre tüm yıllara ait veriler temin edilemediğinden, farklı sınıflama kriterleri dikkate alınmıştır. Analiz amacıyla seçilmiş olan ve ilgili dönem verisine ulaşılabilen göstergeler kapasite kullanım oranı (KKO), sabit sermaye yatırımı (SSY), katma değer (KD), üretim endeksi (ÜE), Ar-Ge harcamaları (Ar-Ge), yatırım harcamaları (YH), istihdam (İ), işyeri sayısı (İS) ve personel giderleridir (PG). Tablo 3'te, 1980-2013 arası söz konusu göstergelere ait veriler bulunmaktadır.

2.2.2.1. Kapasite Kullanım Oranları

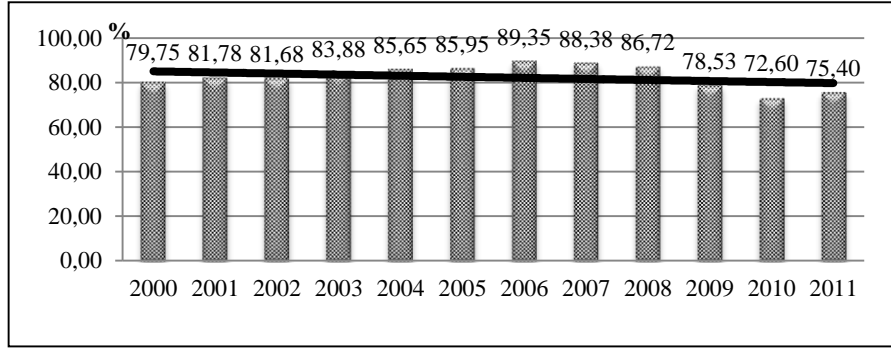
İmalat sanayiinde firmaların fiilen gerçekleştirdiği üretim miktarının, fiziki olarak üretilebilecek en yüksek miktara yani kapasiteye oranına kapasite kullanım oranı denir. Sanayide kapasite kullanım oranının ölçülebilmesi için genellikle imalat sanayii dikkate alınır. Çünkü imalat sanayii, sanayi sektörünün en ağırlıklı sektörüdür. İmalat sanayii kapasite kullanım oranı, Merkez Bankası'nın imalat sanayi sektöründe çalışan işyerlerine her ay uyguladığı İktisadi Yönelim Anketi'ne verilen cevaplara göre hazırlanıp yayımlanır.

Kapasite kullanım oranı, ekonomideki gidişatın özellikle ekonomik büyümenin önemli göstergelerinden birisidir. Çünkü kapasite kullanım oranı üretim faktörlerinin ne kadar etkin kullanıldığının bir göstergesidir.

Şekil 9. İmalat Sanayii Kapasite Kullanım Oranları (1980-2010)

Aynı zamanda ekonomideki talebin de bir göstergesidir. Çünkü talep artarsa bu talebi karşılamak isteyen firmalar kapasite kullanım oranlarını artırır. Şekil 9'da 1980-2010 arası 5'er yıllık ve Şekil 10'da, 2000-2011 arası yıllık imalat sanayii kapasite kullanım oranları yer almaktadır.

Şekil 10. İmalat Sanayii Kapasite Kullanım Oranları (2000-2011)

1980-2010 arası 5'er yıllık dönemde kapasite kullanım oranlarının ortalama eğilim olarak artış gösterdiği dikkat çekmekle birlikte, özellikle 2010'daki talep daralması şeklinde ortaya çıkan krize bağlı olarak düşme göstermiştir.

2000-2011 yılları arası yıllık imalat sanayi kapasite kullanım oranlarının ortalama eğiliminin ise düşme yönünde olduğu göze çarpmakta ve bu eğilimde krizdeki yüksek kapasite kullanımını azalmalarının etkili olduğu bilinmektedir. Öyle ki, dönem itibarıyla kapasite kullanım oranının en yüksek olduğu yıl olan 2006'daki kapasite kullanım oranı, 2008 krizini takiben 2010'da yaklaşık 20 puan gerileyerek %70'lere düşmüştür. Bu, tabii ki Türk ekonomisi açısından oldukça olumsuz bir gelişmedir, çünkü kapasite kullanım oranlarındaki gerilmeler, istihdam ve gelirlerin azalması, işsizliğin artması gibi birçok olumsuz sonuca yol açar.

Tablo 3. Türkiye İmalat Sanayiine İlişkin Seçilmiş Göstergeler (1980-2013)

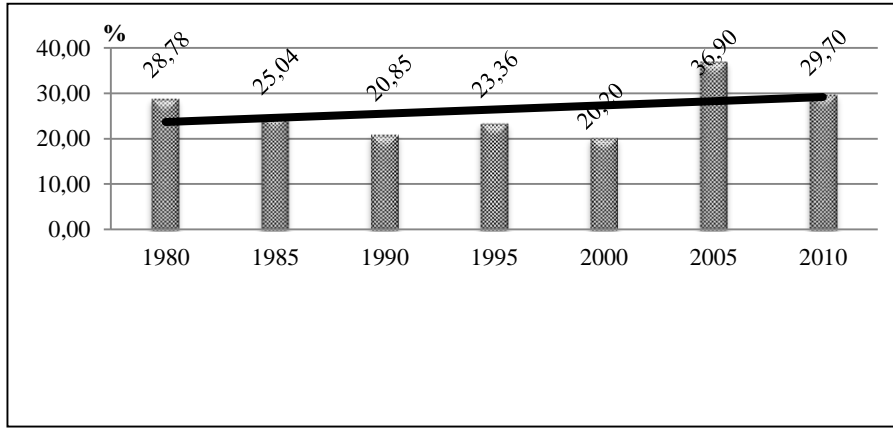
	KKO (Üretim Değeri Ağırlıklı)(%)	SSY (GSMH'nin %’si, Cari Fiyatlarla)*	KD (GSYH'mın %’si) TL**	ÜE 2010=100 (TL)	Ar-G *** 2005=100	YH	DTH (ABD\$) (2003=100)	İ (1000 Kişi)	İS	PG (Milyon TL)
1980	59,55	28,78	17,32					2.060	8.710	
1985	73,78	25,04	18,78					2.339	10.647	
1990	74,08	20,85	22,73	47,91				2.625	8.871	
1995	80,45	23,36	23,42	53,56		661.842	99,70	3.027	10.229	2.104.129
2000	79,75	20,20	22,25	62,55	704.279.631	71.136.446	99,80	3.638	11.118	51.650.760
2001	81,78	18,50	21,27	56,63	764.505.740	174.560.086	97,80	3.581	11.311	61.917.228
2002	81,68	24,30	20,08	62,83	685.859.291	267.559.359	96,70	3.731		80.274.840
2003	83,88	28,90	20,18	68,66	532.186.539	107.329.516	100,00	3.663	234.633	116.441.401
2004	85,65	35,40	19,84	75,78	657.187.278	157.673.125	102,30	3.742	279.031	141.854.864
2005	85,95	36,90	19,75	87,42	992.381.006	179.581.252	103,60	3.994	300.083	300.327.773
2006	89,35	38,70	19,66	93,68	1.126.752.588	161.595.168	102,20	4.066	307.033	361.517.696
2007	88,38	38,10	18,97	99,99	1.549.295.876	441.305.461	105,20	4.088	313.467	562.270.403
2008	86,72	36,20	18,16	98,49	1.587.989.597	373.045.769	108,00	4.235	318.176	682.011.948
2009	78,53	30,50	17,04	87,34	1.471.103.431	254.479.693	106,50	3.949	320.815	848.700.413
2010	72,60	29,70	17,77	100,00	1.406.423.543	223.543.178	104,30	4.215		878.646.906
2011	75,40		18,46	110,54	1.635.218.348	450.240.268	103,90	4.367		1.106.534.217
2012			17,70	113,03	1.861.960.751	513.878.957	103,60	4.420		1.322.948.063
2013			17,60							

Kaynak: TÜİK, *Kalkınma Bakanlığı, **Dünya Bankası, ***OECD

2.2.2.2. Sabit Sermaye Yatırımları

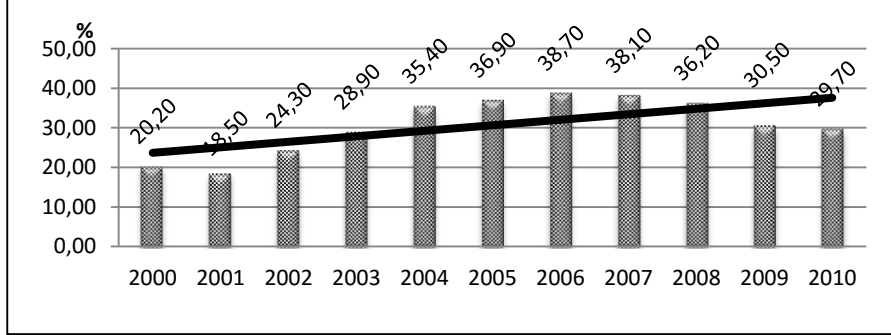
Sabit sermaye yatırımları üretimin, istihdamın ve verimliliğin artmasına etki eden, dolayısıyla uzun dönemli ekonomik büyümeyi etkileyen bir faktördür. Ekonomideki toplam özel yatırım artışının en önemli bileşenidir.

Şekil 11’de 1980-2010 arası 5’er yıllık ve Şekil 12’de, 2000-2011 arası yıllık imalat sanayi sabit sermaye yatırımları, GSYH’nın yüzdesi cinsinden yer almaktadır. Her iki şekilde de, ilgili dönemlere ait imalat sanayii sabit sermaye yatırımlarının, iniş çıkışlara rağmen ortalama olarak artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Kriz dönemlerindeki azalmalara rağmen, Türkiye’de imalat sanayi yatırımlarının ortalama olarak artıyor olması anlamlı bir göstergedir.

Şekil 11. İmalat Sanayii Sabit Sermaye Yatırımları (1980-2010), GSYH Yüzdesi, Cari Fiyatlarla

Özellikle yaşanan ekonomik krizlerle birlikte, toplumsal bir takım sıkıntıların varlığına rağmen ekonomiye olan güvenin genel olarak sarsılmadığını ve beklentilerin nispeten olumlu olduğunu göstermektedir.

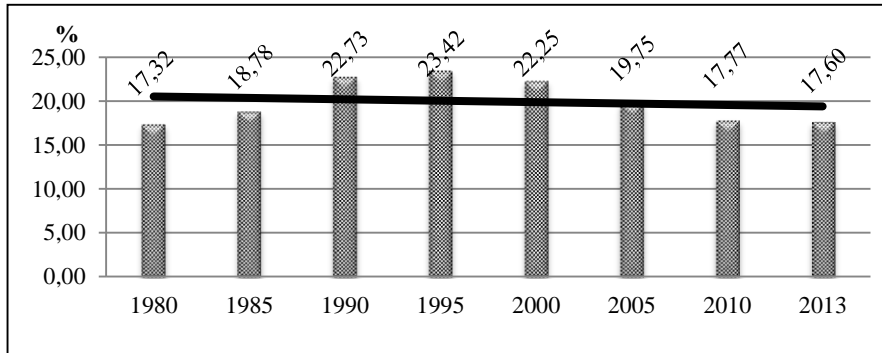
Şekil 12. İmalat Sanayii Sabit Sermaye Yatırımları (2000-2010) GSYH Yüzdesi, Cari Fiyatlarla

Bununla birlikte sabit sermaye yatırımlarındaki ortalama artış eğilimi zayıftır. Dönemin özellikleri dikkate alındığında, bunun temel nedenlerinin yüksek enflasyon ve reel faiz oranları gibi makroekonomik istikrarsızlıklar olduğu söylenebilir.

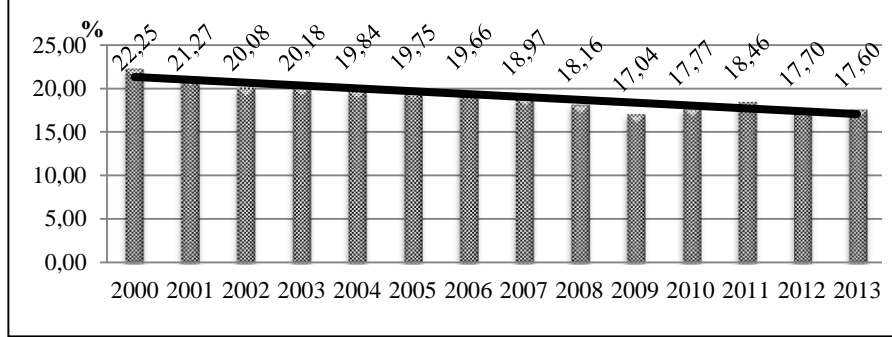
2.2.2.3. Katma Değer

İmalat sanayii katma değeri, imalat sanayii işletmelerinin bir yıl içinde ürettikleri malların değerinden, diğer sektörlerden alınıp imalatla girdi olarak kullanılan malların değeri düşüldükten sonra kalan değerdir.

Üretim faktörlerinin üretime katkısını ve üretimin değerinde yarattığı artışı gösteren katma değer, faktör gelirlerinde de artış yarattığı için önem arz etmektedir. GSYH'nin yüzdesi cinsinden ifade edilen imalat sanayii katma değeri, Şekil 13'te görüldüğü gibi 1980-2013 arası 5'er yıllık dönemde dönemin ortasına kadar artış eğilimi gösterirken, daha sonra azalma eğilimine girmiştir.

Şekil 13. İmalat Sanayii Katma Değeri (1980-2013), GSYH Yüzdesi

Şekil 14. İmalat Sanayii Katma Değeri (2000-2013), GSYH Yüzdesi

Şekil 14'te görüldüğü gibi, yıllık olarak ifade edilen 2000-2013 arası dönemde de azalma eğilimi sergilemiştir. İmalat sanayiinin GSYH payındaki artışa rağmen, yarattığı katma değerlerin ortalama olarak azalma göstermesi dikkat çekicidir.

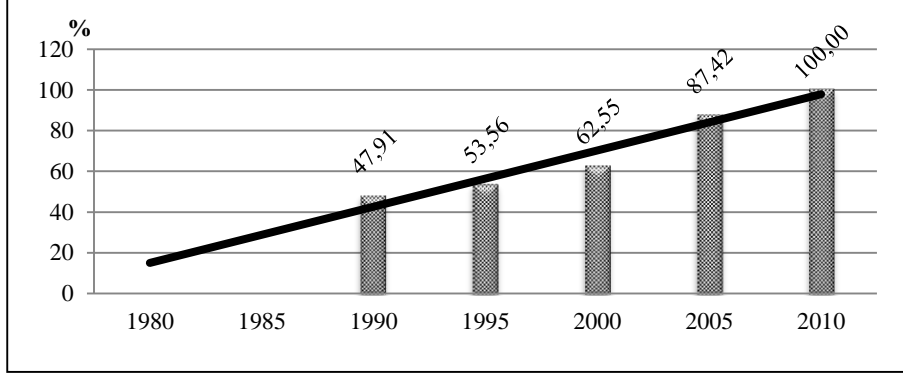
Gelişmiş ülkelerde imalat sanayii katma değerinin yüksekliği, sermaye-yoğun ileri teknolojilerin kullanımına bağlı olarak, makine-teçhizat verimliliğinin yüksekliğinden kaynaklanır. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde emek-yoğun teknolojilerin kullanılması, katma değeri düşüren önemli etkenlerdendir. İşgücü verimliliğinin düşüklüğü de önemli rol oynar. Üretilen ürünlerin, katma değeri düşük ürünlerden oluşması da bu sonucu doğurur.

2.2.2.4. Üretim Endeksi

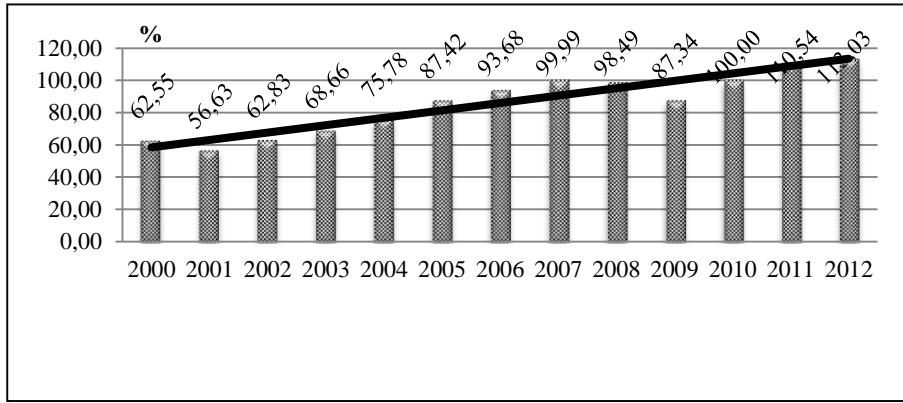
İmalat sanayii üretim endeksi, sanayi üretim endeksi içerisinde önemli paya sahip olan ve ekonomideki dalgalanmalara çok çabuk tepki veren bir değişken olduğu için, bu endeksin gelişimi reel sektörün canlılığı ve ekonominin sağlığı ile ilgili önemli bir göstergedir.

İmalat sanayii üretim endeksinin artması, talebin canlanacağını ve toplam talepteki artışa bağlı olarak GSYH'nın da artacağını bir göstergesidir. Bu olumlu beklenti, firmaları yatırım yapmaya teşvik eden önemli bir faktördür.

Şekil 15. İmalat Sanayii Üretim Endeksi (1990-2010)

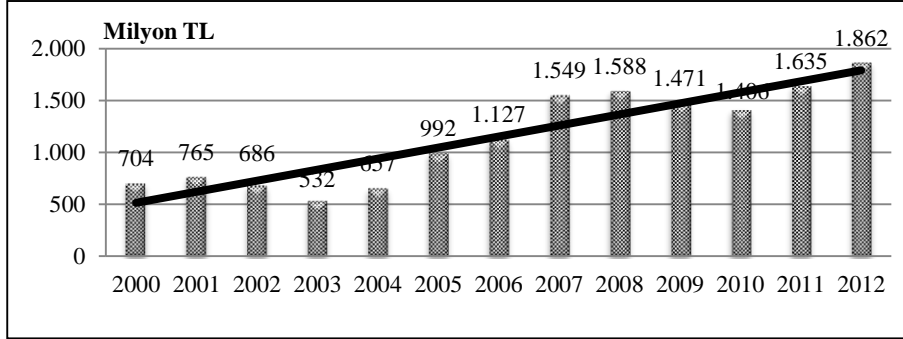

Şekil 16. İmalat Sanayii Üretim Endeksi (2000-2012)

Şekil 15 ve 16'ya bakıldığında, hem 1990-2010 arası 5'er yıllık dönemlerde, hem de 2000-2012 yılları arası yıllık olarak ifade edilen dönemlerde endeksin artış eğilimi gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu ekonomik büyüme açısından olumlu bir göstergedir.

2.2.2.5. Ar-Ge Harcamaları

Ar-Ge harcamalarının, ekonominin önemli bir itici gücü olduğu konusunda şüphe yoktur. Ekonomik büyüme, yenilik ve Ar-Ge'ye giderek daha bağlı hale gelmektedir. Özellikle imalat sanayiinde Ar-Ge harcamaları, sektörün daha verimli ve daha rekabetçi olmasına yardım etmekte, teknoloji seviyesini etkileyerek, verimliliği artırmakta ve büyümeyi güçlendirmektedir.

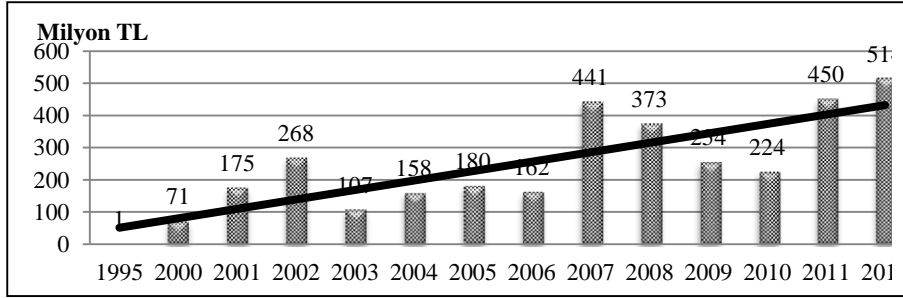

Şekil 17. İmalat Sanayii Ar-Ge Harcamaları (2000-2012)

Şekil 17’de, 2000-2012 yılları arası imalat sanayii Ar-Ge harcamaları gözükmemektedir. Söz konusu dönemde bazı yıllarda Ar-Ge harcamalarında azalma olduğu gözlemlenmekle birlikte, genel eğilim bu harcamaların dönem itibarıyla arttığı yönündedir.

2.2.2.6. Yatırım Harcamaları

Toplam talebin bir bileşeni olması sebebiyle büyümede önem arz eden yatırım harcamaları, imalat sanayii söz konusu olduğunda büyük önem arz etmektedir. İmalat sanayii yatırım harcamalarındaki artış, imalat sanayiinin ekonomideki payının arttığını gösterir.

Şekil 18. İmalat Sanayii Yatırım Harcamaları (1995-2012)

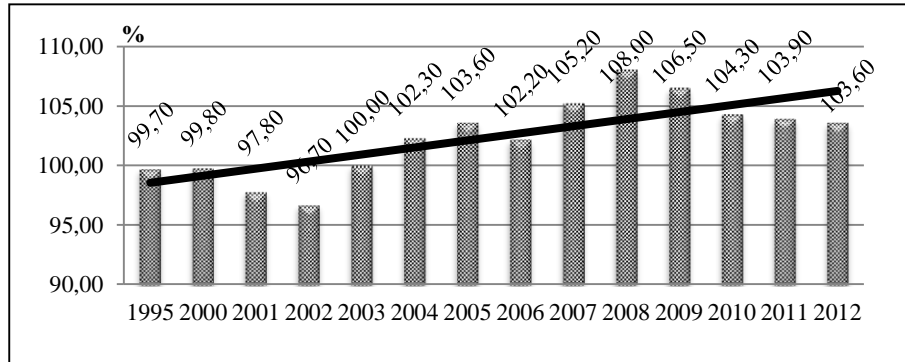
1995-2012 yılları arası imalat sanayii yatırım harcamaları da, Şekil 18’de gözükmemektedir. Söz konusu dönemde yatırım harcamaları ortalama eğilim olarak artma yönündedir. Ancak ekonomik konjoktüre ve beklentilere bağlı olarak yatırımlarda zaman zaman ciddi düşüşler yaşanmıştır. Örneğin, 2008 küresel ekonomik krizini takiben düşmeye başlayan imalat sanayii yatırım harcamaları, sürekli düşüş göstermiş, daha

sonra ciddi bir artış eğilimine girmiştir. Buna dayanarak, Türkiye'nin ekonomik büyümesinde, imalat sanayii yatırım harcamaları artışının önemli bir payı olduğu söylenebilir.

Türkiye'de son yıllarda imalat sanayii yatırımlarının daha çok yıpranmış tesis ve ekipmanların değiştirilmesine yönelik olarak yapıldığı, ikinci önemli bir nedeninin de üretimde verimliliği artırma gayretleri olduğu düşünülmektedir.

2.2.2.7. Dış Ticaret Hadleri

İhraç malları ortalama fiyatının, ithal malların ortalama fiyatına oranlanması ile bulunan dış ticaret haddi, 1'den büyük ise olumludur. Diğer sektörlerle olan bağlantıları da dikkate alındığında, imalat sanayiinde ihracatın miktar ve değer olarak artması, kritik önem arz etmektedir. Özellikle durgunluk dönemlerinde, imalat sanayii malları talebindeki azalma ihracat ile telafi edilebilir. Bu açıdan imalat sanayii dış ticaret hadlerinin 1'in üzerinde olması ve artması çok önemlidir. 1995-2012 döneminde imalat sanayii dış ticaret hadlerinin artış eğiliminde olduğu Şekil 4.19'da açıkça görülmektedir.

Şekil 19. İmalat Sanayii Dış Ticaret Hadleri (1995-2012)

2001 ve 2008 küresel krizlerini takiben imalat sanayi dış ticaret hadlerinin azalma gösterdiği, ancak akabinde hızla toparlandığı dikkat çekmektedir.

Türkiye imalat sanayii dış ticaret hadlerini olumsuz etkileyen başlıca faktörler ithal girdi bağımlılığının yüksek olması, enerji fiyatları ve ihracat yapılan pazarlardaki ekonomik durumdur. Son dönemlerde en çok ihracat yapılan ülkeler başta Almanya olmak üzere, Irak ve diğer Avrupa ülkeleridir. Avrupa'da son yıllarda yaşanan resesyona ihracatı

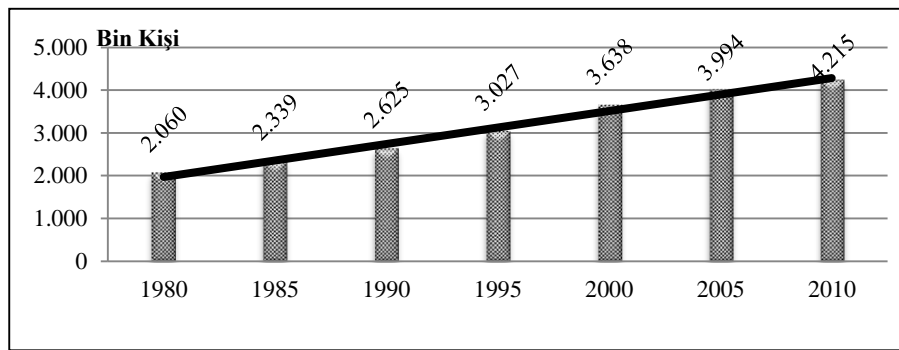
etkilemiştir. Irakta ise gerek siyasi gerekse ekonomik sıkıntıların mevcut olması, ihracatı etkilemekte ve dış ticaret hadlerindeki artış eğilimini yavaşlatmaktadır. Ayrıca Ortadoğu'daki siyasi gerilimin petrol fiyatlarına yansımaları, enerji girdi maliyetlerini artırmakta ve dış ticaret hadleri olumsuz etkilenebilmektedir.

Türkiye'nin toplam ihracatının çok büyük bir kısmının imalat sanayii ihracatından oluştuğu göz önüne alınırsa, dış ticaret hadlerinin yukarıda sayılan olumsuz faktörlere rağmen ortalama eğilimi olarak az da olsa artıyor olması lehte bir durumdur.

2.2.2.8. İstihdam

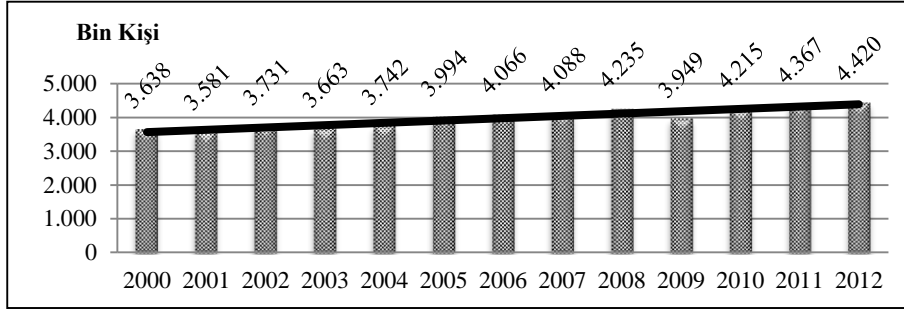
Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında, en yüksek payın tarım sektörüne, daha sonra hizmet sektörüne ve en düşük payın da sanayi sektörüne ait olduğu görülmektedir. Sanayi sektörü istihdamı, toplam istihdamın yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. Uzun dönemli gözlemler, kalkınma sürecinin başlarında ve devamında sanayi sektörünün istihdam payının arttığı ve daha sonra azalmaya başladığını göstermektedir. Gelişmiş ülkelere ait gözlemler bu bulguyu doğrulamaktadır. Dolayısıyla, sektörün istihdam payındaki artışın yavaşlaması normaldir. Bu yapı sanayi sektörünün ana alt dalı olan imalat sanayiinde de gözlemlenmektedir.

İmalat sanayii istihdamı ile ilgili bilgi veren Şekil 20 ve Şekil 21, gerek 1980-2010 arası 5'er yıllık dönemde, gerekse 2000-2012 arası yıllık dönemlerde imalat sanayii istihdamında artış eğiliminin sergilendiğini göstermekle birlikte, bu artış eğilimi oldukça yavaştır. Öyle ki, 1980'den 2010'a kadar geçen 30 yıllık süreçte imalat sanayii istihdamı sadece ikiye katlanmıştır.

Şekil 20. İmalat Sanayii İstihdamı (1980-2010)

İmalat sanayii üretimi daha hızlı artarken, istihdamındaki bu yavaş artışın temel nedeni, imalat sanayiinin işgücü istihdamını dışlayan sermaye-yoğun teknoloji kullanan bir gelişme göstermesidir. Ayrıca yabancı sermaye kullanımının artması, bu gelişimi hızlandırmaktadır.

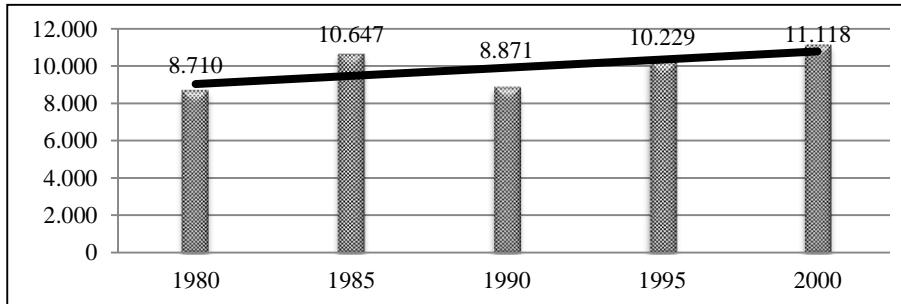

Şekil 21. İmalat Sanayii İstihdamı (2000-2012)

Bunlara ilaveten Türkiye'nin sektörel gelişme paterni bu sonucu yaratan önemli bir diğer faktördür. Gelişmiş ülkelerdeki yapının aksine, Türkiye'de, gelişme sürecine bağlı olarak, tarımın toplam istihdamdaki nispi payı azalırken, sanayiden çok hizmet sektörü istihdamında bir artış yaşanmıştır.

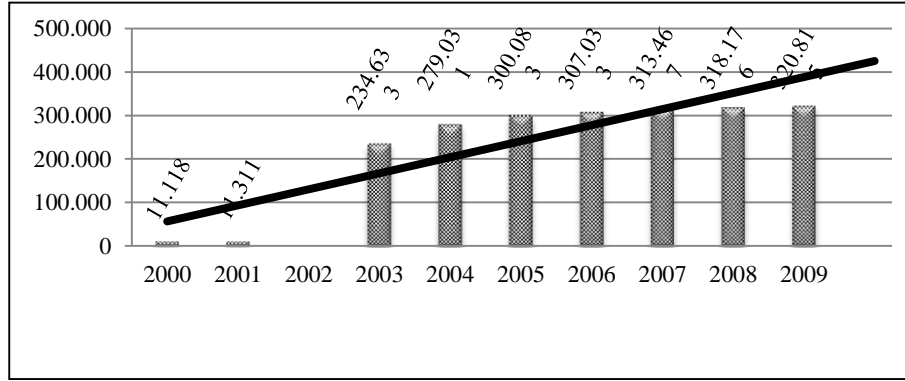
2.2.2.9. İşyeri Sayısı

İmalat sanayiindeki işyeri sayısı gerek 1980-2000 arası 5'er yıllık dönemde, gerekse, 2000-2009 arası yıllık dönemde artış göstermiştir. Ancak 2000-2009 dönemindeki imalat sanayii işyeri sayısı çok daha hızlı bir artış eğilimi sergilemektedir. Bu durum Şekil 22 ve Şekil 23'te açıkça görülmektedir.

Şekil 22. İmalat Sanayii İşyeri Sayısı (1980-2000)

İmalat sanayiindeki işyeri sayısının artış oranının, istihdamdaki artış oranından daha yüksek olması bir önceki başlıkta istihdamdaki artışın yavaşlamasının gerekçelerini doğrular niteliktedir. İşyeri sayısı artarken istihdamın aynı hızla artmaması, sermaye yoğun teknoloji kullanımındaki artışın net bir göstergesidir.

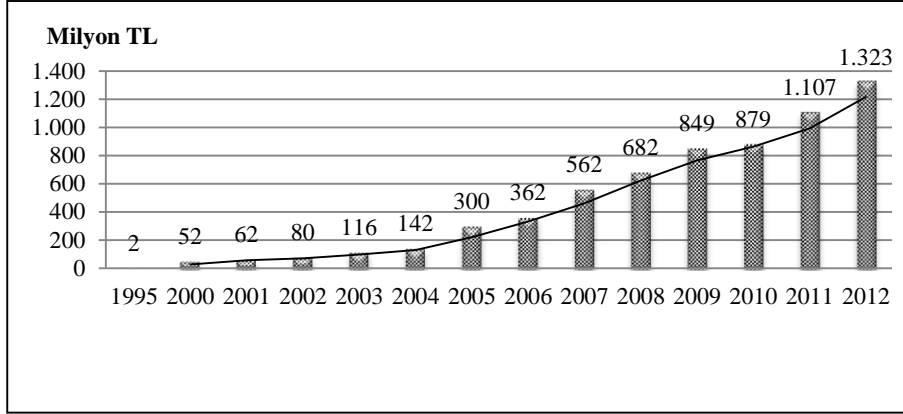

Şekil 23. İmalat Sanayii İşyeri Sayısı (2000-2009)

Bununla birlikte, işyeri sayısındaki artış tek başına anlamlı bir gösterge değildir. İmalat sanayiinde faaliyet gösteren ve sayıları artan işletmelerin yapısal özellikleri de önem arz etmektedir. Türkiye imalat sanayiinde büyük işyeri sayısı sınırlı olup daha çok küçük çaplı işletmeler mevcuttur. Küçük işletmelerin ise istihdam ve katma değer yaratma kapasiteleri sınırlıdır.

2.2.2.10. *Personel Giderleri*

Personel giderleri genellikle işletme maliyetlerinin en önemli kalemini oluşturmakta ve işletmenin rekabet gücü açısından belirleyici olmaktadır. Ayrıca işletmenin verimliliğini de büyük ölçüde etkilemektedir. Personel giderleri işçi ücretlerinin yanı sıra, sosyal güvenlik giderleri ve diğer giderlerden oluşmaktadır.

Şekil 24. İmalat Sanayii Personel Giderleri (2000-2012)

Türkiye imalat sanayiinde istihdam edilen personel için yapılan giderler Şekil 24’te görüldüğü gibi, 2000-2012 yılları itibarıyla sürekli artış göstermektedir. İmalat sanayii büyümesine bağlı olarak, istihdamdaki artışlar bunun temel nedeni olabileceği gibi, enflasyona bağlı ücret artışları da, personel giderlerini artıran önemli bir faktördür.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İmalat sanayiinin yapısına genel olarak bakıldığında, gelişmelerin olduğu ancak bu gelişmelerin beklentileri karşılamada yeterli olmadığı ifade edilebilir.

Üretim endeksindeki, Ar-Ge harcamalarındaki, yatırım harcamalarındaki artışlar olumludur. İşyeri sayısının artması da olumlu bir gösterge olmakla birlikte, imalat sanayiinde işyerlerinin ortalama ölçeğinin küçük olması, işyeri sayısındaki artışın verimlilik ve katma değer artışına önemli bir katkı sağlamayacağını düşündürmektedir.

Buna karşılık, imalat sanayiinin GSYH payındaki artış hızının giderek yavaşlaması, sabit sermaye yatırımlarının artması, ancak bu artışın düşük oranda kalması, katma değer artış hızının giderek yavaşlaması, dış ticaret haddi ve istihdamın artmasına rağmen bu göstergelerin artış hızının son derece düşük olması ve nihayet personel giderlerinin maliyet artışı yaratacak şekilde hızla yükselmesi, Türkiye imalat sanayiinin gelişimi ile ilgili olumsuz bir yargı yaratmaktadır.

A. E. Özen / *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 5(2015)
140-162
A. E. Özen / *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS* 5(2015)
140-162

KAYNAKLAR

Gros, D. and Can, S. (2013). The Changing Structure of Turkey's Trade and Industrial Competitiveness: Implications for the EU. *Cehkne fon European Policy Studies (CEPS) Working Paper*, No.3, 9p.
OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). <http://www.oecd.org>.
Rynn, J. (2011). Six Reasons Manufacturing is Central to the Economy, Next New Deal, The Blog of Roosevelt Institute.
<http://www.nextnewdeal.net/six-reasons-manufacturing-central-economy>
T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. (2010). Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi (2011-2014: AB Üyeliğine Doğru, 26s).
TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). <http://www.tuik.gov.tr>.
World Bank. <http://www.worldbank.org>.

ÖRGÜTSEL GÜVEN İLE PSİKOLOJİK SERMAYE ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

N. Derya ERGUN ÖZLER
Dumlupınar Üniversitesi, İİBF
deryaergun69@hotmail.com

Hilal BOZKURT YILDIRIM
.K. Balıkesir Astsubay MYO Komutanlığı
hbozkurtyildirim@gmail.com

ÖZET

Çalışma hayatında yaşanan değişimler ve özellikle de örgütlerde sergilenen pozitif davranışlar, sağlıklı bir çalışma yaşamı, kaliteli iletişim ve işbirliği, takım ruhunun geliştirilmesi gibi olumlu sonuçları da beraberinde getirmektedir. Söz konusu pozitif davranışlardan biri olan psikolojik sermaye, örgütlerin temel kaynağı olan güven kavramının bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Son yıllarda örgüt yapısı üzerine yürütülen çalışmalarda, örgütleri başarılı kılan faktörler arasında, örgütün sahip olduğu güven atmosferinin önemli bir yerinin olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda çalışanların olumlu davranışlarının incelenmesinde önemli çalışmalardan biri olan psikolojik sermaye kavramı da gerek bireyleri, gerekse örgütleri başarılı kılan faktörler arasındadır. Bu çalışmada örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Eğitim sektöründeki bir kamu kurumunda çalışan 103 personele uygulanan ankete dayanarak yapılan analizler sonucunda, kurumda örgütsel güven ve psikolojik sermaye arasında, aynı zamanda örgütsel güven ile psikolojik sermaye boyutlarından umut ve iyimserlik arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel güven, Psikolojik sermaye.

A CASE STUDY TO DEFINE THE RELATION BETWEEN ORGANIZATIONAL TRUST AND PSYCHOLOGICAL CAPITAL

ABSTRACT

Changes experienced in working life and especially the positive behaviors that exhibited in the organization have been to brought with a healthy work life, quality communication and collaboration such as the development of team spirit also positive results. One of these psychological capital of positive behavior has been recognized as a result of the trust concept that main source of the organization. During

recent years, it has been to appeared from the studies on organizational structure that trust atmosphere of an organization occupy a vital position among factors which make organizations successfull. Besides, the notion psychological capital which is one of the important studies to analyze employees, positive behaviors is a very important source both individually and organizationally. This study aims at describing the relation between organizational trust and psychological capital. Based on a survey conducted with 103 staff of a public organization within education sector our analyses indicate that between trust and psychological capital in an organization exist a positive relation and between their two important dimensions, hope and optimism.

Keywords: Organizational Trust, Psychological Capital.

1. GİRİŞ

Örgütsel güven, başarılı bir örgütün önemli bir unsuru olarak tanımlanmakta (Gider, 2010) ve örgüt çalışanlarının yöneticiye ve örgüte güveninden oluşan bir bütünü (Nyhan ve Marlowe, 1997) ifade etmektedir. Başka bir deyişle örgütsel güven, işgörenlerin güvende olduklarını ve desteklendiklerini hissetmeleri olarak açıklanmakta ve örgütsel amaçların gerçekleştirilmesinde önemli bir etken olarak gösterilmektedir. Örgütlerde güçlü ve pozitif yanlara odaklanmak son yıllarda örgüt stratejilerinde önem kazanan bir olgu haline gelmiştir. Bu tutum çalışanlarda var olan pozitif gücü ve psikolojik sermaye unsurlarını ölçmeye, geliştirmeye ve yönetmeye çalışarak, örgütlerde performansta iyileşmeleri hedefleyen yaklaşımı oluşturmuştur. Psikolojik sermaye olumlu örgütsel davranış kavramları ile benzer çıktılara sahip olmakta ve örgüt içerisinde pozitif sonuçlar doğurmaktadır. Örgütsel güven ile psikolojik sermaye bu noktada birbirleri ile benzer pozitif iki kavramı oluşturmaktadırlar.

Son yıllarda örgüt yapısı üzerine yürütülen çalışmalarda, örgütleri başarılı kılan faktörler arasında, örgütün sahip olduğu güven atmosferinin önemli bir yerinin olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, çalışanların olumlu davranışlarının incelenmesindeki çalışmalardan biri olan psikolojik sermaye kavramı da gerek bireysel, gerekse örgütsel açıdan sahip olunan önemli bir kaynaktır. Ancak bu iki kavramın ilişkisine yönelik Türkiye’ de bir çalışmaya rastlanmamıştır. Diğer taraftan, örgüt içerisinde bireylerin sahip olduğu birtakım tutumların psikolojik sermayeyi geliştirdiği düşünülmekte ve bu bağlamda işgörenlerin örgüte karşı güven duygusu beslemelerinin, onların psikolojik sermaye düzeylerini artırdığı öngörülmektedir.

Bu çalışmada, örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasında bir ilişki olup olmadığı, varsa bu ilişkinin yönü araştırılmıştır. Eğitim kurumunda çalışan bireylerin, yöneticisine, çalışma arkadaşlarına ve örgüte duyduğu güvenin, onların psikolojik sermaye düzeylerine etkisi olup olmadığı bu araştırmanın cevap aradığı temel sorudur. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak örgütsel güven ve psikolojik sermaye kavramları açıklanmış, ardından söz

konusu iki kavramın ilişkisini araştıran çalışmalardan söz edilmiştir. Veriler SPSS 17 paket programı ile analiz edilmiştir. Kullanılan ölçeklerin geçerliliğini tespit etmek için doğrulayıcı faktör analizi ve sözkonusu değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için ise korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

2. ÖRGÜTSEL GÜVEN KAVRAMI

Örgütsel davranış alanında güven, bireylerarası ilişkilerin temeli olarak ele alınmaktadır. Güven, bir olayın gerçekleşmesi sonrasında, olumsuz sonuçlar yerine olumlu sonuçlar oluşacağına dair beklentidir (Deutsch, 1958; Bhattacharya vd., 1998). Başka bir tanıma göre ise güven, bir olguya ya da bir başkası tarafından ortaya konan fikrin gerçekliğine inanmak, itimat etmektir (Warre, 2003).

Küreselleşen ve rekabetin yoğun olduğu çağımızda, örgütlerin amaçlarına ulaşabilmesi, olumlu imaj oluşturması ve bu imajı koruyabilmesi için, işgören niteliklerinin yükselmesini de göz önünde bulundurarak, işgörenlerin çalışma arkadaşlarına, yöneticisine ve çalıştığı örgüte karşı güven duygusunu oluşturması ve bu güveni devamlı kılması gerekmektedir.

Örgütsel güven çalışanların, yöneticilerin ve diğer çalışanların iyi niyetine ve samimiyetine olan inancını ifade etmektedir. Başka bir deyişle örgütsel güven, işgörenlerin güvende olduklarını ve desteklendiklerini hissetmeleri olarak açıklanmakta ve örgüte bağlılığın sağlanmasında, çalışan performansının artmasında, bireysel ve örgütsel amaçların gerçekleştirilmesinde önemli bir etken olarak gösterilmektedir (Özler, 2010: 51).

Örgütsel güven, örgütteki ilişkilerde ve etkileşimlerde bireylerin birbirlerine açık, dürüst, ilgili ve gerçekçi davranması ve temel amaçlardan, normlardan ve değerlerden haberdar olma isteği (Mishra, 1996), “bir güven hissi ve çalışana destek, çalışanın dürüst ve bağlılık konusunda başarılı olacağına dair inanç” (Gilbert ve Li-Pang, 1998), çalışanların örgütün sağladığı desteğe ilişkin algısı, liderin doğru sözlü olacağına ve sözünün ardında duracağına yönelik inancı (Durdağ ve Naktiyok, 2011: 15) olarak ifade edilmektedir. Bu bir anlamda çalışanların karşılıklı yakınlık hissetmeleri ve birbirlerini benimsemeleri ile oluşan çalışma ortamı olarak düşünülmektedir.

Örgütsel güvenle ilgili yapılan araştırmalarda (Reinke ve Baldwin, 2001; Mayer vd., 1995; Tschannen ve Hoy, 2000) yöneticiye güven, çalışma arkadaşlarına güven ve örgütün kendisine güven olmak üzere üç alana odaklanıldığı görülmektedir.

-Yöneticiye Güven: Yöneticiye güven, işgörenin yöneticinin sözlerini tutacağı, tutarlı ve adil davranacağı, açık ve doğru cevaplar vereceği inancı

(Reinke ve Baldwin, 2001) ve “çalışanın yöneticisinin kontrol edemediği davranış ve eylemlerine maruz kalma gönüllüğü” (Mayer vd., 1995) olarak tanımlamaktadır. Yöneticilere olan güven düzeyinin yükseltilmesi için yöneticiler ile çalışanlar arasında açık bir iletişimin olması, doğru bilginin sunulması, alınan kararların çalışanlarla paylaşılması gerekmektedir (Tekingündüz, 2012: 53). Korthuis (2002) tarafından yapılan araştırmada, yöneticinin davranışları ile örgütsel güven düzeyi arasında bir ilişki olduğu bulunmuştur (Yılmaz, 2008). Çalışanına güvenen yönetici, onlara daha fazla yetki devretmekte ve bilgi paylaşımına gitmekte, yöneticisine güvenen çalışanlarında örgütsel motivasyonu daha yüksek olmaktadır.

-Çalışma Arkadaşlarına Güven: Çalışma arkadaşlarına duyulan güven, çalışanların birbirlerinin çıkarlarına ilgi göstermelerini, birbirlerine gerekli durumlarda yardım etmelerini ve birbirlerine karşı açık ve dürüst olmalarını içeren pozitif beklenti içerisinde olmak şeklinde tanımlanmaktadır (Günaydın, 2001: 28). Çalışanların birbirlerine duydukları güven, örgüt içerisinde olumlu bir atmosferin oluşumuna katkı sağlamakta, böyle bir ortam da karar almayı ve uygulamayı kolaylaştırmakta ve çalışanların performansını arttırabilmektedir.

-Örgüte Güven: Matthai (1989)’ye göre örgüte güven, işgörenlerin belirsiz veya riskli bir durumla karşılaştıklarında örgütün sözlerinin, davranışlarının tutarlı ve yardımcı olmaya yönelik olduğuna dair inançlarıdır (Polat, 2007).

Çalışanların güvene sahip olması işteki beklentilerine, işini yapmaktan dolayı duyduğu tatmine, yeteneklerine ve becerilerine olumlu yönde etki etmektedir. Bireyin örgüte, yöneticisine ve hatta iş arkadaşlarına güven duyması onun bir amaca ulaşmak için çaba harcamasını, işine ilgi duymasını, işine kopamayacak kadar bağlı olmasını ve yüksek morale sahip olmasını sağlamaktadır (İşcan ve Sayın, 2010: 203). Örgüt üyeleri arasında iyi bir iletişim ve sağlıklı bir diyalog ortamının oluşturulması, yöneticilerin verdikleri vaatleri yerine getirmek için çaba sarf etmeleri, ödüllendirme, terfi ve performans değerlendirme gibi temel insan kaynakları politika ve prosedürlerinin adil bir şekilde işlemesi, kararlara katılım sisteminin oluşturulması ve etik değerlere önem verilmesi, örgütte güvene dayalı bir iklimin temel sonuçları arasında yer almaktadır.

3. PSİKOLOJİK SERMAYE KAVRAMI

Pozitif örgütsel davranış alanında yapılan çalışmaların en önemli sonuçlarından biri, Luthans ve diğerlerinin 2000’li yıllardan sonra ortaya koydukları ve “öz-yeterlilik”, iyimserlik”, “umut” ve “dayanıklılığa” dayalı olarak gelişen, bireylerin pozitif psikolojik durumlarına odaklanan “psikolojik sermaye” çalışmaları olmuştur (Wooley vd., 2011).

Psikolojik sermaye, örgütsel bağlamda yapılan araştırmaların, başka bir deyişle pozitif örgütsel davranışın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve insanların problemleri yönlerine odaklanmak yerine, insanlar için neyin doğru ve iyi olduğuna odaklanmaktadır (Luthans, 2002).

İş performansı, iş tatmini, işe devamlılık, övd, örgütsel bağlılık, iş stresi, tükenmişlik sendromu gibi örgütsel unsurlarla ilişkili olan psikolojik sermaye, örgüt üyelerinin ortaya koyduğu davranışlarla örgüt çıktıları arasında bağlantı kurmaktadır (Abbas ve Raja, 2010). Luthans ve arkadaşları (2005) psikolojik sermayenin, bireylerin hedeflenen amaçlar doğrultusunda rekabet avantajı elde edebilmelerine ilişkin bir kavram olduğunu vurgulamışlardır.

Başka bir tanımda ise psikolojik sermaye; tecrübeye dayanan ödülleri (bilgi, beceri, yetenek gelişimi) kazanımı sonucunda, bugün ve geleceğe yönelik bireysel faydaların elde edilebileceğine ilişkin bütüncül ruhsal durum olarak da tanımlanmaktadır. Tanımlar çerçevesinde, psikolojik sermayenin statik ve değiştirilmesi zor kişilik özelliklerinden farklı olarak, bireyin değiştirilebilir ve geliştirilebilir yönlerine odaklandığını söylemek mümkündür (Erkuş ve Fındıklı, 2013: 304).

Literatürde bireyin sahip olduğu psikolojik sermayenin boyutları özyeterlilik, iyimserlik, dayanıklılık ve umut olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir (Luthans vd., 2007).

-Özyeterlilik: Özyeterlilik, bireyin belli koşullarda, belirli bir görevi başarıyla yapmak için ihtiyaç duyduğu motivasyon, bilişsel kaynaklar ve davranış biçimini seferber etme noktasında kendisine duyduğu güven ve kendisi hakkındaki kanaattir (Stajkovic ve Luthans, 1998: 66). Bireyin belli bir görev veya alanda özyeterlilik kazanması; o görevi başarıyla yapmayı denemesine, başkalarının deneyimlerinden öğrenmesine, başkalarının kendisini teşvik etmesi ve kendisine pozitif geribildirimde bulunmasına bağlı olmaktadır. Ayrıca örnek olay çalışmaları yapmak; yöneticilerin çalışanlarını takdir etmesi, çocuk bakımı için olanaklar sunmak, çalışanlara destek programları gibi birtakım uygulamalarla daha elverişli fiziksel ve psikolojik çalışma ortamı sağlamak, özyeterliliğin gelişimine yardımcı olan yöntemler olarak belirlenmiştir (Luthans vd., 2007).

-İyimserlik: Genellikle bir tutum veya kişilik özelliği olarak tanımlanan iyimserlik; bireyin yaşamında karşılaşacağı olaylara yönelik olumlu beklentilerdir. İyimser olan bireylerin, sağlıklı biçimde geliştirici davranışlar sergileyebilecekleri ve psikolojik iyi olma haliyle birçok alanda başarılı olabilecekleri belirtilmiştir (Carver ve Scheier, 1987). İyimserler genellikle olumlu yüklem yaparak, başlarına gelen olumlu olayları içsel, kalıcı ve genel sebeplerle; olumsuz olayları ise dışsal, değişken ve özel sebeplerle açıklamaktadırlar (Karacaoğlu ve İnce, 2013). Bir başka deyişle

iyimserler başarısızlıkları duruma özgü ve geçici olarak açıklama eğilimi gösterirken, kötümserler ise başarısızlıkları kendisinden kaynaklanan ve sonsuza kadar süren bir durum olarak açıklamaktadırlar.

-Dayanıklılık: Psikolojik dayanıklılık kişinin birçok olumsuz durumla (engel, belirsizlik) baş etme ve başarılı olma yeteneği olarak görülmekte olup, hayat boyu süren, bireyin çevresi ile olan sürekli değişim ve belirsizlikler karşısında yaptığı mücadelelerin sonucunda kazandığı karmaşık ve hassas bir süreçtir (Özkalp, 2009: 495). Bireyler çalışma ortamında kendi dayanıklılık düzeylerini geliştirip güçlendirebilmektedirler. Herkesin potansiyel bir dayanıklılık düzeyi bulunmakta, ancak bu düzeye ulaşma ihtimali; yaşanan deneyimlere, niteliklere, çevreye, koruyucu faktörlerle risk faktörlerinin dengesine göre değişebilmektedir. Koruyucu faktörler bireylerin risklerden etkilenmeden hedeflerine ulaşmalarını sağlamaktadırlar (Tusaie ve Dyer, 2004: 3). Dayanıklılığın bir diğer gerekliliği, başkalarıyla güvenilir ve dayanışmaya dayalı ilişkiler kurabilme yeteneğidir. Liderlerin davranışlarının da, astların dayanıklılıkları üzerinde önemli rol oynadığı bilinmektedir (Harland vd., 2005: 11). Tanımdan da anlaşılacağı gibi dayanıklılık, yaşanan zorluklara göre şekil almaktadır, başka bir deyişle dayanıklılık gösterilebilmesi için güç bir durumla karşılaşmak gerekmektedir.

-Umut: MacInnis ve Mello (2005) umudu, gelecekte ulaşılması istenen fakat henüz ulaşılmamış hedeflere ulaşılacağına dair beklenti olarak tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle umut gerçekleşmesi arzu edilen bir durum için beslenen pozitif bir hissiyat anlamını taşımaktadır. Bir diğer tanımda umut, başarıya odaklı pozitif yönde motivasyonel bir süreç olarak belirtilmekte ve hedeflere ulaşmak için ihtiyaç duyulan enerjiyi ifade etmektedir (Snyder, 1995). Bu tanımdan hareketle umudun motivasyonel bir etki oluşturması, başka bir harekete geçmeyi ve hedefleri elde etme noktasında kararlılık sağlamaktadır. Diğer bileşeni olan alternatif ortaya koymaya yönelik çok yönlü düşünebilmeyi sağlama etkisi ise, hedeflere ulaşma noktasında kimi dönemlerde çeşitli unsurlar tarafından engellenme durumlarında dahi farklı alternatifler ortaya koyma ve böylece hedefler doğrultusunda hareketi sürdürebilme imkanı sağlamaktadır (Eid vd., 2012: 57).

4. ÖRGÜTSEL GÜVENİN PSİKOLOJİK SERMAYE İLE İLİŞKİSİ

Örgütsel güven, örgüt içi ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturan bir kavramdır. İşgörenin yöneticisine, çalışma arkadaşlarına ve örgütün kendisine güven duyması, birçok açıdan olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Bunlardan bazıları; çalışan mutluluğu, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışdır (Demirel, 2008; Koç ve Yazıcıoğlu, 2011). Güvenin oluşturulması ile birlikte insanlar işlerinden daha fazla tatmin olmakta ve

işlerinden ayrılmayı daha az istemektedirler. Örgüt içerisindeki güven atmosferi işgörenler arasındaki etkin iletişim ve bilgi akışını arttırmakta, ekip çalışmasını teşvik edebilmektedir.

Güvenin oluşumuna etki eden birçok faktör bulunmakla birlikte, güvenin çok sayıda çıktısından bahsetmek de mümkündür. Güvenin oluşumunda iyi niyet, güvenilirlik, dürüstlük ve açıklık vb. faktörler (Baloğlu ve Karadağ, 2008: 572); güvenin çıktıları olarak ise, genellikle örgütsel etkinliğin artması, bireylerarası ilişkilerin ve etkileşimin gelişmesi, iş tatmininin artması, örgütsel bağlılığın gelişmesi vb. faktörler ön plana çıkmaktadır. Güven, bireyin örgüte olan tutumunda da pozitif yönde değişmelere neden olmaktadır (Demirel, 2008; Koç ve Yazıcıoğlu, 2011). Bu yönüyle güven, psikolojik sermayenin en temel parçasıdır. Çalışanların iş arkadaşlarına veya yöneticilerine karşılıklı duydukları güven, etkin bir iletişim ortamı oluşturarak, psikolojik sermayenin gelişimine yönelik iletişim alt yapısını tamamlamaktadır. Han tarafından ABD'deki Fortune 500 listesinde yer alan işletmelerin 241 çalışanı üzerinde yapılan araştırmanın sonuçları da çalışanlar arasındaki güvenin, psikolojik sermaye üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır (Schriesheim vd., 1999).

Psikolojik açıdan iyi olan bireylerin, iş ve sosyal yaşama dair tatminlerinin, fiziksel ve zihinsel sağlıklarının, kendilerine güvenlerinin, motivasyonlarının ve olumlu düşünme güçlerinin daha yüksek olması beklenmektedir (Akdoğan ve Polatçı, 2013: 278). Bu nedenle de, yüksek psikolojik iyi oluş düzeyinin özyeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık üzerinde olumlu etki yapacağı öngörülmektedir. Çalışanlar olumlu duygular içerisinde iken işine karşı daha istekli, pozitif tutumlu, çalışma arkadaşlarına karşı daha yardımsever ve gelecekte umutlu, olumsuzluklara karşı daha dayanıklı ve iyimser bir tutum içerisinde olmaktadır. Çalışanların olumlu duygular beslemesi örgüt açısından daha birçok çıktı üzerinde olumlu yönde etkili olmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalarda bu durumu destekleyen birçok araştırmaya rastlanmaktadır (Akçay, 2011; Erkuş ve Fındıklı, 2013).

Pozitif psikolojinin örgüt yaşamındaki yansıması olarak nitelendirilebilecek pozitif örgütsel davranış yaklaşımı, psikolojik sermaye kavramını da beraberinde getirmiştir. Birçok teori ve araştırma, psikolojik sermayeye hem gelişmekte olan bir konu olması, hem de bireysel ve örgütsel düzeyde pozitif sonuçlarla ilişkili olması sebebiyle önem vermektedir (Erkmen ve Esen, 2013: 23). Luthans, psikolojik sermayeyi "bireyin pozitif psikolojik gelişme hali" olarak tanımlamış ve psikolojik sermayenin bireyde "ben kimim?" sorusunun cevabını aradığını belirtmiştir (Luthans, 2007). Psikolojik sermayenin daha önce ifade edilen dört bileşeninin "geliştirilebilir" özellikte olması, birtakım uygulamalar aracılığıyla çalışanların kendilerine güvenlerinin, umutlarının, iyimserliklerinin ve dayanıklılıklarının geliştirilebildiğinin bir başka ifadesidir (Akçay, 2011: 82). Çalışanların bu

özelliklerinin ortaya çıkmasında ve geliştirilmesinde, örgüt içerisinde yöneticisi ve çalışma arkadaşları ile yeterli ölçüde iletişim kurabilme ve aralarında güvene dayalı bir ilişki sürdürülebilirlik yeteneklerinin önemli ölçüde etkili olduğu görülmektedir.

Güven ve örgütsel güven kavramlarının tanımları içerisinde; umut, iyimserlik ve dayanıklılık özelliklerini barındırdığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında örgütsel güvenin psikolojik sermaye ile yakın ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Literatürde, psikolojik sermaye ve güvenin birlikte ele alındığı ve bu iki kavramın örgütsel sonuçlarının araştırıldığı birçok çalışma mevcutken (Zamahani vd., 2011; Smith, 2009; Walumbwa vd., 2011), örgütsel güvenin psikolojik sermaye üzerindeki etkilerini araştıran sınırlı sayıda (Shukla vd., 2014; Yıldız, 2015) çalışmanın olduğu görülmektedir. Ayrıca bazı çalışmalarda da, psikolojik sermayenin örgütsel güven üzerindeki etkileri araştırılmış ve önemli sonuçlara ulaşılmıştır (Norman vd., 2006).

Bireyin örgüt içerisinde hedeflediği noktalara ulaşabilme umudu taşınmasında yöneticisine karşı güven duymasının büyük etkisinin olduğu düşünülmektedir. Yöneticisinin dürüst, adaletli ve iyi bir lider olması, bireyin gelecek hakkında umutlu olmasını ve hedeflerine daha kararlı bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadır. Böyle bir örgütte birey olumsuz bir durumla karşılaşsa bile, durumun düzeleceği umudunu taşımakta ve gelecek hakkında daha az endişe duymaktadır.

Sezgin (2012) çalışmasında, güvene dayalı ve işbirliğinin teşvik edildiği bir okul ortamında, öğretmenlerin daha fazla dayanıklılık göstermelerinin beklendiğini ifade etmektedir. Çünkü güven ilişkisinin var olduğu örgütlerde çalışanlar, her türlü güç duruma karşı daha dayanıklı ve mücadeleci davranmakta ve bu güç durumun üstesinden gelebilme çabası göstermektedir. Çalışanların bu çabalarında güven duygusunun önemli olduğu düşünülmektedir.

Birçok araştırma psikolojik sermaye ile çalışanların sağladığı iş tatmini, güven, performans, bağlılık ve devamsızlık gibi birden fazla çıktı arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (Avey vd., 2010). Psikolojik sermayenin güven ve performans gibi pozitif örgütsel değişkenler üzerindeki rolünün incelendiği çalışmalar da mevcuttur (Norman vd., 2006).

Örgütsel güveni arttırmak için önerilen iletişim, kararlara katılım, yetkilendirme, çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi yöntemler psikolojik sermayeyi arttırmak için de tavsiye edilen stratejilerdir (Yılmaz ve Atalay, 2009; Tekingündüz, 2012; Luthans vd., 2007). Bu anlamda çalışanların örgüte olan güveni arttığında aynı zamanda psikolojik sermaye düzeylerinin de artacağı düşünülmektedir.

Walumbwa vd. (2011)'nin psikolojik sermaye ve güveni birlikte ele alarak yaptıkları çalışmada, yöneticilerin psikolojik sermaye ve güven

düzeyinin, çalışanların performansı ile pozitif yönlü bir ilişkisinin olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra psikolojik sermaye ve güvenin, sergilenen otantik liderlik yaklaşımlarıyla örgütsel hedeflere ulaşma arasında önemli bir köprü oluşturduğu ulaşılan diğer bir bulgudur. Bu araştırmanın ortaya çıkardığı diğer bir sonuç da, liderlerin sergilediği otantik kişilik özellikleri ve davranışlarının gruplar arasında psikolojik sermayenin ve güvenin gelişmesinde önemli bir enstrüman olabileceğidir (Keser, 2013: 85). Burada psikolojik sermaye ile güvenin birlikte ele alınması ve aynı değişken grubunu oluşturması ortak birçok unsura sahip olduklarını göstermektedir. Nitekim çalışmalara bakıldığında da, örgütsel güven ile psikolojik sermayeyi arttıran unsurların benzer olduğu anlaşılmaktadır.

Örgütsel güvenin öğelerinden olan yeterlilik; kendinden bekleneni işe uygun standartlarda gerçekleştirebilme kapasitesi olup (Baier, 1986); kişilerin sosyal, teknik ve mesleki yeteneklerini ifade etmektedir (Butler, 1991; Kochanek, 2005). Bireyin yeteneklerinin farkında olması, kendisine olan güvenini arttırmaktadır. Özyeterlilik, bireylerin belirli eylemleri yapmak veya özel bazı işleri başarmak için, yeteneklerine duydukları güven düzeyleri olarak tanımlanmaktadır (Eli, 2007: 45). Bu bağlamda örgütsel güvenin yeterlilik öğesinin ağırlıklı etkisiyle özyeterlilik ile ilişkili olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.

Örgütsel güven; çalışanların moralini yükseltmekte, onların amaçlarına ulaşacağına dair inançlarını ve olaylara daha iyimser yaklaşabilmelerini sağlamakta, bu da çalışanların umut ve iyimserlik yeteneklerinin artmasına yol açabilmektedir. Bunun yanında güven duygusunun; çalışanlar arasındaki iletişimi ve bilgi paylaşımını artırması ve ekip çalışmasını teşvik etmesi, onların sosyal ilişkilerini güçlendirerek, kendilerini daha iyi tanımalarına ve yeteneklerinin farkına varmalarına neden olmakta böylece özyeterlilikleri artmaktadır.

Örgütsel güvenin çıktıları arasında yer alan örgütsel bağlılığın yükselmesi ise (Zemke, 2000; Uygur, 2007), çalışanların olumsuz olaylara karşı daha dayanıklı olmalarını ve güçlüklerin üstesinden gelebilme çabalarının artmasını sağlamaktadır (Çetin ve Basım, 2011). Aynı şekilde değişimin kabullenmesini hızlandırması yönüyle de, dayanıklılık ve iyimserlik boyutlarıyla ilişkili olmakta, çalışanların değişime direnmeyerek ve değişimin iyi yönlerine odaklanarak iyimser düşünebilme ve zorluklara dayanabilme yeteneklerini arttırmaktadır. Bunun yanında, örgütüne güvenen bireyler gelecek endişesine yönelik stres yaşamamakta (Arı, 2003) ve hedeflerine ulaşma konusunda daha iyimser ve daha umutlu olabilmektedirler.

Örgütsel güvenin çıktılarında olan örgütsel vatandaşlık davranışının (Chenhall ve Smith, 2003) psikolojik sermaye ile olan güçlü ilişkisi (Avey vd., 2010) örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasındaki ilişkiyi desteklemektedir. Bunun yanında iş tatmini, performans artışı, örgütsel

bağlılık gibi sonuçlar da hem örgütsel güvenin hem de psikolojik sermayenin çıktılarındandır. Dolayısıyla, örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmektedir.

Tüm bu araştırma ve yorumlardan yola çıkarak örgütsel güvenin boyutları olan yöneticiye, çalışma arkadaşlarına ve örgütün kendisine duyulan güvenin; başta umut olmak üzere iyimserlik, dayanıklılık ve özyeterlilik boyutlarına sahip olan psikolojik sermaye ile ilişkili olduğu görülmektedir.

Kuramsal çerçevede yer alan araştırmalara dayanarak bu çalışmada geliştirilen hipotezler aşağıda sıralanmıştır:

- H₁: Örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₂: Yöneticiye güven ile umut arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₃: Çalışma arkadaşlarına güven ile umut arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₄: Örgütün kendisine güven ile umut arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₅: Yöneticiye güven ile iyimserlik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₆: Çalışma arkadaşlarına güven ile iyimserlik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₇: Örgütün kendisine güven ile iyimserlik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₈: Yöneticiye güven ile dayanıklılık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₉: Çalışma arkadaşlarına güven ile dayanıklılık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₁₀: Örgütün kendisine güven ile dayanıklılık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₁₁: Yöneticiye güven ile özyeterlilik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₁₂: Çalışma arkadaşlarına güven ile özyeterlilik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.
- H₁₃: Örgütün kendisine güven ile özyeterlilik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE BULGULAR

Örgütsel güvenin psikolojik sermaye ile ilişkisini belirlemeye yönelik olarak yapılan bu araştırmanın metodolojisi ve araştırmada elde edilen bulgular aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

a. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, örgütsel güven ve alt boyutları ile psikolojik sermayenin alt boyutları arasında ilişki olup olmadığının araştırılması ve varsa bu ilişkinin yönünü ortaya koymaktır.

b. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri ile örgütsel güven ve psikolojik sermaye düzeylerini ölçmeye yönelik olarak oluşturulan anket, toplamda 46 sorudan oluşmaktadır. Araştırma verilerinin elde edilmesinde Cook ve Wall tarafından geliştirilen Örgütsel Güven Ölçeği kullanılmıştır (Cook ve Wall, 1980). Psikolojik sermaye anketinde ise, Luthans, Youssef ve Avolio tarafından geliştirilen, Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanan PSYCAP Ölçeği kullanılmıştır (Luthans vd., 2007). Ölçekler, 1-“Kesinlikle Katılmıyorum”, 5-“Kesinlikle Katılıyorum” olacak şekilde 5’li likert olarak hazırlanmıştır.

c. Verilerin Analizi

Anket formları ile toplanan veriler kontrol edilmiş ve 120 adet anket formundan, uygun olarak cevaplandırılan 103 tanesi değerlendirilmeye alınmıştır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler, SPSS for Windows 17.0 paket programı ile çeşitli istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur.

Araştırmada parametrik testlerin kullanımının uygun olup olmadığını saptamak amacıyla faktör analizi sonucu belirlenen faktör değerlerinin normal dağılıp dağılmadığı Tek Örneklem Kolmogorov Smirnov Testi ile belirlenmiştir. Daha sonra demografik özellikler ile örgütsel güvenin alt boyutları ve psikolojik sermayenin alt boyutları arasındaki olası ilişkiler, korelasyon ve regresyon analizleri ile test edilmiştir.

6. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde sırasıyla araştırmanın örnekleme ilişkin tanımlayıcı istatistikler, kullanılan ölçeklerin güvenilirlik ve faktör analizleri ile korelasyon ve regresyon analizleri özetlenmeye çalışılacaktır.

a. Demografik Özellikler

Bu kısımda katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum ve işletmede çalışma sürelerine ilişkin bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 1: Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Cinsiyet	N	%	Medeni Durum	N	%
Erkek	84	76,71	Evli	48	46,60
Bayan	19	23,29	Bekar	55	53,40
Toplam	103	100	Toplam	103	100
Yaş	N	%	Çalışma Süresi	N	%
26-30	58	56,31	1 Yıldan Az	19	18,44
20-25	33	32,03	1-3	47	45,63
36-45	6	5,83	4-6	25	24,27
31-35	6	5,83	7-9	7	9,70
Toplam	103	100	9+	5	4,85
			Toplam	103	100

Ankete katılan çalışanların cinsiyet değişkenine bakıldığında, örneklemin büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Yaş aralıklarına göre en yoğun grubu 26-30 yaş arası ve çalışma sürelerine göre dağılımları incelendiğinde ise, 1-3 yıl süre çalışanların oluşturduğu görülmektedir. Buna göre örneklemin genel olarak genç yaşta ve mesleklerinin ilk yıllarında olduğu söylenebilmektedir.

b. Örgütsel Güven ve Alt Boyutları İçin Güvenilirlik Analizi

Araştırmada kullanılan anket verilerinin güvenilirliği Cronbach's Alpha yöntemi ile ölçülmüştür. Örgütsel güven ölçeği için yapılan güvenilirlik analizi sonucunda elde edilen Alpha değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 2: Örgütsel Güven ve Alt Boyutlarına İlişkin Güvenilirlik Testi Sonuçları

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach Alpha Değeri
Yöneticiye Güven	10	,931
Çalışma Arkadaşlarına Güven	4	,936
Örgütün Kendisine Güven	6	,931
ÖRGÜTSEL GÜVEN	20	,935

Yukarıdaki tablo örgütsel güven ölçeğinin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Tabloda belirtilen Alpha değerleri 1.00'a çok yakın bir değer olduğundan anketin güvenilir ve araştırmada kullanılabilir olduğuna karar verilmiştir.

c. Örgütsel Güven İçin Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenlerin faktör yapısını belirlemek için anket sorularından elde edilen veriler üzerinde faktör analizi kullanılarak ölçeğin yapı geçerliliği incelenmiştir. Faktör analizine ilişkin değerler aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Örgütsel Güven Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Yöneticiye Güven	Çalışma Arkadaşlarına Güven	Örgütün Kendisine Güven
ÖG1)Yöneticimin işiyle ilgili konularda yeterli düzeyde bilgili ve becerikli olduğuna güveniyorum.	,865	,056	,129
ÖG2)Yöneticimin işiyle ilgili doğru kararlar alacağına güveniyorum.	,890	,014	,159
ÖG3)Yöneticimin işiyle ilgili görevlerini tam yapacağına güveniyorum.	,867	,035	,235
ÖG4)Yöneticimin verdiği sözleri tutacağına güveniyorum.	,797	,061	,298
ÖG5)Yöneticimin söyledikleri ve yaptıkları birbiriyle tutarlıdır.	,854	,103	,159
ÖG6)Yöneticim yardıma ihtiyacımız olduğunda destekleyici ve yardımseverdir.	,796	,108	,277
ÖG7)Yöneticimin herhangi bir konuda bana söylediklerinin doğruluğuna güveniyorum.	,444	-,179	,445
ÖG8)Yöneticiye işimle ilgili herhangi bir şeyi kolayca söyleyebiliyorum.	,641	,003	,386

ÖG9)Yöneticime işini başka sorunlara yol açmadan yapabileceğine güveniyorum.	,841	,068	,307
ÖG10)Yöneticim çalışanlarla ilgili karar ve prosedürlerde bizim de fikrimizi alıyor.	,798	-,014	,240
ÖG12)Birlikte çalıştığım arkadaşların çoğuna işlerini en iyi derecede yapacaklarına güvenirim.	,142	,802	,236
ÖG13)Birlikte çalıştığım arkadaşlar yöneticiler ortalıkta olmasa bile işlerini yapıyorlar.	-,010	,896	,124
ÖG14)Dikkat isteyen işlerde arkadaşlarımla işimi zorlaştırmayacağına güvenirim.	-,007	,794	,224
ÖG15)Birlikte çalıştığım arkadaşların çoğuna işlerinde uzman olduklarına güveniyorum.	,022	,817	,104
ÖG16)Çalıştığım şirket bana her zaman adil davranıyor.	,291	,211	,817
ÖG17)Çalıştığım şirket verdiği vaatleri yerine getiriyor.	,345	,200	,812
ÖG19)Çalıştığım şirketin bana karşı dürüst olduğuna güveniyorum.	,222	,257	,822
ÖG20)İşimi iyi yaparsam çalıştığım şirket beni ödüllendirir ve bana destek olur.	,288	,253	,664
ÖG21)Çalıştığım şirket benim sorunlarımla ilgilenmiyor.	,151	,073	,761
ÖG22)Çalıştığım şirketin çalışanlarla ilgili politikalarına güvenirim.	,309	,250	,775

Yukarıdaki tabloda, yapılan faktör analizi sonucunda maddelerin 3 faktör altında toplandığı görülmektedir. Elde edilen 3 faktör toplam varyansın % 71,777 'sini açıklamaktadır.

Araştırma verilerinden anlamlı faktörler çıkabileceğini gösteren analizde KMO test değerinin 0,866 çıkması bu örnek büyüklüğünün iyi olduğunu; Bartlett test değerinin 0,000 çıkması ($p < 0,05$) ise verilerin normal dağılıma sahip olduğu anlamına gelmektedir.

d. Psikolojik Sermaye ve Alt Boyutları İçin Güvenilirlik Analizi

Geliştirilen 20 değişkenli Likert tipi anket verilerinin güvenilirliği Cronbach's Alpha yöntemi ile ölçülmüştür.

Tablo 4: Psikolojik Sermaye ve Alt Boyutlarına İlişkin Güvenilirlik Testi Sonuçları

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach Alpha Değeri
Umut	4	,866
İyimserlik	4	,861
Dayanıklılık	2	,861
Özyeterlilik	10	,854
PSİKOLOJİK SERMAYE	20	,865

Yapılan analiz sonucunda, anket verilerinin Alpha katsayısı; 0,865 olarak saptanmıştır. Bu değer 1.00'a yakın bir değer olduğundan anketin güvenilir olduğu anlaşılmış ve araştırmada kullanılması uygun görülmüştür.

e. Psikolojik Sermaye İçin Faktör Analizi

Tablo 5: Psikolojik Sermaye Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Day.	Umut	İyim.	Özy.
PS1)Bu iş yerinde, işler asla benim istediğim şekilde yürümez.	,816	-,081	-,127	,048
PS2)Bu aralar kendim için belirlediğim iş amaçlarımı yerine getiriyorum.	,561	-,091	,482	,054
PS7)Genellikle, işimdeki stresli şeyleri sakın bir şekilde hallederim.	,508	,134	,320	,304
PS8) İşimde bir terslikle karşılaştığımda, onu atlatma konusunda sıkıntı yaşıyorum.	,678	,387	,063	-,055
PS3)Bir grup iş arkadaşına bir bilgi sunarken kendime güvenirim.	,040	,759	,259	-,110
PS4)Çalışma alanımda, hedefler/amaçlar belirlemede kendime güvenirim.	-,084	,831	,223	-,048
PS12)Eğer çalışırken kendimi bir tikanıklık içinde bulursam, bundan kurtulmak için birçok yol düşünebilirim.	,058	,708	,135	,286
PS13)İşimde birçok şeyleri halledebileceğimi hissediyorum.	,132	,769	,167	,175

PS15)Yönetimin katıldığı toplantılarda kendi çalışma alanımı açıklarken kendime güvenirim.	,200	,683	,367	-,097
PS16)Uzun dönemli bir probleme çözüm bulmaya çalışırken kendime güvenirim.	,117	,741	,104	,038
PS21)Organizasyonun stratejisi konusundaki tartışmalara katkıda bulunmada kendime güvenirim.	,341	,714	-,289	,202
PS22)İşimdeki zorlukları genellikle bir şekilde hallederim.	-,041	,672	,127	,459
PS23)Organizasyon dışındaki kişilerle (tedarikçiler, tüketiciler vb.) problemleri tartışmak için temas kurarken kendime güvenirim.	-,002	,684	,094	,458
PS24)Mevcut iş amaçlarıma ulaşmak için birçok yol düşünebilirim.	-,108	,719	,163	,294
PS9) İşimde benim için belirsizlikler olduğunda, her zaman en iyisini isterim.	,005	,222	,571	-,072
PS10)Eğer zorunda kalırsam, işimde kendi başıma yeterim.	-,068	,339	,660	-,019
PS14)İşimle ilgili şeylerin daima iyi tarafını görürüm.	,120	-,025	,644	,239
PS17)Şu anda, işimde kendimi çok başarılı olarak görüyorum.	,086	,276	,573	,308
PS19)İşime “her şeyde bir hayır vardır” şeklinde yaklaşıyorum.	,086	,033	,053	,769
PS20)Şu anda iş amaçlarımı sıkı bir şekilde takip ediyorum.	,090	,456	,157	,569

Yukarıdaki tabloda, yapılan faktör analizi sonucunda maddelerin 3 faktör altında toplandığı görülmektedir. Elde edilen 4 faktör toplam varyansın % 68,475’ini açıklamaktadır.

Araştırma verilerinden anlamlı faktörler çıkabileceğini gösteren analizde KMO test değerinin 0,799 çıkması bu örnek büyüklüğünün iyi olduğunu; Bartlett test değerinin 0,000 çıkması ($p<0,05$) ise verilerin normal dağılıma sahip olduğu anlamına gelmektedir.

f. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde korelasyon analizi kullanılmıştır. Korelasyon analizi sonucunda örgütsel güven ile alt boyutları arasında, psikolojik sermaye ile alt boyutları arasında ve örgütsel güven ile psikolojik sermayenin alt boyutları arasında ilişkinin olup olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6: Örgütsel Güven ve Psikolojik Sermaye İlişkisine Yönelik Korelasyon Analizi

Örgütsel Güven	Psikolojik Sermaye
	0,014

Tabloya bakıldığında, yapılan analizde $p < 0,05$ olduğu için H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasında **pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki** vardır. Bu sonuca bakıldığında, ankete katılan çalışanların örgüte güven düzeylerinin yüksek olmasının psikolojik sermaye düzeylerini de arttırdığı görülmektedir.

Örgütsel güven ve alt boyutları ile psikolojik sermayenin alt boyutları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin varlığını test etmek amacıyla uygulanan korelasyon sonucu aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 7: Örgütsel Güvenin Alt Boyutlarının Psikolojik Sermayenin Alt Boyutları ile İlişkisine Yönelik Korelasyon Analizi

N=103	1	2	3	4	5	6	7
1.Yöneticiye Güven	1						
2.Çalışma Arkadaşlarına Güven	,136	1					
3.Örgütün Kendisine Güven	,590	,424	1				
4.Umut	,000	,147	,000	1			
5.İyimserlik	,125	,109	,034	,305	1		
6.Dayanıklılık	,673	,001	,157	,235	,311	1	
7.Özyeterlilik	,412	,007	,355	,280	,454	,465	1

Yapılan korelasyon analizi sonucunda, değişkenler arasında $p < 0,01$ ve $0,05$ anlam düzeylerinde çift yönlü pozitif ilişkiler olduğu, bazı değişkenler arasında ise istatistiksel olarak anlamlı ilişki olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir.

Hipotezlere ilişkin regresyon analizi sonuçları ise aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 8: Örgütsel Güvenin Psikolojik Sermayeye Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

R ² =0,059 Düzeltilmiş R ² =0,049 F=6,286 R= 0,242 Anlamlılık Düzeyi= 0,000			
Değişkenler	β	t	p
Sabit Terim	-	18,702	0,000
Örgütsel Güven	0,130	2,507	0,014

Değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon analizi sonuçlarına göre, örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasında 0,014 anlamlılık düzeyinde **pozitif yönlü zayıf bir ilişki** (0,242) bulunmuştur. Modelin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemeye yönelik anova analizi sonucunda F değeri 6,286 olarak hesaplanmış ve bu değer **istatistiksel olarak anlamlı** (p=0,014) bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre “Örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezi **kabul** edilmiştir.

Tablo 9: Örgütsel Güvenin Alt Boyutlarının Psikolojik Sermayenin Alt Boyutlarına Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Umut	R ²	ΔR ²	β	t	p
Yöneticiye Güven	,316	,308	,341	3,647	,000
Çalışma Arkadaşlarına Güven	,121	,111	,144	1,462	,147
Örgütün Kendisine Güven	,376	,369	,476	5,446	,000
Bağımlı Değişken: İyimserlik	R ²	ΔR ²	β	t	p
Yöneticiye Güven	,023	,13	,152	1,547	,125
Çalışma Arkadaşlarına Güven	,025	,016	,159	1,615	,109
Örgütün Kendisine Güven	,344	,334	,209	2,150	,034
Bağımlı Değişken: Dayanıklılık	R ²	ΔR ²	β	t	p
Yöneticiye Güven	,002	,008	-,042	-,423	,673
Çalışma Arkadaşlarına Güven	,398	,389	,313	3,316	,001
Örgütün Kendisine Güven	,020	,010	,140	1,424	,157
Bağımlı Değişken: Özyeterlilik	R ²	ΔR ²	β	t	p
Yöneticiye Güven	,007	,003	-,082	-,824	,412
Çalışma Arkadaşlarına Güven	,371	,362	,266	2,774	,007
Örgütün Kendisine Güven	,008	,001	,092	,929	,355

Değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon ve regresyon analizleri sonuçlarına göre, yöneticiye güven ile umut arasında 0,000 anlamlılık düzeyinde (0,316); çalışma arkadaşlarına güven ile dayanıklılık ve özyeterlilik arasında 0,001 ve 0,007 anlamlılık düzeylerinde (0,398; 0,389); örgütün kendisine güven ile umut ve iyimserlik arasında 0,000 ve 0,034

anlamlılık düzeylerinde **pozitif yönlü zayıf bir ilişki** (0,376; 0,344) bulunmuştur.

Araştırmanın hipotezlerinin genel değerlendirmesi açısından, sözkonusu hipotezlerin kabul ve red durumları tabloda gösterilmektedir:

Tablo 10: Araştırmaya İlişkin Hipotezler ve Sonuçları

H ₁ : Örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul
H ₂ : Yöneticiye güven ile umut arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul
H ₃ : Çalışma arkadaşlarına güven umut arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red
H ₄ : Örgütün kendisine güven ile umut arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul
H ₅ : Yöneticiye güven ile iyimserlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red
H ₆ : Çalışma arkadaşlarına güven ile iyimserlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red
H ₇ : Örgütün kendisine güven ile iyimserlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul
H ₈ : Yöneticiye güven ile dayanıklılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red
H ₉ : Çalışma arkadaşlarına güven ile dayanıklılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul
H ₁₀ : Örgütün kendisine güven dayanıklılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red
H ₁₁ : Yöneticiye güven ile özyeterlilik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red
H ₁₂ : Çalışma arkadaşlarına güven ile özyeterlilik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul
H ₁₃ : Örgütün kendisine güven ile özyeterlilik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red

Tabloya bakıldığında, “örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki”nin olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak, örgütüne güvenen bireylerin gelecek konusunda umutlu olduklarını, herhangi bir problem olduğunda ya da terfi, ödül gibi konular sözkonusu olduğunda örgütü tarafından düşünüldükleri hissini taşıdıklarını söylemek mümkündür. Örgüt hedeflerine ulaşmada çalışanların ihtiyacı olan motivasyon, onların umut düzeylerinde saklıdır. Çalıştığı örgüte güvenen bir birey hedeflerine ulaşmada pozitif yönde bir motivasyona sahip olmakta, kararlı bir şekilde çaba göstermeye devam etmekte, örgütünün kendisinin başarısını gözardı etmeyeceğini, örgüt içerisinde takdir göreceğini ve

örgütünden ona bir zarar gelmeyeceğini bilmektedir. Bu nedenle hem kendisi hem de çalıştığı örgüt için gelecek konusunda umutlu tutumunu korumaktadır.

Araştırmada “*Yöneticiye güven ile umut arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.*” hipotezi, yapılan analizler sonucunda kabul edilmiştir. Çalışanların yöneticilerine olan güven düzeyleri onların ulaşmak istedikleri hedeflere ulaşacaklarına dair düşüncelerini etkilemektedir. Arzu ettikleri durumların gerçekleşeceği konusunda daha umutlu olmakla birlikte, gerçekleşmediğinde ise alternatif yollara yönelme davranışları sergileyebilmektedirler.

Araştırmada “*Örgütün kendisine güven ile umut arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.*” hipotezi, yapılan analizler sonucunda kabul edilmiştir. Örgütüne güvenen bireylerin gelecek konusunda umutlu oldukları, çalıştığı örgütün adil uygulamalarda bulunduğu, iş etiğine uygun davrandığı, etkin bir bilgi akışına ve olumlu bir iletişim ortamına önem verdiği algısına sahip olan ve dolayısıyla örgütüne güvenen bireyler, gelecekle ilgili bir kaygı taşımamakta ve hedefleri doğrultusunda ilerleme, engeller karşısında farklı olasılıkları planlama davranışları gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Araştırmada “*Örgütün kendisine güven ile iyimserlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.*” hipotezi yapılan analizler sonucunda kabul edilmiştir. Örgüte güveni yüksek çalışanların, örgüt içerisindeki olaylara karşı daha iyimser baktıkları düşünülmektedir. Bu tür bireyler, olumsuz durumları geçici olarak değerlendirmekte ve bu olumsuzlukları genellikle dışsal nedenlere bağlamaktadırlar. Böylelikle işlerinden aldıkları tatmin seviyesinin arttığı, daha pozitif ve istekli davrandıkları görülmektedir.

Araştırmada “*Çalışma arkadaşlarına güven ile dayanıklılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.*” hipotezi yapılan analizler sonucunda kabul edilmiştir. Literatürde daha çok yöneticisine güvenen bireylerin dayanıklılık gösterdikleri gözlemlenirken, anket sonuçlarına göre, yöneticiye güven ile dayanıklılık arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ancak çalışma arkadaşlarına güvenen bireylerin olumsuz durumlara karşı daha dayanıklı oldukları ve yaşadıkları sorunlar karşısında daha çabuk toparlandıklarını söylemek mümkündür. Çalışma arkadaşları ile güvene dayalı ilişkisi olan bireyler daha esnek ve değişimler konusunda daha uyumlu olabilmektedirler. Çalışanlar örgüt içerisinde genellikle üstlerinden daha çok çalışma arkadaşları ile zaman geçirmektedirler. Bu durum da onların çalışma arkadaşlarına güvenmelerinin, onlarla bazı ortak noktaları paylaşmanın uyum sağlama özelliklerini etkilemektedir.

Araştırmada “*Çalışma arkadaşlarına güven ile özyeterlilik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.*” hipotezi yapılan analizler sonucunda kabul edilmiştir. Bu sonuç araştırma yapılan örgütte çalışma arkadaşlarına güvenmenin özyeterlilik boyutlarını etkilediğini göstermektedir. Örgüt

içerisinde bireyler birbirlerinden etkilenmekte, çalışma arkadaşlarının deneyimlerinden yararlanmakta ve kendilerine pozitif geribildirimde bulunmaktadır. Böylece yeteneklerine olan inançları artmakta ve bu yeteneklerini hedefler doğrultusunda nasıl kullanacaklarını daha iyi tasarlayabilmektedirler.

Araştırmada “Çalışma arkadaşlarına güven ile umut arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.”, “Yöneticiye güven ile iyimserlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.”, “Çalışma arkadaşlarına güven ile iyimserlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.”, “Yöneticiye güven ile dayanıklılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır”, “Örgütün kendisine güven ile dayanıklılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.” “Yöneticiye güven ile özyeterlilik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.” ve “Örgütün kendisine güven ile özyeterlilik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezleri yapılan analizler sonucunda reddedilmiştir. Bu durumun nedeninin ise, örneklemin genellikle zorluklara karşı çalışma arkadaşlarından destek gördüğü, iş ile ilgili geleceğinin ise, yönetici ve örgütüne bağlı olduğundan kaynaklandığı düşünülmektedir.

7. SONUÇ

Bu araştırmanın temel amacı, örgütsel güven düzeyinin psikolojik sermaye ile ilişkisini tespit etmektir. Çalışanlar yöneticisine, iş arkadaşlarına ve örgütüne güven duyduklarında, iş yaşamları bu duyguya göre şekillenmekte ve daha istekli, daha motive olmuş bir şekilde çalışmaktadırlar. Kısaca kendileri ve örgütü ile ilgili olumlu duygulara sahip olmaktadır.

Son yıllarda önem kazanan ve pozitif örgütsel davranış alanı ile birlikte ortaya çıkan psikolojik sermaye kavramı; umut, iyimserlik, dayanıklılık ve özyeterlilik boyutlarından oluşmakta ve gerek bireysel, gerekse örgütsel açıdan olumlu çıktılar sağlamaktadır. Bu çalışmada psikolojik sermaye bir çıktı, örgütsel güven ise bir etken olarak değerlendirilmiştir. Yapılan literatür taramasında örgütsel güvenin psikolojik sermaye ve psikolojik sermayenin alt boyutları ile ilişkili olabileceği görülmektedir. Ancak daha önce örgütsel güven ile psikolojik sermayenin alt boyutları arasında bir ilişki olup olmadığının ayrıntılı bir çalışması yapılmamıştır.

Çalışmada örgütsel güvenin alt boyutları olan yöneticiye ve örgütün kendisine güvenin, psikolojik sermayenin alt boyutlarından olan dayanıklılık arasında ilişkinin olmadığı gözlenmiştir. Dayanıklılık boyutunun çalışma arkadaşlarına güven boyutuyla ilişkili olması dikkat çekicidir. Örgüt bireylerinin çalışma arkadaşları ile aralarındaki ilişkinin olumlu olması, çalışanların örgüt içerisindeki güçlüklerle ve değişimlere karşı daha dayanıklı

olmalarını etkilemektedir. Zamanlarının çoğunu örgüt içerisinde geçiren çalışanların arkadaşları ile pozitif iletişimde olmaları ve onlara güvenmeleri oldukça önemlidir. Bu durum, çalışanların örgütten ya da yöneticisinden memnun olmasa bile, çalışma arkadaşlarından aldıkları destek sayesinde, örgütte yaşanan olumsuz olaylara karşı daha esnek, daha mücadeleci olmalarına sebep olabilmektedir. Bu nedenle çalışanların dayanıklılık düzeylerinde çalışma arkadaşlarına güvenmesinin önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Psikolojik sermayenin bir diğer boyutu olan özyeterlilik ile çalışma arkadaşlarına güven dışındaki boyutlarla ilişki çıkmaması beklenen bir diğer sonuçtur. Bireylerin özgüven duygularının, örgütlerine güvenseler de güvenmeseler de değişmeyeceği fakat yeteri kadar teşvik ve motivasyon olmazsa bu güveni kaybedecekleri düşünülmektedir. Ancak arkadaşları ile olan sosyal ortamının bireyin özgüvenini arttırabileceği düşünülmektedir. Bireyler buldukları sosyal ortamda birçok yeteneği geliştirebilmektedir. Özyeterlilik de bunlardan biri olmaktadır. Örgütte bireylerin çalışma arkadaşları ile arasındaki güven duygusu, aralarındaki işbirliğinin verdiği hazla mutlu olmalarını sağlamakta ve onların psikolojik gelişimlerine katkıda bulunmaktadır. İçine kapanmalarına ve sinik davranışlar sergilemelerine engel olan bu duygunun, onların sosyal yeteneklerini ve başarabilme yeteneklerine olan inançlarını arttırdığı düşünülmektedir.

Bu çalışmada örgütsel güven ile psikolojik sermayenin birbiri ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda, çalıştığı örgüte güvenen bireylerin psikolojik sermaye düzeylerinin arttığını söylemek mümkündür. Psikolojik sermaye kavramının, örgütsel vatandaşlık davranışı, iş tatmini, çalışan performansı, duygusal emek, tükenmişlik sendromu, örgütsel sinizm, örgütsel sessizlik, yabancılaşma ve işten ayrılma niyeti gibi diğer kavramlarla ilişkisi incelenebilir. Ayrıca eğitim kurumu dışında başka alanlarda faaliyet gösteren kamu ve özel kurumlarda da incelenmesi mümkün olan psikolojik sermayenin iki farklı işletme açısından karşılaştırılması çalışmaları da yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akçay, V. H. (2011). Pozitif psikolojik sermaye kavramı ve işletmelerde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü sağlamadaki rolü, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 73-98.
- Akdoğan, A. ve Polatçı, S. (2013). Psikolojik sermayenin performans üzerindeki etkisinde iş aile yayılımı ve psikolojik iyi oluşun etkisi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 17 (1), 273-293.
- Avey, J. B., Luthans, F. ve Youssef, C. M. (2010). The additive value of positive psychological capital in predicting work attitudes and behaviors. *Journal of Management*, 36(2), 430-452.
- Baier, A. C. (1986). *Trust And Antitrust, Ethics*, (96), 231-260.
- Bhattacharya, R., Deviney, T. M. and Pillutla, M. M. (1998). A formal model of trust based on outcomes, *Academy of Management*, (23), 3, 459-472.
- Baloğlu, N. ve Karadağ, E. (2008). Öğretmen yetkinliğinin tarihsel gelişimi ve ohio öğretmen yetkinlik ölçeği: Türk kültürüne uyarlama, dil geçerliliği ve faktör yapısının incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* (56), 572-574.
- Baş, T. (2001). *Anket*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Butler, J.K. (1991). Toward understandig and measuring conditions of trust: evolution of conditions of trust inventory, *Journal of Management*, 17, 643-663.
- Carver, C. S. ve Scheier, M. E. (1987), "Dispositional optimism and physical well-being: The influence of generalized outcome expectancies on health", *Journal of Personality*, 55(2), 169-210.
- Chenhall, R. H. ve L. K., Smith, (2003). Performance measurement and reward systems, trust and strategic change. *Journal of Management Accounting Research*, 15(1), 117-143.
- Cook J. ve T. Wall (1980). New work attitude measures of trust, organizational commitment and personal need non-fulfilment. *Journal of Occupational Psychology*, No: 53, 39-52.
- Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdare Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Demirel, Y. (2008). Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Tekstil sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(2), 179-194.
- Deutsch, M.(1958). Trust and suspicion. *The Journal of Conflict Resolution*, 2, 4, 265-279.
- Eid, J., Kathryn, M. Gerry, L., Christian, L. J. ve Johnsen, B. H. (2012). Leadership, psychological capital and safety research: conceptual iues and future research questions. *Safety Science*, Vol:50, 55-61.
- Eli, I. (2007). *Özdüzenleme Eğitimi Fen Başarısı ve Özyeterlilik*, Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Erkmen, T. ve Esen, E. (2013). Psikolojik sermaye ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Öneri Dergisi*, 10, 39, 23.-30.
- Erkuş, A. ve Fındıklı, M.A. (2013). Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42, 2, 302-318.
- Gider, Ö. (2010). Eğitim araştırma hastanelerinde çalışan personelin örgütsel bağlılık, örgütsel güven ve iş doyum düzeylerinin araştırılması. *Yönetim Dergisi*, 21, 65, 81-

105.

- Gilbert, J. A. ve Thomas L.T. (1998). An examination of organizational trust antecedents. *Public Personnel Management*, (27), 3, 321-338.
- Günaydın, S. C. (2001). *İşletmelerde Örgütsel Adalet ve Örgütsel Güven Değişkenlerinin Politik Davranış Algısı ve İşbirliği Yapma Eğilimine Etkisini İnceleyen Bir Çalışma*, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Harland, L., Harrison, W., Jonse, J.R. ve Palmon, R. R. (2005). Leadership behaviors and subordinate resilience. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 11 (2), 2-14.
- İşcan, Ö. F. ve Sayın, U. (2010). Örgütsel adalet, iş tatmini ve örgütsel güven arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 4, 198-203.
- Karacaoğlu, K. ve İnce, F. (2013). Pozitif örgütsel davranışın örgütsel sinizm üzerindeki etkileri: kayseri ilindeki imalat sanayi işletmelerinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18 (1), 181-201.
- Keleş, H. N. (2011). Pozitif psikolojik sermaye: tanımı, bileşenleri ve örgüt yönetimine etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3, 2, 343-350.
- Koç, H. ve Yazıcıoğlu, İ. (2011). Yöneticiye duyulan güven ile iş tatmini arasındaki ilişki: kamu ve özel sektör karşılaştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 46-57.
- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organization behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 23 (6), 695-706.
- Luthans, Fred vd. (2007). Positive psychological capital: measurement and relationship with performance and satisfaction. *Published in Personnel Psychology* (60), 541-572.
- MacInnis, D. J. ve G. E., D. Mello (2005). The concept of hope and its relevance to product evaluation and choice. *Journal of Marketing*, 69, 1-14.
- Mayer, R. C, James H. D. ve Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20, 3, 709-734.
- Naktiyok, A. ve Durdağ, M. (2011). Psikolojik taciz algısının örgütsel güven üzerindeki rolü. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1, 2, 5-37.
- Norman, S. M. (2006). The role of trust: implications for psychological capital and authentic leadership. *UMI*, 1-216.
- Nyhan, R.C. ve H. A. Marlowe (1997). Development and psychometric properties of the organizational trust inventory. *Evaluation Review*, 21, 5, 614-635.
- Özer, N., Demirtaş, H., Üstüner, M., Cömert, M. (2008). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel güven algıları. *Ege Eğitim Dergisi*, 7/1, 103-124.
- Özer, P. S., Topaloğlu, T. ve Özmen, Ö. T. (2013). Destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile iş doyumunu ilişkisinde düzenleyici etkisi. *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 13, Sayı: 4, 437-447.
- Özkalp, E. (2009). Örgütsel davranışta yeni bir boyut: pozitif (olumlu) örgütsel davranış yaklaşımı ve konuları. 17. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı İçinde (s.21-23)*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Özler, D. E., Atalay, C. G. ve Şahin, M. D. (2010). Örgütlerde sinizm güvensizlikle mi buluşur?. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2, 2, 47-57.
- Polat, S. (2007). *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven*,

- Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına İlişkin Algıları. Doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Raja, U. ve Abbas, M. (2010). Impact of psychological capital on innovative performance and job stress. *15th International Business Research Conference*.
- Reinke, S. J. (2003). Does the form really matter? Leadership, trust, and acceptance of the performance appraisal process. *Review of Public Personnel Administration*, 23(1), 23-37.
- Schriesheim, C.A. Pillai, R. ve Williams, E.S. (1999). Fairne perceptions and trust as mediators for transformational and transactional leadership: a two-sample study. *Journal Of Management*, 25 (6), 897-933.
- Sezgin, F. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 489-502.
- Smith, R. C., Gretchen, V. ve Avey, J. (2009). *Authentic leadership and positive psychological: the mediating role of trust at the group level of analysis*. Sage Publications, 15, 3, 227-240.
- Snyder, C. R. (1995). Conceptualizing, measuring, and nurturing hope. *Journal of Counseling and Development*, 73, 3, 355-360.
- Stajkovic, A. D. ve Luthans, F. (1998). Self effecacy and work-related performans: a meta analysis. *Psychological Bulletin*, 124, 2, 240-261.
- Sıtar, K. (2013). *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Otantik Liderlik ve Psikolojik Sermaye Özelliklerinin Karşılaştırılması*. Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekingündüz, S. (2012). *Örgütsel Bağlılık Üzerinde Örgütsel Güven ve İş Tatmininin Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması*. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tusaie, K. ve J., Dyer (2004). Resilience: a historical review of the construct. *Holistic Nursing Practice*, 18(1), 3-10.
- Uygur, A., (2007). Örgütsel bağlılık ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 71-85.
- Walumbwa, F., Avey, J., B, Luthans, F. ve A., Oke (2011). Authentically leading groups: the mediating role of collective psychological capital and trust. *Journal of Organizational Behavior*, 32(1), 4-24.
- Warre, H. C. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara:Yeryüzü Yayınevi.
- Wooley, L., Caza, A. ve L. Levy (2011). Authentic leadership and follower development: psychological capital, positive work climate, and gender. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 18(4), 438-448.
- Yıldız, H.(2015). *Pozitif Psikolojik Sermaye Örgütsel Güven ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Doktora tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Yılmaz, K. (2008). The relationship between organizational trust and organizational commitment in turkish primary schools. *Journal of Allied Sciences*, 8(12), 2293-2299.
- Yılmaz, A. ve Atalay, C.G. (2009). A theoretical analyze on the concept of trust in organisational life. *European Journal of Social Sciences*, 8(2), 341-352.
- Zamahani, M., Ghorbani, V. ve F. Rezaei (2011), Impact of authentic leadership and psychological capital on followers' trust and performance. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5(12), 658-667.

*N. D. E. Özler, H. B. Yıldırım / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE
Dergisi 5(2015) 163-188*
*N. D. E. Özler, H. B. Yıldırım / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal
of ISS 5(2015) 163-188*

Zemke, R. (2000). Can you manage trust?. *Training*, 37(2), 76-83.

BİLGİ SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN DİN VE ZİHNİYET⁸²

Yrd. Doç. Dr. Yasemin APALI
Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
yaseminapali@ardahan.edu.tr

ÖZET

İnsanlar ve toplumlar yaşamlarının hemen her basamağında bilgiye ihtiyaç duymuşlardır. İnsanlığın en eski ve en temel sorunlarından biri olan bilgi, özellikle felsefe ve din çevrelerinde suje-obje ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak bu bakış açısı genelde bireysel olmuş, onun toplumsal boyutuna ve toplumla olan ilişkisine çoğu kere dikkat edilmemiştir. Gerçekliğin yaşandığı nesnel dünyada anlam ve bilgi insan zihninden bağımsız olsa bile her zaman insani bir yapı olmak zorundadır. Gerçekliği yaşarken, bilen insan zihninin bilgi ve nesnel gerçekliğin araştırılıp, incelenmesi toplumsal boyutunun ele alınması görevi ise bilgi sosyolojisine düşmektedir.

Dünyamızın her alanını kuşatan bilgi ve onun tartıştığı önemli konulardan biri olan din ve zihniyetin, sosyo-kültürel yapı içerisindeki varlıkları ve fonksiyonlarının sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmesi; bu unsurların aslında birbirlerini tamamlayıcı konumda oldukları, farkında olmadan gündelik yaşam içerisinde çok sık kullanıldıkları ve bilgi sosyolojisi ile olan bağlantıları bu makalede konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, Bilgi Sosyolojisi, Din, Zihniyet, İdeoloji

RELIGION AND MENTALITY IN TERMS OF SOCIOLOGY OF KNOWLEDGE

ABSTRACT

People and societies are in need of information at about every stage of life. Knowledge, one of the oldest and the most basic problems of humanity, has been handled within the frame of suje-obje relation in especially philosophy and religion circles. However, this perspective has usually been individual, its social dimension and relation with society haven't been given attention most times. Even if meaning and information in objective world where the reality occurs are independent from the human mind, it always has to be a human construction. While experiencing the reality, the task of dealing with the social dimension by researching objective reality and knowledge of knowing human mind is sociology of knowledge.

---

⁸² Bu çalışma "Bilgi Sosyolojisi Açısından Din ve Zihniyet" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

This article has mentioned about the examination of knowledge surrounding every area of our world and religion and mentality, one of the most important subjects that it discusses, their existences in social-cultural structure and the examination their functions in a sociological perspective; about the fact that these elements are actually in complementary positions for each other, that they are often used in daily life unconsciously and about their connections with sociology of knowledge.

Key Words: Knowledge, Sociology of Knowledge, Religion, Mentality Ideology

1. GİRİŞ

İnsanlar ve toplumlar, kendilerinin inşa ettikleri dünyada ve hayatlarının her aşamasında bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. İnsan hem bu dünyada yaşayan hem de bu dünyayı değiştiren bir varlık olarak, bilginin yaratıcısı ve bu bilgiyi işleyen konumdadır. Yani insan bir yönüyle bilgiye konu olan nesne, diğer yönüyle de bilginin öznesidir. Bu haliyle bilgi, insanların ve toplumların kendilerini ve çevrelerini algılama, anlamlandırma ve yorumlama biçimidir. Kısacası bilgi, hayatın vazgeçilmez bir unsurudur.

Bilim adamları ve düşünürler yüzyıllardan beri bilgi ile ilgilenmişler, “bilgi nedir” sorusuna cevap aramışlar ve herkes kendi bağlı bulunduğu disipline göre bir bilgi tanımı yapmıştır. İlk olarak felsefenin konuları arasında yer alan bilgi ve bilgi teorileri, daha sonraki dönemlerde sosyolojinin konuları arasına girerek, bilgi sosyolojisi adı altında bağımsız bir bilim dalının kurulmasına, bilginin toplumsal boyutunun derinlemesine analiz edilmesine imkân sağlamıştır. Bilgi sosyolojisi, en genel anlamıyla bilgiyi toplumsal koşullarda anlamak ve bilginin toplumsal koşullarını aramakla ilgilenir. Bilgi, insan zihninde doğmakta ve toplum içerisinde şekillenmektedir. Bilgi sosyolojisi ise düşünceye bağlı olarak oluşan ürünler ile toplumsal şartlar arasındaki ilişkiyi inceleyen bir disiplindir.

Her disiplinin kendine özgü bir takım metodolojisi bulunmaktadır. Bilgi sosyolojisi, bilginin sorunlarını analiz ederken epistemolojiden, toplumsal analizlerde bulunurken de sosyolojiden faydalanmaktadır. Bilgi sosyolojisi diğer disiplinlere nazaran daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Diğer bilimlerden faydalandığı gibi, diğer bilimlere katkısı da oldukça fazladır. Bazı düşünürler bilginin toplumu değiştirdiğini, bazıları ise aslında toplumun yani bireyin bilgiyi değiştirdiğini öne sürmüşlerdir. Bilgi, öyle ya da böyle toplumu ve toplum hayatını etkilemekte ve sosyal hayatın inşasını gerçekleştirmektedir.

Bilgi sosyolojisi, sosyal olarak inşa edilen gerçekliğin elde edilmiş sürecini analiz etmekle yükümlüdür. O, bir toplumda bilgi olarak kabul edilen her ne varsa, yanlışlığına ya da doğruluğuna bakmaksızın onunla bizzat ilgilenmek durumundadır. İnsanın düşünsel yetisi neticesinde meydana gelen

insani bilginin toplumsal yaşam içerisinde var olduğu koşulları, geliştirilmesi ve nakledilmesini içeren süreci bilgi sosyolojisi ortaya koymaktadır. Hiçbir toplum bilgisiz var olmamıştır ve toplumlar ortak duyu bilgisiyle hareket etmişlerdir. Bu sebeple bilgi sosyolojisinin alanı ve kapsamı çok geniştir.

Bilgi sosyolojisinin amacı, toplumsal yapılar ile bilgi sistemleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda bu iki olgu arasındaki ilişkide dinamik sosyal ilişkiler mevcuttur. Çünkü bilgi sistemi, diğer sistemlere nazaran daha fazla sosyal niteliktedir. Bilginin toplumsal yapı içerisindeki yerini göstermeye yarayan bilgi sosyolojisi, aynı zamanda bilgi türleri, bunların birbirleriyle olan ilişkisini ve bütünlükle olan uyum ve çatışmalarını ortaya koyma amacındadır.

Bilgi sosyolojisi esas olarak, toplumsal grupların ve örgütlenme biçimlerinin, bu bilgilerin üretilmesine ve yayılmasına nasıl katkıda bulunduğuyla ilgilenmektedir. Bu durumda bilgi, bir insan topluluğunun kabul ettiği her türlü düşünce sistemi ve fikirlere gönderme yapmaktadır. Yani toplum olmadan onun üretilmesinin ve dağıtımının yapılması mümkün değildir. Bu üretim ve dağıtım işleminin gerçekleştirilmesi ise dil vasıtasıyla olur. Bir topluma ait kültürün en önemli yapı taşı konumundaki dil, toplumsal oyuncular tarafından sembolik ve göstergesel sistemler ile anlamlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda kültürün nesilden nesile aktarılması vazifesini dil üstlenmiş olur. Dil bu şekliyle aslında içinde bir bilgi dünyası barındırmaktadır.

Aydınlanma dönemi ile bilgi olarak addedilen kavram, farklı bir boyut kazanarak bilimsel ve mantıksal yönde değil de, paradigmlar vasıtasıyla inceleme altına alınmıştır. Çünkü paradigmlar mantık açısından ne kıyas kabul eder ne de ortak bir kriterle ölçülebilir. Ancak bu açıdan bakıldığında da paradigmları ve onlara eşlik eden kavramaları herkesin kabul etmesi mümkün görünmemektedir. Böylelikle sahneye bilgi sosyolojisinin çıkmasıyla artık bilginin ele alınışı daha popüler sistematik bir hale gelmiştir. Bilgiye dair popüler konulardan bir tanesi de bilgi türleri olmuştur.

Bizim üzerinde önemle durduğumuz bilgi türlerinden bir tanesi de dini bilgi yani “aşkın bilgi”dir. Genel olarak din ile bilgi arasında hiçbir problem yokmuş gibi görünse de, batı dünyasında dini bilgi olarak nitelendirilen bilgi türü bir problem alanı olarak görülmektedir. Bunun sebebi ise bilimsel bilginin dini bilginin yerine konulmak istenmesidir. Ancak dini bilginin toplum hayatında ve özellikle gündelik yaşam içerisindeki konumu düşünüldüğünde, bunun bir problem alanı olarak görülmesi, bir perspektif sorunu olduğunun göstergesidir. Değişme özelliğinin olmadığı, bazı temel ilke ve kavramlara dayanan dini bilgi, yaygın olan ve toplumda her insana hitap eden bir bilgi türüdür. Ayrıca gündelik yaşantı içerisinde karşılaşılan her soruya cevap verebilen bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden din, insanlar tarafından anlaşılacak ister.

Bilgi, bütün toplumsal dönemlerde o topluluğa ait ortak inanç, değer ve kültürün bir yansıması olarak düşünülmektedir. Bilgi açıklanırken, yorumlanırken ya da sınıflandırılırken bireyle değil, toplumla birlikte açıklanmalıdır. Sosyal olarak varlığını sürdüren insanoğlu ne zaman ki kendini tanıma, kendini keşfetme deyim yerindeyse kendini yorumlama yoluna gitmiş; işte o zaman aşkın olanla yani dinle karşı karşıya gelmiştir. Aşkın bilgi, anlamı doğaüstünü aşan ancak bu anlamı dünyada tekrar ederek yaşayan insanoğlunun vazgeçilmez olarak başvurduğu bir bilgi türüdür. Sosyal yaşam içerisinde insanların yüksek değer yüklediği aşkın bilgi, hayatın anlamlı ve amaçlı bir yönünün olduğunu göstererek yaşamın boş ve anlamsız olmadığını göstermektedir.

Tüm bunlara ilaveten söz konusu din olunca, onun değerlerden bağımsız düşünülmesi, düşünce ve yaşantı boyutunun eksik kalması anlamına gelmektedir. İnsanların dini algıları, değerleri ve bunlardan doğan her türlü anlamlandırmaları, günlük hayattaki deneyimleri anlamada ve yorumlamada oldukça önemli bir yere sahiptir. Yaşanılan dinin pratikte birtakım değer yargılarını içinde bulundurması söz konusudur. Değerler, somut kavramlar olmadıkları için onların benimsenmesi hissetme ile gerçekleşmektedir. Değerler, bireylerin sosyal yaşam içerisinde yapıp ettiklerini rasyonelleştirerek yani makul ve mantıklı bir hale getirerek içselleştirme imkânı vermektedir. Değerler, sosyal bir nitelik taşıdığı için pek çok kişi tarafından benimsenip paylaşılır ve oldukça ciddiye alınırlar.

Bilgi sosyolojisinin ana sorunları arasında gösterilen zihniyet ve ideoloji kavramları, tanımları herkes tarafından net bir şekilde bilinmese bile günlük hayatta çok sık kullanılan iki kavram türüdür. Zihniyet, dış dünyanın algılanması, anlaşılması ve kavranması neticesinde bireyin zihninde oluşan bilgilenme sürecidir. Zihniyet, değerler ve tecrübeler sayesinde değişir ve gelişir. Zihniyeti sadece değerler ve tecrübeler geliştirip dönüştürmez; zihniyet üzerinde coğrafi şartlar, kültür, din vb. gibi unsurların önemli ölçüde etkileri bulunmaktadır. Ancak bu unsurlardan hiçbirinin diğerine üstünlüğü yoktur.

Zihniyet ile ideoloji arasındaki münasebet, aynı zamanda ahlak dünyasını da içine alır. Bu nedenle zihniyet ile ideolojiyi birbirlerinden bağımsız düşünmemek gerekir. İdeoloji kavramı, içinde yaşanılan dönemin şartlarına ve müellifin sahip olduğu düşünce sistemi çerçevesinde tanımlanan hacimli bir kavramdır. İdeoloji kavramının farklı biçimlerde yorumlanması temelde toplumsal gerçekliklerin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. İdeolojiler, pek tabii tarih süreci içerisinde farklı anlamlarda kullanılarak anlam değişmesine uğramışlardır. İçinde kullanıldıkları disiplin çerçevesinde anlamlarında da değişimler söz konusu olmuştur. İdeoloji kavramı, yöneten grupların hâkimiyet duygularını zayıflatan temel gerçekleri artık görememe durumuna bağlı hale gelmeleri

yolundaki politik çelişkinin doğal bir sonucudur. Ama genel olarak bünyesinde değer, inanç ve bilgi barındıran geniş anlama sahip bir kavramdır.

2. TOPLUMBİLİMSEL AÇIDAN BİLGİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

Sosyoloji ile birlikte toplum çeşitli olay ve olguları açıklarken başvurulan bir özne haline almıştır. Akla gelebilecek her türlü toplumsal olaylar toplum bağlamında açıklanmaktadır. Aynı şekilde bilgi de toplumsal olarak incelenmektedir. İlk dönem sosyolojisi bağlamında bu durum daha da belirgin olarak görülmektedir. Bilgi, toplum ürünü olarak ortaya çıktığı için, sosyoloji çalışmalarının genelinde bilginin kaynağı toplum olarak nitelendirilmektedir.

Toplum meydana getiren çeşitli sosyal tabaka, sınıf, birim vs.nin ortak yaşantı ve bilinç; bilginin doğuşunu, var olmasını, üretilmesini ve değişmesini etkilemektedir. Örneğin, ekonomik gelir seviyesi yüksek bir topluluğun dini algılaması, yorumlaması ve nesilden nesile aktarması ile ekonomik gelir seviyesi düşük halkın dinsel bilgiyi algılaması, yorumlaması ve gelecek nesillere aktarması arasında oldukça fark vardır. İlk grup dinsel bilgiyi daha bilimsel daha kitabi diyebileceğimiz bir biçimde algılamakta, halk daha yalın daha kendine özgü bir biçimde algılamaktadır.

Sosyolojiye göre insanlar topluluk halinde yaşamaya başladıktan sonra zihni yapıları oluşmaya başlar ve bunun neticesinde bilgi oluşur (Yıldırım, 2007: 9). Yani toplumsal kolektivite sonucunda nasıl ki insanların yaşam tarzları birbirinden etkileniyor ve değişiyorsa, yeni bir takım durumlar ortaya çıkıyorsa; pek tabii bu ortak yaşamdan zihni yapılar da etkilenmektedir. Bilgi, kolektif bir şeydir; bireyin ürünü değil, toplum ve kültürün ürünüdür (Arslan, 2007: 17). Bilgi, bütün toplumsal dönemlerde o topluluğa ait ortak inanç, değer ve kültürün bir yansıması olarak düşünülmektedir. Sosyoloji, bilgiyi toplumsal bağlamda ele alıp yorumladığı için *a priori* bilgi olarak bilinen bilgiyi kabul etmez. Yani insanlar doğuştan bir takım bilgilerle dünyaya gelmez. Bilgiyi topluma dayandırdığı, toplumun bir ürünü olarak gördüğü için *a priori* bilgiyle ilgilenmez.

Arslan'a göre, toplum karşılıklı bağlılığı ifade etmektedir; bilgi olarak nitelendirilen bir şeyin bilgi olarak kabul edilmesi ve o şekilde hüviyet kazanabilmesi için bir kabul edenin, yani en azından bir ikinci kişinin bulunması gereklidir (Arslan, 2007: 18). Başkaları ya da toplum mevcut olmadığı müddetçe bilginin varlığından da söz edilemez. Böylece bilgiyi belirleyen yegâne unsur toplumdur ve bilgi hem nihayetinde toplumsal bir olgudur. En temelinde toplum bilgiyi düşünce kategorileri vasıtasıyla belirler. Kategoriler ise nesnelere genel nitelikleri olup, varlık karmaşasına son veren kavramlardır. Yani kategoriler birer toplumsal ürünlerdir, bireylerden

bağımsız olarak düşünülemezler. Bu duruma göre bilgi açıklanırken, yorumlanırken ya da sınıflandırılırken bireyle değil, toplumla birlikte açıklanmalıdır.

Arslan'ın temel hipotezine göre; bilimsel olsun ya da olmasın bilginin varlık temeli epistemik cemaattir. Cemaat bilgiyi önceler ve bilginin zorunlu şartıdır; çünkü bilginin hem kaynağı ve yaratıcısı, hem inşa edicisi ve taşıyıcısı, hem de daha sonraki kuşaklara intikal ettiricisidir. Bilginin var oluş gerekçesi ve şartı cemaattir; çünkü bir öne süreni ve bir alıcısı ya da kabul edeni bulunmadığı sürece bir hiçtir (Arslan, 2007: 74-75). Sadece iki kişinin var olduğu düşünülürse, bilginin öne süreni, alıcısı ve kabul edeni bulunduğu sürece bilgi mümkündür. Yoksa en az iki kişinin uzlaşmadığı yerde cemaat de bilgi de mümkün değildir. Bu uzlaşma her şeyden önce dilde mümkün olan bir uzlaşmadır. Ona göre bilgiyi açıklamanın tek yolu, ona kaynaklık eden, taşıyan ve intikalini sağlayan cemaati incelemekten geçmektedir.

Bilgi, epistemik cemaatin deyim yerindeyse can damarıdır, onu ayakta tutan yegâne unsurdur. Epistemik cemaatin güçlü olabilmesi ve dimdik ayakta durması bilginin güçlü olmasına bağlıdır. Diğer bir ifadeyle bilgi, ne kadar güvenilir ve sağlam kaynaklara dayalı olursa, cemaat de o kadar güçlü hale gelir. Bunun dışında, epistemik bir topluluğun ürünü olmayan bilgi, bilgi statüsünde yer almaz. Bilginin gücü, epistemik cemaatin gücüdür. Bilimsel bilginin gücü, onu üreten bilimsel cemaatin gücüdür (Dever, 2012: 207).

Epistemik cemaati diğer cemaatlerden ayıran en önemli özelliklerden biri de kendi aralarında kullandıkları akademik bir dilin bulunmasıdır. Yani epistemik cemaate mensup bilim adamlarının kendi aralarında iletişim kurabilmeleri ve cemaatin ayakta kalabilmesi için ortak bilimsel bir dilin olması gerekmektedir. Böylelikle epistemik cemaati diğer cemaatlerden ayırabiliriz. Epistemik cemaat olarak ifade ettiğimiz bu cemaat türü bağlı bulunduğu entelektüel gelenek çerçevesinde ele alınmalı ve o şekilde değerlendirilmelidir.

Sosyologların bilgiyi tanımlama ve inceleme biçimleri sosyoloji ve belki de felsefe tarihi boyunca farklı birçok kültürel ve ulusal ortamda değişikliğe maruz kalmıştır. Bilgi olarak nitelendirilen şeyin belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde, ona eşlik eden sosyal faktörler ve diğer faktörler (Woolgar, çev. Arslan, 1999: 26) bilginin temel unsurlarının neler olduğu konusuna etki etmektedir. Bu nedenle genel geçer bir bilgi tarifi yapmak oldukça güçleşmiştir. Ancak sosyolog gözüyle bakıldığında hâkim bir bilgi tanımı ya da tarifi yapmak güç olmasa gerek.

Bilginin gündelik hayattaki temellerine vurgu yapan Berger ve Luckmann, bilginin günlük yaşamda nasıl şekillenip sosyal bir gerçeklik halini aldığını kendi kullandıkları bir takım kavramlarla dile getirmişlerdir. Onlara göre aslında birey, sosyal yaşamın çoklu bir gerçeklikten oluştuğunun

farkındadır. Bu gerçeklik alanlarındaki nesnelere ve bu nesnelere ait unsurları bilinç, kavrama yoluna gider ve ilk karşılaştığı zaman ise bilinç bir çeşit şok ile karşılaşır. Bu çok kısa süreli bir şoktur çünkü bilinç yeni şeyleri tecrübe etmekte oldukça uzundur. Çünkü gündelik hayatta karşılaşılan ve tecrübe edilmeye çalışılan her şey bilinç kavramının denetiminden geçmek zorundadır ve bilinç her zaman bu yeni şoklara ve tecrübelerine açıktır. Birey artık gündelik hayatın gerçekliğini sistematize etmeye başlamış ve *nesnelleştirme* (Berger and Luckmann, çev. Öğütle, 2008: 52) sürecini başlatmıştır. Gündelik hayatta kullanılan dil de bireye sürekli nesnelleşme alanları sunar ve bu nesnelleşmeler içerisinde anlam kazanarak bir düzen tesis eder.

Birey sosyal yaşam içerisinde başkalarıyla sürekli etkileşime girer ve gündelik hayattaki varlığını sürdürür. Ortak duyuya dayanan bilgi çerçevesinde hayatı algılar ve başkalarıyla paylaşılan bu bilgileri gerçeklik dünyasında anlamlandırır. Böylelikle sekteye uğramadan sınırlı anlam alanları ve tecrübe tarzlarının izlerini taşıyan gerçeklik alanı oluşur.

Berger ve Luckmann'ın üzerinde önemle durduğu kavramlardan bir tanesi de *meşrulaştırma* (Berger and Luckmann, çev. Öğütle, 2008: 135-186) kavramıdır. Onlar, bir süreç olarak nitelendirdikleri meşrulaştırmayı anlamın nesnelleşmesi olarak tanımlamaktadırlar. Yeni anlamlar üretmeye yarayan meşrulaştırmanın işlevi; nesnelleşmeleri nesnel anlamda ulaşılabilir, öznel anlamda da makul ve mantıklı hale getirmektir. Meşrulaştırma nesnelleşmelerin bir sonraki kuşağa aktarılmasıyla birlikte kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. O sadece normatif olmayıp bilişsellik özelliği de taşımaktadır. Meşrulaştırma, bireyin bir eylemi neden yapması gerektiği ve diğerini niçin yapmaması konusunda yardımcı bir işleve sahiptir. Yani bilgi, kurumlarının meşrulaştırılmasında değerden önce gelir. Tıpkı, akrabalık yapısının şematik olarak aktarılmasının akrabalık yapısını meşrulaştırması gibi.

Birey doğuştan toplumun bir üyesi değilken, sosyalliğe yatkın olarak dünyaya geldiği için zamanla toplumun bir üyesi halini alır. Bireyin toplumsal olarak diyalektiğe katılmaya başladığı anın başlangıç noktasını Berger ve Luckmann *içselleştirme* (Çiftçi, 2009: 53) olarak adlandırmaktadırlar. Duruma fenomenolojik olarak bakıldığında, bu içselleştirmenin aslında sosyalleşme olduğu görülecektir. Birey doğmadan önce de mevcut olan nesnel dünya ile bireyin karşılaşması ve bu dünyaya ait bilgi stoklarının kendince harmanlanıp, yoğurularak benimsenmesidir içselleştirme. Burada önemli olan nokta, bireyin nesnel dünyayı anlaması ve anlamlandırmasıdır ki bu süreçte din de toplum tarafından aktarılmaktadır.

3. BİLGİ SOSYOLOJİSİ VE DİN

Son yıllarda dünyada ve Türkiye’de dini konulara vurguda bir artış dikkati çekmektedir. Ancak din konusu, genel itibarıyla bilimsel bir yaklaşımdan ziyade spekülasyon düzeyinde ele alınmaktadır. Din üzerine yapılan araştırmalar ise daha çok konunun tarihsel ya da teolojik yönü üzerinde durmaktadır. Din, aşkın olan ile kul arasında kurulan ilişkiden doğmaktadır. Bu nedenle dinin muhatabı insandır.

Dini öğretiler ve uygulamalar; dinin bildirdiği emir ve yasaklar fertte bir iç değer olarak yerleşip yaşandığı ölçüde dini hayat gerçeklik alanında varlık kazanmaktadır. Bu bağlamda insan, kendi duygu ve düşünceleri, ilgi ve eğilimleri çerçevesinde dini yorumlar ve yaşar. Sonuçta din, onun için bir yaşam nizamı olur. Dini öğretinin anlaşılması, yorumlanması, doktrin ya da hüküm haline getirilmesi sistemli bir çabaya bağlıdır. Buna bağlı olarak dine muhatap olan, dinin sembolleriyle karşılaşan ve buna karşılık veren kişilerin yaşayış ve davranışlarının anlaşılıp açıklanması da sistemli bir çabayı gerektirir.

Dünyevi davranış kurallarının belirleyicisi konumundaki din; geleneksel dönemlerde, yönetim fonksiyonları çoğu zaman din kurumunun temsilcisi tarafından din adına icra edilmiş ya da kontrol edilmiştir. Modern Batı’da rasyonalizm, sekülerizm ve bireyselleşmenin genel etkisi içinde din, özel alandan hem kurumsal, hem de sembolik düzeyde ayrılmıştır. Buna bağlı olarak dinin toplumsal yapılandırma temsilcisi olarak öne çıkan fonksiyonları da ciddi şekilde zayıflatılmıştır. Din, modernleşme sürecindeki toplumların yeniden yapılandırılmasında edilgen olarak işlev görmektedir. Türkiye’nin fiili dindarlık görünümünde ortaya çıkan farklılaşmalara göz atıldığında ise dinin algılanışı ve tasvirinden farklı olarak, gündelik hayatın içsel boyutlarına nüfuz eden modernleşme ile bütünleşen kalıp ve davranışların yoğun olduğu görülmektedir.

Dinin toplumların bir ürünü olduğunu, daha doğru bir ifadeyle dinin toplumsal bir şey olduğunu düşünen Durkheim, dini ritüellerin, ayinlerin toplumların kolektif gerçekliklerini ifade ettiğini söylemektedir. Bu durumda din, grupları meydana getiren, onların devamlılığını sağlayan ya da onların yeniden var olmasını destekleyen bir unsurdur. Toplumu meydana getiren asli unsurun din olduğunu söylemek, dinin asıl muhtevasında mevcut olmayan bir durumla karşı karşıya kalmamıza neden olmaktadır.

Dinin genel olarak bir tarifini yapmak onun farklı yönlerinin olduğunun farkına varmamak demektir. Bir sosyoloğun, bir filozofun ya da bir psikoloğun yaptığı din tarifleri, kendilerinin dahil oldukları ilim dallarına göre farklılık arz etmektedir. Buna ilaveten tek bir din değil birçok dinin varlığı düşünüldüğünde, durumun oldukça güç olduğu görülecektir. Çeşitli dinlere mensup insanların benimsedikleri ya da benimseyebilecekleri bir din

tarifi yapmak mümkün görünmemektedir. “Din” kavramı denildiği zaman bir Hıristiyan ile bir Budist’in zihninde aynı çağrışımı yapmaz. Hatta aynı dine mensup insanların bile *din* kavramından anladıkları önemli ölçüde birbirinden farklı olacaktır. Kimi din tarifinde dinin bilgi veren yönü ağır basmakta, kimisinde ise tecrübe yönü ağır basmaktadır. Bu sebeple dini araştırma ve inceleme konusu edinen her ilim dalı, kendi bağlı bulunduğu disiplin çerçevesinde ve kendi işine yarayan bir din tarifıyla hareket etmektedir. Ancak bizi burada ilgilendiren sosyologların ve özellikle din sosyologlarının üzerinde uzlaştıkları ya da uzlaşmaya çalıştıkları bir din tarifidir.

Din, içinde bulunan toplumun karakteristik özelliklerini bünyesinde barındırdığı için bu özellikleri itibarıyla tanımlanabilir bir unsurdur. Onu beşeri bir eylemin doğal tezahürü olarak görmek yerine, insanı ve toplumu en iyi şekilde anlamlandıran ve bizlerin de bunu en iyi şekilde anlamamıza yardımcı olan bir realitedir. Bu şekliyle din, tabiatüstü olarak nitelendirilebilir. İnsan zekâsını ve düşüncesini aşan, içinde bilinemezliği, gizemi ve mistisizmi barındıran din, hâlihazırda mevcut olan, ezeli ve ebedi bir varlığa inanma ihtiyacıdır. Bu haliyle din, bilimin ve rasyonalitenin dışında kalan akıl ötesi bir olgudur. İlk insandan günümüze kadar hiçbir insan yoktur ki tasavvur edilemeyen bir varlığa inanmasın. İnsanı ve dolayısıyla toplumu derinden ilgilendiren bir konu olması yönüyle daha derli toplu din tariflerini din sosyologlarında bulmak mümkündür.

4. DİNİ BİLGİNİN MAHİYETİ VE AŞKINLIĞI

Her din, toplumsal bağlamda doğmakta ve yine toplumsal bağlamda varlığını sürdürmektedir. Toplum ve toplumsal yaşam üzerinde önemli etkileri bulunan din, genel olarak bir yaklaşım, bir niyet ve bir bakış açısı olarak tüm toplumsal süreçlerde bir etkiye sahiptir. Din yaklaşım boyutunda her türlü değer ve bilgi sisteminin içerisinde bir şekilde yer almaktadır. Din her şeyin üstünde, insan hayatında düzenleyici bir temeldir. O; ferdin hayatını, ferdi kapsayan fakat aynı zamanda aşan mutlak anlamlar ve değerlere göre düzenler (Wuthnow and Berger, çev. Çiftçi, 2009: 130) Bütün sembollere anlamını veren kuşatıcı ve mutlak sembollerin kaynağı olarak görülen din, sosyal kurumlar ağının üzerine kaplayan, o olmadığı zaman yoksun kalacakları adeta bir kubbedir. Bu şekilde, dini işlevler toplumsal kurumlara nüfuz eder ve devamlılıklarını sağlar.

Dinin aşkın olma özelliği, pekâlâ insanlardan ya da toplumdan ayrı bir yerde düşünülemez. Bireylerin birbirleri ile olan iletişim ve etkileşimleri neticesinde ortaya çıkar ve kişilerin bilinçlerinde ve vicdanlarında “ferdi” olma özelliği kazanır. İnsanlar hiçbir zaman “kutsal” ve “aşkın” olanı tek başlarına yaşamamışlardır. İnsan doğduğu andan itibaren yaşadığı toplumun dini sistemi içerisinde kendini bulmuş ve zamanla hem dünya görüşlerini hem

de dini tecrübelerini birbirlerine aktarmışlardır. Toplumsallaşma süreci ile tüm yaşadıklarını zamanla içselleştirmiştir. Dini tecrübeler ve aşkın olandan etkilenme, ardından onların benimsenerek içselleştirilmesi, toplumsallaşmanın neticesinde olmaktadır.

Aslında din, toplumu anlama ve anlamlandırma sürecinde felsefe ve bilimin yanında önemli bir yer işgal etmektedir. Genel olarak felsefe, olay ve olgulara bütüncü; bilim tekilci ve din ise sezgisel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Zira her bakış açısının bilgi olabilmesi için kategorik olarak oluşturulup ifade edilmesi gerekmektedir (Mannheim, çev. Okyayuz, 2009: 98). Bu sebeple din, aklın yanında vahye de dayanmış, bir bilgi kaynağından faydalanmıştır. Dinin bizzat kendisi bilgi, değer, inanç içermesi ve kognitif bir olgu olması hasebiyle bilgi ile yakından ilgidir. Din, bizlere bir tür bilgi vermekte ve buradan da “dini bilgi” adıyla bir çeşit bilgi türemektedir. Dini bilgi olarak nitelendirilen bilgi türü, bizzat dinin etkisi altında varlığını sürdürmektedir.

Başlangıçta din, bir bilgi biçimi olarak hem bilimin hem de felsefenin yerini tutmaktaydı. Yani insanlığın başlangıcından beri insanların bilgi olarak addettikleri bilgiler dini bir karakterde idi. Durkheim’in de belirttiği gibi, insanların uzun zamandır dünyayı ve kendilerini açıklayıp tasvir etmek için geliştirdikleri ilk tavır sistemleri dini kökenlidir (Aydın, 2010: 192). Yani insanlar ilk bilgilerinin büyük bir kısmını dine borçlu olmakla kalmamışlar, bu bilgilerin düzenini de ondan almışlardır. Durkheim, toplumu dinin asıl kaynağı olarak görmüş ve dini şu şekilde tanımlamıştır: Din, “Kutsal şeylerle ilgili inanç ve amellerden meydana gelen ve bu inanç ve amellerin ona inanıp bağlananları manevi (ahlaki) birlik meydana getiren bir cemaatte birleştirdiği dayanışmalı (ahenkli) bir sistemdir” (Haşşab, çev. Coşkun ve Özmen, 2010: 29). Birçok inanış ve davranışlar, insanlar arasında mevcut olup manevi bir toplum meydana getirmektedir. Ona göre dinin temel işlevi, sosyal güvenliği korumak ve onu güçlendirmektir. Ayrıca dini meydana getiren kaynağın toplum olduğu görüşü de toplumsal gerçeğe işaret etmektedir. Din, kaynağını toplumdan aldığına göre toplumun anlaşılması ve anlamlandırılmasında dini olarak nitelendirilen bilginin çok önemli bir yeri bulunmaktadır.

Ona göre bilgilerimizin ve dünyayı anlamamızın temelinde din bulunmaktadır. Gerek felsefe gerek de bilim aynı şekilde dinden doğmuşlardır. Bilgilerimizin ilk büyük bölümünü, düşüncelerimizi ve zihnimizi biçimlendiren temel ilkeleri (bu temel ilkelere filozoflar kategori adını vermektedirler) dine borçluyuz. Nitekim dini bilginin kaynağı da bu kategorilerdir (Yıldırım, 1999: 66). Durkheim, görüldüğü üzere bilgi sosyolojisinin verilerinden faydalanarak dini bilgiyi açıklamaya çalışmaktadır. Kategorilerin insan yaşamında ve dolayısıyla toplum yaşamında önemli bir yere sahip olduğunu, bizlerin dünyayı anlamlandırma çerçevemiz olarak bilincimizin kategorilerden oluştuğunu belirtmektedir. Bu

kategorilerin kendisinin başlı başına din olduğunu düşünmektedir. Bunun içindir ki din, toplumsal kategorilerden beslenerek kolektif bir özellik kazanmaktadır.

Genel olarak din ile bilgi arasında hiçbir problem yokmuş gibi görünse de, Batı dünyasında dini bilgi olarak nitelendirilen bilgi türü bir problem alanı olarak görülmektedir. Bunun sebebi ise bilimsel bilginin dini bilginin yerine konulmak istenmesidir. Ancak dini bilginin toplum hayatında ve özellikle gündelik yaşam içerisindeki konumu düşünüldüğünde, bunun bir problem alanı olarak görülmesi, bir perspektif sorunu olduğunun göstergesidir. Değişme özelliğinin olmadığı, bazı temel ilke ve kavramlara dayanan dini bilgi, yaygın olan ve toplumda her insana hitap eden bir bilgi türüdür. Ayrıca gündelik yaşantı içerisinde karşılaşılan her soruya cevap verebilen bir özelliğe sahiptir.

Bilgi ve inanç arasında bir ayrım yapmak ne kadar doğru bilinmez ama inancın zihinde var olan bilgiler vasıtasıyla olduğu muhakkaktır. Bilen öznenin bilme sınırlarını ya da başka bir ifadeyle kapasitesini aşan, kendisinin de bilinebilmesi için başka bilgi türlerine ihtiyaç duyan, belli sınırlılığı ve sonluluğu olan aşkın bilgi. Bu bağlamda pozitivist düşünce ile farklı bakış açıları içermektedir. Pozitivizme göre bizler olay ve olguların tespitini ancak deney ve gözleme dayanarak yapabiliriz. Eğer deney ve gözlemlerle bu durumları tespit edemiyorsak o zaman elde edemediğimiz her bir bilginizi bizi metafiziksel olana götürür ki, insanlık da zaten bu evreleri geçirmiştir. İnsanlık tarihi metafiziksel evreyi geçirip pozitivist evreye geldiği için dış dünyanın algılanmasında yorumlanmasında vahye dayanan bilgilere lüzum yoktur. Çünkü deney ve gözlem neticesinde elde edilen bilimsel bilgi, tüm insanlığı kapsayacak şekilde organize olmuş ve insanlığın ilerlemesi bu şekilde kendini göstermiştir. Pozitivizmin aksine aşkın bilgi, gerçekte somut olarak var olanın değil belirli bir anlam taşıyanın bilgisidir. Aşkın olan bilgi, duyular üstü olanla ilgilenmektedir ve dolayısıyla kullandığı yöntem de farklıdır. Kendi içerisinde geçerliliğe sahip olan ve içinde anlam, değer ve duygu barındıran diğer adıyla dini bilgi, pozitif bilgilerde olduğu gibi açıklama yapmaz sadece anlayıcı yani insanların onu anlaması ve hem zihnen hem de kalben kabul etmesini bekler. Dini bilgi, insanlar tarafından anlaşılacak ister.

Dinin toplumsal yaşamda sürdürdüğü temel işlev, bilgi kuramı ve çeşitli bilgi sistemlerinin birlikteliği ile mümkündür. Bilgiyi, zihinsel birikim olarak tanımlayanlar, insanda bilgi edinme sürecini eksiksiz olarak açıklamaya çalışırlardır. Buna göre bilgi edinme süreci ile tüm zihinsel birikimler elde edilmektedir. Edinilen bilgi doğru da olsa, yanlış da olsa, bir inanç da olsa bu bilgi edinme süreci içerisinde elde edilmektedir. İnsanlar genellikle dini bilgileri bu bilgi edinme sürecinde elde etmekte ve toplumun sahip olduğu bilgi birikimi ile de sahip olduğu bilgilerini şekillendirmektedir.

Dinin toplumdan bağımsız, toplumun da dinden bağımsız olmadığı düşünülürse, toplumun sahip olduğu din her zaman ve her şekilde bizlere bir tür bilgi sunmaktadır. Bu noktada bilgileri, bir toplumsal grup ya da bir insan topluluğu tarafından kabul edilen her türlü fikir ve edim biçimleri; onların kendileri ve ötekiler için gerçek kabul ettikleri olgulara ilişkin fikirler ve edimler şeklinde tanımlayabiliriz (McCarthy, çev. Yılmaz, 2002: 50). Bu tanıma göre bir grup insanı bir toplum ya da toplumsal bir dünya yapan şey, ne ve nasıl düşündükleri, ne bildikleridir. Bilgiler, dünyadaki nesnelere ve olguları bir şey olarak görmemizi sağlayan düşünme ve eylemde bulunma biçimidir.

Toplumsal bir olgu olan dini de biz, toplumu ilgilendirdiği için ve diğer bilgi edinme yollarından farklılık arz ettiği için, bilgi olarak kabul etmekteyiz. Tabii ki sadece bunlar dinin bir bilgi oluşumu olduğunun göstergesi değildir. Bütün bunlara ilaveten din, bir bilginin oluşması, üretilmesi, önemli ve sürdürülebilir bir hale getirilmesi gibi farklı aşamalarda etkisini göstermektedir.

Din, her türlü bilginin oluşmasında, yani süje ile obje arasındaki ilişkinin neticesindeki her türlü verinin oluşmasında ve bu verilerin işleyişinde bir şekilde etkili olmaktadır. Bu verilerin işleyiş aşamaları zannedildiği gibi objektif bir düzlemde meydana gelmezler. Din tarafından yönlendirilen bir sisteme göre gerçekleştirilirler. Bu durumda din, bütün süreçler üzerinde bir yönlendiriciliğe sahiptir. Neticede oluşan dini bilgi, dinin etkisi altındadır ve yöntem de dinin kendine özgüdür. Din, bizlere sezgisel anlamda bir bilgi türü sunmuştur. Bunu ise vahiy yoluyla gerçekleştirmiştir. Her ne kadar inanç, değer ve anlamlarla yüklü olsa da o aslında bizler için bir inanmadır. Bizler ise; var olan Allah'ı bilmek ve O'na inanmak öncelikli olmak üzere, diğer beşer dünyası ve ahiret yaşantısına dair bilgilendirmektedir. Bu açıdan dini bilgi, inanç ve değerleri de bünyesinde barındırmaktadır.

İnsanlığın başlangıcında var olan bilgiler muhtemelen din kökenli yani dini bilgiler idi. Çünkü bilimin ve felsefenin olmadığı bir dünyada hâkim olan tek bilgi türü dini bilgi idi. Burada yine dinin, bilgi üzerindeki oluşum, değişim-dönüşüm ve sürdürülebilirliği ile ilgili etkisi noktasına gelinmektedir. Bilimsel bilgi ile dini bilginin kullandığı metot ve tekniklerin birbirinden ayrılması mevzusunda da yine aynı noktaya gelinmektedir. Bilimsel bilgi, deney, gözlem ve akıl yoluyla ulaşılabilecek, sağlaması sonradan yapılabilecek bir bilgi türüken; dini bilgi “anlamlandırma” ve “değer atfetme” gibi yöntemleri kullanmaktadır. Örneğin, genç yaşta bir kimsenin ölümüne, bilimsel bilgi ile dini bilgi farklı şekillerde bakmaktadırlar. Dini bilgi duruma “takdiri ilahi” derken bilimsel bilgi, ölüm nedenini araştırır, daha önce aynı şekilde ya da benzer şekilde vuku bulan olaylara bakarak, durumu farklı bir şekilde değerlendirir.

İslam açısından bakıldığında ise kaynağı bakımından iki türlü bilginin olduğu; bunlardan birinin beşeri, diğerinin ise ilahi olduğu bilinmektedir. Beşeri bilgi, nesneye dayanan bilgi iken, ilahi bilgi daha önce de bahsettiğimiz üzere aşkın kökenli bilgi türüdür. İslam açısından bilginin en önemli sorunu, beşeri bilgi ile ilahi bilginin genel olarak insan davranışları üzerindeki etkisi noktasındadır (Aydın, 2008: 212). Bu sorunun kökeninde ise bilgi-değer ikilisinin birbirleriyle olan ilişkisi bulunmaktadır.

Dini bilgi, genel olarak anlam yüklü bir bilgi türüdür, bir değeri ve hüküm yargısını içermektedir. O, bilimsel bilgi gibi bir şeyin nasıl ve nedenliğini araştırılmaz. Aslında bilgi ve din doğası itibarıyla birbirinden farklı iki olgudur. Din, bir inanma, duyuş ve kabulleniş olarak, toplumu ilgilendiren her şeyi bir şekilde etkileyebilmektedir. Ancak bilgi, bir zihinsel süreçtir ve süje ile obje arasındaki ilişkiden doğan bir sonuçtur. Bilimsel bilgi, deney ve gözlem neticesinde elde edilen bilgiyi içermektedir. Ama hiçbir bilimsel bilgi, dünyada bugüne kadar meydana gelmiş bir takım olayları açıklamada yeterli değildir. İşte bu noktadan sonra devreye dini bilgi girmektedir. Özellikle şunu vurgulamak gerekir: Bilimsel bilgi şeylere anlam yükleyemediği için, dini bilgi de açıklama yapamadığı için değersiz ya da önemsiz değildir. Onların önemleri, kendilerine özgü bir takım özelliklerinin olmasındandır.

Toplumsal yaşantı içerisinde birbiriyle adeta iç içe geçmiş bulunan dini bilgilerimiz ve değerlerimiz, ait oldukları kültürün birer yansıması konumundadır. Bazen onları birbirinden ayırt etmek zor olsa da aralarındaki farklılıklar ve benzerlikler onların zaman zaman birlikte anılmalarına neden olmaktadır. Değerler, bir kültürü diğer kültürden ayıran ve belli sınırlılıklar içerisinde yaşamını sürdüren bireylerin parçalanmasını engelleyici, bir başka deyişle, birlikteliğin olmasını sağlayan pekiştirici ve kaynaştırıcı unsurlardır (Avcı, 2007: 21). Sosyal açıdan ise bireyin toplum içerisindeki hareket tarzını ve alanını belirleyen normlar bütünüdür. Kültür ve topluma anlam kazandırması bakımından çeşitli fonksiyonları bulunan değerler, kişileri birer toplumsal kontrol ve baskı mekanizması törelere yöneltmektedir.

Değerler somut kavramlar olmadıkları için onların benimsenmesi, hissetme ile gerçekleşmektedir. Onları, ahlak ile değere ilişkin akıl kalıpları vasıtasıyla kabullendiğimiz için bir takım kesin buyrukları; “yalan söyleme, adaletli ol, hile yapma” vb. içimizde hissederiz. İçimizde hissettiğimiz bu kesin buyruklar, pratik aklın yaşantımızı yönlendirdiği ahlaksal değerlerdir. Bu değerlerin benimsenip davranışsal olarak yaşantıya dökülmesi, maddi ve manevi yaşamın akılcı bir şekilde kucaklanıp uygulamaya dökülmesidir.

Dini bilgiler ile değerlerin bir arada zikredilmesi onların toplumun kabul gücünün yüksek olması ve toplumu bağlamasındandır. Dini bilgilerin vahiy kaynaklı olanları ve beşer kaynaklı olanları şeklinde bir ayırımı tabi tutmaksızın kabullenilmesi, her ne kadar toplumsal yaşamın gereği gibi görünse de, aslında insanların yaratılışında mevcut olan “kutsal olana inanma”

içgüdüğü vasıtasıyla. Değerlerin de sosyal yaşam içerisinde yaptırım gücünün yüksek olması, insanlar üzerinde deyim yerindeyse bir sosyal kontrol mekanizması kurması sonucunu doğurmaktadır. Değerlerle ilgili bilgilerimiz ve dini bilgilerimizin elde edilme süreçleri farklı olsa bile işlevsel mekanizmaları bizlerde genelde aynıdır. Toplumun kültürüne has değerleri de dini bilgilerimizi de diğer bilgilerimiz gibi sonradan öğrenmekteyiz. Ancak şöyle bir farklılık mevcut ki; değerlerimize ait bilgi oluşumlarını sorgulayabilmekteyiz.

Dinin inanç boyutu ile davranışsal boyutu arasında nasıl ki fark var ise dine ait bilgilerin davranışsal boyutu arasında da bir takım farklılıklar mevcuttur. Çünkü bilgilerimizi biz her zaman istediğimiz gibi kullanamamaktayız. Bilgilerimizin kullanımının toplumsal yaşam içerisinde şekillenmesinde hem çevresel faktörler hem de davranışa dönüştükten sonraki dönütler ve tepkiler önemli rol oynamaktadır. İşte bilgi sosyolojisi dine ait bilgilerimizin insan davranışlarındaki değişim ve dönüşümü, dini bilgilerimizin toplumsal yaşam içerisinde nasıl insan yaşantısını şekillendirdiği ile ilgilenmektedir. Yani hem vahiy kaynaklı hem de beşer kaynaklı dini bilgilerin toplum içerisinde ne gibi fonksiyonlar içerdiğini belirleyerek aralarındaki işlevsellikle ilgilenmektedir.

Aynı şekilde çağdaş bilgi sosyolojisinde yaşanan gelişmeler neticesinde, toplum ve toplumu ilgilendiren hemen hemen tüm konular bilgi sosyolojisinde tartışılır hale gelmiştir. Özellikle bilginin toplumsal olarak üretildiğini öne süren sosyologlar tarafından toplumsal yaşama damgasını vuran konular ve bunun yansımaları problem alanı olarak inceleme altına alınmıştır. Bilginin sosyolojik açıdan analiz edilebilmesi için aktörlerin anlam dünyalarının bilinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bilgi sosyolojisi açısından aktörlerin anlam dünyalarının nasıl ve ne şekilde belirlendiği, zihinlerinin bu bilgilenme sürecinden ne yönde etkilendiği, insanların anlam dünyasının oluşmasında zihnin nasıl bir etkiye sahip olduğunu; “bilgi sosyolojisi ve zihniyet” başlığı altında analiz etmek daha uygun olacaktır.

5. BİLGİ SOSYOLOJİSİ VE ZİHNİYET

Hiç şüphesiz bilgilenme sürecinde özne-nesne ilişkisi üzerine yapılan tartışmaların tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Bilgi edinme yolları ya da bilginin ortaya çıkış süreci üzerine ortaya atılan iki teori dikkat çekici özelliktedir. Çünkü bu bilgi edinme süreçlerinden birinde özne, aktif iken diğerinde pasif bir konumdadır. Öznenin pasif bir konumda olduğunu öne süren teoriye göre zihin boş bir levha gibidir ve doğru bilgi öznenin müdahalesi olmaksızın doğanın kendini öznenin zihnine yazmasıyla elde edilmektedir.

Öznenin aktif olarak rol aldığı bilgilenme sürecinde ise özne, zihnini belirli kognitif işlemlere tabi tutarak yani dış dünyayı ve nesneyi bilgi vermeye zorlayarak etkinliğini sürdürmektedir. Bu teoriye göre herhangi bir zihinsel etkinlik olmadan, beklenti ya da teorilerin ışığında yorumlamadan doğanın kitabının okunması mümkün değildir (Demir, 2007: 36). İnsan zihni, sahip olduğu bilişsel kategoriler vasıtasıyla dış dünyanın algılanmasını ve fenomen dünyasının bilinmesini sağlamaktadır. Her insanın algı biçimi ise nesnelere belirli formlara sokarak bilgilerin mantıksal ilişkisini ve yapılarını ortaya koymaktadır. Yani anlam dünyası oluşturma sürecinde zihnin çok önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır.

Zihin kavramı kendi başına çok anlam ifade etmemekte, insanın amaçları, bilgisi ve tarzları sayesinde bir bütünlük söz konusu olmaktadır. Zihin, zihniyet kavramı ile bağlantılı olmasına karşın zihniyet kavramı kişisel olmaktan daha çok zihinsel olanın topluma dönük yüzünü ifade etmektedir. Toplumu oluşturan tüm unsurların az ya da çok zihniyetle ilişkili olduğu ve onu etkilediği göz önüne alınırsa; bu unsurlardan herhalde en fazla din, ekonomi, ahlak ve kültür etkili olmaktadır. Tarihi akış içerisinde toplumların geçirdiği değişim süreçlerinde din; sosyal bir karaktere sahip olmasından ve inananlarına belli bir takım değerler ve semboller sistemi vererek bir “zihniyet” kazandırmasından dolayı merkezi bir yer işgal etmiştir (Taş, 2003: 199).

Zihniyet kelimesi, zihin kelimesinden türemiş, modern literatürde bilinç kavramı ile aynı anlamda kullanılan, dış dünyanın yapısını oluşturan unsurlarla ilişkisi bulunan ve toplumsal bağlantılara sahip sosyal bir olgudur. Durkheim’e göre toplumsal gerçeklik büyük bir zenginlik içermektedir ve kolektif zihniyet ile fikirlerin kültürel yapılarla bağlantısı olup, birbirleriyle karşılaştıkları alanlarda ise toplumsal gerçeklikler ortaya çıkmaktadır (Gurvitch, haz. Cangızbay, 1999: 73). Durkheim toplumsal gerçeklik olarak bireyin zihniyetinin yerine toplumun zihniyetinin ve topluma ait kültürel yapıların toplumsal gerçeklikte önemli olduğuna işaret etmektedir. Bilimsel olarak savunulması ya da kanıtlanması mümkün olmamasına karşın topluma yön verici güçlü bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Onun sadece bir zihin sürecinden ibaret olmadığını onun toplumsal oluşundan anlamaktayız. Zihinsel birtakım dayanakları olsa da, sosyal yapılarla olan bağlantısı nedeniyle insanlara gerçeğin tanımlarını sunmaktadırlar.

Toplumsal zihniyet, topluma mal olmuş, onun yaygın hali olarak tanımlanabilmektedir. Toplumsal zihniyetin oluşumunda hiç şüphesiz toplumu ilgilendiren unsurların tamamının, değer ve tecrübenin önemli olması yanında, dolayısıyla toplumun uzun süredir yaşaya geldiği tüm fiziki ve beşeri şartların önemini olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal zihniyetin oluşmasında coğrafi şartlardan kültüre kadar, iklimden dine kadar pek çok unsur etkili olmaktadır. Oluşum sürecinde etkili olan bu unsurların biri

diğerinden daha fazla bir işleve sahip değildir. Bunlardan kültür ve din zaman içerisinde birbirlerini etkiler duruma gelmektedir. Ancak birbirinden etkilenen unsurlar, zamanla birbirini tamamlayan ve birbirlerinden ayrılmaz bir hale gelmektedirler. Dinin burada önemle zikredilmesinin nedeni ise tüm dünyada dine biçilen rolün aynı olması ve iktisadi zihniyet üzerinde özellikle etkili olmasıdır.

İnsanların toplumsal davranışlarının belirlenmesinde önemli bir yere sahip olan zihniyet ve buna bağlı olarak ideoloji kavramları, aynı zamanda ahlak dünyasını da içine almaktadır. Zira fikirlerimiz ve toplumla ilgili dünya görüşlerimiz temelde inanç, değerler ve tutumlarımızın etkisi altında gelişmektedir. Bir yaşama stili olarak karşımıza çıkan zihniyet, daha ziyade davranışımızın dokusu dışında değil, özünde ve yapısında olan bir şeyin, fiil ve hareketlerimizin iç ve öz malıdır.

Zihniyet çözümlenmeleri ile tanıdığımız Sabri F. Ülgener; sosyal davranışın belirlenmesinde sadece zihniyetin değil, ahlakın da önemli rolünün olduğunu belirtmektedir. Sabri F. Ülgener, Alman Tarih Okulunun özellikle Max Weber'in etkisi altında yetişmiş ve eserlerinin büyük kısmını bu ekolün tesirinde kaleme almıştır. İktisadi faaliyetlerin ve meselelerin daha iyi anlaşılması için öncelikle *iktisadi zihniyetin* anlaşılması gerektiğini savunan Ülgener; belirli bir çevrenin ve dönemin iktisadi insanında var olan gerçek zihniyeti normatif iktisat ahlakından ayırt etmiştir. Diğer taraftan, aile çevresi ve yetiştiği cemiyet ile özel ilgileri, fakir Güney/Doğu Dünyası ve insanını türlü davranış özellikleri ile tanımasına yol açmıştır. Pozitif iktisat bilgisi de mükemmel denebilecek seviyede olan Ülgener, iktisat biliminin evrensel boyutlarını çok iyi kavramış, bu boyutları zorlayan mekân ve değer yargılarının oluşturduğu yapı farklılıkları ve ideolojileri çok iyi incelemiştir (Yörük, 1987: 18).

Ülgener zihniyeti şöyle tanımlamaktadır: “İktisat, süje veya sulelerinin (ister üretici, ister tüketici veya yönetici olsun) benimsedikleri hareket ve davranış normlarının söz ve deyim halinde çoğunlukla telkin yolu açıklanışı! Bir bakıma genelde hepsi de belli bir bakış açısında bütünleşmiş haliyle sürdürülen değer hükümleri, tercih ve eğilimler toplamı! Daha kısası: dünyaya ve dünya ilişkilerine içten doğru bir tavır alış!” (Ülgener, 2006: 14). Tanımdan da anlaşılacağı üzere o; zihniyetin, hareket ve davranışlara yön veren normlar olduğunu, telkin edici söz ya da deyimler halinde ifade edilmiş değer ve hükümlerin belli bir bakış açısından karakterize edilmiş halidir şeklinde açıklama da bulunmuştur. Ülgener'e göre “vakit nakittir” ya da “acele işe şeytan karışır” şeklindeki ifadeler, farklı dönemlerin zihniyetine bağlı olarak değişen iki bakış açısını göstermektedir. Kendini açıklama fırsatı bulamadan tamamıyla içe gömülü kalmış hisler ve duyguları zihniyet olarak addetmemiz mümkün değildir. Zihniyet hangi yönde ise o yolda benimsenmiş değer hükümlerinin haklılığına gerek kendini, gerek başkalarını inandırmak

içten bir katılımı gerektirir. Kişi hangi devrin ve çevrenin zihniyetini alırsa alsın, hepsinin söz ve deyim halinde kendine bir çıkış noktası bulduğu muhakkaktır.

Zihniyet her şeyden önce kognitif dünyanın toplumsal şartlarla kesişme noktasında meydana gelir ve bu sebeple salt bir bilgi işlemine indirgenmesi mümkün değildir. Buna bağlı olarak zihniyet, bir bilgi türü değil, bireyin toplumu ve doğayı algılama biçimi yani bir nevi bilme tarzıdır. Ülgener'e göre bu haliyle zihniyet, aslında bir yaşama stilidir. O, iktisat zihniyetinin analizini yaparken de "değer hükümleri, tercih ve eğilimler toplamı" şeklinde ifadeler kullanarak, iktisat zihniyetinin kültürün bir parçası olduğunu belirtmektedir (Özkerem, 2000: 68).Toplumbilim disiplinlerindeki bilgi arayışı ve akılcılığa ilişkin kültürel temeller aslında birer zihniyetin ürünüdür. İktisadi zihniyetin ve ahlakın toplumsal ve kültürel unsurların etkisi altında şekillendiğini belirten Ülgener'e göre zihniyet ve ahlakın belirleyicisi arasında din unsurunun da bulunduğunu ilave ederek Weber'in "Protestan zihniyet"i anlayışına paralel bir yaklaşım benimsemiştir.

Zihniyet kavramı, insanların dünya görüşlerini yansıtmakla birlikte, sahip olunan kültür ve birtakım ahlaki hareket ve davranış kurallarının da yansımalarıdır. Her ne kadar ahlak, bir duyuş ya da inanış olsa da zihniyetten hareket ve davranış kuralları bakımından ayrılmaktadır. Zihniyette manevi değerlere bağlılık ahlaktaki kadar üst düzeyde değildir. Çünkü zihniyette dünya görüşü ön plandadır. Ahlaki değerlerde ise hem toplumun bakış açısı hem de dini değerler söz konusu olduğu için zihniyetten daha farklı değerlendirilmek zorundadır.

Bilginin muhtevası kafamızın içinde olup biten zihin ve mantık tarafından yönlendirilen bir içeriğe sahip olmayıp, toplumun katları arasındaki ilişkiler ağı içerisinde şekillenmektedir. Bilgi sosyolojisi çevrenin, düşünce tarzı ve değer anlayışı ile kişiyi etki altına almasını konu edinir; yani kişinin zihin dünyasının çevre tarafından etkilenecek yeniden şekil almasını ve dış dünyaya karşı kişinin belirli bir bakış açısı oluşturmasını, zihniyetin bilgi boyutunu oluşturmaktadır. Yani bilgi sosyolojisine göre düşünce kalıpları ve değer yargıları soyut bir boşlukta hayat bulmayıp toplumun tüm tabakalarının birbirleriyle olan ilişkileri içerisinde belirlenir ve oradan soyut kalıplar halinde muhakeme ve mantık dünyamıza yerleşirler.

Bilgi sosyolojisinin zihniyet konusuna eğilmesi ve tartışma konusu haline getirmesi, her ikisinin de toplum ve toplumsal gerçekliklerle bağlantılı oluşlarından dolayıdır. Zihin ve zihnin üstüne konulan anlamların cisimleşmesi ya da nesneleşmesi olan bir olgu, tanımı gereği toplumsal-kültürel bir olgudur (Sorokin, çev. Tunçay, 2008: 229). Bilgi sosyolojisinin konusu ise toplumu ilgilendiren her şey olduğuna göre zihniyetin oluşması ve şekillenmesi, bir değer ve hüküm halini alması ya da bir ideoloji şekline dönüşmesi yine bilgi sosyolojisini ilgilendirmektedir.

Her şeyden önce ideolojiler, toplumsal ve siyasal yaşamın tek bir boyutu ile ilgili değildir. Örneğin, ideolojilerin toplumların kültürü ile yakın ilişkisi vardır. Aynı ideolojilerin farklı toplumlarda farklı içeriklere sahip olması, ideoloji-kültür iç içeliğine işaret eden bir örnektir. Kültür ile ilişkisi, ideolojilerin din ve mitoloji ile de ilişkisini neredeyse zorunlu kılmaktadır. Yine, kültürün önemli bir parçası olan dil ve söylem, ideolojilerin çok önemli unsurlarıdır (Örs, 2008: 6). Her insan topluluğu, içinde yaşadığı sosyal, iktisadi, dinsel vb. koşullar çerçevesinde belirli bir dünya görüşü üretmişlerdir. Bu nedenle ideolojiler felsefeden, kültürden, dinden ve mitolojiden çok farklı bir kavramdır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, ideolojiler ve mitler benzer bir işlev görmektedirler. Her ikisi de anlaşılmayan karmaşık dünyayı anlaşılabilir kılmak peşindedir. İdeolojiler aslında insanlara ve topluluklara yol göstermeleri bakımından, önemli toplumsal ve siyasal gerçeklikler içeren bir el haritası niteliğindedir. Dolayısıyla ideoloji; inançlar, normlar ve değerler bütünü olarak insanlara ve topluluklara yol göstermektedir.

Bilgi sosyolojisine çok farklı bir bakış açısı getiren Karl Mannheim ise Max Scheler ile birlikte “insanların gerçekte nasıl düşündükleri” sorusuna yanıt arayarak tüm bilginin toplumsal-tarihsel belirlenmişliği varsayımı üzerine kurduğu bilgi sosyolojisi anlayışı geliştirmiştir (Mannheim, çev. Okyayuz, 2009: 11). O, “serbestçe süzülen entelijensiya” tiplemesini inşa ederek bu toplumsal tabaka sayesinde nesnel bilgiye ulaşabilmenin mümkün olabileceğini iddia etmektedir. Mannheim, “*İdeoloji ve Ütopya*” adlı eserinde bilgi sosyolojisini oldukça sistematik bir şekilde ele almış ve bu eserden sonra bilgi sosyolojisinden uzaklaşarak o dönemde Almanya’da yaşanan gelişmelerin nedenleri ve bu gelişmelerin nasıl engellenebileceği konusunu pragmatik-pratik bir tarzla incelemiştir. Bu dönemde artık o, sosyolojiyi objektif bilgiye ulaşmanın aracı olarak değil de, sanayi toplumlarında bireylerin kendi öz yönelimlerine katkıda bulunan modern bir düşünce tarzı olarak nitelendirmeye başlamıştır.

Karl Mannheim bilgi sosyolojisini aralarında geçişlerin sağlanabildiği iki farklı alana ayırmıştır. Bunlar (Mannheim, çev. Okyayuz, 2009: 13): Durkheimci anlamda bir fenomenoloji teorisi olarak bilgi sosyolojisi; yani veri olarak kabul edilen bilgilerin betimlenerek kendi yapıları doğrultusunda çözümlemesinin yapıldığı bir bilgi sosyolojisi. Bilginin varlığına ve özelliğine amprik bir bakış açısıyla yaklaşan bilgi sosyolojisi. İkincisi ise epistemolojik önemini, birinci durumda elde edilen bilgiler doğrultusunda kazanmış tarihsel-sosyolojik bir araştırma yöntemi ya da epistemolojik öğretisi olarak bilgi sosyolojisi. Bilgi sosyolojisi bir yandan burjuvazi bir sosyolojinin ve faşist ideolojin yaygınlaşmasına diğer yandan da toplumsal var oluş ile toplumsal bilinç arasındaki ilişkiye, toplumsal yaşamdaki ideolojinin rolüne, yani aslında Marksist analize karşı bir tepki olarak doğup gelişmiştir. Burada

Marksist kuramın orijinallığı, onun tamamen insanda değil, toplumsal ilişkilerin tarihsel yapısından kaynaklanmasıdır. Bilgi sosyolojisinde ise insan türünün ideallüğinden daha ziyade bireye dayanan insan toplumu, bireyin tecrübeleri, davranışları ve toplumsal olan her şeyin aklılığı ile ön plana çıkmaktadır. Bilgi sosyolojisinin çıkış noktası, Marksist kuramın tek yanlılığına karşın, toplumun tamamını ve onu kuşatan her şeyin tarihsellik içerisinde irdelenmesi sürecidir. O, bir bakıma Marksist düşünceye (bilgi sosyolojisi bağlamında) bir tepki şeklinde ortaya çıkmıştır. Onun ideleri ayırıştırıcı şekilde kullanmasına karşın, ortak bir ide etrafında toplanmış uzlaşma içerisinde daha geniş bir toplum sahasını anlamaya çalışan bilgi sosyolojisi.

Bilgi sosyolojisi ile farkını gittikçe daha net bir şekilde vurgulayabilen ve yine çağımızda ortaya çıkan ve gelişkin ideolojiler öğretisi arasında yakın bir ilişki vardır. İdeoloji öğretisi, insanların ve özellikle de siyasi partilerin taraflılıklarının, az ya da çok bilinçli yalanlarının ve maskelemelerinin foyasını ortaya çıkarmayı görev bilir. Bilgi sosyolojisi; yalana ya da maskelemeye yol açan az ya da çok bilinçli bir irade tarafından belli bir yöne itilen ifade örneklerinden ziyade, örneklerle beraber tüm toplumsal yapının farklı noktalarında bulunan gözlemcilere nasıl farklı şekillerde yansıtıldığını incelemektedir (Mannheim, çev. Okyayuz, 2009: 246).

Mannheim her şeyden önce kültürle ve insani değerlerle ilgilenen, toplumsal yaşamda belirsiz bir şekilde bulunan şüphenin *sistemleştirilmesine* gayret gösterip, bilgi sosyolojisine farklı bir şekilde katkı sağlamıştır. O, çeşitli şekillerde modernizmin eleştirisini yapan; toplumun yabancılaşmasının, dağınıklaşmasının deyim yerindeyse karmakarışık bir hal almasının tek sorumlusu olarak göstermekteydi modernizmi. Buna ilaveten bilginin modern toplumlardaki inşası ve aktarımından bilim, din, sanat, tarih, kitle iletişim araçları vs.yi sorumlu tutmuştur. Oluşum merkezlerinin ortak olduğu fikrini benimseyen Mannheim, bilinç, düşünce ve bilginin hem tarihi hem de toplumu dönüştürücü olgular olduğunu düşünmektedir. Düşüncenin gerçekliklerle çok sıkı bir ilişkisinin olduğunu düşünen K.Mannheim, düşüncenin asıl itibarıyla sosyalizasyon adı verilen süreçten etkilendiğini ve durumsallığını o şekilde ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Yatay ve dikey hareketlilik neticesinde bilinçli ya da bilinçsiz düşünce tarzları karşı karşıya gelmektedir; bu da onun sabit olmadığını değişken bir yapıda olduğunu göstergesidir. Bununla birlikte düşünce sisteminin entelektüel bir hal aldığı ancak düşüncelerin karışıklığa sürüklendiği bir dönem olarak nitelendirmektedir. Toplumsal olayları nesnel bir gerçeklik ve farklı perspektiflerle incelemek gerekmektedir yoksa toplumsal gerçeklikler değişik perspektiflerle incelenip o şekilde bırakılırsa tarihsel bilginin doğasına nasıl ulaşılabilir? Weber'in *kültürel sosyolojisi* ve konulara daha kuşkucu bir bakış açısıyla yaklaşmasının aksine o; farklı perspektiflerin geçerliliğini

değerlendirmeye yarayacak herkes tarafından benimsenecek bir standart ortaya atmıştır. Değişik bilgi türlerinin farklı toplumsal koşullarda tarihsel gerçekliğin doğası ile birleşerek yeni ve değerli iç görülerle birleşerek ortaya çıktığını düşünmektedir. Bu özellikleri taşıyan her yeni perspektif, kendinden önceki perspektifin bir sentezini yapmaktadır. Bu sebeple modern toplum her geçen gün parçalanmış perspektifler içerse de, içinde barındırdığı tarihselci gerçekçiliğin geniş bir anlam yapısını da içermektedir. Mannheim genelde; politik, etik, tarihsel ve dinsel inançların gündelik değerler ve fikirlerle aynı olduğunu varsayarak, farklı bilgi türleri arasında açık bir ayırım yapmamıştır; çünkü bilgi eğer teorinin dışındaki faktörler tarafından belirlenmişse, mantık ve bilim ile politik felsefe ve epistemoloji de, taşıdıkları doğru içerikleri bakımından görece bir konumda yer alacaklardı (Swingewood, çev. Akınhay, 1998: 168).

Yaşadığı dönemin siyasi ve ekonomik gelişmelerinden oldukça etkilenen Mannheim ideolojiyi, toplumsal yaşamın bir açılımı olarak görmektedir. Ancak bu açılım, Marx'ın açtığı şekilde yalnızca maddi şartların bir yansıması şeklinde değil de, hayatın tümünün bir yansıması şeklindedir. Mannheim'ın Marx ile başlayan ideoloji tartışmalarına bir tepki olarak geliştirdiği öğretisinde, Marx'tan da etkiler bulmak mümkündür. Ona göre toplumun olduğu her yerde birbirine aykırı görüş ve düşüncelerin olması oldukça mümkün bir durumdur. Zaten aykırı düşünce ve fikirlerin kaynağı o toplumun kendisidir. O, ideolojiyi tanımlarken toplumu ve topluma ait tüm olguları göz önünde bulundurmıştır. Mannheim'a göre ideoloji, sistemle uygunluk halinde olmayıp aynı zamanda vaat ettiklerini pratikte bütünüyle ortaya çıkaramayan, potansiyelini oluşturamayan fikirlerdir (Aydın, 2010: 168). O, asıl görevlerinden birinin de kısmi ideolojilerin eleştirel bir biçimde incelenmesi olarak dile getirmesini de bilgi sosyolojisinin özel misyonu olduğunu belirtmiştir. İdeoloji ve Ütopya adlı eserini kaleme alış nedeni olarak da, insanların gerçekte nasıl düşündükleri problemini ve düşüncenin gerçekte sıkı bir bağlantısının olduğunu ortaya koymak olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Mannheim'a göre düşünce sabit değil, değişkenlik özelliği taşıyan bir olgudur. Onun düşünceleri ve özellikle de sosyolojinin diğer bilimlere kaynaklık ettiği konusundaki iddiaları felsefe ve diğer tinsel bilimlerden tepki almasına neden olmuştur.

Düşünce biçimlerinin ve sistemlerinin toplumsal kökenleri mercek altına alınıp açığa kavuşturulamadığı takdirde, bu düşünce biçimlerinin yeterince anlaşılması mümkün değildir. Bu düşünce sistemlerinin gerektiği gibi anlaşılması görevi bu noktada bilgi sosyolojisine düşmektedir. Bu açıdan bilgi sosyolojisi, birey ve onun düşünceleri ile ilgilenmez; birey ve onun düşüncelerinden hareketle tüm toplumun düşünce sistemiyle ilgilenir. Bilgi sosyolojisinin bir başka karakteristiği de somut olarak halihazırda mevcut olan düşünce biçimlerini, dünyayı tinsel bir anlamda keşfettiğimiz kolektif eylem

bağlamından koparmamasıdır (Mannheim, çev. Okyayuz, 2009: 27). Toplum içerisinde yaşayan bireyler, sadece fiziksel anlamda bireyler olarak varlıklarını sürdürmezler; onlar tüm dünyayı algılamak ve anlamlandırırken soyut bir biçimde düşünürler. İşte bu noktada bireyler gruplar halinde hareket etmiş olurlar. Bunu yaparken ya birbirleriyle aynı düşünceleri paylaşırlar ya da birbirlerine karşı düşünürler. Neticede her iki durumda da toplumu değiştirmeye ya da toplumu muhafaza etme gibi tutumlar geliştirirler.

İnsanlar kendilerini ait hissettikleri grubun faaliyetlerinin bakış açılarıyla dünyaya bakma eğilimindedirler. Bazen bunu bilerek bazen de bilmeden yapmaktadırlar. Ancak bir şeyin çıkarlar doğrultusunda bilinmez olduğunu söylemek ve o yönde davranmak, onun varlığının yokluğu anlamına gelmez. Bu noktada bireyin değil toplumun bakış açısı önemli görünmektedir. Bir insanın bütünlüğünü sadece onun şahsına münhasır özellikleri ile anlatmak nasıl ki mümkün değil ise toplumun tamamını ilgilendiren bir olgunun da bireyle açıklanması söz konusu değildir. Çünkü birey içinde yaşadığı toplumun daha doğrusu ait olduğu grup ile aynı dili konuşur ve onlarla aynı şekilde düşünür. Doğuştan bir şey getirmeyen birey, ait olduğu grubun ona hazır olarak sunduğu kavramları ve anlam dünyasını kendi bakış açısıyla şekillendirip idrak eder. Bu yüzden bilgi sosyolojisi, tek bir insandan ve onun düşüncesinden hareket etmez. Bilgi sosyolojisi, düşünceyi daha doğrusu birey tarafından sınıflandırılmış düşünce biçimlerini yavaş yavaş belli tarihsel süzgeçlerden geçirerek anlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda ideoloji problemini, genel toplumsal bilgi probleminin bir parçası sayıp ayrı bir başlık altında alanın önde gelen düşünürlerin görüşleri çerçevesinde incelememiz; böyle bir konunun varlığını gündemden güne ağır bir şekilde toplumun her tabakasında hissettirmesindedir.

6. SONUÇ

Bilgi, insanlığın en önemli ve en eski sorunlarından biridir. Bilgi, ilk çağda şüphesiz felsefi bir bakış açısıyla ele alınmış, bilginin kaynağı, bilginin mutlaklığı ve gerçek bilgi gibi problem alanları üzerinde durulmuştur. Bilginin kaynağı ve gerçek bilgi ile ilgili neredeyse tüm ilk çağ filozofları çok çeşitli teoriler öne sürmüşlerdir. İlk dönem filozofları bilginin kaynağı olarak doğayı, sonraki dönem filozofları ise direkt olarak toplum ve bireyi göstermeseler de, bilginin öznesi olarak insanı göstermişlerdir. Yaşanan toplumsal gelişmeler ve değişmeler neticesinde bilgi ile ilgili teoriler de değişme eğilimi göstermiş diyebiliriz.

Bilgi en kısa tarifıyla, süje ve obje arasındaki ilişkinin neticesindeki oluşumlardır. Diğer bir ifadeyle bilgi, insanların oluşturduğu zihinsel süreçlerin, düşüncelerin adlandırılmasıdır. İlk çağda genellikle mutlak ve gerçek bilgiye ulaşmanın yolları üzerinde durulurken, modern dönemde

bilginin yanlışlığı ya da doğruluğu genelde tartışılmamıştır. Doğru ve genelgeçer bilgi sorunu, çoğunlukla bilimsel bilgi analiz edilirken gündeme gelmiştir. Modern dönemde özellikle rasyonalizm, pozitivizm ve materyalizmin etkisiyle, bilginin kaynağı ve mahiyeti sorunu bilim ve akıl ile irdelenmiştir. Bu akımlar, özellikle bilgi edinme yolları hakkında çok farklı teoriler ve görüşler öne sürmüşlerdir. Kimisi bilginin akıl yoluyla, kimisi sezgi yoluyla, kimisi deney ve gözlem yoluyla, kimisi de hem akıl, hem sezgi, hem de deney ve gözlem yoluyla elde edilebileceğini iddia etmiştir. Yolu ve yöntemi her ne olursa olsun bilgi, bir gerçekliktir; toplum ve topluma ait bireyler tarafından üretilmektedir. Çünkü düşünen bireyin, hayatı algılama, anlamlandırma ve yorumlamaya ihtiyacı vardır. Bu sebeple bilgi sosyolojisi, doğruluğuna ve yanlışlığına bakmaksızın toplumda bilgi olarak nitelendirilen ne varsa analiz etmek mecburiyetindedir. Ayrıca bilgi sosyolojisi, sadece bilgiyi değil, bilginin ortaya çıkış şartlarını ve geçirdiği toplumsal süreçleri de incelemek durumundadır.

Bilgi sosyolojisi, süje ile obje arasındaki ilişkiden doğan oluşumları analiz ederken, diğer bilgi sistemlerinden faydalanmaktadır. Buna bağlı olarak da, sadece kendisi diğer bilgi sistemlerinden etkilenmez, diğer bilgi sistemlerini etkileme gücüne sahiptir. Bu ise onun, sosyal bir nitelik taşıdığının bir göstergesidir.

Sosyoloji ile birlikte toplum, adeta çeşitli olay ve olguları açıklarken başvurulan bir özne haline almıştır. Akla gelebilecek her türlü toplumsal olaylar toplum bağlamında açıklanmaktadır. Aynı şekilde bilgi de toplumsal olarak incelenmektedir. İlk dönem sosyoloji bağlamında bu durum daha da belirgin olarak görülmektedir. Bilgi, toplum ürünü olarak ortaya çıktığı için sosyoloji çalışmalarının genelinde bilginin kaynağı toplum olarak nitelendirilmektedir. Sosyolojiye göre insanlar topluluk halinde yaşamaya başladıktan sonra zihni yapıları şekillenir ve bunun neticesinde bilgi oluşur. Yani toplumsal kolektivite sonucunda nasıl ki insanların yaşam tarzları birbirlerinden etkileniyor ve değişiyorsa, yeni bir takım durumlar ortaya çıkıyorsa; pek tabii bu ortak yaşamdan zihni yapılar da etkilenmektedir. Bilgi, kolektif bir şeydir; bireyin ürünü değil, toplum ve kültürün ürünüdür. Bilgi, bütün toplumsal dönemlerde o topluluğa ait ortak inanç, değer ve kültürün bir yansıması olarak düşünülmektedir. Sosyoloji, bilgiyi toplumsal bağlamda ele alıp yorumladığı için *a priori* bilgi olarak bilinen bilgiyi kabul etmez. Yani insanlar doğuştan bir takım bilgilerle dünyaya gelmez. Bilgiyi topluma dayandırdığı, toplumun bir ürünü olarak gördüğü için *a priori* bilgiyle ilgilenmez.

Bilgi sosyolojisinin amacı, bilgi sistemleriyle toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri inceleyerek, o toplumun geçmişine olduğu kadar, geleceğine de ışık tutmaktır. Sosyoloji, aklın düşünme biçimi ve etkinliği her

an toplumsal koşullara bağlı olduğu için aklın bilimidir. O halde dini bilgi ile işleyen bir toplum varsa orada dini bir toplum var demektir.

Din üzerinde yapılan araştırmalar ise daha çok konunun tarihsel ya da teolojik yönü üzerinde durmaktadır. Din, aşkın olan ile kul arasında kurulan ilişkiden doğmaktadır. Bu nedenle dinin muhatabı insandır. Dini öğretiler ve uygulamalar; dinin bildirdiği emir ve yasaklar fertte bir iç değer olarak yerleşip yaşandığı ölçüde dini hayat gerçeklik alanında varlık kazanmaktadır. Bu bağlamda insan, kendi duygu ve düşünceleri, ilgi ve eğilimleri çerçevesinde dini yorumlar ve yaşar. Sonuç olarak din onun için bir yaşam nizamı olur. Bireyin dini, ahlaki davranışları ve dini değer yargıları tamamen zihinsel gerçeklikler neticesindedir. Bu yüzden mistik haller ve kutsal olana inanma duygusu insanın doğasında mevcut olup, tecrübe edildikçe varlığını her insanda farklı şekilde ortaya koymaktadır.

Bilen öznenin bilme sınırlarını ya da başka bir ifadeyle kapasitesini aşan, kendisinin de bilinebilmesi için başka bilgi türlerine ihtiyaç duyan, belli sınırlılığı ve sonluluğu olandır aşkın bilgi. Dinin toplumdan bağımsız, toplumun da dinden bağımsız olmadığı düşünülürse, toplumun sahip olduğu din her zaman ve her şekilde bizlere bir tür bilgi sunmaktadır. Din her türlü bilginin oluşmasında, yani süje ile obje arasındaki ilişkinin neticesindeki her türlü verinin oluşmasında ve bu verilerin işleyişinde bir şekilde etkili olmaktadır. Bu verilerin işleyiş aşamaları zannedildiği gibi objektif bir düzlemde meydana gelmezler. Din tarafından yönlendirilen bir sisteme göre gerçekleştirilirler. Bu durumda din, bütün süreçler üzerinde bir yönlendiriciliğe sahiptir. Neticede oluşan dini bilgi, dinin etkisi altındadır ve yöntem de dinin kendine özgüdür.

Dini bilgi, genel olarak anlam yüklü bir bilgi türüdür, bir değeri ve hüküm yargısını içermektedir. O, bilimsel bilgi gibi bir şeyin nasıl ve nedenliğini araştırmaz. Ama hiçbir bilimsel bilgi, dünyada bugüne kadar meydana gelmiş bir takım olayları açıklamada yeterli değildir. İşte bu noktadan sonra devreye dini bilgi girmektedir. Özellikle şunu vurgulamak gerekir: Bilimsel bilgi şeylere anlam yükleyemediği için, dini bilgi de açıklama yapamadığı için değersiz ya da önemsiz değildir.

“Birey”, “toplum yapısı” ve “kültür” karşılıklı olarak birbirlerinden etkileyen ve aynı zamanda birbirlerinden etkilenen üç kavramdır. Bu üç kavram ise kültürün değerler sistemini oluşturmaktadır. Değerler sistemi benimsenmedikçe kültürün insanlara aktardıklarının içselleştirilmesi mümkün görünmemektedir. Bu değerler sistemi içerisinde bulunan ve insanların diğer değerlerden daha başka bir şekilde baktıkları dini değerler, gün geçtikçe önem sırasını yitirir görünmektedir.

Zihin, zihniyet kavramı ile bağlantılı olmasına karşın zihniyet kavramı kişisel olmaktan daha çok zihinsel olanın topluma dönük yüzünü

ifade etmektedir. Toplumu oluşturan tüm unsurların az ya da çok zihniyetle ilişkili olduğu ve onu etkilediği göz önüne alınırsa; bu unsurlardan herhalde en fazla din, ekonomi, ahlak ve kültür etkili olmaktadır. Bilimsel olarak savunulması ya da kanıtlanması mümkün olmamasına karşın topluma yön verici güçlü bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Onun sadece bir zihin sürecinden ibaret olmadığını toplumsal oluşundan anlamaktayız. Zihniyet, kendine ait birtakım dayanakları olsa da, sosyal yapılarla olan bağlantısı nedeniyle insanlara gerçeğin tanımlarını sunmaktadırlar.

Bilgi sosyolojisinin konusu ise toplumu ilgilendiren her şey olduğuna göre zihniyetin oluşması ve şekillenmesi, bir değer ve hüküm halini alması ya da bir ideoloji şekline dönüşmesi yine bilgi sosyolojisini ilgilendirmektedir. İdeoloji kavramının farklı biçimlerde yorumlanması temelde toplumsal gerçekliklerin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin ya da grupların sahip oldukları anlamlar, değerler ve kurallar toplamı onların ideolojik kültürlerini meydana getirmektedir.

Düşünsel ve toplumsal tarihte, belli bir bakış açısının ön plana çıktığı ve diğerinin de kaçınılmaz olarak rekabet prensibiyle hareket ederek aynı bakış açısını devraldığı bir süreç söz konusudur. Burada dikkatlerden kaçmayan önemli bir husus ise ideoloji fikrinin genel anlamda yayılması sonucunda yeni bilinç durumlarının ortaya çıkmasıdır. İdeoloji kavramı, ilk başta yeni bir anlama ürünü olarak görülürken, tarihsel anlam analizine tabi tutulduğunda ise kavramın şekil değiştirdiği görülmektedir.

Sonuç olarak analizini yapmaya çalıştığımız bilgi sosyolojisi ve onu ilgilendiren iki önemli konunun; yani din ve zihniyetin birer toplumsal bilgi ve bilgilendirme süreçleri olduğunu açıkça ifade edebiliriz. Bu iki kavramla birlikte onlarla yakın bağlantısı bulunan değer ve ideoloji kavramlarının da bilgi sosyolojisi çerçevesinde ele alınarak içinin daha sağlıklı bir şekilde doldurulabileceğini belirtmeliyiz.

KAYNAKÇA

- Arslan, H., (2007), *Epistemik Cemaat*, İstanbul, Paradigma Yayıncılık.
Avcı, N., (2007), *Toplumsal Değerler ve Gençlik*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
Aydın, M., (2008), *Bilgi Sosyolojisi ve Toplumumuzun Bilgi Sistemi*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Spring, No:11, 195-222.
Aydın, M., (2010), *Bilgi Sosyolojisi*, 2. Baskı, İstanbul, Açılım Yayınevi.
Berger, P. L., ve T., Luckmann, (2008), *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, Çev. Vefa Saygın Öğütle, İstanbul, Paradigma Yayıncılık.
Cangızbay, K., (1999), *Gurvitç: Sosyoloji ve Felsefe*, Ankara, Ütopya Yayınları.
Çiftçi, A., (2009), *Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
Demir, Ö., (2007), *Bilim Felsefesi*, 3. Baskı, İstanbul, Vadi Yayınları.

- Dever A., (2012), Bilginin Efendileri: Epistemik Cemaat, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 13, ss. 201-217.
- Haşşab, S. M., (2010), İslam Sosyolojisi, çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen, İstanbul, Çamlıca Yayınları.
- Mannheim, K., (2009), *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, Ankara, De Ki Basımevi.
- Mccarthy, E. D., (2002), *Bilgi Kültürü*, Çev. A. Figen Yılmaz, İstanbul, Çiviyazıları Yayınevi.
- Swingewood, A., (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev., Osman Akınhay, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları,
- Taş, K., (2003), Dinin Sosyolojik Tanımı Problemi Üzerine Bir Değerlendirme, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 16, ss. 199-205.
- Örs, H. B., (2008), *19. Yüzyılda 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkeraz, A., (2000), *Sabri F. Ülgener'de Zihniyet Analizi*, İstanbul, A Yayınevi.
- Sorokin, P. A., (2008), *Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tunçay, İstanbul, Salyangoz Yayınları.
- Ülgener, S. F., (2006), *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, İstanbul, Derin Yayınları, 2006.
- Woolgar S., (1999), *Bilim, Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, çev., Hüsamettin Arslan, İstanbul, Paradigma Yayıncılık.
- Wuthnow, R. J., ve P. L., Berger, (2009), *Din ve Modernlik*, Der. Adil Çiftçi, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- Yıldırım, E., (1999), *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul, Bilge Yayıncılık.
- Yıldırım, E., (2007), *Bilginin Sosyolojisi*, Ankara, Ekin Kitabevi.
- Yörük, A., (1987), "Prof. Dr. Sabri F. Ülgener", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C: 43, s.15-24.